

**HOUSES IN BANGKOK : CHARACTERS
AND CHANGES DURING THE LAST 200 YEARS
(1782 A.D. - 1982 A.D.)**

**PROJECT LEADER : ASSISTANT PROFESSOR PUSSADEE TIPTUS
DEPARTMENT OF ARCHITECTURE
RESEARCHERS : ASSISTANT PROFESSOR MANOP BONGSADAT
DEPARTMENT OF URBAN AND REGIONAL
PLANNING**

**This project is supported by the Research Affairs Office,
Chulalongkorn University, to commemorate
the Ratanakosin Bicentennial 1982 A.D.**

HOUSES IN BANGKOK : CHARACTERS
AND CHANGES DURING THE LAST 200 YEARS
(1782 A.D. - 1982 A.D.)

PROJECT LEADER : ASSISTANT PROFESSOR PUSADDEE TITUS
DEPARTMENT OF ARCHITECTURE
RESEARCHERS : ASSISTANT PROFESSOR MANOP BONGSADAT
DEPARTMENT OF URBAN AND REGIONAL
PLANNING

This project is supported by the Research Affairs Office,
Chulalongkorn University, to commemorate
the Ratanakosin Bicentennial 1982 A.D.

คำนำ

ในโอกาสที่กรุงรัตนโกสินทร์มีอายุครบรอบ 200 ปี ในพุทธศักราช 2525 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เห็นสมควรร่วมเฉลิมฉลองโอกาสอันเป็นมหามงคลนี้ โดยสนับสนุนให้มีการวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการของศิลปะ และวัฒนธรรมไทยในรอบ 200 ปีของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้จัดสรรเงินผลประโยชน์ของมหาวิทยาลัยเป็น จำนวน 1 ล้าน 5 แสนบาท ให้เป็นทุนสำหรับโครงการวิจัยเกี่ยวกับวิวัฒนาการของศิลปะและวัฒนธรรม รวมทั้งสิ้นประมาณ 30 โครงการ

เรื่อง บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี เป็นหนึ่งในโครงการวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยได้ศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ร่วมกับการศึกษาลักษณะทางกายภาพของอาคารประเภทที่พักอาศัย ในกรุงเทพมหานครในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2525) โดยศึกษาเน้นหนักในด้านรูปแบบรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับอาคารประเภทนี้

ผลงานวิจัยเรื่องนี้คงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจ เพราะจะทำให้เข้าใจสภาพชีวิต ความเป็นอยู่และ ศิลปวัฒนธรรมของชาวไทย ตลอดจนความรู้ทางด้านสถาปัตยกรรมของอาคารประเภทที่พักอาศัยในรอบ 200 ปี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอขอบคุณรองอธิการบดีฝ่ายต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยและคณะกรรมการ ปฏิบัติภารกิจโครงการวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมไทยในรอบ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีบทบาทสำคัญ และให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ยังผลให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี สมกับเจตนารมณ์ของมหาวิทยาลัยที่จะร่วมสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปีในครั้งนี้

เกษม สุวรรณกุล

(ศาสตราจารย์ ดร.เกษม สุวรรณกุล)

อธิการบดี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำนำ

งานวิจัยเรื่อง บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525) นี้ทำขึ้นเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการร่วมสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี ซึ่งริเริ่มโดยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งเป็นผู้ให้ทุนในการทำวิจัย

ขอบเขตในการวิจัย จะเน้นในด้านหลักแหล่งที่พักอาศัยในกรุงเทพฯ ในแต่ละช่วงเวลา และเน้นการวิเคราะห์ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของที่พักอาศัย รวมทั้งอิทธิพลบางประการที่มีต่อรูปแบบและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับอาคารที่พักอาศัยในช่วงเวลา 200 ปีที่ต่อเนื่องกัน โดยอาศัยการเลือกอาคารที่ยังคงอยู่ในปัจจุบันมาเป็นตัวอย่งศึกษา ร่วมกับการศึกษาลักษณะของบ้านในช่วงที่ไม่มีอาคารจริงเหลืออยู่จากเอกสารประวัติศาสตร์ และแหล่งข้อมูลอื่น ๆ เพื่อเป็นการหาข้อสรุปของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารประเภทบ้านพักอาศัยในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลา 200 ปีที่ผ่านมา ซึ่งผู้วิจัยแบ่งเป็นช่วงตอนใหญ่ ๆ ไว้ 6 ช่วงหรือ 6 บท ตามลักษณะของข้อมูลและตามความเหมาะสม ซึ่งผู้วิจัยขอถือโอกาสชี้แจงไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ในช่วงตอนแรกเป็นช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ใน 3 รัชกาลแรกซึ่งนำมารวมไว้ด้วยกัน ในบทที่ 1 เป็นช่วงที่แบบแผนของการปกครอง การดำรงชีวิต และการสร้างที่อยู่อาศัยยังมีความคล้ายคลึงกัน แม้ในวงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบจีนมากก็ตาม แต่เนื่องจากไม่อาจหาอาคารจริงที่เหลืออยู่มาเป็นตัวอย่งให้ศึกษาได้ จึงจะนำอาคารที่พักอาศัยที่มีอิทธิพลจีนไปกล่าวในช่วงตอนถัดไปในบทที่ 2 คือ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งยังมีอาคารจริงในช่วงนี้เหลือให้เป็นตัวอย่งศึกษาได้บ้าง ในช่วงนี้นับเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการพัฒนาประเทศโดยได้รับอิทธิพลจากตะวันตก อันทำให้ที่พักอาศัยมีทั้งที่มีแบบอย่างของไทยเอง แบบอย่างจากจีน และฝรั่งเข้ามาปะปน ในบทที่ 3 และที่ 4 เป็นช่วงของบ้านพักอาศัยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถึงแม้จะมีรูปแบบของอาคารที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกของผู้มีฐานะดีที่คล้ายคลึงกันในระหว่าง 2 รัชกาลนี้ก็ตาม แต่เนื่องจากมีข้อมูลตัวอย่งให้ศึกษาได้มาก และเป็นตัวอย่งที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับรูปแบบของบ้านพักอาศัยของราษฎรทั่วไปเริ่มมีความแตกต่างกันไปจึงอาจแยกกล่าวไว้รัชกาลละบท ส่วนในบทที่ 5 ซึ่งเป็นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึง พ.ศ. 2503 อันเป็นปีที่เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาตินั้น ลักษณะบ้านในช่วงนี้เริ่มมีลักษณะเฉพาะตัวเป็นของไทยเราเองจากการสร้างสรรค์ของสถาปนิกไทยในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองและในบทสุดท้ายคือ ช่วงหลังประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 จนถึงปัจจุบันเป็นช่วงที่สภาพเศรษฐกิจและสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว อาคารที่พักอาศัยมีหลายประเภท และมีรูปแบบแตกต่างกันไปตามฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชน

ในแต่ละช่วงตอนหรือแต่ละบท ผู้วิจัยได้พยายามปูพื้นฐานทางด้านสภาพสังคมและเศรษฐกิจไว้คร่าว ๆ เพื่อนำเข้าสู่สภาพทั่วไปของการตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยในบริเวณต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ ในแต่ละยุคสมัย และตามด้วยรูปแบบของการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมประเภทที่พักอาศัย อันประกอบด้วยลักษณะขององค์ประกอบอาคาร การวางผังบริเวณ เนื้อที่ใช้สอย โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง และอิทธิพลที่มีต่อช่างผู้สร้างสรรค์อาคารประเภทที่พักอาศัย โดยใช้ข้อสรุปจากการสำรวจอาคารจริง ภาพถ่าย จิตรกรรมฝาผนัง และข้อมูลเอกสารอื่น ๆ ประกอบ

แม้ว่างานวิจัยเรื่องนี้มีอุปสรรคทางด้านเวลาที่จำกัด ตลอดจนปัญหาทางด้านงบประมาณในการดำเนินงาน และปัญหาอื่น ๆ ก็ตาม แต่ผู้วิจัยก็ได้พยายามทุ่มเทแรงกาย แรงใจ เพื่อให้งานวิจัยนี้สำเร็จลงด้วยประสงค์จะให้เป็นการปูพื้นฐานของการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมโดยใช้อาคารของไทยเราเองเป็นตัวอย่างศึกษา รวมทั้งเป็นพื้นฐานให้แก่การศึกษาวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกันในด้านรายละเอียดต่อไป ภายหน้า ผู้วิจัยหวังว่างานวิจัยเรื่องนี้คงจะมีประโยชน์ต่อผู้สนใจทางด้านประวัติศาสตร์ และผู้ศึกษาสถาปัตยกรรมได้พอสมควร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ศุภคี ทิพทัส
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มานพ พงศทัต
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กิติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนโครงการวิจัยเรื่องนี้ ตลอดจนฝ่ายต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยและโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งสนับสนุนโครงการวิจัยเกี่ยวกับวิวัฒนาการของศิลปะและวัฒนธรรมไทยในรอบ 200 ปีของกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี รวมทั้ง ศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศรี ดุ๊ก ผู้อำนวยการโครงการไทยศึกษา ซึ่งช่วยเหลือในด้านการติดต่อประสานงานและช่วยอำนวยความสะดวกในระหว่างช่วงตอนการทำวิจัย อันทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ภายในระยะเวลาที่กำหนด

ในด้านการค้นคว้าหาข้อมูล ผู้วิจัยขอกราบขอบพระทัย ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า โวฒยากร วรธรรม และ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า ประสมสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ที่ทรงประทานโอกาสให้ผู้วิจัยเข้าสัมภาษณ์และได้ประทานข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ เฉลิม รัตนทัศนีย์ ศาสตราจารย์ น.อ. สมภพ ภิรมย์ ร.น. ศาสตราจารย์ อัน นิมมานเหมินท์ หม่อมราชวงศ์ มิตราธุม เกษมศรี รองศาสตราจารย์ เลิศ อุรัสยะนันท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อุดมศรี บุรณะศิริ และ คุณนิจ หิฎฐิระนันท์ ที่ได้กรุณาให้ข้อมูลและคำแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย

นอกจากนั้น ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์ แน่งน้อย ศักดิ์ศรี ที่ได้เอื้อเพื่อให้แผนที่เก่าของกรุงเทพฯ เพื่อใช้ประกอบการวิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมัยสารท สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ที่ช่วยแนะนำตัวอย่างบ้านบางหลังที่เลือกมาสืบหา คุณอุรา สุนทรคารทูล และ ศาสตราจารย์ ไชแสง ศุขะวัฒนะ ที่ได้เอื้อเพื่อให้พิมพ์ภาพเก่าบางภาพเพื่อใช้ประกอบการวิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สน สีมาตรัง ที่ได้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับภาพจิตรกรรมฝาผนัง ขอขอบคุณ คุณวงศ์สว่าง เขาวนซ์ชุตี แห่งหอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ อาจารย์ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ที่ได้ช่วยแนะนำหนังสือประกอบการค้นคว้า อาจารย์ ณพิศกร กฤตติกากุล ที่ได้กรุณาแนะนำและช่วยเหลือในด้านการทำบรรณานุกรมรวมทั้งการพิสูจน์อักษร และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นพมาศ ศิริกายะ ที่ได้ช่วยเหลือในด้านการแปลภาษาอังกฤษ รวมทั้งบริษัทบ้านและที่ดินไทย เจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เจ้าหน้าที่หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เจ้าหน้าที่ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารและข้อมูลประกอบการวิจัย และสุดท้ายขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ทุก ๆ ฝ่ายของโรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ช่วยเหลือในด้านการพิมพ์อย่างเต็มที่ อันทำให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จลงได้ทันกำหนด

ในด้านการสำรวจภาคสนาม และการดำเนินงานระหว่างการศึกษา ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณบุญญวัฒน์ ทิพทัส ที่ได้ช่วยเหลือในด้านการถ่ายภาพและร่วมสำรวจด้วยในบางส่วน รวมทั้งได้ให้คำติชมในด้านการเขียนรายงานวิจัยนี้ ขอขอบคุณ อาจารย์ สันติ ฉันทวิลาสวงศ์ ที่ได้ช่วยเหลือในการถ่ายภาพภายในอาคารบางส่วน

ขอขอบคุณผู้ร่วมงานทุกท่านที่มีรายชื่อทำรายงานวิจัยนี้ ในการที่ได้ร่วมสำรวจอาคารและช่วยในด้านการค้นคว้า เอกสารประกอบการวิจัย รวมทั้งในด้านการพิมพ์ อันทำให้ผู้วิจัยสามารถทำงานวิจัยนี้สำเร็จลงได้ภายใน ระยะเวลาที่ค่อนข้างจำกัด

ท้ายที่สุด ผู้วิจัยขอขอบพระคุณท่านเจ้าของอาคารทุกหลังที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษา ดังปรากฏรายชื่อ ในทำรายงานวิจัยนี้ ในการที่อนุญาตให้ผู้วิจัยเข้าทำการสำรวจ รวมทั้งได้ให้สัมภาษณ์และให้ข้อมูลประกอบการสำรวจที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย ซึ่งถ้าปราศจากความร่วมมือ และความช่วยเหลือของท่านเหล่านี้แล้ว งานวิจัยนี้อาจจะสำเร็จลงได้ ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณท่านเจ้าของอาคารทุกท่าน และท่านที่ได้กล่าวพระนาม และนามมาแล้วข้างต้นนี้ ไว้ ณ ที่นี้ด้วยอีกครั้งหนึ่งเป็นอย่างสูง หากมีความผิดพลาดหรือขาดตกบกพร่อง ประการใดในงานวิจัยเรื่องนี้ ขอความกรุณาท้วงติงมายังผู้วิจัยเพื่อการแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ อันจะเป็น ประโยชน์แก่วงการศึกษาศาสนาต่อไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ผุสดี ทิพทัส

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มานพ พงศทัต

บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบ และการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2525)

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ ร่วมกับการศึกษาลักษณะทางกายภาพของอาคารประเภทบ้านพักอาศัยในกรุงรัตนโกสินทร์ในรอบ 200 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 จนถึง พ.ศ. 2525 โดยศึกษาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์จากเอกสารและแหล่งข้อมูลอื่น ๆ รวมทั้งการสอบถามสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับการสำรวจภาคสนามโดยการเลือกอาคารบ้านพักอาศัยในบริเวณต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ มาเป็นตัวอย่างในการศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรม รวมทั้งวิเคราะห์ลักษณะทางสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบของอาคาร การจัดผังบริเวณ เนื้อที่ใช้สอย โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง ช่างผู้สร้างสรรค์และอิทธิพลที่มีต่อการสร้างสรรค์อาคารประเภทนี้ในแต่ละยุคสมัย ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ใน พ.ศ. 2525 อันเป็นที่ครบรอบ 200 ปีแห่งการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

เนื้อหาของงานวิจัยเรื่องนี้กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ การตั้งหลักแหล่งที่พักอาศัย และลักษณะอาคารที่พักอาศัยทั่ว ๆ ไปในยุคสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เมื่อแรกสร้างพระนครซึ่งยังอาศัยเค้าโครงของรูปแบบจากกรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก และในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีการติดต่อค้าขายกับจีนมาก และได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมจีน ส่วนลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านพักอาศัยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม มีการค้าขายติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น จึงได้รับอิทธิพลจากจีนและจากตะวันตกเข้ามาร่วมกับรูปแบบดั้งเดิมของไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการพัฒนาประเทศตามอารยธรรมตะวันตก มีช่างชาวตะวันตกเข้ามาทำการออกแบบและก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ทำให้รูปแบบของบ้านผู้มีฐานะดีในช่วงเวลานั้น ได้รับอิทธิพลตะวันตกอย่างเห็นได้ชัดเจน ทั้งด้านรูปร่างภายนอกและการจัดเนื้อที่ใช้สอย ส่วนในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบที่มีช่างสถาปนิกไทยที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศกลับเข้ามาทำการออกแบบอาคารที่พักอาศัย โดยได้รับอิทธิพลจากแนวทางสถาปัตยกรรมแผนใหม่ (Modern Architecture) ของต่างประเทศ และนำมาประยุกต์ให้เข้ากับสภาพดินฟ้าอากาศของไทย ในช่วงที่เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

and technological progress. Housing in this period varied according to the owner's economic status. Moreover, the increase in population and urban land price resulted in transformation of the outlook from the single-unit housing into the grouping or multi-unit housing, such as suburban housing villages, the government's welfare housing projects, town house, the present-day apartments and condominium.

Houses in Bangkok : Characters and Changes during the last 200 years (1782 A.D. - 1982 A.D.)

ABSTRACT

This research is a study on the historical and physical outlook of residential buildings in Bangkok during the last 200 years, from B.E. 2322 until 2522. The study is done through examination of historical data obtained from documents and all other available sources including interviews of individuals concerned and field survey. The samples of houses used for this purpose are selected from different areas in Bangkok. The research attempts to analyse architectural styles and characteristics, building elements, space planning, site location, physical structure and building materials, as well as architects and influential factors on the construction of these period buildings, starting in the reign of King Rama I until that of the present King, Rama IX, in the year 2522, which marks the bicentennial of the Rattanakosin era.

The scope of this research covers the living condition, settlement and general characteristics of houses in different periods in the early Rattanakosin, which still preserved the main structure of the Ayudhya-period. During the reign of King Rama III, when trade with China was flourishing, the architecture was evidently influenced by the Chinese style. The reign of King Rama IV, which denoted an economic and social transition and an increase in international trade, the architecture accordingly adopted the Chinese and Western styles applied to suit the original Thai taste. The reigns of the next two kings, Rama V and VI, saw western civilization spreading into the country. A lot of overseas architects and construction workers came in to design and work on buildings in Bangkok. The style of houses of the well-to-do then was apparently westernized in the outlook and space planning. The period that followed the National Administrative Reformation welcomed another change as Thai architects studied from overseas returned to design houses influenced by the so-called Western Modern Architecture but they keenly adapted it for use in the climate of Thailand. The beginning of the B.E. 2503 National Economic and Social Plan witnessed the nation's industrial development and technological progress. Housing in this period varied according to the owner's economic status. Moreover, the increase in population and urban land price resulted in transformation of the outlook from the single-unit housing into the grouping or multi-unit housing, such as suburban housing villages, the government's welfare housing projects, town house, the present-day apartments and condominium.

สารบัญ

บทนำ	หน้า
ความเป็นมาของการวิจัย	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
ขอบเขตของการวิจัย	3
ผลงานที่เกี่ยวข้อง	4
วิธีดำเนินการวิจัย	5
ปัญหาและอุปสรรคระหว่างการศึกษาวิจัย	6
ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย	6
ความหมายของคำที่ใช้ในการวิจัยและอักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ	7
บทที่ 1 บ้านในสมัยรัตนโกสินทร์ : รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2394)	9
- สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและเศรษฐกิจในสมัยต้นรัตนโกสินทร์โดยสังเขป	9
- สภาพทั่วไปของการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์	11
- กรรมสิทธิ์ในที่ดินในยุคต้นรัตนโกสินทร์	26
- รูปแบบของการสร้างสรรค์อาคารประเภทบ้านพักอาศัยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์	27
- ประเภทของที่พักอาศัยในช่วงต้นรัตนโกสินทร์	29
- ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านในช่วงต้นรัตนโกสินทร์	31
- การวางตำแหน่งอาคารในผังบริเวณ	51
- โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง	57
- ผู้สร้างสรรค์สถาปัตยกรรมและอิทธิพลที่มีต่อช่าง	64
บทที่ 2 บ้านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - พ.ศ. 2411)	67

- สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและเศรษฐกิจโดยสังเขป	67
- การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในกรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	69
- กรรมสิทธิ์ในที่ดินสำหรับอาคารพักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	79
- รูปแบบของการสร้างสรรค์อาคารประเภทบ้านพักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	81
- ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านพักอาศัยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	82
- การวางตำแหน่งอาคารในผังบริเวณ	94
- เนื้อที่ใช้สอย	101
- ลักษณะขององค์ประกอบอาคาร โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง	106
- ช่างผู้สร้างสรรค์และอิทธิพลที่มีต่อช่าง	113
บทที่ 3 บ้านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2453)	115
- สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและเศรษฐกิจโดยสังเขป	115
- สภาพทั่วไปของการตั้งแหล่งที่พักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	117
- กรรมสิทธิ์ในที่ดิน	139
- การสุขาภิบาลและข้อบังคับเกี่ยวกับที่ดินและการก่อสร้างบ้านเรือนในบางเขตในสมัยรัชกาลที่ 5	141
- รูปแบบของการสร้างสรรค์อาคารประเภทบ้านพักอาศัย	142
- ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านพักอาศัยในสมัยรัชกาลที่ 5	143
- รูปแบบและองค์ประกอบอาคาร	144
- การวางตำแหน่งอาคารในผังบริเวณ	166
- เนื้อที่ใช้สอย	171
- โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง	174

	- ช่างผู้สร้างสรรค์และอิทธิพลที่มีต่อช่าง	178
บทที่ 4	บ้านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - พ.ศ. 2468)	183
	- สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและเศรษฐกิจโดยสังเขป	183
	- สภาพทั่วไปของการตั้งหลักแหล่งที่พักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	185
	- รูปแบบของการสร้างสรรค์อาคารประเภทบ้านพักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	203
	- ลักษณะทางสถาปัตยกรรม	205
	- รูปแบบและองค์ประกอบของอาคาร	205
	- การวางตำแหน่งอาคารในที่ดินและการจัดผังบริเวณ	245
	- เนื้อที่ใช้สอย	250
	- โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง	257
	- ช่างผู้สร้างสรรค์และอิทธิพลที่มีต่อการออกแบบบ้านในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	258
บทที่ 5	บ้านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. 2468 - พ.ศ. 2503)	263
	สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและเศรษฐกิจโดยสังเขป	263
	สภาพทั่วไปของการตั้งหลักแหล่งที่พักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช	278
	ลักษณะทางสถาปัตยกรรม	285
	- รูปแบบและองค์ประกอบของอาคาร	285
	- การวางตำแหน่งอาคารในที่ดินและการจัดผังบริเวณ	342
	- เนื้อที่ใช้สอย	345
	- โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง	351
	- สถาปนิกที่ทำการออกแบบบ้านและอิทธิพลที่มีต่อการออกแบบในช่วง พ.ศ. 2468 - พ.ศ. 2503	353

หน้า ๑๑๑
 หน้า ๑๑๒
 หน้า ๑๑๓
 หน้า ๑๑๔
 หน้า ๑๑๕
 หน้า ๑๑๖
 หน้า ๑๑๗
 หน้า ๑๑๘
 หน้า ๑๑๙
 หน้า ๑๒๐
 หน้า ๑๒๑
 หน้า ๑๒๒
 หน้า ๑๒๓
 หน้า ๑๒๔
 หน้า ๑๒๕
 หน้า ๑๒๖
 หน้า ๑๒๗
 หน้า ๑๒๘
 หน้า ๑๒๙
 หน้า ๑๓๐
 หน้า ๑๓๑
 หน้า ๑๓๒
 หน้า ๑๓๓
 หน้า ๑๓๔
 หน้า ๑๓๕
 หน้า ๑๓๖
 หน้า ๑๓๗
 หน้า ๑๓๘
 หน้า ๑๓๙
 หน้า ๑๔๐
 หน้า ๑๔๑
 หน้า ๑๔๒
 หน้า ๑๔๓
 หน้า ๑๔๔
 หน้า ๑๔๕
 หน้า ๑๔๖
 หน้า ๑๔๗
 หน้า ๑๔๘
 หน้า ๑๔๙
 หน้า ๑๕๐

บทนำ

ความเป็นมาของการวิจัย

บ้านนับเป็นสถาปัตยกรรมที่มีความจำเป็นและมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับมนุษย์ผู้ใช้สอยมากกว่าอาคารประเภทอื่น ๆ บ้านสนองประโยชน์ใช้สอยชั้นพื้นฐาน อันได้แก่ การกินอยู่หลับนอนในชีวิตประจำวัน แก่บุคคลทุกเพศทุกวัย รูปร่างลักษณะของบ้านจะแตกต่างกันไปตามยุคสมัย ตามสภาพเศรษฐกิจ ตามระดับฐานะ และตามอิทธิพลต่าง ๆ ที่มีการสร้างสรรค์อาคารประเภทนี้ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและวิวัฒนาการของบ้านจึงเป็นเรื่องที่ควรแก่การศึกษา โดยเฉพาะบ้านในกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นเมืองหลวงของประเทศ เป็นเมืองขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญ เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ เป็นศูนย์รวมของการปกครอง เศรษฐกิจ การพาณิชย์ การศึกษา ศาสนาและศิลปวัฒนธรรม เป็นเมืองที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว และมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างมากภายในช่วงเวลา 200 ปี นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นใน พ.ศ. 2325 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ใน พ.ศ. 2525 นี้

เมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์นั้น กรุงเทพฯ เป็นที่รวมของกลุ่มชนที่อพยพมาจากพระนครหรืออยุธยา ซึ่งมีหลายเชื้อชาติ ร่วมกับคนท้องถิ่นเดิม บ้านที่อยู่อาศัยของราษฎรทั่วไป กล่าวกันแต่เพียงว่าสี่บทอดรูปแบบจากกรุงศรีอยุธยามาเป็นแบบอย่าง ครั้นในเวลาต่อ ๆ มาที่บ้านเมืองเริ่มปลอดจากศึกสงคราม มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศเพิ่มขึ้น เริ่มจากจีนเข้ามาค้าขายและอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในกรุงเทพฯ มากขึ้น ต่อมาชาวยุโรปและอเมริกัน ได้เริ่มเข้ามามีบทบาททั้งทางด้านการติดต่อขอทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี การค้าขาย การเผยแพร่ศาสนา รวมทั้งเข้ามาตั้งหลักแหล่งและรับราชการในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก กรุงเทพฯ ได้เริ่มพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านจำนวนประชากร สภาพเศรษฐกิจ สาธารณูปโภค และความรู้ทางการก่อสร้าง เศรษฐกิจของไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงเมื่อไทยได้รับผลกระทบจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกและสงครามโลกครั้งที่ 2 ประกอบกับมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข อันเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหลักของการปกครอง และสภาพทั่วไปของสังคม ส่วนในช่วงเวลา 25 ปีหลัง มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และอุตสาหกรรม จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ชุมชนขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง และมีความต้องการที่อยู่อาศัยอย่างมากมายจนกระทั่งในปัจจุบัน

ตลอดช่วงเวลาอันยาวนานถึง 200 ปีนี้ ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นดังได้กล่าวมาแล้ว ล้วนมีผลต่อรูปแบบของการสร้างสรรค์อาคารที่พักอาศัยและลักษณะทางสถาปัตยกรรม ทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นลำดับต่อเนื่องกันมา แต่ก็ยังมีได้มีการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของอาคารประเภทนี้ รวมทั้งการวิเคราะห์รูปแบบและการลำดับความต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงของที่พักอาศัยในกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปีไว้ ประกอบกับบ้านเก่าในยุคสมัยต่าง ๆ ที่ผ่านมา ซึ่งมีคุณค่าทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ และ สถาปัตยกรรม เป็นจำนวนมากที่เสื่อมโทรมลงตามกาลเวลา และถูกรื้อถอนลงไป ที่เหลืออยู่บางหลังก็อยู่ในสภาพทรุดโทรม ขาดการดูแลรักษา และกำลังจะถูกรื้อถอนลงตามกันไปในวันเร็ววันนี้ บางหลังถูกเปลี่ยนสภาพการใช้สอยเป็นอาคารประเภทอื่น ๆ ทำให้มีการตัดแปลงต่อเติมซึ่งเป็นการทำลายคุณค่าของอาคารเดิมลงอย่างน่าเสียดาย ส่วนบางหลังที่ยังอยู่ในสภาพดี ผู้รับมรดกในรุ่นต่อ ๆ มาดูแลรักษาสมบัติของบรรพบุรุษได้เป็นอย่างดี ก็สมควรแก่การนำมาเผยแพร่ให้คนทั่วไปได้เห็นคุณค่าและร่วมชื่นชมด้วย แม้กระทั่งบ้านในช่วงเวลา 50 ปีหลัง ซึ่งเป็นที่คุ้นเคยของคนที่มีวัยร่วมสมัยกับอาคารในช่วงนั้น แต่คงจะไม่เป็นที่คุ้นเคยสำหรับคนรุ่นใหม่ และรุ่นต่อ ๆ ไปข้างหน้าเป็นแน่

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ จึงเป็นสิ่งจูงใจและกระตุ้นให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจในปัญหาดังกล่าวนี้ และไปตรงกับความต้องการของโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ริเริ่มและสนับสนุนให้มีการวิจัยเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี ขึ้น ซึ่งจะเน้นที่อาคารและสถานที่ 5 ประเภทในกรุงเทพฯ ได้แก่ วัด พระราชวังและวัง บ้าน ตลาด และคลอง โดยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นผู้ให้ทุนสนับสนุนการวิจัย ซึ่งใช้เวลาดำเนินงานทั้งสิ้นประมาณ 1 ปี ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2524 จนถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2525

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ในโอกาสครบ 200 ปีของการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. 2525 นี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในฐานะเป็นสถาบันการศึกษาชั้นอุดมศึกษาแห่งแรกของประเทศ จึงถือโอกาสนี้จัดพิมพ์โครงการวิจัย 5 โครงการดังกล่าว เพื่อเป็นการร่วมสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปีด้วย โครงการวิจัยทั้ง 5 เรื่องนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงของอาคารและสถานที่ 5 ประเภทในกรุงเทพฯ โดยที่แต่ละโครงการจะเน้นไปในแนวทางที่แตกต่างกันออกไปตามความเหมาะสมกับประเภทของอาคาร

สำหรับโครงการวิจัยเรื่องบ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปีนี้ จะเน้นไปในด้านรูปแบบของการสร้างสรรค์อาคารประเภทที่พักอาศัย และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับอาคารประเภทนี้ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 จนถึง พ.ศ. 2525 โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อศึกษาสภาพของการตั้งหลักแหล่งที่พักอาศัย และรูปแบบของการสร้างที่อยู่อาศัยในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน
2. เพื่อศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านในกรุงเทพฯ ในระยะเวลาต่าง ๆ และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของบ้านในแต่ละช่วงเวลา
3. เพื่อศึกษาถึงอิทธิพลบางประการที่มีต่อรูปแบบของบ้านในกรุงเทพฯ และอิทธิพลที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ

4. รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบ้านในกรุงเทพฯ ทั้งจากการสำรวจภาคสนาม และจากเอกสารประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นพื้นฐานให้แก่การศึกษาวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกันในชั้นรายละเอียดต่อไปในภายหน้า

อนึ่ง สิ่งที่ผู้วิจัยต้องการชี้แจงเพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องคือ งานวิจัยนี้มิใช่เป็นการนำประวัติและรายละเอียดของบ้านเด่น ๆ จำนวนหนึ่งมาประมวลไว้บ้านต่อบ้าน ดังที่อาจจะมีการนำบ้านเด่น ๆ เหล่านี้มาศึกษาวิจัยเป็นการหาข้อสรุปของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในแต่ละช่วงเวลา และการเปลี่ยนแปลงในประการสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นกับการสร้างสรรค์อาคารที่พักอาศัยจำนวนมากในกรุงเทพฯ ตลอดช่วงเวลา 200 ปีที่ผ่านมา โดยอาศัยข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์และข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนามเป็นหลัก ส่วนการเลือกตัวอย่างของบ้านมาสำรวจเพื่อศึกษา ก็พยายามที่จะกระจายตัวอย่างให้สม่ำเสมอในแต่ละช่วงเวลา และพยายามเลือกบ้านในระดับฐานะต่าง ๆ กันที่เป็นตัวอย่างเด่นชัดในด้านใดด้านหนึ่งตามหัวข้อที่ได้ตั้งไว้คละกันไป มิใช่เป็นการเลือกเฉพาะบ้านชั้นนำของผู้มีฐานะดีในแต่ละยุคสมัยเท่านั้น

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้จะครอบคลุมในหัวข้อและขอบเขตต่อไปนี้

1. กำหนดบ้านจำนวนหนึ่งเพื่อเลือกมาเป็นตัวอย่างศึกษาโดยการสำรวจภาคสนามจากอาคารที่ยังคงอยู่ในปัจจุบัน จำนวนประมาณ 170-200 หลังในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2525 เพื่อศึกษาเกี่ยวกับช่วงปีที่ก่อสร้าง ตำแหน่งที่ตั้ง ขนาดที่ดินและการจัดผังบริเวณ ลักษณะและองค์ประกอบของอาคาร เนื้อที่ใช้สอย โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง (ไม่รวมวิธีการก่อสร้าง) และช่างผู้ออกแบบ
2. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบ้านในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งไม่มีอาคารจริงเหลืออยู่ให้ศึกษาโดยการสำรวจภาคสนามได้ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการตั้งแหล่งของที่อยู่อาศัยในกรุงเทพฯ ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ รูปแบบและลักษณะอาคาร การครอบครองที่ดินเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัย โดยศึกษาจากเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง จากวรรณคดี จากจิตรกรรมฝาผนัง และจากภาพถ่ายและแผนที่เก่า
3. วิเคราะห์และหาข้อสรุปในด้านการรวมกลุ่มของที่พักอาศัยในบริเวณต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ การขยายตัวของแหล่งที่พักอาศัยในช่วงเวลาต่าง ๆ ต่อเนื่องกันไป ประเภทของที่พักอาศัยในแต่ละช่วงเวลา ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคาร อิทธิพลจากแหล่งต่าง ๆ ที่มีต่อรูปแบบของอาคาร และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับการสร้างสรรค์อาคารประเภทนี้ โดยใช้ข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์ ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม และการสอบถามสัมภาษณ์เป็นหลักในการวิเคราะห์
4. การศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคารตัวอย่างส่วนใหญ่จะเป็นอาคารที่พักอาศัยประเภทบ้านเดี่ยวของสามัญชนไปจนถึงบุคคลผู้มีฐานะอันครึกครื้น ชั้น หม่อมเจ้า ส่วนที่พักอาศัยประเภทกลุ่ม เช่น บ้านแฝด บ้านแถว (Town House) อาคารสงเคราะห์ชั้นอาคารสูงหลายชั้น (Flat) อาคารประเภทห้องเช่าชุด (Apartment) และอาคารชุด (Condominium) จะกล่าวเฉพาะลักษณะส่วนรวมทั่วไป โดยไม่เน้นในด้านรายละเอียดทางสถาปัตยกรรม

การสอบถามสัมภาษณ์ เดทการสอบถามข้อมูลเกี่ยวกับอาคารจากเจ้าของอาคาร หรือผู้อยู่อาศัย รวมทั้งการสัมภาษณ์สถาปนิกผู้ออกแบบอาคาร และสถาปนิกอาวุโสที่ทราบข้อมูลเกี่ยวกับอาคารในวันก่อน ๆ ประกอบด้วย

การแบ่งช่วงสมัยของแต่ละบท แบ่งตามกลุ่มของช่วงเวลาที่มึลักษณะของข้อมูลและลักษณะเฉพาะของบ้านในช่วงนั้น ๆ ที่คล้ายคลึงกัน หรือสามารถนำมาวิเคราะห์ร่วมกันได้ โดยเรียงลำดับต่อเนื่องกันไป

5. งานวิจัยนี้จะไม่รวมถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคารประเภทที่พักอาศัยจิ้งร้านค้า (Shop House) เช่น เรือนแถว ตึกแถว ซึ่งใช้ทำการค้าและอยู่อาศัยไปด้วยในตัว
6. การศึกษาตัวอย่างอาคารโดยการสำรวจภาคสนามจะไม่รวมถึงการสำรวจในชั้นรายละเอียดทางด้านสถาปัตยกรรม โดยการรังวัดและถ่ายแบบ (Measure Work) จากอาคารจริง

6

ปัญหาและอุปสรรคระหว่างการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาที่ใช้การเก็บข้อมูลหลายวิธีการร่วมกัน จึงประสบปัญหาและอุปสรรคที่ประมวลได้ดังนี้คือ

1. ข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบ้านโดยตรงมีน้อยมาก เพราะเป็นอาคารประเภทที่พักอาศัยส่วนบุคคล มิใช่เป็นอาคารทางศาสนาหรืออาคารของทางราชการที่มีความสำคัญ จึงมิได้มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานเท่าใดนัก
2. บ้านในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงประมาณรัชกาลที่ 4 ที่เป็นอาคารไม้ของบุคคลสามัญทั่วไป มักจะชำรุดทรุดโทรมลงและถูกรื้อถอนไปแทบทั้งสิ้น รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ของผู้ครอบครอง ซึ่งสืบทอดต่อกันหลายชั้น จึงมักถูกรื้อถอนและปลูกสร้างอาคารใหม่ขึ้นแทนที่ ทำให้ไม่มีอาคารรุ่นเก่าที่เหลืออยู่ให้ศึกษาจากอาคารจริงได้ จึงทำให้ต้องศึกษาจากวรรณคดี จากจิตรกรรมฝาผนัง และภาพถ่ายเก่าทดแทน
3. บ้านเป็นอาคารส่วนบุคคล การติดต่อขอเข้าไปสำรวจและถ่ายภาพ จึงค่อนข้างยากและมีอุปสรรคมากกว่าอาคารสาธารณะ บางหลังได้รับอนุญาตให้ถ่ายภาพและสำรวจเฉพาะภายนอกอาคาร และบางหลังไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้าของให้เข้าสำรวจ
4. ข้อมูลบางอย่างที่ใช้วิธีสอบถามสัมภาษณ์จากเจ้าของอาคารมักจะประสบปัญหาว่า เจ้าของบ้านบางท่านไม่สามารถจดจำได้ชัดเจน เช่น เรื่องเกี่ยวกับปีที่ก่อสร้าง เจ้าของอาคารเดิม หรือชื่อสถาปนิกผู้ออกแบบ โดยเฉพาะบ้านที่มีการซื้อขายกันต่อมาหลายทอด ทำให้การกำหนดอายุอาคารเป็นไปได้โดยลำบาก
5. ตัวอย่างบ้านของกลุ่มผู้มีรายได้ต่ำในช่วงเวลา ก่อน พ.ศ. 2503 นั้น ประสบปัญหาว่าหาตัวอย่างศึกษาได้ยาก เพราะมักเป็นบ้านที่ใช้วัสดุไม่ถาวร จึงเสื่อมโทรม ผุพังได้รวดเร็ว และมักถูกรื้อถอนไป ไม่เหลืออาคารจริงให้ศึกษาและสำรวจได้ ที่ยังเหลืออาคารอยู่บ้าง ก็มักเป็นการเช่ากันต่อ ๆ มาโดยไม่ทราบประวัติและข้อมูลเกี่ยวกับอาคาร ดังนั้น ในส่วนที่เกี่ยวกับกลุ่มบ้านผู้มีรายได้ต่ำจึงมีตัวอย่างให้ศึกษาน้อย
6. ส่วนบ้านในช่วงหลัง พ.ศ. 2503 เป็นต้นไป เป็นช่วงที่มีอาคารบ้านพักอาศัยมากมายหลายประเภท ทั้งประเภทบ้านเดี่ยวและที่พักอาศัยชนิดกลุ่มเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงไม่สามารถเน้นถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมและรายละเอียดเกี่ยวกับเนื้อที่ใช้สอยได้เช่นเดียวกับบ้านในช่วงเวลา ก่อนหน้านั้น จึงจะกล่าวถึงประเภทและลักษณะส่วนรวมทั่ว ๆ ไปเท่านั้น

ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย

ผลงานวิจัยเรื่องนี้คาดว่าจะประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ด้านการศึกษาประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับอาคารที่พักอาศัยในรูปแบบและประเภทต่าง ๆ รวมทั้งการตั้งหลักแหล่งที่พักอาศัยในบริเวณต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ ในช่วงระยะเวลาต่างกัน

2. ด้านการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับอาคารประเภทบ้านพักอาศัยในช่วงเวลาดังกล่าว ทั้งเอกสาร และภาพถ่ายไว้เป็นหลักฐาน เมื่อมีการรื้อถอนอาคารไถลงไป ก็ยังคงมีหลักฐานเหลืออยู่ให้คนรุ่นหลังศึกษาได้
3. ด้านการกระตุ้นให้เห็นคุณค่าของอาคารเก่า ที่ถือเป็นมรดกทางศิลปะและวัฒนธรรม กระตุ้นให้เกิดความห่วงใยในสิ่งที่บรรพบุรุษได้สร้างขึ้นไว้ และเกิดความคิดที่จะอนุรักษ์อาคารสถานที่ที่มีคุณค่าให้คงอยู่ในสภาพดี แทนการรื้อถอนทำลายลงทั้งในระดับส่วนบุคคล องค์กรเอกชน จนถึงหน่วยงานของรัฐ
4. ด้านการเน้นให้เห็นความสำคัญของการก่อสร้างอาคารประเภทนี้ให้ได้มาตรฐานและถูกต้องตามหลักการออกแบบสถาปัตยกรรมที่ดี เพื่อสนองประโยชน์ใช้สอยได้ครบถ้วน และเกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยต่อบ้านเมืองโดยส่วนรวม

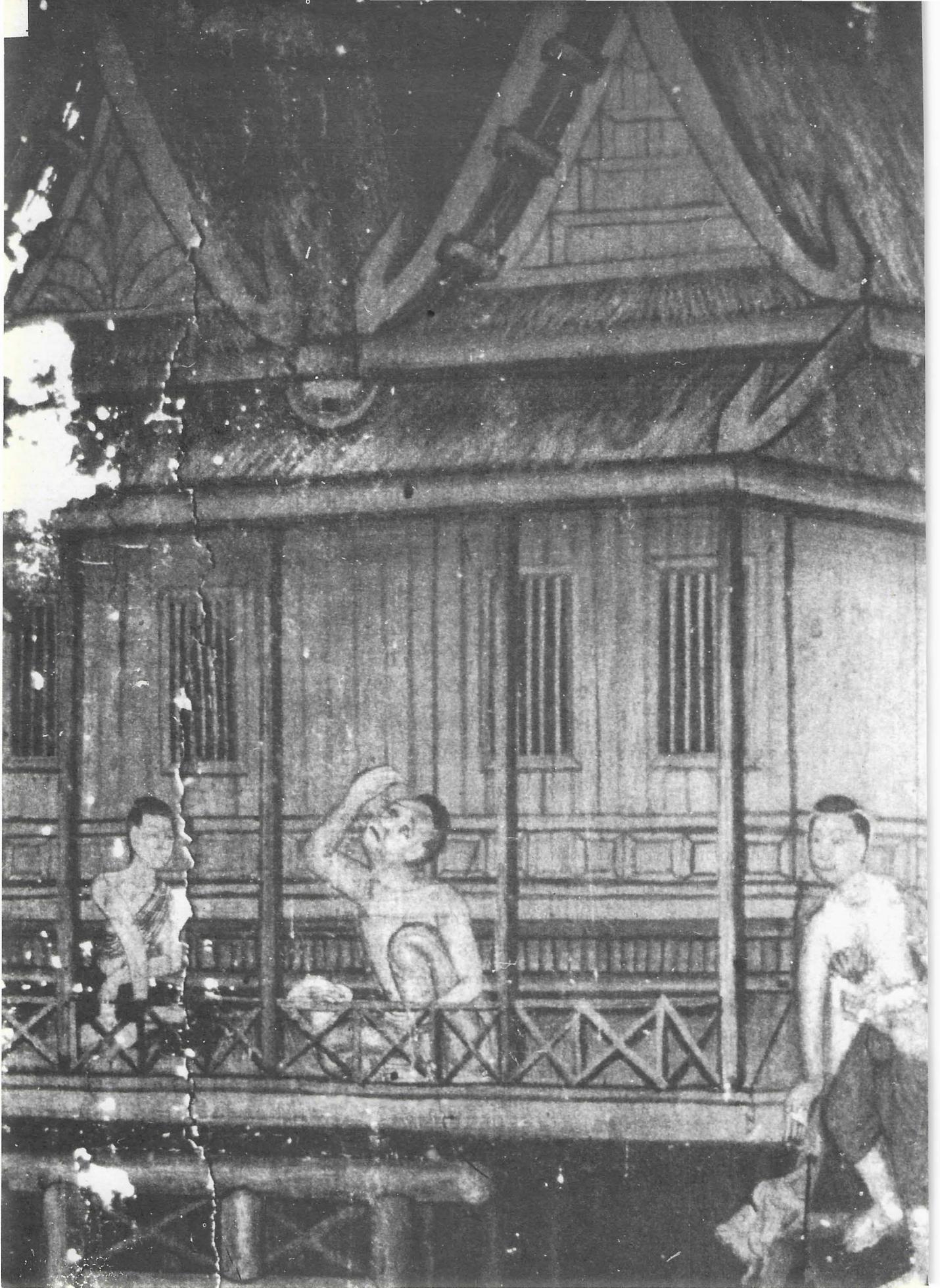
ความหมายของคำที่ใช้ในการวิจัย และอักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

ในการวิจัยเรื่องนี้ มีคำบางคำที่ผู้วิจัยใช้อยู่และได้ขยายขอบเขตของความหมายขึ้นโดยเฉพาะ ดังนั้นเพื่อความเข้าใจที่ตรงกันของทั้งผู้วิจัยและผู้อ่าน จึงขอกำหนดความหมายของคำเหล่านั้นไว้ดังนี้

บ้าน	หมายถึง	สิ่งปลูกสร้างสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย ที่นับทั้งตัวอาคาร และบริเวณที่อาคารตั้งอยู่
รูปแบบ	หมายถึง	ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคาร ซึ่งในงานวิจัยนี้รวมทั้งลักษณะทางกายภาพของรูปทรงและส่วนประกอบของอาคาร โครงสร้างและวัสดุ ก่อสร้าง และเนื้อที่ใช้สอยในอาคารด้วย
สถาปัตยกรรม	หมายถึง	อาคารที่แสดงออกให้เห็นถึงความรู้ทางการก่อสร้าง และคุณค่าทางศิลปะที่อาคารนั้นมีอยู่
อาคาร	หมายถึง	สิ่งก่อสร้างที่สนองประโยชน์ใช้สอยได้

ส่วนอักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ มีความหมายดังนี้คือ

กช	ย่อมาจาก	กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
กต	"	เอกสารเย็บเล่ม กระทรวงการต่างประเทศ
ค	"	เอกสารกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
ต	"	เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ
บ	"	เอกสารเบ็ดเตล็ด
ยธ	"	เอกสารกระทรวงโยธาธิการ
ร. 5	"	เอกสารรัชกาลที่ 5
ร. 6	"	เอกสารรัชกาลที่ 6
ร. 7	"	เอกสารรัชกาลที่ 7

บทที่ 1

บ้านในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

(พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2394)

สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและเศรษฐกิจในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) โดยสังเขป

กรุงเทพฯ สมัยก่อนได้รับสถาปนาเป็นราชธานีนั้น เป็นเพียงเมืองขนาดเล็กที่เป็นย่านการค้าขายกับชาวต่างประเทศ ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีนามเดิมว่า “บางกอก” และเป็นเมืองด่านชั้นนอก มีป้อมปราการอยู่สองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองนี้เริ่มขยายใหญ่ขึ้นเมื่อมีผู้คนอพยพจากกรุงศรีอยุธยาตั้งบ้านเรือนอยู่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 2325 เป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกในราชวงศ์จักรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงย้ายราชธานีมาสร้างในที่แห่งใหม่ทางด้านปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมถึง และเป็นหัวแหลมของแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนั้นมีพระบรมราชโองบายที่จะสร้างพระมหาราชวังให้เจริญรุ่งเรืองสวยงามละม้ายแมนกรุงศรีอยุธยาราชธานีเดิมโดยเร็วที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้เป็นเกียรติปรากฏไปในนานาประเทศว่า ชาดไทยได้รวบรวมกันเป็นปึกแผ่นแน่นหนา สามารถกอบกู้ความเป็นอิสระคืนมา ด้วยศิลปในการก่อสร้างเป็นสัญลักษณ์ประการหนึ่งที่จะแสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง¹

ในระยะแรกสร้างพระนครในสองสามปีแรก ได้มีการก่อสร้างมากมาย ล้วนแต่เป็นสถาปัตยกรรมที่จำเป็น ได้แก่ พระบรมมหาราชวัง วัดวาอาราม บ้านเรือนราษฎร และร้านค้า สมัยกรุงธนบุรีและสามรัชกาลแรกของสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นสมัยที่ยังคงสืบทอดศิลปประเพณีเดิมซึ่งมีมาแล้วแต่สมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา แม้ว่าจะเป็นราชธานีแห่งใหม่ แต่ในด้านสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ยังรักษาลักษณะดั้งเดิมไว้จะมีความคิดใหม่อยู่บ้างเพียงเล็กน้อย อาจเป็นด้วยความเสียดายคุณค่าของศิลปประเพณีเดิมต้องการรักษาค่าของวัฒนธรรม

¹ ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ตดาวัลย์, พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง (สำนักพระราชวังจัดพิมพ์, 2507), หน้า 2

คลองบางกอกใหญ่อยู่ด้านใต้ คลองวัดแจ้งอยู่ด้านตะวันตก คลองตลาดอยู่ด้านตะวันออก และมีแม่น้ำเจ้าพระยา

¹ มัลลิกา เรื่องระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัย ร. 1-ร. 4” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518) หน้า 25.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 67

เดิมไว้ และการสืบทอดศิลปะประเพณีเก่า ซึ่งคุ้นเคยมาแต่ก่อนนั้นอาจจะช่วยส่งเสริมความรู้สึกว่าอดีตมิได้ขาดตอนไป ยังคงมีการสืบต่อกันมาได้¹

ประเทศไทยสมัยนี้แทบจะไม่มีอะไรแตกต่างกับสมัยกรุงศรีอยุธยา การปกครองยังใช้แบบโบราณที่มีกรมเสนาบดี 6 กรม กฎหมายตราสามดวงที่ประกาศใช้ในยุคกรุงเทพฯ ส่วนมากเป็นกฎหมายเก่าแก่ที่ใช้ในกรุงศรีอยุธยายุคต้น การศึกษาเบื้องต้นยังอาศัยวัดและอาศัยศึกษาเป็นครู² สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจัดอยู่ในระบบเลี้ยงตัวเอง ประชาชนหรือแรงงานซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในการผลิตมีอย่างน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนที่ดิน ผลผลิตที่ได้ส่วนหนึ่งจึงแค่เพียงพอกับความต้องการของแต่ละครอบครัว

มีกำแพงเมืองฟากละ 3 ด้าน ส่วนพระนครใหม่มีแม่น้ำเจ้าพระยากับคลองรอบกรุงที่ขุดใหม่ล้อมรอบ และมีกำแพงเมืองโอบล้อมอีกชั้นหนึ่งอยู่ห่างตลิ่งราวหนึ่งเส้นข้าง กว่าหนึ่งเส้นข้างเหมือนอย่างกำแพงเมืองกรุงเก่า รูปร่างพระนครคล้ายกับดอกบัว เนื้อที่ของพระนครใหม่คำนวณได้ 2,163 ไร่ กำแพงพระนครและคูพระนครยาว 175 เส้นเศษ (ประมาณ 7 กม.)¹

พื้นที่และประชากร

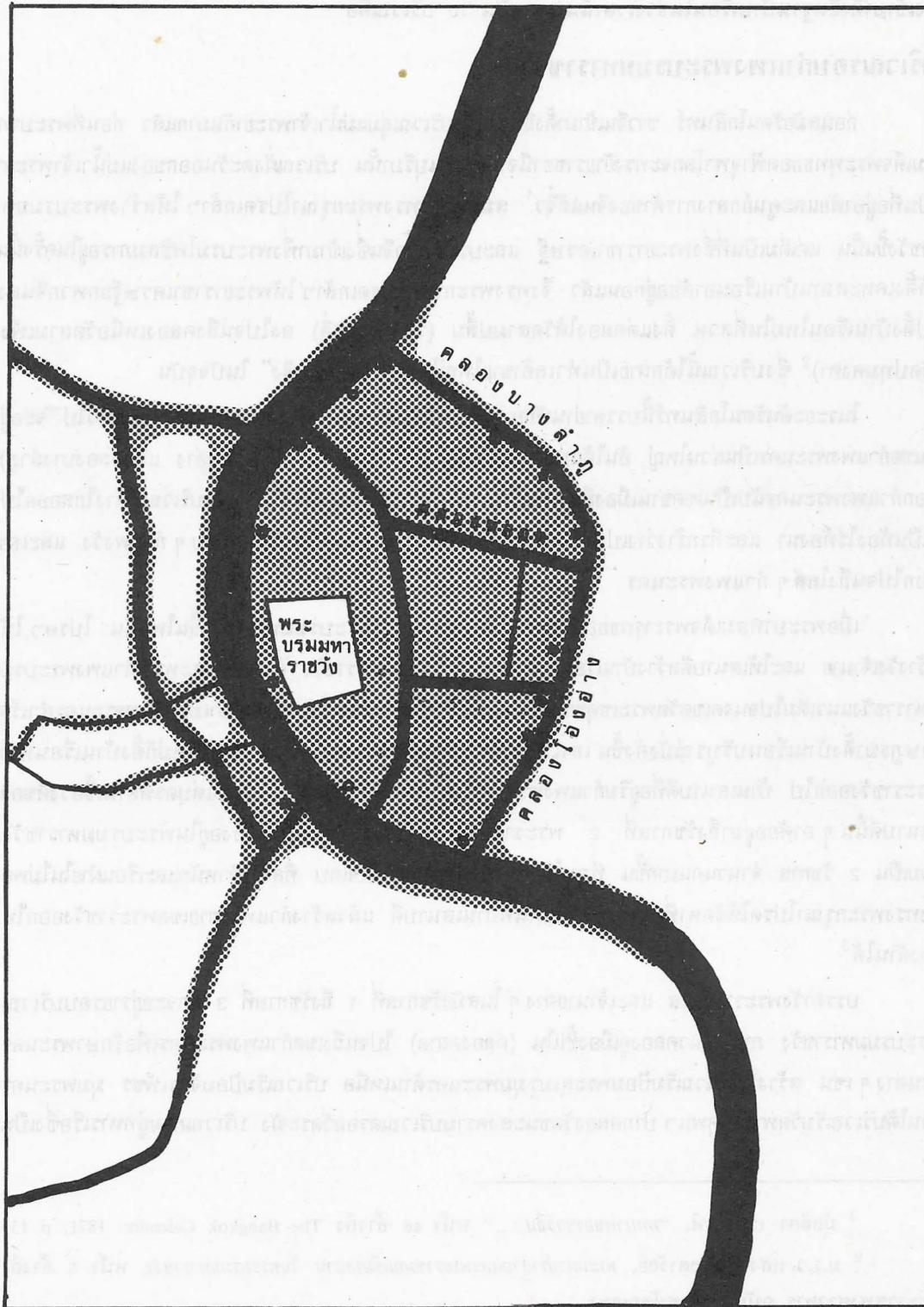
อาณาเขตของกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 เห็นจะไม่เปลี่ยนแปลงผิดไปจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี คงเปลี่ยนแปลงแต่ที่ตั้งตัวพระนครเท่านั้น เขตแดนของกรุงเทพฯ ด้านใต้จดเขตเมืองสมุทรปราการ ด้านเหนือจดเมืองนนทบุรี ด้านตะวันออกจดเมืองฉะเชิงเทรา ด้านตะวันตกจดเมืองนครไชยศรีและนนทบุรี แม่น้ำเจ้าพระยาแบ่งกรุงเทพฯ ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนตะวันตกมีเนื้อที่แคบ ส่วนตะวันออกมีเนื้อที่กว้างขวางใหญ่โตกว่าส่วนตะวันตกหลายเท่า พื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นทุ่งบ้าง เป็นป่าบ้าง เป็นทุ่งแกมป่าบ้าง²

³จาก Atlas of World Population History, Penguin, 1978 พยายามคำนวณว่าสมัยพระเจ้าตากตั้งกรุงธนบุรี มีประชากรประมาณหมื่นคน ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ ในสมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 นั้น ไทยมีประชากรประมาณ 3 ล้านคน และตัวเลขโดยประมาณจากหนังสือของ G. William Skinner, THE CHINESE SOCIETY IN THAILAND กล่าวถึงตัวเลขประชากรโดยประมาณระหว่างรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3 อ้างถึง จอห์น ครอว์เฟ็ด ตัวแทนของรัฐบาลอังกฤษในอินเดีย ซึ่งเดินทางมาเจรจาเรื่องการค้ากับไทย เมื่อ พ.ศ. 2364 - 2365 ในสมัยรัชกาลที่ 2 นั้นประมาณว่า ประชากรกรุงเทพฯ มีประมาณ 5 หมื่นคน (เป็นคนจีนเสีย 3 หมื่น 1 พันคน)

ส่วนหนังสือของจาคอบ ทอมลิน (Jacob Tomlin) พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2387 ตรงกับประมาณปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีเอกสารของบาทหลวงรายงานไว้ว่า ได้รับตัวเลขสำมะโนประชากรจากรัฐบาลสยามที่กล่าวว่า ในปี พ.ศ. 2371 ประมาณต้นสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ในกรุงเทพฯ มีประชากร 77,300 คน เป็นจีน 31,000 คน ลูกจีน 5,000 คน ลาว 16,000 คน สยาม 8,000 คน มอญ 5,000 คน และอื่น ๆ อีก 12,300 คน ตัวเลขของทอมลินนี้ไม่ต่างกับประมาณการของครอว์เฟ็ดเท่าใดนัก ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประชากรกรุงเทพฯ น่าจะมีระหว่าง 5 - 7 หมื่นคน ในสมัยรัชกาลที่ 2 และอาจเพิ่มขึ้นไปเรื่อยๆ เป็นเรือนแสนในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนประชากรทั้งประเทศน่าจะอยู่ระหว่าง 3 - 4 ล้านคน

ในเรื่องการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของราษฎรในกรุงเทพฯ ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นี้ จะแยกกล่าวเป็นบริเวณหรือกลุ่มที่มีการตั้งบ้านเรือนหนาแน่นรวมกันเป็นบริเวณใหญ่ ๆ รวมทั้งบ้านเรือนของชาวต่างชาติอื่น ๆ

¹นิจ หู่ชื้อระนันท์ และเฉลิม แก้วกัจจวน, "การเพิ่มประชากรกับการขยายตัวของนครหลวง" วารสารเทศบาลนครกรุงเทพฯ (ฉ. 105 กันยายน, 2512) : หน้า 40.

แผนที่กรุงเทพฯ แสดงบริเวณที่พำนักอาศัยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3

ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในชวงเวลานั้น แยกเป็น 10 บริเวณคือ

บริเวณรอบกำแพงพระบรมมหาราชวัง

ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาถิ่นมากแล้ว ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะทรงย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมานั้น บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นที่อยู่อาศัยและศูนย์กลางการค้าของจีนแต่จิว¹ สถานที่ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระบรมมหาราชวังขึ้นนั้น แต่เดิมเป็นที่ซึ่งพระยาราชเศรษฐี และบรรดาชาวจีนซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในครั้งนั้น ได้ตั้งเคหะสถานบ้านเรือนอาศัยอยู่ก่อนแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชเศรษฐียกพวกจีนลงไปตั้งบ้านเรือนใหม่ในที่สวน ตั้งแต่คลองใต้วัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิ) ลงไปจนถึงคลองเหนือวัดสามเพ็ง (วัดปทุมคงคา)² ซึ่งบริเวณนี้ได้กลายเป็นทำเลค้าขายใหญ่โตเรียกว่า “สำเพ็ง” ในปัจจุบัน

ในระยะต้นรัตนโกสินทร์นี้บรรดาบ้านพักอาศัยของเจ้านาย เสนาบดี ขุนนาง และราษฎรทั่วไป จะอยู่ในเขตกำแพงพระนครเป็นส่วนใหญ่ อันได้แก่บริเวณตามแนวคลองรอบกรุง (คลองโอ่งอ่าง และคลองบางลำภู) นอกกำแพงพระนครนับเป็นเขตชานเมืองมีสภาพเป็นส่วนร่วมคร่อมเต็มไปด้วยต้นไม้ ส่วนบริเวณที่ห่างไกลออกไปก็เป็นท้องไร่ท้องนา และที่รกร้างว่างเปล่า กลุ่มที่พักอาศัยมักจะหนาแน่นในบริเวณรอบ ๆ กำแพงวัง และเลยออกไปจนถึงใกล้ ๆ กำแพงพระนคร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสร้างพระบรมมหาราชวังขึ้นใหม่นั้น โปรดฯ ให้สร้างวังเจ้านาย และให้เสนาบดีสร้างบ้านเรือนอยู่รักษาการรายรอบพระราชวัง ด้านทิศใต้ระหว่างกำแพงพระบรมมหาราชวังแนวเดิมไปจนถึงเขตวัดพระเชตุพนฯ (ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 27 ไร่) ครั้นต่อมาเมื่อสร้างพระนครสำเร็จ ราษฎรมาตั้งบ้านเรือนบริบูรณ์มั่งคั่งขึ้น เสนาบดีชุดเก่าถึงอสัญกรรมล่วงไป เสนาบดีใหม่ก็ตั้งบ้านเรือนห่างพระราชวังออกไป บ้านเสนาบดีที่อยู่ริมกำแพงพระราชวังตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 คงมีแต่บุตรหลานเชื้อวงศ์ของเสนาบดีนั้น ๆ อาศัยอยู่มาถึงรัชกาลที่ 2 พระราชวงศ์และข้าราชการฝ่ายในที่ต้องอยู่ในพระบรมมหาราชวังรวมเป็น 2 รัชกาล จำนวนคนมากขึ้น ที่ภายในพระบรมมหาราชวังคับแคบ ที่สร้างตำหนักและเรือนฝ่ายในไม่พอ จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้จัดหาที่พระราชทานแทนที่บ้านเสนาบดี แล้วสร้างกำแพงขยายเขตพระราชวังออกไปข้างด้านใต้³

บรรดาวังพระราชโอรส และเจ้านายต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 มักจะอยู่รายรอบบริเวณพระบรมมหาราชวัง ภายในแนวคลองคูเมืองชั้นใน (คลองตลาด) ไปจนถึงเขตกำแพงพระนครเพื่อรักษาพระนครด้านต่าง ๆ เช่น สร้างวังบริเวณริมบ่อมพระสุเมรุ มุมพระนครด้านเหนือ บริเวณริมบ่อมจักรเพ็ชร มุมพระนครด้านใต้บริเวณริมวัดพระเชตุพนฯ ปากคลองวัดชนะสงครามบริเวณตรอกวัดระฆัง บริเวณกรมอุทการเรือซึ่งเป็น

¹ มัลลิกา เรื่องระพี, “บทบาทของชาวจีน.....” หน้า 48 อ้างถึง The Bangkok Calender, 1871, p. 133.

² ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, พระมหาปราสาทและพระราชมนเทียรสถาน ในพระบรมมหาราชวัง, หน้า 3 อ้างถึงพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา.

³ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 20-21.

พระนิเวศน์เดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บริเวณริมแม่น้ำได้ตำหนักแพ ตลอดจนบริเวณพื้นที่ถนนมหาธาตุ ทำเตียน ถนนหน้าพระลาน ถนนหลักเมือง บริเวณถนนสนามชัย บริเวณริมสะพานข้างโรงสี บริเวณแพร่งภูธร ถนนเฟื่องนคร ถนนเสาชิงช้า บริเวณคลองคูเมืองชั้นใน บริเวณถนนบ้านหม้อ บริเวณสะพานเสี้ยว ถนนจักรพงษ์ ถนนพระอาทิตย์ ถนนราชดำเนิน คลองบางลำภู เป็นต้น¹

ส่วนบ้านของเสนาบดีนั้นทรงเห็นเป็นการสำคัญที่จะต้องรักษาเกียรติของเสนาบดีอันเป็นตำแหน่งที่ควรเชิดชู ในการสร้างพระนครจึงสร้างจวนไว้สำหรับเสนาบดีอยู่ ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) เช่น บ้านเจ้าพระยาธรรมาพิพิต สมุหนายก และบ้านซึ่งพระราชทานให้พระยาอุไทยธรรม² ต่อมาเป็นเจ้าพระยามหาเสนา สมุหกลาโหม อยู่ที่ท้ายวัง แลจวนเสนาบดีอันเป็นบ้านดั้งเดิมของสกุลขุนนาคนั้น อยู่ระหว่างกำแพงพระราชวังกับวัดพระเชตุพนฯ ตรงที่เป็นโบสถ์พระนอนปัจจุบันนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ ขุนนาค) ก็ได้อยู่บ้านนั้นต่อจากเจ้าพระยามหาเสนา ผู้บิดาเป็นเสนาบดีกรมพระกลาโหม และสมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง ขุนนาค) ก็เกิดที่ตรงนั้น³

บริเวณในเขตคลองคูเมืองชั้นในและคลองรอบกรุง (คลองโอ่งอ่าง - คลองบางลำภู)

นอกจากบริเวณที่อยู่รอบนอกกำแพงพระบรมมหาราชวังแล้ว บริเวณที่เป็นที่สร้างบ้านเรือนขุนนางข้าราชการ และประชาชนทั่วไปก็กระจายตัวออกไปจากเขตพระบรมมหาราชวัง เช่น เหนือเขตปากคลองคูเมืองชั้นใน (คลองโรงไหม - คลองหลอด - คลองตลาด) ตรงบริเวณปากคลองตลาด ซึ่งปัจจุบันเป็นโรงเรียนราชินี เหนือขึ้นไปอีกแต่เดิมเป็นบ้านของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งเป็นกวีมีชื่อในสมัยรัชกาลที่ 1⁴

ในหนังสือตำนานเสนาบดีกรุงรัตนโกสินทร์ของขุนวรกิจพิศาล กล่าวว่า เจ้าพระยาธรรมาธิบดี (สมบุญ) ซึ่งเป็นข้าราชการกรมวัง และต่อมาเป็นเสนาบดีวังในรัชกาลที่ 3 บุตรหลานของท่านรับราชการกันสืบต่อมาอีกมาก เช่น พระยาภูบาลบันเทิง และพระยาบำเรอภักดิ์ บ้านตึกนี้เป็นตึกของกรมพระราชวังบวร-มหาสุรสิงหนาท รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างประทานเสนาบดี⁵ ส่วนเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) นั้นท่านเกิดที่บ้านริมคลองคูเมืองชั้นใน ตอนเชิงสะพานข้างโรงสี หน้ากระทรวงมหาดไทยทุกวันนี้⁶

ส่วนเจ้าพระยาอินทราภัย ซึ่งเป็นสมุหนายกในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น มีบุตรชายคนใหญ่คือพระยาพิชัยธณฤทธิ์ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปากบึงสะแกหรือที่เรียกกันว่า บึงบอน อยู่ทางทิศตะวันตกของวัดสะแก (วัดสระเกศในปัจจุบัน) บึงสะแกนี้เคยได้เสาชิงช้า

¹ อินทรา ยมนาค, "วังที่รัชกาลที่ 1-3 ทรงสร้าง" (ในโครงการวิจัยสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521-2522), หน้า 22-28, 31, 35-38, 55-59.

² เดิมเป็น หม่อมขุนนาค ทนายข้าหลวงเดิม โปรดให้ว่า คลังแสงในและช่างมุกและพระราชทานบ้านให้อยู่.

³ พระยาโกมารกุลมนตรี, *ประวัติเจ้าพระยามหาเสนา (ขุนนาค)* (พระนคร : คุรุสภา 2504), หน้า 19 - 20.

⁴ ส. พลายน้อย, *เล่าเรื่องบางกอก* (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2519), หน้า 166.

⁵ ฌัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, *27 เจ้าพระยา* (พระนคร : แพร่การช่าง, 2520), หน้า 108.

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (พระนคร : คุรุสภา, 2504), หน้า 23 - 24.

ท้ายเทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) ต่อมาเมื่อริมปากบึงสะแกถูกไล่ที่ท่าพระมหาวีหาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงรับสั่งให้ไปเลือกหาที่ปลูกบ้านเรือนใหม่เอาตามความชอบใจ แล้วโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินค่าจ้างเรือขนย้ายไปปลูกบ้านใหม่ที่ตำบลริมฝั่งคลองขุดใหม่ (คลองโอง่างและคลองบางลำภู) เป็นคลองคูรอบกำแพงพระนคร นอกกำแพงเมืองออกมาทางด้านตะวันออกตรงกันกับวังนังองค์เองเจ้าเขมร เมื่อจับจองที่ตรงนั้นแล้วจึงได้สร้างบ้านเรือนลงพอแล้วเสร็จบริบูรณ์แถบนั้นก็เลยได้ชื่อว่า “บ้านใหม่”¹

นอกจากนั้น ก็ยังมีบ้านเรือนขุนนางและราษฎรที่ตั้งอยู่ในเขตกำแพงพระนครกระจายตัวออกไป การคมนาคมเฉพาะภายในพระนครมีถนนเพียงไม่กี่สาย ส่วนใหญ่เป็นทางเดินแคบ ๆ ที่เป็นดินหรืออย่างดีก็เป็นถนนปูด้วยอิฐเรียงตะแคง มีถนนขนาดใหญ่หน่อยแต่ปูด้วยอิฐเช่นเดียวกันอยู่เพียงสายเดียว คือ ถนนรอบพระบรมมหาราชวัง ส่วนมากมักจะหนาแน่นอยู่ในบริเวณรอบ ๆ ที่ตั้งศูนย์กลางของชุมชน เช่น วัด วังเจ้านาย หรือตลาดฝั่งคลองวัดทองปู้ (วัดชนะสงคราม) ถนนตรอกข้าวสาร บริเวณปากคลองบางลำภู บริเวณป้อมพระสุเมรุ บริเวณตำบลบ้านหม้อ ถนนพาทูวัด ถิ่นบ้านนังองค์เขมร² ซึ่งในพงศาวดารญวนระบุไว้ว่า “หนองระโหน” บริเวณถนนพระอาทิตย์ซึ่งมีบ่อนแพลวยริมแม่น้ำ บริเวณเชิงสะพานดำรงสถิตย์หน้าวังบูรพาภิรมย์ เช่น บ้านพระศรีไชยบาล (เจ็ดสัวหง) ซึ่งเป็นนายโรงหอยมีชื่อ เป็นต้น คัดผูกอาคารปอนเบี้ย อาคารพนันต่าง ๆ³ บริเวณสะพานถ่าน บริเวณสี่กั๊กเสาชิงช้า และบริเวณหลังตลาดเสาชิงช้าหน้าโบสถ์พราหมณ์ บริเวณริมถนนบ้านตะนาว ใกล้วัดมหรณพาราม เช่น บ้านบิดาพระยารัตนาธิเบศร์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้น

บริเวณคลองรอบกรุงอันได้แก่ คลองโอง่าง และคลองบางลำภูนั้นก็เป็นที่ซึ่งมักพระราชทานให้แก่ขุนนาง เสนาบดีตั้งบ้านเรือนอยู่ เนื่องจากในเขตพระนคร ไม่ไกลจากพระบรมมหาราชวังนัก เช่น บ้านเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ที่สมุหนายกซึ่งเป็นแม่ทัพสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 3 อยู่ที่ริมคลองโอง่าง บริเวณระหว่างเชิงสะพานหันกับบ้านดอกไม้ก็เป็นบ้านที่ได้รับพระราชทานครั้งหลังในสมัยรัชกาลที่ 3 ครั้นเมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชาถึงแก่อสัญกรรมในปลายรัชกาลที่ 3 บุตรธิดาจึงพร้อมใจกันยกที่บ้านนี้ถวายเป็นของหลวง⁴ ส่วนพระพิเรนทรเทพ (ข้า) เจ้ากรมตำรวจใหญ่ฝ่ายซ้ายก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองรอบกรุงคือ คลองโอง่าง ถัดจากวังนังองค์เอง เจ้าเขมรไปเล็กน้อย บริเวณใต้บ้านท่าดอกไม้เพลิง หลังจากนั้นพระพิเรนทรเทพ มีใจศรัทธาสร้างวัดขึ้นที่บ้านเดิม แล้วตั้งชื่อวัดใหม่นั้นว่า “วัดพระพิเรนทร์”⁵

ปากคลองคูเมืองชั้นในด้านเหนือ ตรงพระราชวังบวรฯ (วังหน้า) มีโรงไหมตั้งอยู่ ฝั่งตะวันออกเป็นบ้านราษฎร ส่วนตะวันตกเป็นวังเจ้าบ่าวเรอภูธรซึ่งภายหลังเลื่อนเป็นกรมขุนสุนทรภูเบศร์ บริเวณกำแพงวังล้อมรอบมีตึกหลังหนึ่ง ถัดนั้นไปริมกำแพงมีบ้านขุนนางผู้ใหญ่เป็นแถวขึ้นไป มีตึกใหญ่บ้านละ 2 หลัง

¹ ประยูร ธิดิทธิพันธ์, *ต้นตระกูลขุนนางไทย* (พระนคร : นิยมวิทยา, 2505), หน้า 43.

² จจร สุขพานิช, *ข้อมูลประวัติศาสตร์* : สมัยบางกอก, หน้า 84.

³ ประยูร ธิดิทธิพันธ์, *ต้นตระกูลขุนนางไทย*, หน้า 186.

⁴ สงวน อึ้งคง, *ประมวลบุคคลสำคัญของชาติไทย* (พระนคร : ก้าวหน้า, 2506), หน้า 363.

⁵ ประยูร ธิดิทธิพันธ์, *ต้นตระกูลขุนนางไทย*, หน้า 219.

มีกำแพงล้อมคือ บ้านพระยามณฑลเศียรบาลหนึ่ง บ้านพระยาโกษาโหมหนึ่ง บ้านพระยาจำแสนยากรหนึ่ง และ บ้านพระยาไกรโกษา (ตำแหน่งเสนาบดีจตุสดมภ์ในพระราชวังบวร)¹

นอกจากนั้น ก็ยังมีขุนนางที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงพระกรุณาพระราชทานที่ในเขตกำแพง พระนครให้เป็นกรรมสิทธิ์ เช่น พระยามหาอำมาตย์ ได้รับพระราชทานที่ตำบลฉางน้ำตาลทรายเก่า ของหลวง สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาปากตะวันออกตรงหน้าวัดเลียบเหนือปากคลองรอบกรุง (คลองโอ่งอ่าง) ให้เป็นกรรมสิทธิ์ เป็นบำเหน็จโดยที่มีความชอบมานานแล้ว และทรงโปรดฯ ที่จะให้ตั้งบ้านเรือน อยู่ใกล้ ๆ พระนคร ด้วยว่าเคหะสถานเก่าตั้งอยู่ที่ฝั่งตะวันตกใกล้วัดบางว่าใหญ่ (วัดระฆัง)²

บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา แพร และริมคลอง

ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ราษฎรทั่วไปต้องพึ่งพาน้ำในการดำรงชีวิต การคมนาคม การประกอบ อาชีพ รวมทั้งเป็นทางสาธารณูปโภคอื่น ๆ ราษฎรส่วนใหญ่ใช้เรือเป็นพาหนะ ด้วยเหตุนี้บ้านเรือนและเรือนแพ ที่อยู่อาศัยของราษฎรจึงมักปลูกหรือจอดอยู่ริมแม่น้ำ ริมคลอง ทั้งในและนอกพระนคร ความหนาแน่นของ บ้านเรือนจึงมีแต่เฉพาะริมแม่น้ำลำคลอง ห่างแม่น้ำลำคลองออกไปมักเป็นสวนเป็นทุ่งเป็นป่า

ในต้นรัชกาลที่ 1 ฮ่องเชียงสี่หลบหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร จึงโปรดเกล้าฯ ให้ฮ่องเชียงสี่ ล้อมครอบครัวไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลต้นสำโรง บ้านเรือนที่ครอบครัวของฮ่องเชียงสี่ไปอยู่นั้นพงศาวดารฉวน กล่าวไว้ว่า “จึงรับสั่งให้กระทรวงโยธาธิการไปก่อตึกก๊วน ที่ตำบลโคกหลวง³ ที่บริเวณนี้ภายหลังได้พระราชทาน ที่ดินซึ่งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาให้กงสุลโปรตุเกสปลูกสร้างบ้านเรือนและโรงสินค้า⁴ ส่วนใน พ.ศ. 2363 ผู้สำเร็จ ราชการโปรตุเกสที่เมืองกัวได้แต่งตั้งให้ คาร์โลส มานูเอล เดอ ซิลไวรา มาเจริญทางพระราชไมตรีกับไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้ตั้งสถานกงสุลขึ้นในกรุงเทพฯ และได้ยกบ้านที่ฮ่องเชียงสี่ เคยอยู่มาก่อนให้แก่กงสุลโปรตุเกสอยู่ในตรอกกัปตันบุช ซอยแยกจากถนนเจริญกรุง สีพระยา ริมแม่น้ำเจ้าพระยา⁵

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี รวบรวมผู้คนแตกฉานกระจัดกระจายให้มาอยู่ที่กรุงธนบุรีนั้น โปรดให้ชาวจีน จากพระนครศรีอยุธยาตั้งบ้านเรือนอยู่เหนือคลองกุฎีจีนแนวฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงที่วัดกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นที่ตื่นเขิน เยื้องพระราชวังขึ้นไปทางเหนือ เจ้าสำมัน บิดาเจ้าพระยานิกรบดินทร์มาอยู่ที่นี้ และเจ้าพระยา นิกรบดินทร์ก็เกิดที่นี่ จึงเป็นเหตุให้สร้างวัดกัลยาณมิตรในสมัยรัชกาลที่ 3 กรมพระศรีสุดารักษ์ (หรือสมเด็จพระอัยยิกาชองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ก็มาอยู่แพจอดอยู่ที่นั่นตรงที่รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างหอไตร

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-2 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2503), หน้า 49 - 50.

² ประยูร สติพิพันธ์, ต้นตระกูลขุนนางไทย, หน้า 78.

³ จจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก, หน้า 52.

⁴ ไชแสง ศุขะวัฒนะ, “การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกที่มีต่อแบบอย่างของสถาปัตยกรรมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2208 - 2475” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 36.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

ปลูกให้เข้าเยื้องกับบรอนบินสันเล็กน้อย ในบริเวณที่พวกมิชชันนารีตั้งอยู่นั้น นับว่าเหมาะทั้งสองฝั่ง เพราะอยู่ในที่ประชุมชนชาติต่าง ๆ แต่เป็นคนจีนโดยมาก¹

ในปี พ.ศ. 2361 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้ขยายเขตพระบรมมหาราชวังลงมาทางใต้ จึงต้องรื้อบ้านเรือนเสนาบดี ขุนนาง และราษฎร ที่ตั้งอยู่ระหว่างกำแพงวังด้านใต้กับกำแพงวัดพระเชตุพน พระยาสุริยวงศ์โกษา (ดิศ บุนนาค) เสนาบดีคลัง จึงได้ย้ายไปอยู่ที่สวนริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกใต้บ้านกุฎีจีน บ้านใหม่น้อยใกล้กับวัดประยูรวงศาวาส และเชิงสะพานพระพุทธยอดฟ้า ฝั่งตะวันตกในปัจจุบัน

ในรัชกาลของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หลวงนายสิทธิ นายเวรมหาดเล็ก (ช่วง บุนนาค) ซึ่งเป็นบุตรชายของ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) อัครมหาเสนาบดีกลาโหม และเสนาบดีคลัง มาปลูกบ้านของตนเองอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เหนือบ้านบิดาเล็กน้อย หมอบลัดเลย์ได้บันทึกเกี่ยวกับบ้านนี้ไว้ว่า ได้ไปหาหลวงสิทธิ นายเวรมหาดเล็ก เห็นเหย้าเรือนปลูกเป็นอย่างดี และรักษาสะอาดสอาด ที่ประตูเขียนอักษรโรมันเป็นภาษาอังกฤษไว้ว่า "ที่นี่เป็นบ้านหลวงสิทธิ ขอเชิญผู้เป็นมิตร"²

ในสมัยรัชกาลที่ 3 พวกมิชชันนารีได้ทำสัญญาเช่าเรือน 2 หลังกับเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ)³ ที่ริมแม่น้ำตรงหน้าวัดประยูรวงศาวาส ที่ดินบริเวณนั้น ติดเนื้อที่กับที่ดินของหลวงซึ่งสร้างตึกไว้สำหรับเป็นที่พักรับแขกเมืองในสมัยนั้น หรือบางครั้งก็ให้ชาวอังกฤษเช่าอยู่ ที่เรียกว่า บริติช แพคตอรี ภายหลังเรียกว่า บ้านราชทูต หรือตึกพักทูต ริมแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าวัดประยูรวงศาวาส เนื่องจากในสมัยนั้นทูตต่าง ๆ เดินทางโดยทางเรือเข้ามาจากสมุทรปราการ เข้ามาจอดเรือในแม่น้ำเจ้าพระยาในบริเวณนี้⁴

ส่วนพระยาศรีพิพัฒน์ (ตัน บุนนาค) เจ้ากรมพระคลังสินค้า ในสมัยรัชกาลที่ 3 (ต่อมาในรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ) ซึ่งเป็นน้องชายของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) นั้น บ้านของท่านตั้งอยู่ใกล้เรือนรับรองทูต หน้าวัดประยูรวงศาวาส ได้ลงมาประมาณ 10 เส้น (400 เมตร) คืออยู่ที่หลังวัดนองคาราม ฝั่งธนบุรี อยู่ระหว่างวัดประยูรวงศาวาสและวัดพิชัยญาติการาม เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม) ซึ่งเป็นหลานทวดของท่านก็เกิดที่นี่⁵

บริเวณสำเพ็ง หมู่บ้านคนจีน

ถนนที่สำคัญในบริเวณนี้คือ ถนนไปสู่ตลาดสำเพ็ง ซึ่งเป็นย่านการค้าที่สำคัญที่สุดของกรุงเทพฯ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินดีเดชา (ดิศ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (กรุงเทพฯ : กุศลภา, 2504), หน้า 92.

³ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, จดหมายเหตุ หน้า 44.

⁴ ส. พลายน้อย, เจ้าเรื่องบางกอก, หน้า 272.

⁵ ชัย เรื่องศิลป์, ยอดคน (กทม. : พินนศ, 2524), หน้า 45.

สองข้างทางประกอบด้วยบ้านชั้นเดียวแบบจีนก่ออิฐ ซึ่งใช้เป็นร้านค้าและที่พักอาศัยของพ่อค้าจีน¹ หมู่บ้านจีนที่ทางราชการให้ย้ายไปอยู่ใต้พระนคร ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มไปจนถึงคลองวัดสามเพ็งนั้น ได้ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว จนถึงแก่ล้นที่ที่กำหนดให้อยู่ทางด้านเหนือ พวกจีนได้ขยายตึกกว้านร้านโรงข้ามคลองวัดสามปลื้มขึ้นมาจนถึงคลองรอบกรุง ทางใต้ก็ข้ามคลองวัดสามเพ็งลงไปทางบ้านนอกเชิงสี่ทางตะวันออก ขยายจากริมแม่น้ำไปตามแนวคลองวัดสามปลื้ม คลองโรงกะทะ และคลองวัดสามเพ็ง และเกิดย่านการค้าขึ้นหลายแห่งในท้องที่ของชาวจีน เรียงลำดับแต่ทิศใต้ขึ้นมา มีตลาดน้อย ตลาดวัดเกาะ ตลาดสำเพ็ง ตลาดเก่า และตลาดสะพานหัน ระยะทางตั้งแต่วัดสามปลื้มถึงตลาดน้อยยาว 20 เส้น เป็นอย่างน้อย ดังนั้นเมื่อเกิดไฟไหม้สะพานหันใน พ.ศ. 2360 (จ.ศ. 1179) ไฟไหม้ลามจากวัดสามปลื้มตลอดไปจนถึงตลาดน้อย แสดงว่าต้องมีบ้านเรือนปลูกติด ๆ กันไปตั้งแต่วัดสามปลื้มจนถึงวัดสามเพ็ง และแสดงว่าหมู่บ้านจีนเป็นย่านที่มีคนอยู่คับคั่งที่สุดย่านหนึ่งในกรุงเทพฯ²

ในยุคต้นรัตนโกสินทร์นั้น แหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งประกอบอาชีพ เช่น การค้าขาย การผลิตต่าง ๆ มักอยู่ร่วมกันหรือใกล้กัน นายยอน ครอเฟิต กล่าวถึงการหลอมเหล็ก การทำเครื่องใช้ไม้สอยด้วยเหล็ก และการทำภาชนะดินเผาของชาวจีนในกรุงเทพฯ ว่าดำเนินไปอย่างคึกคักในปลายรัชกาลที่ 2 สันนิษฐานว่า การหลอมเหล็กหล่อเหล็กของชาวจีนคงอยู่ในย่านสำเพ็ง ซึ่งเคยมีคลองโรงกะทะ ปากคลองมีท่าเทียบเรือ และคงจะมีโรงหล่อกะทะในบริเวณนั้น เพราะปรากฏว่าสินค้าออกที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 2 มีกะทะเหล็กรวมอยู่ด้วย³ และยังมีเจ้าสัวเศรษฐีที่ตั้งบ้านเรือนในละแวกเหล่านั้น คือ เจ้าสัวอิน น้องชายพระยาไกรโกษา เสนาบดีจตุสดมภ์ ในสมัยรัชกาลที่ 1 คำสาเหาะไปจีนจนร่ำรวยเป็นเศรษฐี สันนิษฐานว่า ท่านทำกะทะขาย และบ้านของท่านอยู่ที่ตรอกโรงกะทะ คู่กับตรอกพระยาไกรในสำเพ็งทุกวันนี้ ที่บ้านนั้นตั้งเตาหุงข้าวกะทะเลี้ยงผู้คน กลาสีลูกเรือและกุสิขของจึงมีชื่อเรียกว่า เจ้าสัวเตากะทะ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “พระอินทรอากร”⁴

ส่วนย่านตลาดน้อย เป็นตลาดที่เก่าแก่รองลงมาจกตลาดสำเพ็ง อันตั้งอยู่ในบริเวณย่านพักอาศัยหนาแน่นในพงศาวดารกล่าวว่า ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้มีเงินผู้หนึ่งชื่อ “เจ้สัวอ่องไล่ฮู้” ได้รับพระราชทานที่ดินแถวตลาดน้อยนี้เป็นที่อยู่อาศัย ในขณะที่เดียวกันก็ได้สร้างตึกเก็งเงินขึ้นมากมาย ทำเป็นตลาดการค้าใหญ่โต เปิดกิจการดำเนินงานเมื่อ พ.ศ. 2333 เดิมเรียกว่า “ตลาดเกี้ยะ” ซึ่งแปลว่า “ตลาดน้อย”⁵ ซึ่งมีบ้านเรือนแบบจีนอยู่ปะปนในบริเวณนั้นมากมาย (ดูภาพ)

ในสมัยนั้น ไม่มีฝรั่งชาติอื่น ๆ ตั้งบ้านเรือนในกรุงเทพฯ นอกจากโรเบิร์ต ฮันเตอร์ พ่อค้าอังกฤษ หมอบรัดเลย์ ซึ่งเป็นมิชชันนารีอเมริกันชุดที่ 3 มาอยู่เมืองไทยได้ไม่ถึง 20 วัน ก็ได้ตั้งโอสถศาลาเป็นเรือนไม้สัก

¹ ขจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก, หน้า 73.

² ชัย เรื่องศิลป์, ยอดคน, หน้า 35 อ้างถึง พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ร.1 จศ. 1162.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 108.

⁴ บ้านคึกฤทธิ์ และคอยขุนตาน, (กทม. : รุ่งเรืองรัตน์, 2523), หน้า 103 อ้างถึง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “โครงการกระดูกในตู้”

⁵ อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นายฮวด และนางบุญนิษฐ์ ภาวิจิตร (กรุงเทพฯ : อักษรบัณฑิต, 2521), หน้า 82.

บริเวณหมู่บ้านลาว

ชาวลาวที่อพยพเข้ามาครั้งกรุงธนบุรีนั้น โปรดฯ ให้ตั้งหมู่บ้านติดต่อกันไปกับบ้านมอญที่ริมคลองคูพระนครฝั่งตะวันออก แต่ต่อขึ้นไปทางฝ่ายเหนือ¹ และต่อมาอาจกระจายกันอยู่ในที่ต่าง ๆ กัน เพราะปรากฏว่ามีบ้านลาวอยู่หลายแห่ง เช่น ในรัชกาลที่ 1 เมื่อกรมพระราชวังหลังยังมีพระชนม์อยู่ ที่บริเวณใกล้วังหลังทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นที่อยู่ของพวกลาว ซึ่งเป็นไพร่หลวง ไพร่สมของวังหลัง² และต่อมาที่ตรงนี้เป็นบ้านช่างหล่อพระพุทธรูป ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีกลุ่มบ้านลาวทำลูกแห่ที่สะพานเหล็กประตูสามยอด ซึ่งต่อมาได้มีโรงหอยของนายครุฑมาตั้งที่ในบริเวณนี้เป็นโรงที่สาม³ ส่วนในปี พ.ศ. 2369 เกิดกบฏเจ้าอนุเวียงจันทน์ กองทัพกรุงเทพฯ กวาดต้อนครอบครัวชาวเวียงจันทน์ลงมาตั้งอยู่ในเขตที่เป็นถนนบ้านหม้อพาทูร์ตในปัจจุบันนี้ จนถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังคงเรียกตำบลบ้านลาวอยู่จนกระทั่งโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนจากตำบลบ้านลาวไปถึงสะพานหัน และพระราชทานนามว่า “ถนนพาทูร์ต”⁴

บริเวณหมู่บ้านญวน

พวกญวนที่มาจากกรุงศรีอยุธยา นั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ราวสี่แยกถนนพาทูร์ตกับถนนตรีเพชร⁵ ในพงศาวดารกล่าวว่า พระยาราชาศรีญวน กับองเชียงซุน พานบุตรภรรยาสมัครพรรคพวกเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ณ กรุงธนบุรี ทรงพระกรุณาให้รับไว้และพระราชทานบ้านเรือนให้อาศัยในพระนครพักตากแดดตากฝน ญวนพวกนี้คือญวนบ้านหม้อ ยังมีชื่อถนนบ้านญวนสืบต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 5 และมีวัดญวนอยู่ในตำบลนี้จนทุกวันนี้สร้างในสมัยรัชกาลที่ 2⁶ และตามที่บาดหลวงคอร์ เขียนรายงานในปี พ.ศ. 2372 ว่า คณะมิชชันนารีฝรั่งเศสได้รับพระราชทานที่ดินจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี สร้างวัดริมแม่น้ำแปลงหนึ่งอยู่เหนือหมู่บ้านเขารัตนนั้น สันนิษฐานว่า คงโปรดฯ ให้คณะมิชชันนารีฝรั่งเศสมาอยู่ใกล้ ๆ กับพวกญวนและเขมรเขารัตนที่สามเสน (หรือที่เรียกกันใหม่ว่า ซอยมิตรคาม) เหนือวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) เพราะเคยบังคับบัญชากันมาแต่ก่อน⁷ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยได้ทำสงครามกับญวนมีพวกญวนบางส่วนสมัครตามกองทัพเข้ามาอยู่ในเมืองไทย พวกที่เขารัตนถือศาสนาคริสต์นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สามเสนด้วยกันกับเชื้อสายโปรตุเกสถือศาสนาคริสต์ ซึ่งเข้ามาจากเมืองเขมรก่อนนั้น

¹ สานต์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เล่ม 21, หน้า 142.

² ชัย เรื่องศิลป์, ยอดคน, หน้า 108.

³ ประยูร ธวัชพันธุ์, ต้นตระกูลขุนนางไทย, หน้า 184-185.

⁴ ลาวัณย์ โชตามระ, เล่าเรื่องของไทย (กรุงเทพฯ : อักษรบริการ, 2509), หน้า 312-313.

⁵ สานต์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เล่ม 21, หน้า 142.

⁶ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 (พระนคร : คลังวิทยา, 2516), หน้า 423.

⁷ ชัย เรื่องศิลป์, ยอดคน, หน้า 20.

นอกจากนั้นยังมีกลุ่มบ้านชาวนวนในกรุงเทพฯ อีกแห่งหนึ่ง คือ ที่สะพานขาว ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อครั้งไทยทำสงครามกับญวนและพวกญวนบางกลุ่มติดตามเข้ามาในเมืองไทยด้วยนั้น ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ออกไปรักษาป้อมที่สร้างใหม่ที่จังหวัดกาญจนบุรี ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 พระราชทานอนุญาตให้พวกญวนกาญจนบุรีซึ่งสมัครใจจะมาอยู่กรุงเทพฯ ให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษมจึงมีบ้านชาวนวนสะพานขาวขึ้นอีกแห่งหนึ่ง¹

ส่วนพวกญวนซึ่งอพยพเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้น โปรดฯ ให้อยู่ริมแม่น้ำได้ ตำบลตลาดน้อย แต่ภายหลังที่อพยพหนีจากกรุงเทพฯ ไปแล้ว จึงให้พวกญวนที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบางโพ ซึ่งอยู่เหนือคลองบางซื่อ ยังมีวัดญวน 2 วัด ในตำบลบางโพมาจนทุกวันนี้²

บริเวณหมู่บ้านแขก

แขกอิสลามในกรุงเทพฯ ครืออยุธยาที่สำคัญมีพวกแขกเทศ (อินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ อิหร่าน) แขกมลายู แขกจาม แขกมกกะสัน และแขกตานี แขกเทศนั้นเป็นแขกนิกายชีอะ ซึ่งคนไทยเรียกว่า แขกเจ้าเซ็น ซึ่งเข้ามาตั้งภูมิลำเนาในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม ต่อมาเมื่อมีการอพยพราษฎรชาวกรุงเทพฯ ครืออยุธยาไปกรุงเทพฯ แขกเจ้าเซ็นนี้คงจะตามไปด้วย แต่มีเป็นจำนวนน้อย จึงโปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางข้างเหนือพระราชวังไปจนถึงคลองมอญ³ และอาจจะแยกย้ายกันอยู่หลายแห่ง มีกุฎีเจ้าเซ็นของพวกนิกายชีอะที่ริมแม่น้ำตรงกันข้ามกับบ้านจันในพระนคร มัสยิดของแขกนิกายสุหนี่ ตั้งที่ริมคลองบางกอกใหญ่ระหว่างพระราชวังกับวัดหงส์รัตนาราม มีคลองวัดท้ายตลาดเป็นเขตคั่นระหว่างพระราชวังกับมัสยิด เรียกว่า มัสยิดต้นสน ส่วนพวกแขกตานีจากกรุงเทพฯ นั้น สันนิษฐานว่า ทางการจัดที่ทางให้อยู่รวมกลุ่มกับแขกตานีเก่าที่บ้านแขกหน้าวัดตองปุ (วัดชนะสงคราม) บางลำภู เพราะปรากฏว่า เมื่อโปรดฯ ให้ตัดถนนราชดำเนินกลางในรัชกาลที่ 5 นั้น ถนนสายนี้ตัดที่ดินบางส่วนของบ้านแขก และยังมีถนนชื่อ ถนนตานีอยู่ในตำบลนี้จนทุกวันนี้⁴ หรืออาจให้อยู่ริมคลองมหานาค ซึ่งขุดจากคลองรอบกรุง ผ่านวัดสะแกไปทางทิศตะวันออก⁵

แขกที่อยู่แถวบางลำภูนั้นคนเก่าแก่พูดภาษามลายู เพราะเป็นแขกปัตตานีมาอยู่กรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปรามเมืองปัตตานี ส่วนบ้านแขกอีกแห่งหนึ่งคือ บ้านแขกครัวหรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า บ้านครัว อยู่ริมคลองมหานาคทางแถวสะพานดำรงรถไฟ แขกครัวนี้ไม่พูดภาษามลายู แต่พูดภาษาเขมร เพราะเป็นพวกแขกจามที่มีพื้นเพเดิมอยู่ในอาณาเขตกัมพูชา⁶

¹ ลาวัญย์ โชติมาตร, *เล่าเรื่องของไทย*, หน้า 313-314.

² ชัย เรื่องศิลป์, *ยอดคน*, หน้า 36 อ้างถึง พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1.

³ *สารานุกรมเด็ก เล่ม 21*, หน้า 142.

⁴ ชัย เรื่องศิลป์, *ยอดคน* หน้า 19.

⁵ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 36.

⁶ ลาวัญย์ โชติมาตร, *เล่าเรื่องของไทย*, หน้า 317.

บริเวณหมู่บ้านเขมร

ในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้น เมื่อที่ด้านตะวันออกของกรุงเทพฯ มีผู้คนน้อยกว่าด้านตะวันตก คนต่างชาติที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจึงถูกจัดให้อยู่ทางด้านนี้ทั้งหมดเช่น พวกเขมร มีเจ้านายชื่อ นักทองเอง เป็นหัวหน้า โปรดฯ ให้ไปตั้งบ้านเรือนที่ตำบลคอกกระบือ และให้เขมรเข้ารีต (เขมรโปรตุเกสที่ถือศาสนาคริสต์) จำนวน 500 คน ซึ่งเป็นพวก ออกญาแป้น และออกญานวน ไปอยู่ที่ตำบลเหนือวัดสมอราย แต่อยู่ได้บ้านญวนเข้ารีต¹ นอกจากนั้นยังมีชาวเขมรอีกกลุ่มหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เขตคลองรอบกรุงที่ริมคลองโอง่าง มีวังเจ้าเขมรตั้งอยู่วังหนึ่ง พวกบ่าวไพร่บริวารที่เป็นชาวเขมรก็มาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ ๆ วังนั้นเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นและสมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ ก่อนได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินของกัมพูชา พวกเขมรที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ก็มาตั้งบ้านเรือนกันอยู่แถวบ้านดอกไม้ บ้านบาตร ตลอดไปจนถึงวัดจางวางดิศ ถนนวรจักร (บริเวณใกล้โรงพยาบาลกลางปัจจุบัน) ไปจนถึงริมคลองโอง่าง²

บริเวณหมู่บ้านทวาย

ในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้น พระยาทวายเกิดผัดใจอย่างรุนแรงกับพระเจ้ากรุงอังวะ จึงอพยพครอบครัวและไพร่พลเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัฐบาลให้พวกทวายไปตั้งบ้านเรือนที่ตำบลคอกควายหรืออำเภอบ้านทวาย ช้างวัดคอกควายซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดยานนาวา ตำบลที่พวกทวายอยู่ยังมีชื่อว่า “บ้านทวาย” จนทุกวันนี้³

กรรมสิทธิ์ในที่ดินยุคนรัตนโกสินทร์

ในยุครัตนโกสินทร์ หลักการสำคัญเกี่ยวกับที่ดินและกรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ มีข้อใหญ่ใจความอยู่ 3 ประการคือ⁴

1. ที่ดินทั่วราชอาณาจักรเป็นของพระมหากษัตริย์ ต่อเมื่อพระราชทานให้แก่วัดใด หรือบุคคลใดวัดนั้นหรือบุคคลนั้นจึงจะได้กรรมสิทธิ์ และกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลนี้ถือเป็นมรดกตกทอดไปยังทายาทได้
2. ราษฎรและข้าราชการทั่วไปได้แต่สิทธิครอบครองที่ดินเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงซื้อขายที่ดินไม่ได้ กฎหมายยอมให้มีผู้รับช่วงสิทธิครอบครองเช่นเดียวกับกรรมสิทธิ์ แต่ผิดกับกรรมสิทธิ์ที่ทำการซื้อขายไม่ได้ ส่วนผู้มีกรรมสิทธิ์นั้นจะขายหรือจำนำหรือโอนให้แก่ผู้ใดก็ทำได้
3. ทางกรมไม่ต้องการให้มีการทำนาเลื่อนลอย หรือครอบครองที่ดินไว้เฉย ๆ ถ้าทอดทิ้งนาของตนไปก็อนุญาตให้ผู้อื่นเข้าครอบครองแทนได้ ถ้ายังไม่มีคนเข้าครอบครองก็เป็นหน้าที่ของเจ้าพนักงานท้องถิ่นจะต้องชวนหาคนเข้ามาทำ

¹ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), หน้า 300.

² ลาวัณย์ โชตามระ, เล่าเรื่องของไทย, หน้า 312-313.

³ พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ร. 1, หน้า 300.

⁴ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ หน้า 65.

ขุนนางหรือข้าราชการสมัยต้นรัตนโกสินทร์ไม่ได้รับพระราชทานเงินเดือน นอกจากได้รับพระราชทานตำแหน่งในราชการ ได้รับเกียรติยศ และได้ผลประโยชน์ประจำตำแหน่ง พระมหากษัตริย์จึงพระราชทานเครื่องยศและบำเหน็จไพร่ ชดเชยกับการที่ไม่ได้รับค่าจ้าง ขุนนางบางตำแหน่งหรือบางคนยังได้รับที่ดินและบ้านพระราชทานอีกด้วย บ้านกับที่ดินพระราชทานนั้น พระองค์ไม่เรียกคืน ถือว่าพระราชทานให้เป็นกรรมสิทธิ์ตกทอดต่อ ๆ กัน¹

เจ้านายและขุนนางครอบครองที่ดินเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะที่ดินของบุคคลเหล่านี้ไม่ต้องเสียภาษี จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367 - 2394)² ดังนั้นที่ดินที่ใช้ปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยของราษฎรทั่วไปจึงจับจองที่ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาและตามริมคลอง ตามเส้นทางคมนาคม ต่อมาเมื่อเริ่มมีการตัดถนนภายในพระนคร จึงเริ่มนิยมปลูกสร้างบ้านเรือนตามริมถนนขึ้น

รูปแบบของการสร้างสรรค้อาคารประเภทบ้านพักอาศัย ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2394)

สภาพความเป็นอยู่และการสนองประโยชน์ใช้สอยของอาคารประเภทบ้านพักอาศัย

ชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น ทั่วไปมีความเป็นอยู่เช่นเดียวกับในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะยังเป็นช่วงที่สืบเนื่องความคิด ศิลปะ และประเพณีดั้งเดิมซึ่งคุ้นเคยมาแต่ก่อนจากสมัยกรุงศรีอยุธยา ประกอบกับช่วงเวลาที่เริ่มสร้างกรุงเทพมหานครเป็นราชธานีใหม่นั้น เป็นระยะที่เพิ่งปลดปล่อยจากการรุกรานของพม่าเข้าศึก เศรษฐกิจของบ้านเมืองยังอยู่ในระยะเริ่มต้น

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 คนไทยเราจัดแบ่งประเภทชนชั้นทางสังคมเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่ เจ้า ขุนนาง ไพร่ และทาส เจ้า ประกอบด้วยบรรดาเจ้านาย ซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อสายใกล้ชิดของพระมหากษัตริย์ ขุนนางประกอบด้วย ข้าราชการที่มีเชื้อเจ้านาย มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ - 10,000 ไร่ (มียศอยู่ 8 ลำดับจากสูงสุดถึงต่ำสุด ตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าพระยา เจ้าพระยา พระยา พระ หลวง ขุน หมื่น และพัน) ขุนนางได้รับยกเว้นการเกณฑ์แรงงานไปใช้³ ไพร่ คือ ราษฎรทั่วไป ส่วนใหญ่เป็นชาวนาซึ่งถือเป็นกำลังของประเทศรัฐ ได้แรงงานจากคนเหล่านี้ในการก่อสร้าง และได้ข้าวปลาอาหาร ภาษีอากรจากราษฎรทั่วไป ๆ บำรุงบ้านเมือง

¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25, หน้า 235.

² ม.ร.ว. อทิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์: พ.ศ. 2325-2516, หน้า 175 อ้างถึง พระราชกำหนด พ.ศ. 2387 ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4, หน้า 59-83.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 201.

ทาส เป็นพลเมืองชั้นต่ำสุดซึ่งไม่มีอิสรภาพและเสรีภาพครบถ้วนเหมือนคนที่เป็นไทแก่ตัว เจ้าของทาสเอาตัวไว้ใช้งานจนตาย หรือยกให้ใคร ๆ หรือขายเอาเงินก็ได้¹

เนื่องจากในยุคต้นรัตนโกสินทร์ ประเภทของอาคารมีน้อยชนิด ส่วนใหญ่เป็นวัดวาอารามและสถานที่ราชการสำคัญ ส่วนบ้านราษฎรทั่วไป บ้านขุนนาง เสนาบดี แม้กระทั่งกุฏิสงฆ์ก็มีรูปแบบไม่ผิดแผกกันนัก จะแตกต่างกันก็ตรงขนาดของเรือน วัสดุก่อสร้างและการตกแต่งเท่านั้น ทางการสมัยก่อนคำนึงถึงการสร้างวัดมากกว่าสร้างสถานที่ราชการ เพราะฉะนั้นจึงมีสถานที่ราชการไม่พอเพียงกับส่วนราชการแผ่นดินและจำนวนข้าราชการ ถึงแก่พวกเสนาบดีต้องตั้งสำนักงานว่าการและตั้งศาลในบ้านของตนเอง โดยใช้ทุนทรัพย์ของตนเอง สมเด็จพระยาติราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า “แต่ก่อนมา เสนาบดีจึงบัญชาการกระทรวงที่บ้าน แม้มีสำนักงานอยู่ที่อื่น เช่น กระทรวงมหาดไทย ก็ไม่ไปนั่งบัญชาการที่สำนักงานเจ้าหน้าที่ในกระทรวงต้องไปเสนอราชการและรับคำสั่งเสนาบดีที่บ้านเป็นนิจ”²

แม้แต่บ้านเจ้าเมืองในต่างจังหวัด ก็ใช้บ้านพักตนเองเป็นสถานที่ราชการ มีศาลาโถงปลูกไว้หน้าบ้านสำหรับประชุมกรรมการ เช่น รับท้องตรา หรือปรึกษาราชการ หรือใช้บ้านเป็นศาลชำระความถ้าได้รับอนุญาตให้ว่าคดีที่บ้านของตน แม้แต่คฤขังนักโทษก็อยู่ในบริเวณบ้าน³

กิจการงานอาชีพของหมอสุมิร หมอสอนศาสนาซึ่งเข้ามากรุงเทพฯ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2375 นอกจากจะพิมพ์หนังสือขาย และออกหนังสือพิมพ์แล้ว ก็ยังทำปกหนังสือ ขายสมุดฝรั่ง และรับสอนหนังสืออีกด้วย ดังมีประกาศแจ้งความในหนังสือที่หมอสุมิรพิมพ์ขายว่า “ข้าพเจ้า ครูสมิร ตั้งบ้านอยู่ที่บางคอแหลม ที่บ้านนั้นมีการเทศน์ทุกวันอาทิตย์..... จะมาหรือหรือจะมาปรึกษาด้วยศาสนาแท้จริงหรือจะมาซื้อหนังสือด้วยศาสนาเชิญมาปรึกษามาซื้อด้วยเถิด”⁴

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า บ้านในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นอกจากจะใช้เป็นที่อยู่อาศัยแล้ว ก็ยังใช้เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ หลายประเภท สนองประโยชน์ใช้สอยหลายอย่าง ตั้งแต่ใช้อยู่อาศัยในชีวิตประจำวัน ใช้เป็นที่รับรองแขกต่างประเทศ ใช้เป็นที่ประกอบกิจการค้า เช่น ตามเรือ หรือ เรือนแพ ใช้เป็นแหล่งผลิตสินค้าประเภทอุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นสถานที่ทำงานแทนสำนักงาน เป็นที่รักษาพยาบาล ใช้เป็นที่สอนหนังสือ เป็นโรงพิมพ์หนังสือ และโรงสวดของหมอสอนศาสนา ใช้เป็นที่ว่าความแทนศาล บางครั้งเป็นที่ซึ่งผู้ต้องหาแทนเรือนจำ ตลอดจนใช้เป็นสถานบันเทิงเริงรมย์ เช่น เล่นละคร เล่นดนตรี แทนโรงมหรสพ เป็นต้น

¹ ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25*, หน้า 198-199.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

³ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์*, หน้า 269.

⁴ ส. พลายน้อย, *ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย* (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2516), หน้า 34.

ประเภทของที่พักอาศัยในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

จากบันทึกหรือจดหมายเหตุของชาวตะวันตกที่เข้ามากับคณะทูตต่างประเทศ เข้ามาเผยแพร่ศาสนา หรือเข้ามาทำการค้าขายในกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลานาน ได้กล่าวถึงบ้านเรือนของคนไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และพระเจ้าปราสาททองไว้หลายแห่งนั้น แสดงให้เห็นว่า คนไทยทั่วไปมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ แม้บ้านเรือนก็มีความเรียบง่ายเช่นกัน ส่วนมากเป็นกระท่อม หรือเรือนไม้ไผ่ขัดแตะหลังคาจาก ยกพื้นสูง และอีกประเภทหนึ่งคือ เรือนฝากระดาน ส่วนเด็กชั้นเดียวก่ออิฐ เป็นที่อยู่ของชาวต่างชาติ เช่น แขกมัวร์ และจีน ลักษณะดังกล่าวนี้สืบเนื่องต่อมาจนถึงยุคต้นรัตนโกสินทร์ด้วย ดังที่ปรากฏในบันทึกของสังฆราช ปาลเลกัวซ์ บาทหลวงฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2372 อันเป็นต้นรัชกาลที่ 3 และได้อยู่ในประเทศไทยนานถึงเกือบ 30 ปี ได้กล่าวถึงที่อยู่อาศัยในกรุงเทพฯ ไว้ดังนี้¹

.... ที่อยู่อาศัยของคนจนนั้นสร้างกันแบบง่าย ๆ เป็นเรือนยกพื้นระดับเดียวกันหมดทั้งหลัง ไขเสามาไม้ไผ่ แล้วกันฝาด้วยขี้กมไม้ไผ่ หลังคามุงด้วยตับจากผูกไว้กับเครื่องบนที่เป็นไม้ไผ่เหมือนกัน ในห้องนอนมีแผ่นกระดานยกพื้นสูงราวหนึ่งเมตร ตามปกติเรือนเหล่านี้มักเป็นเรือนชั้นเดียว ไขบันไดไม้ไผ่พาดขึ้น แบ่งออกเป็น 3 ห้อง กันด้วยตับจากหรือกระแจะ ชั้นล่างหรือใต้ถุน เป็นที่เก็บข้าวเปลือก น้ำ หรือเครื่องใช้ในเรือน บุคคลผู้มีอันจะกินสร้างเรือนเสาไม้เต็ง คานข้อและพื้นไม้สัก..... ผู้ค้าขายมักชอบอยู่ในน้ำ อาศัยอยู่ในร้านค้า อันเป็นเรือนไม้ทั้งหลัง ตั้งอยู่บนแพไม้ไผ่..... คนมั่งมีสร้างเรือนไม้สวยงามทั้งหลัง หลังคามุงกระเบื้อง.....
.....² ในเมืองหลวงไม่มีรถสักรันเดียว ต่างใช้เรือกันทั้งนั้น แม่น้ำถ้าคลองแทบจะเป็นเส้นทางคมนาคมอย่างเดียว เว้นแต่ตอนใจกลางเมืองอันมีร้านค้าหรือตลาดเท่านั้นที่มีถนนปูด้วยอิฐแผ่นใหญ่ ๆ.....
บ้านเรือนในบางกอกนั้นมี 3 ประเภท ประเภทหนึ่งก่ออิฐถือปูนแลดูโอ้อวด อีกประเภทหนึ่งเป็นเรือนไม้ ส่วนราษฎรที่ยากจนนั้น อยู่เรือนที่ปลูกด้วยไม้ไผ่ โดยเหตุนี้จึงมีไฟไหม้บ่อย ๆ และก่อความเสียหายให้มาก.....

นอกจากนั้น สังฆราชปาลเลกัวซ์ ได้กล่าวถึง เรืออันเป็นประเภทของที่อยู่อาศัยอีกรูปแบบหนึ่งของไทย ไว้ว่า

¹ สังฆราชปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องเมืองไทย*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 190-191-192.

² ไขแสง สุชะวัฒนะ, *ประวัติศาสตร์ไทย ภาค 2 "สวนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์: รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3"* (งานวิจัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 252 อ้างถึง ปาลเลกัวซ์ *Description du royaume Thai on Siaml*

ได้ การสันนิษฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารพักอาศัยในช่วงเวลานี้จึงต้องศึกษาจากภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในโบสถ์วิหารของวัดที่มีการเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1-3 เป็นแนวทาง เพื่อศึกษาถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคารประเภทบ้านพักอาศัยในช่วงเวลาดังกล่าวได้ รวมทั้งศึกษาจากวรรณคดีที่เกี่ยวกับชีวิตชาวบ้าน ที่แต่งขึ้นในสมัยนั้นมาประกอบด้วย นอกจากนั้น ก็ศึกษาจากภูมิสงฆ์ในวัดที่สร้างในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ร่วมด้วย เพราะกุฏิรุ่นดั้งเดิมเมื่อเริ่มสร้างยังหลงเหลืออยู่บ้าง

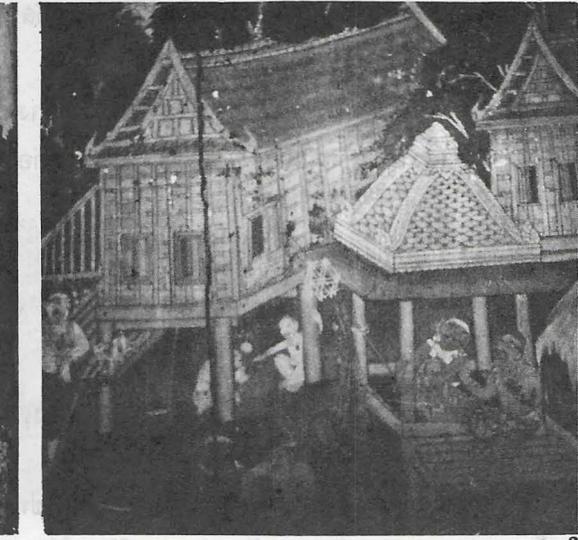
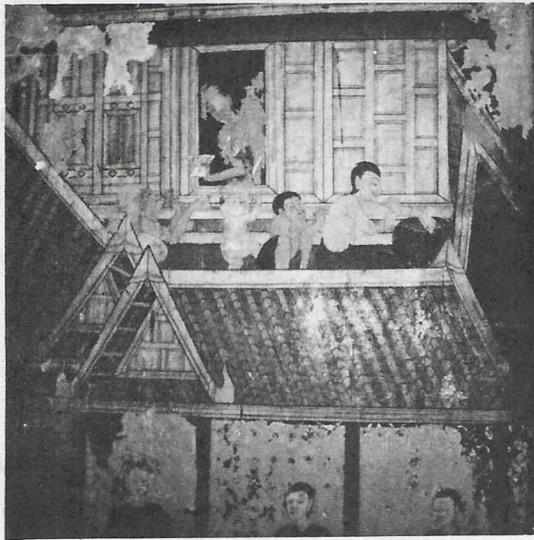
ในการทำวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมเฉพาะในเชิงช่างระดับรัตนโกสินทร์

มีประชาชนไม่ต่ำกว่า 1 ใน 4 ของจำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ในเรือทุกชนิดและทุกขนาด โดยมากเป็นครอบครัวของผู้ค้าแร่ที่อยู่ประจำในเมืองหลวง หรือเรือไปทำการค้าที่โน่นที่นี้ อาศัยอยู่ในเรือทั้งกลางวันกลางคืนเสียจนชิน จะขึ้นบกก็แต่โดยจำเป็นจริง ๆ เท่านั้น¹

ฝาผนังที่เห็นเด่นชัดทั้งในด้านเนื้อหาของภาพที่มีบ้านเรือนและชีวิตความเป็นอยู่ที่ขังหลงเหลืออยู่ โดยยกมาเป็นตัวอย่างศึกษา ดังต่อไปนี้

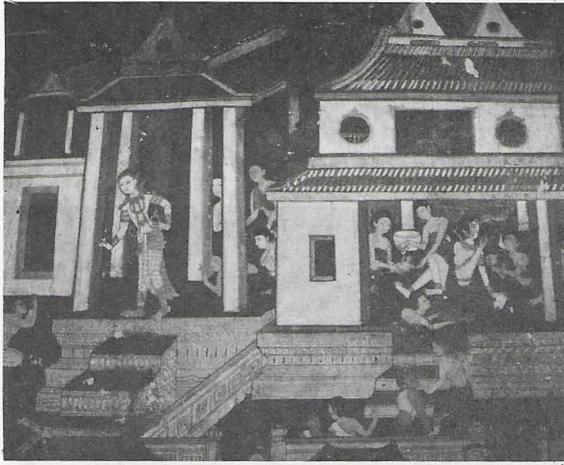
1. พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ภาพเขียนภายในมีการซ่อมในสมัยรัชกาลที่ 3 การซ่อมบางส่วนอาจรักษาเค้าโครงเดิม บางส่วนอาจเพิ่มเติมเข้าไป ที่พระที่นั่งองค์นี้มีภาพพระพุทธรูปประวัติถึง 28 ช่องผนัง¹ ระหว่างหน้าต่าง มีภาพเกี่ยวกับ บ้านเรือนแบบไทย แต่ค่อนข้างชำรุดไม่ชัดเจนนัก และมีน้อยภาพ (ดูภาพ)

1 เรือนฝาประกน ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

2 เรือนฝาสำหรับ หลังคาจาก หลังตู้พระไตรปิฎก พระที่นั่งพุทไธสวรรย์

2. วัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งเป็นพระอารามหลวงที่รัชกาลที่ 1 ทรงสร้าง และในรัชกาลที่ 2 ทรงสร้างต่อ และมาสำเร็จลงในสมัยรัชกาลที่ 3 ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ สันนิษฐานว่าเป็นฝีมือช่างจิตรกรรมรัชกาลที่ 3 ภาพเขียนเป็นเรื่องปัจเจกพุทธ อยู่ในเขาคันธมาศ มีภาพบ้านแบบเรือนไทย ส่วนในวิหารจิตรกรรมฝาผนังเป็นเรื่อง พุทธวงศ์ มีพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า 5 องค์¹ มีภาพอาคารบ้านเรือนแบบจีน และภาพบ้านเรือนนุงจากใต้ถุนสูง (ดูภาพ)

1

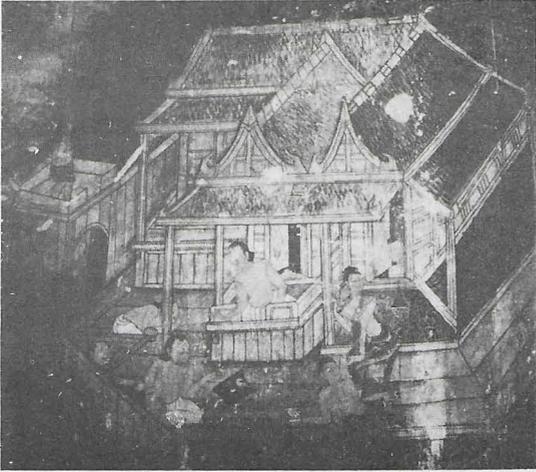

2

1 บ้านเรือนแบบจีนในวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม

2 เรือนเครื่องผูก มุงจาก ใต้ถุนสูงในวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม

3. วัดสุวรรณาราม เดิมชื่อวัดทองในสมัยอยุธยา สร้างใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 และมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ภาพจิตรกรรมฝาผนังถือว่าเป็นฝีมือช่างชั้นครูในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ คงแยะเขียนเรื่องชาดก เช่น เรื่องมโหสถ และครูทองอยู่ เขียนเรื่อง เนมิราช¹ มีภาพเรือนไทย เรือนฝากระดาน เรือนฝาสำหรับวัด หลังคาจาก และบ้านแบบจีน (ดูภาพ)

1

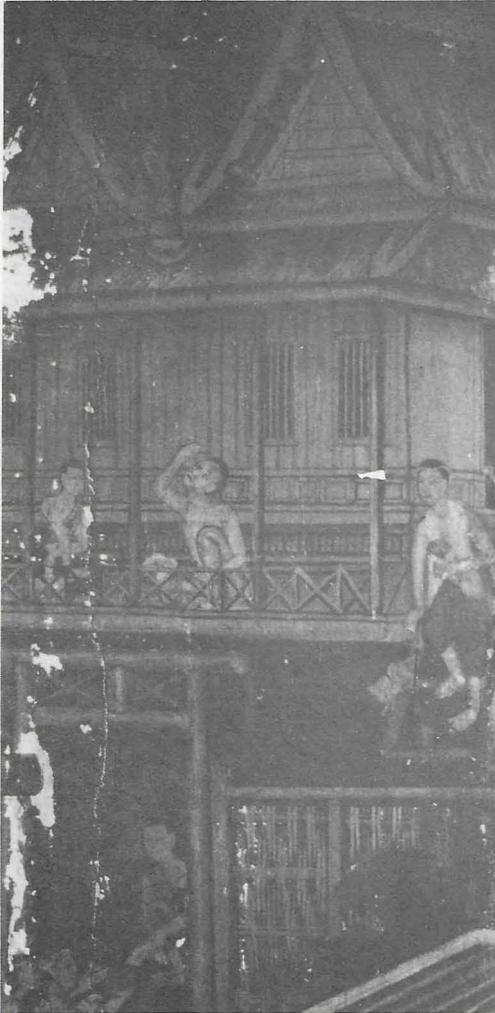
2

1 เรือนฝากระดาน หลังคาจาก ในผนังอุโบสถวัดสุวรรณาราม

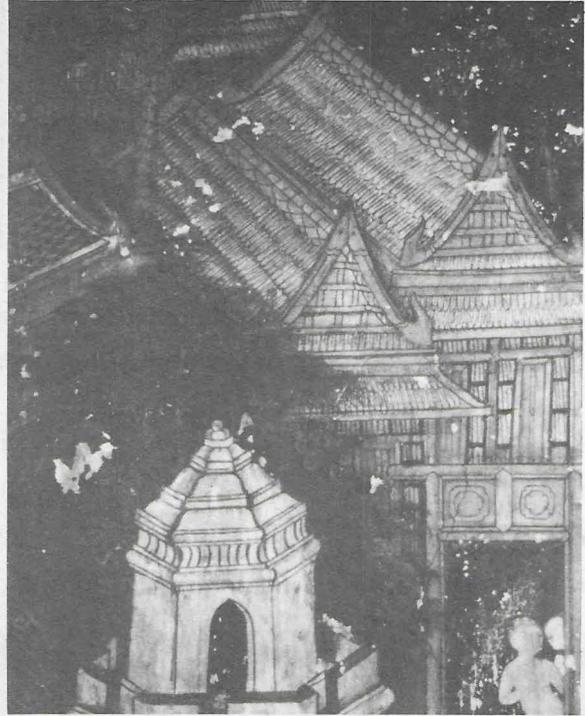
2 อาคารแบบจีน ผนังอุโบสถ วัดสุวรรณาราม

¹ สัมภาษณ์ สน สี่มาตริง, อาจารย์แผนกวิชาประยุกต์ศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 19 กันยายน 2524.

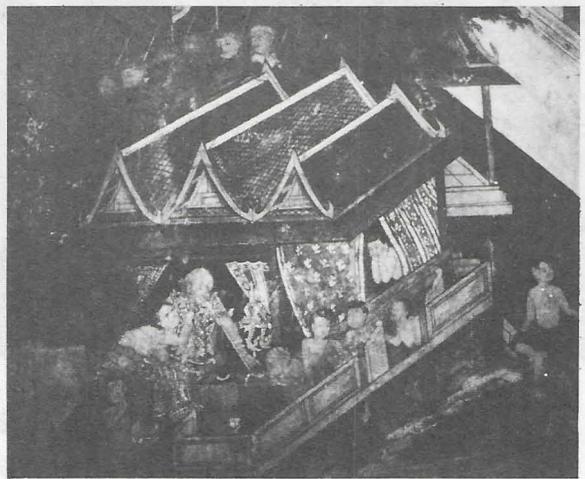
4. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นวัดที่รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์ใน พ.ศ. 2331 จากวัดโพธาราม ซึ่งเป็นวัดเดิมและปฏิสังขรณ์อีกครั้งในรัชกาลที่ 3 โดยเปลี่ยนกุฏิสงฆ์จากของเดิมซึ่งเป็นไม้ให้เป็นตึกทั้งอาราม ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถเกี่ยวกับพุทธประวัติ¹ มี ภาพเรือนไทยฝากระดาน เรือนแฝด เรือนแพ บ้านแบบจีน บ้านจีนหลังคาแฝด (ดูภาพ)

1

2

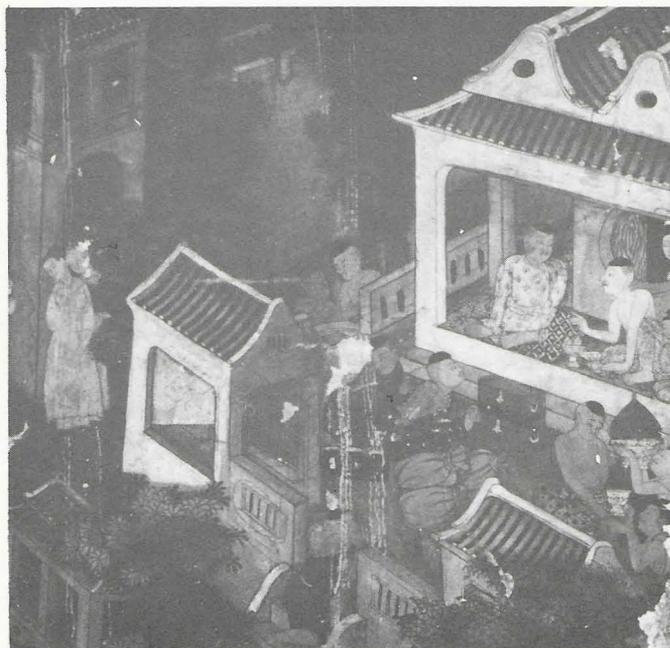
3

- 1 เรือนแฝดฝาสาวยบัว หลังคาจาก
- 2 เรือนแฝดหลังคาจาก ผนังอุโบสถวัดพระเชตุพน
- 3 เรือนแพ 3 หลังแฝด อุโบสถวัดพระเชตุพนฯ

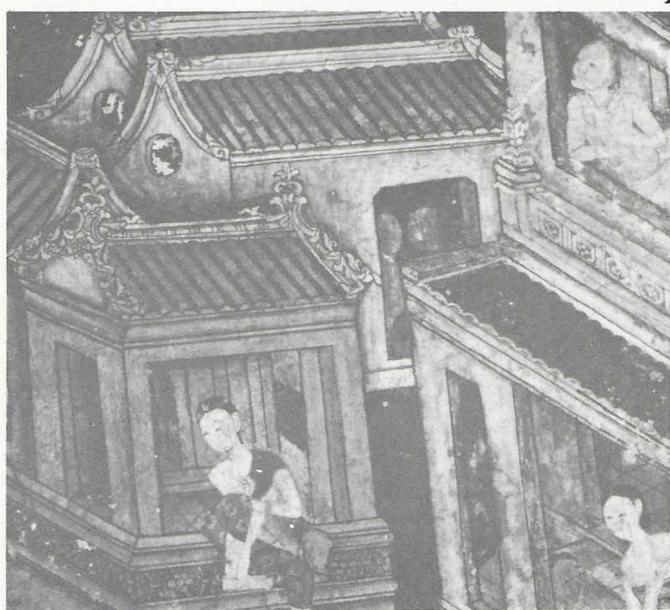
¹ สัมภาษณ์ สน สีมাত্রัง, อาจารย์แผนกวิชาประยุกต์ศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 19 กันยายน 2524.

- 1 เรือนแพ จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- 2 กลุ่มบ้านจีน จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

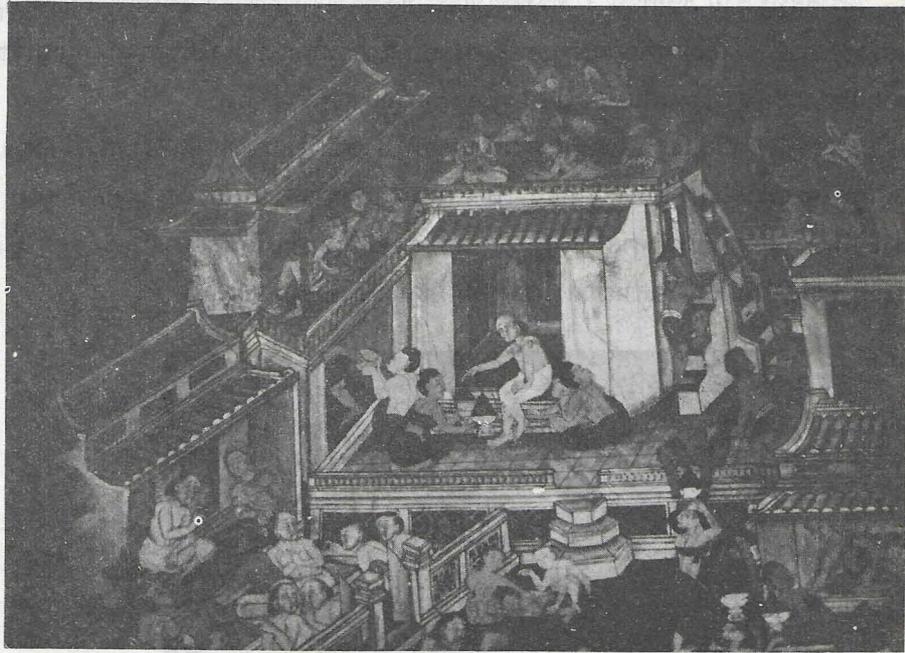
1

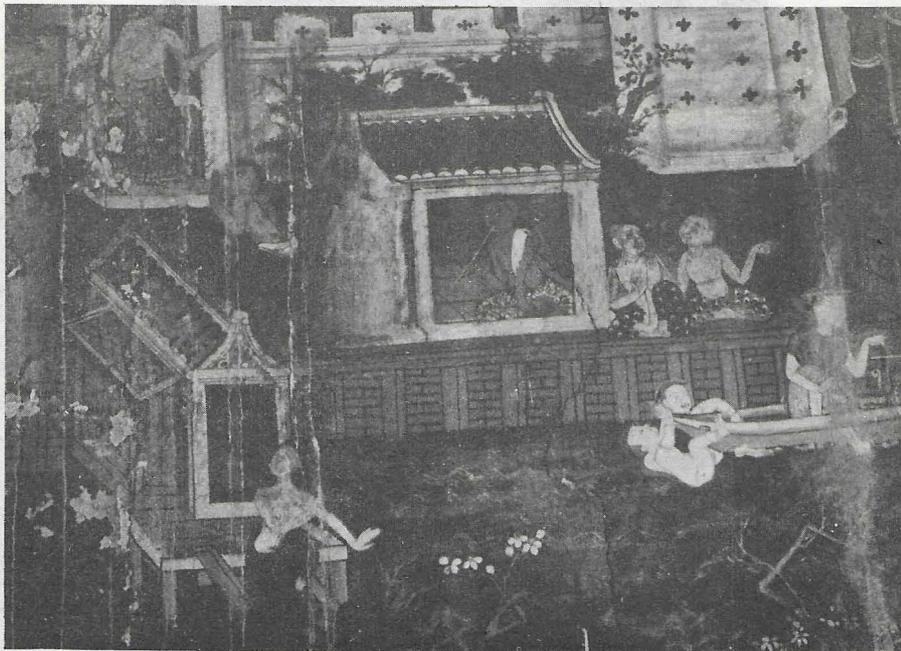
2

1 บ้านจีนในอุโบสถ วัดพระเชตุพนฯ

2 การตกแต่งหลังคาแบบจีนในอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ

1

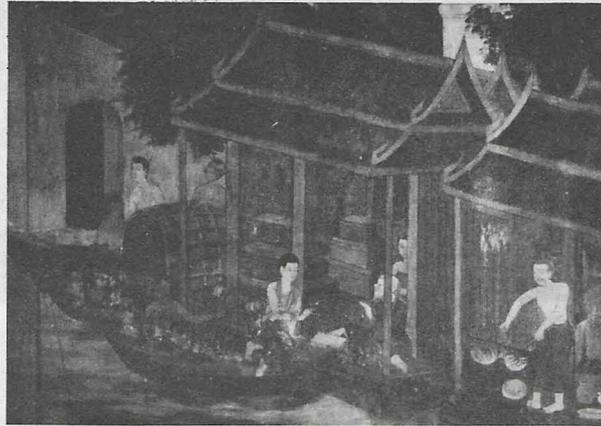
2

1 บ้านแบบจีนมีคานฟ้าที่ผนังอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ

2 เรือนไทยและบ้านแบบจีนผนังอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ

5. วัดราชสิทธิาราม รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์จากวัดพลับ ซึ่งเป็นวัดเดิมและปฏิสังขรณ์อีกครั้ง ในสมัยรัชกาลที่ 3 ฝีมือภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถส่วนใหญ่เป็นสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 จิตรกรรมฝาผนังเป็นเรื่องพระเวสสันดร¹ มีภาพบ้านเรือนไทย ค่อนข้างชำรุด

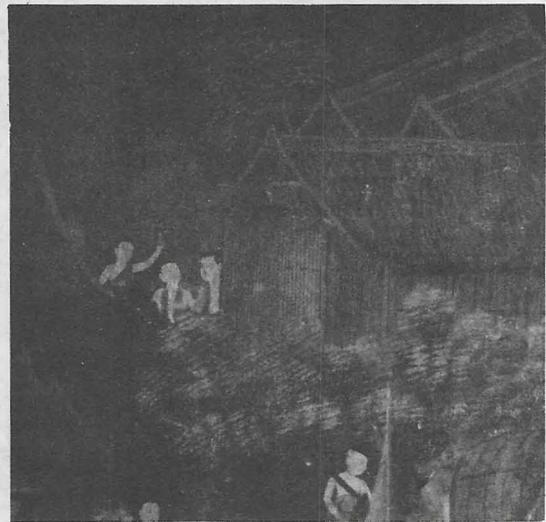
6. วัดบวรนิเวศน์วิหาร เป็นวัดที่วัดหน้ารัชกาลที่ 3 สร้างใหม่ถวายเป็นพระอารามหลวง ในสมัยรัชกาลที่ 3 ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ เขียนสมัยปลายรัชกาลที่ 3 และ 4 โดยชรัวอินโข่ง เป็นภาพที่เกี่ยวกับประเพณี และงานพิธีทางศาสนาในรอบปี รอบ ๆ เสาเป็นภาพปริศนาธรรมเป็นช่อง ๆ¹ มีภาพเรือนแพริมน้ำ เรือนไทยฝาปะกนและฝาสำหรับวด และเรือนฝาตะหลังคาจาก (ดูภาพ)

1

2

3

- 1 เรือนแพริมน้ำ จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดบวรนิเวศน์
- 2 เรือนฝากระดานหลังคามุงกระเบื้องในอุโบสถวัดบวรนิเวศน์
- 3 เรือนฝาตะหลังคาจาก ในอุโบสถวัดบวรนิเวศน์

¹ สัมภาษณ์ สน สี่มาตรง, อาจารย์แผนกวิชาประยุกต์ศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 19 กันยายน 2524.

ภาพจากจิตรกรรมฝาผนังที่นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคารบ้านเรือนในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านนี้ ส่วนใหญ่ของภาพจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 - 3 จะเป็นภาพพุทธประวัติ ภาพชาดกเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า จะเห็นได้ว่า ภาพอาคารบ้านเรือน ปราสาทราชวัง วัดวาอารามต่าง ๆ ก็เป็นแบบไทยทั้งสิ้น (มิใช่เป็นภาพอาคารบ้านเรือนหรือภาพบ้านเมืองในอินเดีย) ทั้งนี้เพราะช่างที่เขียนก็เขียนตามจินตนาการที่ตนคุ้นเคย โดยใช้รูปแบบของอาคารแบบไทยและจีน และภาพสถานที่ต่าง ๆ ล้วนเป็นการสะท้อนลักษณะของสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่ในยุคสมัยนั้น ๆ แต่อาจจะผิดเพี้ยนไปจากของจริงบ้างเล็กน้อย เพราะขึ้นอยู่กับช่างแต่ละคน เวลาเขียนภาพอาจตัดส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมออกไปบ้าง หรืออาจเพิ่มรายละเอียดของอาคารเพิ่มเติมขึ้นมาตามแต่ใจของช่าง ดังนั้นจึงอาจไม่ตรงกับความเป็นจริงเหมือนภาพถ่าย แต่ก็นับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับอาคารบ้านเรือนในยุคหนึ่ง ๆ ที่หลงเหลืออยู่ให้ศึกษาได้ดีที่สุดเท่าที่จะหาได้ในปัจจุบันนี้ รองลงมาจากภาพถ่ายและเอกสารที่มีการบันทึกลักษณะทางสถาปัตยกรรมไว้ ซึ่งจากการวิจัยพบว่า มีจำกัดมาก เพราะบ้านพักอาศัยเป็นอาคารส่วนบุคคล มิใช่เป็นอาคารสำคัญ เช่น วัดวาอาราม พระราชวัง หรืออาคารสถานที่ทำการของราชการ จึงไม่มีการบันทึกเรื่องราวความเป็นมา รูปแบบ และลักษณะทางสถาปัตยกรรมไว้เป็นหลักฐานโดยเฉพาะ

นอกจากนั้น การศึกษารูปแบบอาคารบ้านเรือนจากวรรณคดี ก็ได้เลือกศึกษาจากกลอนเสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านของราษฎรทั่วไปมากกว่าวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ซึ่งมักจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้วรรณคดีเรื่องนี้แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กวีที่ได้แต่งเรื่องนี้ส่วนมากก็มีอายุคาบเกี่ยวระหว่างรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 จึงจะนำสภาพบ้านเรือนและชีวิตความเป็นอยู่ทั่วไปมาเป็นฉากในท้องเรื่องซึ่งก็คงเป็นการสะท้อนลักษณะสถาปัตยกรรมในยุคหนึ่งได้พอสมควร

โดยประเพณีนิยมของคนไทยโบราณ มักมีการยกเรือนถวายวัดในโอกาสต่าง ๆ กัน เช่น เรือนที่เจ้าของไม่ได้ใช้อาศัยแล้ว หรือเจ้าของเดิมเสียชีวิต ทายาทก็มักจะรื้อแล้วนำไปปลูกใหม่ถวายให้แก่วัด ดังนั้น รูปแบบของกุฏิสงฆ์ทั่วไปก็มีรูปแบบเช่นเดียวกับเรือนที่ราษฎรใช้อาศัยกันนั่นเอง ยกเว้นกุฏิสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์สูงก็อาจจะต้องมีความแตกต่างไปบ้างในด้านขนาดและรายละเอียด

ส่วนการศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของกุฏิสงฆ์ของวัดในยุคต้นรัตนโกสินทร์นั้น ได้ศึกษาจากกุฏิวัดสุวรรณาราม วัดชนะสงคราม วัดพระเชตุพนว วัดราชสิทธาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดราชาธิวาส วัดเทพธิดาราม วัดราชนัดดาราม วัดระฆังโฆสิตาราม วัดกัลยาณมิตร วัดทองธรรมชาติ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดใหญ่สุวรรณาราม (เพ็ชรบุรี) ซึ่งเป็นวัดที่สร้างและปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 1-3 จากการศึกษาค้นคว้า กุฏิส่วนใหญ่เป็นแบบเรือนไทย มีทั้งชนิดที่เป็นกุฏิไม้ทั้งหลัง กุฏิไม้บนเสาที่ออิฐถือปูน และกุฏิตึกก่ออิฐ ซึ่งเป็นกุฏิที่สร้างขึ้นในสมัยต่อ ๆ มา หรือในวัดหลวงก็มีการรื้อกุฏิเดิมที่ทำด้วยไม้ทั้งหมดแล้วก่อเป็นตึกแทนที่ แต่รูปแบบคงตามแบบอย่างดั้งเดิมของเรือนไทยสมัยอยุธยา เพียงแต่วัสดุก่อสร้างเปลี่ยนแปลงไป มุมหลังคาเปลี่ยนความลาดชันไป และเปลี่ยนรายละเอียดบางอย่างไปบ้าง เช่น ชนิดของผนังหรือห้อยได้หน้าต่าง มีกุฏิแบบจีนให้เห็นอยู่เพียงแห่งเดียวที่วัดทองธรรมชาติ แต่ไม่สามารถสืบประวัติได้แน่ชัดว่าสร้างในสมัยใด

จากการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ร่วมกับการศึกษาจากการสำรวจอาคารจริงที่เหลืออยู่ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคารในยุคนี้ได้มีการบันทึกไว้ดังนี้

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงกล่าวถึงเรื่องแบบอย่างของเรือนไว้ว่า
 ....อันรูปทรงเรือนคนอยู่ในเมืองไทยนี้ ชั้นเดิมไทยไม่มีใครอยู่ที่ก็ ขอบอยู่แต่เรือนไม้ และเรือนไม้นั้นได้คิดแก้ไขกันมาจนถึงแบบเรือนฝากระดาน อย่างเช่น ปลุกกันทั่วไปในพื้นที่เมือง เห็นว่าอยู่ได้เหมาะที่สุดแล้ว ตั้งแต่นั้นมาก็ทำเรือนแบบเดียวกัน ไม่คิดเปลี่ยนแปลงให้เป็นอย่างอื่น แม้จนถึงสมัยเมื่อเปลี่ยนเรือนไม้เป็นตึก ด้วยประสงค์จะให้ถาวร เช่น เปลี่ยนตำหนักในพระราชวัง เมื่อรัชกาลที่ 3 กิติ เปลี่ยนกุฏิพระในวัดหลวงเป็นตึกก็กิติ ก็สร้างอย่างรูปเรือนไม้แบบเดิมนั่นเอง จะว่าเปลี่ยนแบบเรือนหาได้ไม่ เพราะแผนผังอย่างนั้นเหมาะแก่การอยู่กิน¹

....² ถ้าพิจารณาเรือนอย่างโบราณที่พวกพลเมืองอยู่ ตั้งแต่เรือนของพวกชาวป่าขึ้นมา จนถึงชั้นผู้มียศศักดิ์ ก็จะเห็นได้ว่า มาจากแบบเดิมอันเดียวกัน และได้แก้ไขให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นโดยลำดับมา จนนับได้ว่าเหมาะสมกับท้องถิ่นเป็นอย่างดีที่สุด ทั้งในทางอนามัยและทางเศรษฐกิจ ดังชี้ได้ในบางอย่างเป็น

- ก. ทำด้วยทาสีสาร (สิ่งที่ใช้เป็นวัสดุก่อสร้าง - ผู้วิจัย) อันหาได้ง่าย
- ข. อยู่ใต้ทั้งในเวลาแผ่นดินแห้งและน้ำท่วม
- ค. จะย้ายถิ่นไปอยู่ที่ไหนก็อาจเอาเรือนไปด้วยได้ (สามารถถอดย้ายเรือนไปปลูกใหม่ในที่อื่น ได้ - ผู้วิจัย)
- ง. เรือนหลังเดียวมีบริเวณทั้งห้องนอน ห้องนั่งข้างในประธาน มีห้องรับแขกและครัวไฟอยู่ที่เฉลียงและที่สุดมีการทำงาน เช่น สี่ข้าว และทอหูก เป็นต้น อยู่ข้างใต้พื้นเรือน ไม่มีเสื่อที่ให้อ่างเปล่า
- จ. แม้รูปทรงสัณฐานเรือนที่ถูกต้องตามทางอนามัย เป็นต้น แต่หลังคาทำทรงสูงให้น้ำฝนไหลเร็วไม่ทันร่วงลงตามช่องแฝกหรือ ใบจากที่มุงหลังคามันล้มลงทั้งสองด้านซ้อนกันมิให้ลมพัดหลังคาเปิดและตัวเรือนทำเฉลียงทางด้านหน้าให้หลังคาเฉลียงบังลมในฤดูหนาว แต่ด้านหลังทำช่องหน้าต่างสำหรับรับลมในฤดูร้อนแต่มีฝาไต่ปกนกที่ไต่ชายคาทั้ง 3 ด้าน สำหรับบังแดดมิให้ฝนถูกฝาเรือน

...เมืองไทยเรานาวก็ไม่จัด ร้อนก็ไม่จัด ลำบากแต่ฝนชุกในฤดูฝนกับน้ำท่วม เมื่อน้ำลดจากที่สูง แบบเรือนที่ทำกัน จึงทำพื้นตั้งบนเสาให้สูงพ้นน้ำท่วม กับมุงหลังคาและทำฝาอย่าให้น้ำฝนเข้าได้ ไม่จำเป็นต้องใช้ทาสีสาร (วัสดุที่ใช้ปลูกสร้างเรือน - ผู้วิจัย) อันหนาเหนียว เช่น หินและอิฐ เพื่อยุเป็นเมืองมีไม้บริเวณ ก็พอเหมาะแก่การใช้ไม้ทำเรือนอยู่³

.... ในกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อก่อนสมัยรัชกาลที่ 3 นอกจากพระราชมนเฑียรแล้ว ยังอยู่เรือนไม้กันทั้งนั้น เช่น ตำหนักรักษาในพระราชวังหลวงก็กิติ วังเจ้าและบ้านขุนนางก็กิติ แมื่อกุฏิพระ เช่น

¹ สาส์นสมเด็จพระเจ้า 26, หน้า 150.

² สาส์นสมเด็จพระเจ้า 22, หน้า 43-44-45.

³ สาส์นสมเด็จพระเจ้า 26, หน้า 208.

วัดมหาธาตุ และวัดพระเชตุพนกัจจิวลิน เป็นเรือนไม้แบบเรือนไทยทั้งนั้น ได้ยินว่า ตำหนัก
ในวังหน้าทำเป็นตึกมาแต่ในรัชกาลที่ 1 แต่ก็ทำเป็นแบบเรือนไทย เป็นแต่ฝาก่ออิฐเท่านั้น¹

เมื่อกล่าวถึงบ้านในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นี้ บ้านที่ถือว่ามีประวัติสำคัญและที่ยังเหลืออยู่ทุกวันนี้คือ
บ้านที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเคยอยู่อาศัยตั้งแต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็น พระราชวรินทร์
เจ้ากรมตำรวจนอกขวา² ตำหนักนั้นเป็นเรือนทรงไทย สามหลังแฝด เดิมเป็นหลังคามุงจาก ฝาสำหรับทอ กั้น
ห้องด้วยฝากระแวง ได้โปรดฯ ให้หรือมาปลูกที่วัดบางหว้าใหญ่ ด้านตะวันออกของพระอุโบสถ เมื่อครั้งที่
พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้เป็นแม่ทัพไปตีเมืองโคราช เมื่อพระองค์ครองราชย์สมบัติ มีพระประสงค์ให้ใช้
ตำหนักนั้นเป็นหอไตร จึงโปรดฯ ให้หรือพระตำหนักและหอประทับนั่ง จากที่เคยมาปลูกลงในสระ (ที่ขุด
พบพระอังคารที่วัดบางหว้าใหญ่) เป็นรูปเรือนสามหลังแฝด เปลี่ยนหลังคาเป็นมุงกระเบื้อง ที่เชิงชายเป็นรูป
เทพพนม แล้วเปลี่ยนฝาสำหรับทอเป็นฝาไม้สักลูกปะกน (ดูภาพ) ภายในเขียนภาพจิตรกรรม บานประตูห้อง
ด้านใต้เขียนลายรดน้ำ บานประตูนอกชานแกะเป็นมังกรลายกนกดอกไม้ มีซุ้มข้างบนแกะลายกนกเหมือนกัน
ภายนอกติดคันทวยฝีมือดี พร้อมกันนั้นได้สร้างตู้พระไตรปิฎกขนาดใหญ่เขียนลายรดน้ำ โดยมีพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร
ทรงเป็นแม่กองอำนวยการสร้าง กล่าวกันว่า ลายแกะไม้เป็นฝีมือพระหัตถ์ของพระองค์ท่าน ร่วมกับครูช่างที่มา
จากอยุธยาทำขึ้น ปัจจุบันหอนี้ได้ถูกรื้อถอนและย้ายมาปลูก ณ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวิหารภายในกำแพงแก้ว
ของอุโบสถ ภายในจิตรกรรมฝาผนังมีภาพศาลา เรือนอาศัย มีฝาเรือนแบบต่างๆ เช่น ฝาปะกน ฝาสำหรับทอ
ฝาขัดแตะ และฝาสายบัว

รูปร่างลักษณะของบ้าน เป็นเรือนไทยใต้ถุนโล่ง 3 หลังต่อกัน ชายคาชนกัน โดยที่หลังคาของเรือน
หลังกลางมีขนาดเล็กกว่าเรือนข้างทั้ง 2 ข้าง และมีระดับชายคาสูงกว่าเล็กน้อย (สันนิษฐานว่า เดิมอาจเป็น
เรือน 3 หลังแฝด ห้องกลางเป็นห้องโถง ต่อมาเมื่อครั้งมาสร้างเป็นหอไตร จึงทำฝาปะกนล้อมรอบโถงกลาง
เจาะประตูทางเข้า มีซุ้มประตูแกะสลักอยู่ตรงกลาง ต่อมาเมื่อย้ายที่อีกครั้งหนึ่ง จึงเจาะประตูทางด้านซ้าย
ของเรือนหลังกลางเพียงช่องเดียว เพื่อให้ติดต่อกับนอกชานด้านหน้า มีซุ้มประตูไม้สลักเป็นแกนกลางทางด้าน
หน้าของนอกชาน) เรือนข้างทั้ง 2 หลัง มีหน้าต่างทางด้านสกัดเรือนละ 2 ช่อง มีชานหน้าเรือนแคบๆ พร้อม
ทั้งบันไดปูนขึ้นยังซุ้มประตูหน้าชานหน้าเรือน

¹ สานสนมแดง เล่ม 22, หน้า 71.

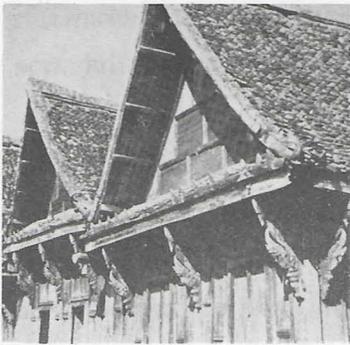
² ศิลปชัย ชื่นประเสริฐ, "วิเคราะห์ภาพจิตรกรรมฝาผนังในหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม," เมืองโบราณ 8 (ธันวาคม
2524 - มีนาคม 2525) ; 89-90 อ้างถึง เพื่อ หริพิทักษ์, ภาพเขียนในหอพระไตรปิฎกวัดระฆัง, หน้า 2.

1

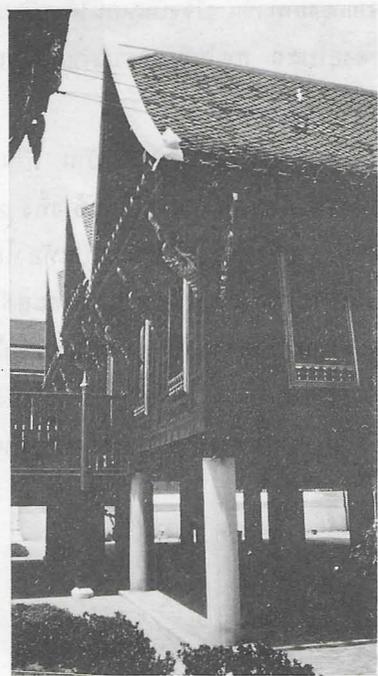
2

3

4

5

- 1 หอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม ซึ่ง
รื้อบ้านพระราชวรินทร์สร้างใหม่
- 2 บ้านโคขุนและซุ้มประตูด้านหน้า
- 3 หน้าจั่ว และ คันทวย
- 4 ประตูไม้แกะสลักของเดิม
- 5 ด้านข้างและระเบียงหน้า

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
 ๒๕๒๕
 ๒๕๒๕

ลักษณะของบ้านในช่วงต้นรัตนโกสินทร์จากวรรณคดี

การศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรมของบ้านไทยจากวรรณคดีนั้น กลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งแต่งในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้บรรยายลักษณะของเรือนขุนช้างไว้อย่างละเอียด ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นลักษณะของที่พักอาศัยของผู้มีอันจะกินในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้ชัดเจนดีพอสมควร ดังจะถ่ายทอดลักษณะเรือนขุนช้างซึ่งพระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น โกมารกุล ณ นคร) ได้พรรณนาเกี่ยวกับลักษณะของเรือน การจัดกลุ่มอาคาร และเนื้อที่ใช้สอยไว้ดังนี้¹

- รูปร่าง** เรือนขุนช้างนั้นเป็นเรือนสามห้อง (คือเรือนที่มีความยาว 3 ช่วงเสาระหว่างเสาสี่คู่) สามหลังปลูกติดกัน เรือนหลังหน้าระเบียบอยู่ใต้กันสาด และมีร้านต้นไม้ประกอบ เดิมในสมัยขุนศรีวิชัย บิดาของขุนช้าง คงเป็นเรือนของเก่า และเปลี่ยนนอกชานของเก่าบนหอกกลาง หลังคาเรือนเป็นหลังคาสามหลังเชื่อมกัน หลังคานี้เป็นหลังคามุงจาก มีการเชื่อมหลังคาจากไม้ให้ฝนร่วงลงไปในเรื่องนี้ โดยการเอากระดานสองแผ่นติดเข้ามุ่มกันเข้าเป็นราง เอาชันน้ำมันยางยาร่องแล้วสอดรางนั้นเข้าไว้ได้ชายคาที่มัจจกัน ให้น้ำฝนไหลไปตกนอกเรือนทั้งสองด้าน
- นอกชาน** นอกชานนั้นตีพื้นท่างให้น้ำฝนไหลลงได้ถูกพื้นนอกชานทำให้ระดับต่ำกว่าพื้นเรือนทั่วไปมิให้ฝนกระเซ็นหรือไหลเข้าในเรือน ข้างบนนอกชานนี้เป็นร้านต้นไม้สำหรับปลูกไม้เลื้อย
- ระเบียบ** ระเบียบนั้นพื้นระดับเดียวกันกับพื้นห้องเรือน และปูพื้นติดกันสนิทไม่ห่างเหมือนนอกชาน ระเบียบนี้มีหลังคาทำเป็นเพิงต่อจากหลังคาเรือนออกมาคลุม ด้านหน้าระเบียบนี้เปิดโล่งไม่มีฝา แต่ด้านสกัด (ด้านแคบของเรือน) ทั้งสองข้างมีฝาและมีหน้าต่าง ดูจากข้างนอกจะเห็นเป็นฝาต่อมาจากฝาเรือนที่ทาระเบียงให้เป็นที่กำบังฝนได้ เพราะมีสัมภาระบางอย่างของขุนช้างเก็บไว้ที่นี่
- เรือนแรก** เรือนหลังนี้เข้าประตูไปก็มีลิ้นแลบังตรงประตู ลิ้นแลใส่กระจกสองด้านและมีภาพเขียนดูได้ทั้งสองด้าน ในห้องมีเตียงเก้าอี้ขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ใกล้หน้าต่างทางซ้ายมือ (สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณที่หนึ่งเล่นพักผ่อน) ถัดเข้าไปมุ่มเรือนด้านขวามือกันเป็นห้องเล็กเท่าแนวช่วงเสาหนึ่ง ด้วยเพี้ยม (ประตูชนิดแบ่งเป็นบานเล็ก ๆ มีบานพับติดกันทุกบาน เวลาเปิดพับบานประตูซ้อน ๆ กันไว้ เปิดได้ตลอดทั้งช่วง) เป็นห้องนอนของแก้วกิริยา มีเตียงเตี้ย ๆ มีกระจกคันฉ่อง มีฉากข้างเตียง มีอัมจันทร์ (ยกพื้นลดหลั่นกันแบบบันได) ตั้งเรียงข้างฝา ตั้งกระโถนขันน้ำบนนั้น
- หอกกลาง** หอกกลางนี้เป็นห้องโถงใหญ่ มีเสาลอยสี่เสา เป็นเสารับจั่วหลังคาที่สร้างขึ้นใหม่ หอกกลางนี้เป็นห้องกว้างใหญ่มาก มีฝากั้นด้านสกัดเชื่อมติดเป็นฝาเดียวกันกับฝาท้องเรือนที่ขุนช้าง

¹ พระยาโกมารกุลมนตรี, *ประมวลโวหาร* (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2504) หน้า 67-68 (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอก พระยาโกมารกุลมนตรี)

ลักษณะและองค์ประกอบของบ้านแบบเรือนไทยภาคกลาง

ลักษณะสำคัญของเรือนไทยในภาคกลาง จากที่สรุปได้จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น จากจิตรกรรมฝาผนัง กุฎิสงฆ์ และข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับเรื่องเรือนไทย¹ มีลักษณะดังนี้คือ

รูปร่างลักษณะ

เรือนไทยภาคกลางเป็นบ้านไม้ชั้นเดียว ใต้ถุนสูง รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่ว หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หลังคามนิลาทรงสูง ที่มีความโค้งอ่อนเล็กน้อย ไม่เอียงเป็นเส้นตรง มีบันลุ่มไม้ มีหลังคาตอนล่างคลุมเฉลียงด้านหนึ่ง เรือนไทยมีลักษณะสอบเข้าคือ ฐานกว้างและเอียงสอบเข้าตอนบน โดยการตั้งเสาเรือนให้โคนเสาต่างออก ปลายเสาล้อมสอบเข้าหากันเล็กน้อย เพื่อให้ฝาที่ทำไว้สำเร็จรูป ยกขึ้นพิงเสาที่เอียงโดยฝาไม่ล้มออก ช่วยให้เกิดความมั่นคงในการทรงตัว มีความต้านทานแรงปะทะของลมพายุได้ดี โครงสร้างเป็นแบบเสาและคาน ถ้าย่น้ำหนักจากหลังคา พื้น ไปสู่เสา และลงไปยังฐานราก ซึ่งมักใช้แบบกงพัด หรือระ เสาเรือนส่วนมากมักเป็นเสาไม้กลมตันเดี่ยวยาวตลอด การก่อสร้างนิยมใช้ส่วนประกอบของอาคารที่ทำไว้สำเร็จแล้วเป็นส่วน ๆ มาประกอบเข้าด้วยกันในที่ก่อสร้าง

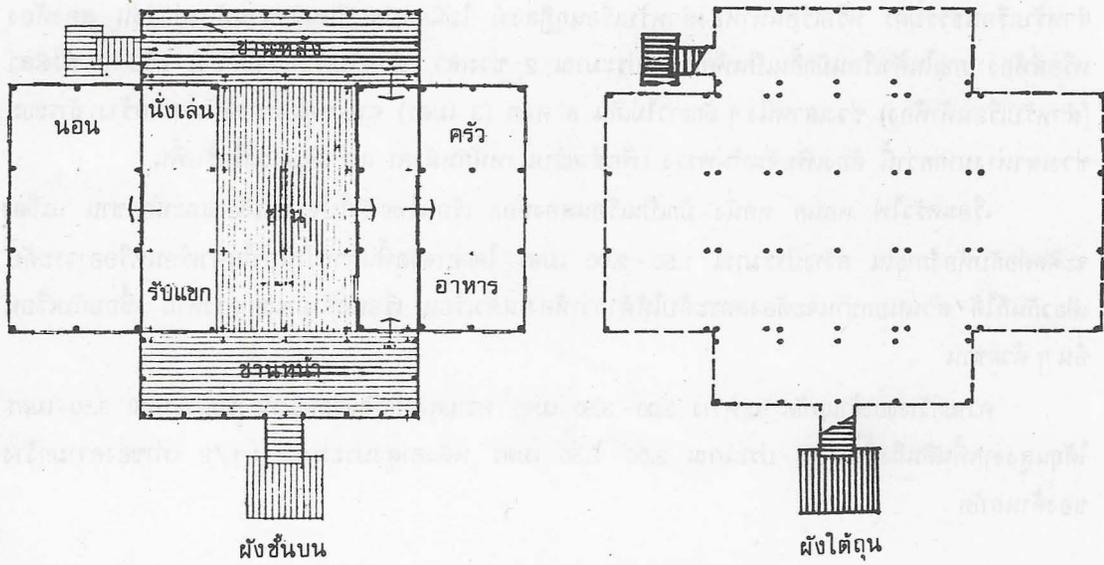
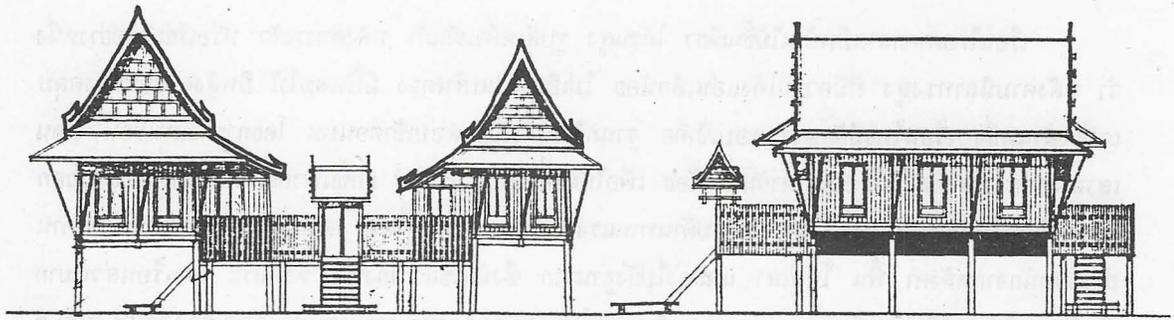
ขนาดและเนื้อที่ใช้สอย

เรือนไทยภาคกลางทั่วไปนิยมปลูกเป็นเรือนสามห้อง คือ เรือนที่มีความยาวของเรือน 3 ช่วงเสา สำหรับเรือนธรรมดา หรือเรือนห้าห้องสำหรับเรือนกุฎิสงฆ์ ไม่นิยมปลูกเรือนจำนวนห้องคู่ เช่น สองห้อง หรือสี่ห้อง ภายในตัวเรือนมักกันเป็นห้องนอนประมาณ 2 ช่วงเสา (สำหรับเรือนสามห้อง) หรือ 3 ช่วงเสา (สำหรับเรือนห้าห้อง) ช่วงเสาหนึ่ง ๆ มักยาวไม่เกิน 6 คอก (3 เมตร) ตามเหตุผลทางด้านโครงสร้าง ถ้าระยะช่วงเสาห่างมากกว่านี้ ต้องเพิ่มจันทันพราง เพื่อช่วยรับน้ำหนักหลังคา และเพิ่มตงเพื่อรับพื้น

เรือนครัวไฟ หอนก หอนั่ง มักเป็นเรือนสองห้อง เรือนไทยทั่วไปจะมีเฉลียงและนอกชาน เฉลียงจะติดต่อกับห้องภายใน กว้างประมาณ 1.50 - 2.00 เมตร โดยอาจลดพื้นต่ำกว่าห้องในตัวเรือนหรืออาคารระดับเดียวกันก็ได้ ส่วนนอกชานจะต้องลดระดับให้ต่ำกว่าห้องในตัวเรือน เรือนครัวมักแยกต่างหาก เชื่อมกับเรือนอื่น ๆ ด้วยชาน

ความกว้างของด้านสกัด ระหว่าง 3.00 - 3.50 เมตร ความสูงจากพื้นเรือนถึงท้องช่อประมาณ 3.50 เมตร ใต้ถุนสูงจากพื้นดินถึงพื้นเรือน ประมาณ 2.00 - 2.50 เมตร หลังคาสูงประมาณ 1 1/2 เท่าของความกว้างของด้านสกัด

¹ สรุปจากเรื่องเกี่ยวกับเรือนไทยของ เสฐียรโกเศศ, *ปลูกเรือน-แต่งงาน* (พระนคร : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย), หน้า 45-47; จากศาสตราจารย์ นอ. สมภพ ภิรมย์ รณ., *บ้านไทยภาคกลาง* (พระนคร : กรุงเทพมหานคร, 2512), หน้า 31-34; จากเรื่อง *ลักษณะเรือนไทย, บ้านคึกฤทธิ์และคอยขุนตาน*, หน้า 60-61; จากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *สารานุกรมศิลปกรรม* เล่ม 20, หน้า 60; จากรองศาสตราจารย์ แสงอรุณ รัตตสิกร, "การอยู่ในบ้านแบบไทยเดิม" *แสงอรุณ* 2 (กทม. : อมรินทร์การพิมพ์, 2523) หน้า 75-81. และจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ฤทัย ใจจงรัก, *เรือนไทยเดิม* (โครงการวิจัยฉบับสมบูรณ์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2518).

รูปแบบบ้านไทย

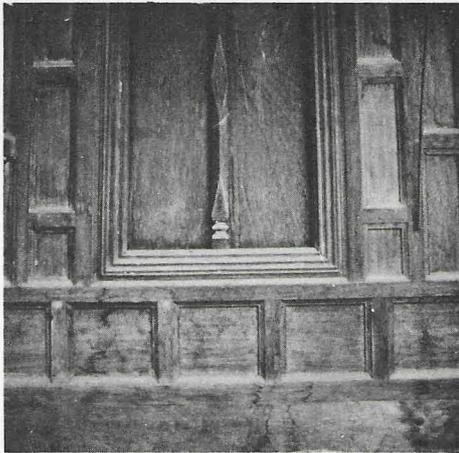
จากเรื่อง การอยู่ในบ้านแบบไทยเดิม แสงอรุณ รัตติกกร

เนื้อที่ใช้สอยในเรือนเดี่ยวหลังหนึ่ง ๆ แบ่งเป็น เนื้อที่ภายในเรือนซึ่งมักใช้เป็นส่วนนอน กับเนื้อที่
ระเบียง และเนื้อที่ชาน ซึ่งใช้เป็นส่วนรับแขกและทำงานบ้าน เรือนไทยในภาคกลางทั่วไปมีเนื้อที่แต่ละส่วน
โดยเฉลี่ยดังนี้¹

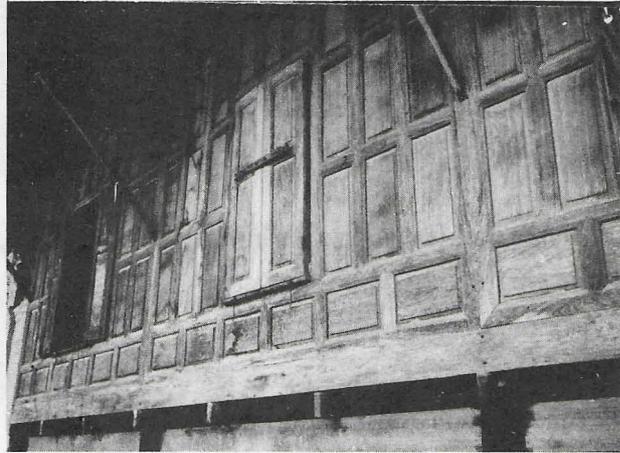
เรือนนอน	เนื้อที่โดยเฉลี่ย 39.82 % (หรือประมาณ 40 %) ของเนื้อที่ทั้งหมด
ระเบียง	เนื้อที่โดยเฉลี่ย 20.14 % (หรือประมาณ 20 %) ของเนื้อที่ทั้งหมด
ชาน	เนื้อที่โดยเฉลี่ย 40.04 % (หรือประมาณ 40 %) ของเนื้อที่ทั้งหมด

ฝา

ฝาเรือนไทยภาคกลางเป็นฝาที่ทำสำเร็จแล้วยกมาประกอบเป็นเรือน มีชนิดต่าง ๆ เช่น ฝากรุ หรือ
ฝากระดาน อันเป็นไม้ชิ้นเล็ก ๆ มีโครงเป็นไม้จริง หรือไม้ไผ่ ฝาด้านสกัดหัวท้ายเรียกว่า ฝาดูดหน้ากลองหรือ
ฝาดูดหน้ากลอง ฝากั้นภายในระหว่างห้องเรียกฝาประจันห้อง มีฝาชชนิดต่าง ๆ เช่น ฝาปะกน ฝาปะกนกระดานคูน
ฝาลูกฟัก ฝาลูกฟักกระดานคูน ฝาสายบัว ฝาสายบัวกระดานคูน ฝาสำหรวด (ใบเตย) ฝากระแซงอ่อน ฝาขัดแตะ
ฝากระดานเรียบ ฝาลังหรือฝาเพ็ญ ฝาลำแพน² มักมีหน้าต่างช่องเสาละ 1 ช่อง และมีหน้าต่างด้านสกัดอีก
ด้านละ 1 - 2 ช่อง ตามแต่ขนาดของเรือน (ดูภาพ)

1

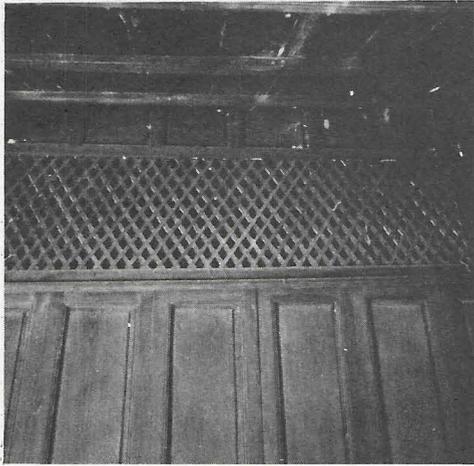

2

ฝาปะกน ฝาลูกฟัก กระดานคูน

¹ ฤทัย ใจจงรัก, "เรือนไทยในภาคกลาง เรือนไทยเดิม" (งานวิจัยซึ่งจัดพิมพ์โดยกรมการฝ่ายศิลปวัฒนธรรม
สยามสมาคมฯ และกรมการอนุรักษ์ศิลปสยามสถาปัตยกรรม สยามสถาปนิกสยาม, กรุงเทพฯ, : เจริญวิทย์การพิมพ์,
2519), หน้า 23.

² ฤทัย ใจจงรัก, เรือนไทยเดิม (โครงการวิจัยฉบับสมบูรณ์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2518) หน้า 234 - 235.

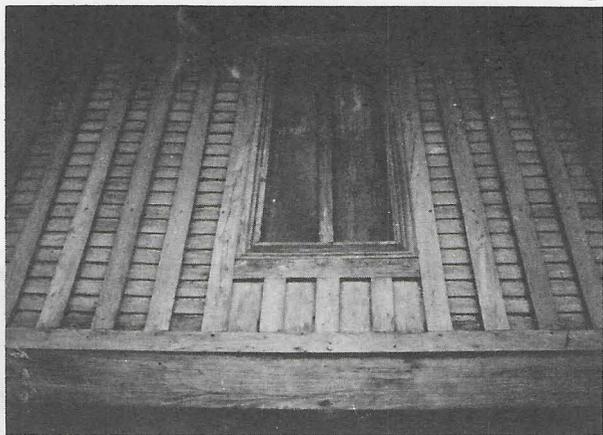
1

2

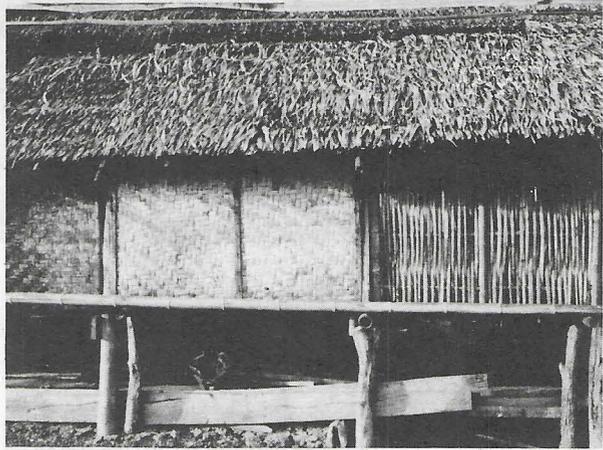

3

4

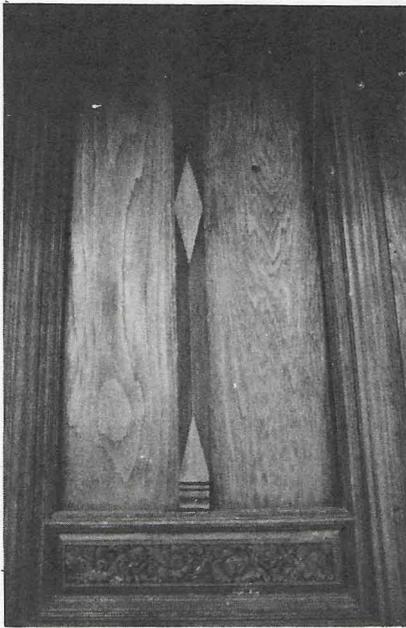
- 1 ฝาฉลุพิก กระจาดนุญและช่องลมไม้ตาตาราง
- 2 ฝาตายบัว และประตูฉลุพิกกระจาดนุญ
- 3 ฝาเพ็ญฉลุพิกกระจาดนุญ
- 4 ฝาสำหรับวางไม้จริง
- 5 ฝาขัดแตะ ฝาลำแพนของเรือนเครื่องผูก

5

ประตูหน้าต่าง

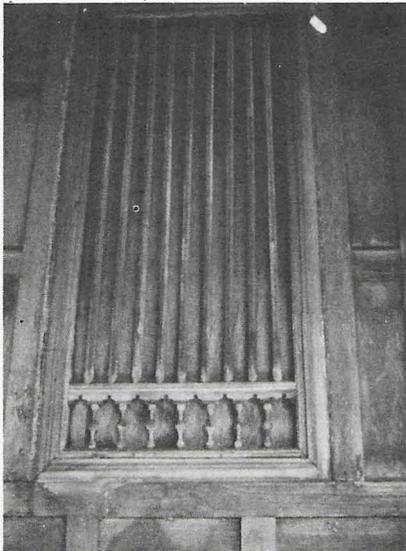
บานประตูหน้าต่าง เป็นบานไม้เปิดคู่ เปิดเข้าข้างในเรือน ที่บานประตูหน้าต่างติดกลอนทำด้วยไม้ สำหรับขัดปิดประตูหน้าต่างทางข้างในห้อง รอบประตูหน้าต่างข้างนอกมีกรอบไม้ประกอบ เรียกว่า “กรอบเซ็ดหน้า” เวลาปิดประตูหน้าต่างแล้ว จะเห็นตรงที่บานมาประกบกัน มีไม้สั้นยาวตลอดปิดช่อง ไม้นี้เรียกว่า “ไม้ออกเลา” กลางออกเลาเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน เรียกว่า “ประจำยาม” หัวท้ายของบานหน้าต่างมีรูปสามเหลี่ยม เรียกว่า “ลูกฟักบนลูกฟักล่าง” ใต้บานประตูหน้าต่างทำเป็นกรอบไม้มีลวดลายสลักเป็นดอกไม้หรือลายกนก เรียกว่า “หย่อง” ประตูหน้าต่างรวมทั้งกรอบหน้าต่างจะต้องมีรูปสอบขึ้นข้างบนเพื่อให้เข้ากับตัวเรือน (ดูภาพ)

1

2

3

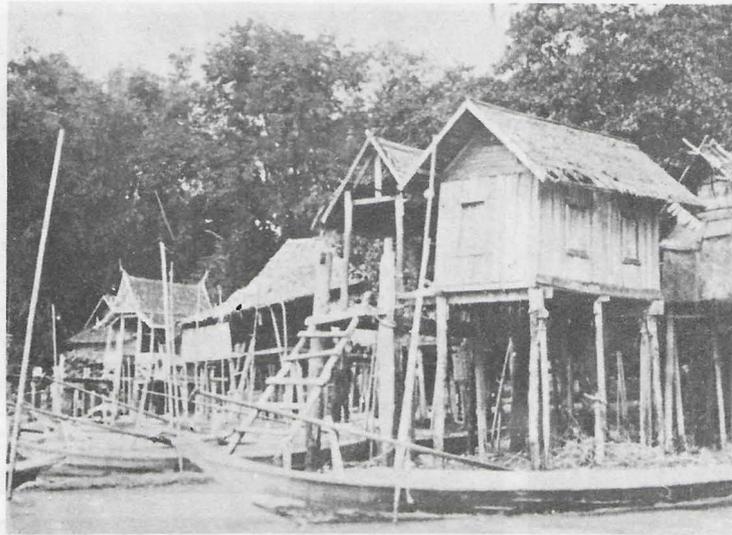

4

- 1 กรอบเซ็ดหน้า ไม้ออกเลา ประจำยาม ลูกฟักบน-ล่าง
- 2 กรอบเซ็ดหน้าด้านล่าง และหย่องไม้สลัก
- 3 ลูกกรงไม้ซี่และหย่องไม้กลิ้ง
- 4 กรอบเซ็ดหน้าบานประตู และฝาไม้กระดานเรียบ

บ้านไผ่

เดิมเรือนไทยโบราณมักใช้บ้านไผ่ไผ่พาดนอกชาน กลางคืนเช่นบ้านไผ่ขึ้นเก็บบนเรือนเป็นการป้องกันภัย กลางวันเช่นลงพาดให้คนขึ้นลง บ้านไผ่ชนิดนี้นับว่าเป็นแบบเก่าที่สุด ต่อมาเมื่อผู้มีฐานะดีทำเรือนฝากระดานอยู่ มีผู้คนบริวารอยู่อาศัยมากพอที่จะคุ้มกันภัยได้ จึงทำบ้านไผ่ไผ่จริงถาวรติดตั้งกับตัวเรือนประจำที่ และใช้แบบอย่างจากบ้านไผ่ไผ่คือ มีแม่บ้านไผ่ไผ่จริง 2 ข้าง และมีชั้นบ้านไผ่ไผ่ประกะอยู่ในระหว่างแม่บ้านไผ่ เป็นบ้านไผ่ไผ่ไผ่ไม่มีราวบ้านไผ่ นิยมทำลูกบ้านไผ่เป็นเลขคู่ ตามความเชื่อถือโชคลาง ตามปกติพาดบ้านไผ่ทางด้านสกัดหรือด้านแคบของเรือน หรือพาดขึ้นบนชานเรือน

บ้านไผ่ไผ่ไผ่ขึ้นจากภายนอก

ดินฟ้าอากาศและสภาพที่ดิน

กรุงเทพฯ ตั้งอยู่ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย เป็นที่ราบลุ่ม ฝนตกชุกระหว่างเดือนกรกฎาคม - ตุลาคม แดดจัดตลอดปี อากาศอบอุ่น อุณหภูมิเฉลี่ยในฤดูร้อนระหว่าง $28^{\circ} - 38^{\circ}C$ ความชื้นสูง ลมแรงในฤดูฝน มีลมว่าวหรือลมตะเภาในฤดูร้อน จากทิศใต้หรือตะวันตกเฉียงใต้ ต้นไม้เขียวชอุ่มทั้งปี ฤดูน้ำหลากน้ำจะท่วมในเดือนตุลาคม และพฤศจิกายน¹

ประชาชนชาวไทยแต่โบราณมีอาชีพส่วนใหญ่อยู่กับการเพาะปลูก จึงชอบสร้างบ้านปลูกเรือนอยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองหนองบึง ในกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งมีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่าน และมีคูคลองต่าง ๆ หลายสายด้วยเช่นกัน ราษฎรทั่วไปจึงปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ริมทางน้ำ เพื่อใช้น้ำทำประโยชน์แก่การครองชีพได้สะดวก เมื่อถึงฤดูฝน ฝนตกหนัก น้ำนองพื้นดิน ถึงหน้าน้ำ น้ำท่วมล้นตลิ่ง พื้นที่เหมาะสำหรับบ้านจึงต้องยกสูง หรือเลือกหาที่สูงเพื่อหนีน้ำ ส่วนเรือนที่ปลูกอยู่ในกระบวนบ้านก็ยกพื้นเรือนให้สูงเพื่อใช้ประโยชน์ของใต้ถุนเป็นที่ประกอบ

¹ สมภพ ภิรมย์, บ้านไทยภาคกลาง (พระนคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2512), หน้า 16.

กิจการประจำวัน มีบันด้ายทอหูก เป็นต้น แม้ในที่ตอนน้ำท่วมไม่ถึง ราษฎรก็ยังปลูกเรือนยกพื้นสูงอยู่ เพื่อ กันอันตรายในเวลาค่าคืน¹

พื้นที่ปลูกเรือนนั้น คนไทยโบราณมักต้องหาโหรหรือผู้รู้มาตรวจพื้นที่เสียก่อนว่า จะเป็นโชค เป็น เนินปลวก มีหลักตอ มีขอนท่อนไม้ที่เกะกะจมฝังดินอยู่บ้างหรือไม่ ถ้ามีก็จัดการถอนทิ้ง และปราบดินให้เรียบ นอกจากนั้น ก็ยังมีวิธีดูปริณทลโดยรอบ ดูรูปร่างของที่ดินให้ต้องตามลักษณะตามความเชื่อถือโชคกลางของคนไทย การเลือกพื้นที่ดินเช่นนี้ สมัยโบราณอาจพิถีพิถันได้ เพราะมีที่ดินว่างเปล่าเหลืออยู่มาก²

การวางตำแหน่งอาคารในผังบริเวณ

การปลูกเรือนสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย ย่อมขึ้นอยู่กับภูมิประเทศ ท้องถิ่น ดินฟ้าอากาศ วัสดุสำหรับ ปลูกสร้าง ความเป็นอยู่และคติความเชื่อในลัทธิศาสนาเป็นเครื่องบังคับ ถ้ากล่าวถึงเรือนแบบไทยสมัยเก่า มักปลูกเป็นเรือนไม้ชั้นเดียวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านยาวด้านหนึ่ง มีหน้าต่าง ช่วงเสาละ 1 ช่อง ด้านยาวอีก ด้านหนึ่งมีประตูต่อกับระเบียงยกพื้น มีใต้ถุนสูง³

การปลูกเรือนไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ถ้าเป็นเรือนเดี่ยวหรือเป็นเรือน นอน มีคติถือกันว่า ถ้าปลูกเรือนขวางตะวัน คือ หันข้างเรือน⁴ ไปทางแนวทิศตะวันออก - ตะวันตกจะไม่ได้ คนอยู่จะไม่มีความสุข เพราะไปขวางหน้าดวงตะวัน ถ้าจะปลูกเรือนให้ปลูกตามตะวัน คือ หันข้างเรือนไปทางแนว ทิศเหนือ - ใต้ จึงจะเป็นมงคลอยู่เย็นเป็นสุขดี ถ้าเนื้อที่ดินที่จะปลูกบ้านคับแคบ หรือมีเหตุจำเป็นที่จะวาง ตามแนวนี้ไม่ได้ ก็ต้องหาทางปลูกให้เฉียงตะวันไว้ คือ อย่าหันข้างเรือนตรงดวงตะวันนัก⁵

ถ้าพิจารณาตามคติไทยดั้งเดิมข้างต้นนี้ จะเห็นว่า เป็นกฎเกณฑ์ที่ยึดถือตามโชคกลาง โดยที่แฝงเหตุผล ทางด้านการวางตำแหน่งอาคารให้ถูกต้องตามทิศทางแดดลมที่มีเหตุผลสมควรอยู่ ดังจะพิจารณาแยกเป็น 3 ประเด็น โดยวิเคราะห์จากข้อมูลของเสฐียรโกเศศ คือ⁶

1. ถ้าวางตัวเรือนขวางตะวัน และมีระเบียงอยู่ที่ทิศตะวันออก คือ วางด้านแคบหรือด้านสกัดของเรือน ไว้ทางทิศเหนือ-ใต้ ส่วนด้านยาวของเรือนที่มีหน้าต่างอยู่ด้านตะวันตกและด้านยาวของเรือนด้านที่มีประตูและ ระเบียงอยู่ทางทิศตะวันออกนั้น (ดูภาพ) ตำแหน่งและทิศทางที่จะนอนมีได้ 2 วิธี คือ นอนหันหัวนอนไป ด้านตะวันตก ซึ่งมีหน้าต่าง ซึ่งตามคติของคนไทย ถือว่าทิศตะวันตกเป็นทิศของคนตาย จึงไม่ให้หันหัวนอนไป

¹ เสฐียรโกเศศ, ปลูกเรือน-แต่งงาน (พระนคร : สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 1-2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 18 - 19.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1

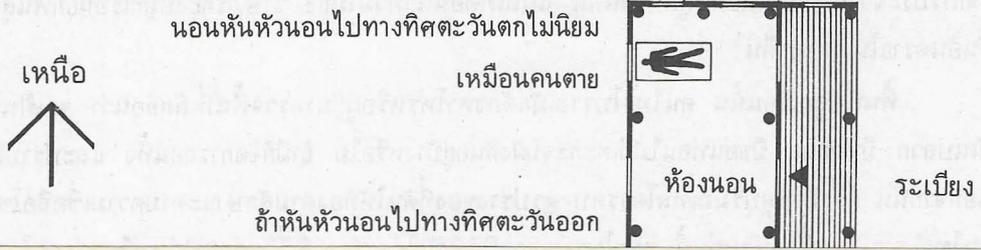
⁴ หมายถึงด้านยาวของตัวเรือน เสฐียรโกเศศสงสัยว่า เรือนสมัยโบราณอาจใช้ด้านสกัดเป็นหน้าเรือนเหมือน อย่างโบสถ์ อาจจะไม่ใช้ด้านข้าง (ด้านยาว) เป็นหน้าเรือนเหมือนทุกวันนี้

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3 - 5, 868.

และชัน เพราะเรือนไทยมักเจาะประตูและหน้าต่างตรงกัน เป็นการรับลมและระบายอากาศแบบลมพัดผ่าน ตลอดที่ตรงไปตรงมา นอกจากนั้นล่องแนวเรือน ซึ่งเกิดจากการลดระดับที่ต่างกันของตัวเรือนกับเฉลียง จะ เป็นช่องระบายลมเย็นจากใต้ถุนผ่านออกมาที่เฉลียงและชัน ทำให้เย็นสบาย ดังนั้น การวางตำแหน่งของ เรือนแบบนี้จะตามคติโบราณจึงทำให้ใช้สอยได้ดีและอยู่สบาย

ส่วนการวางตัวเรือนตามตะวัน และมีระเบียงอยู่ด้านทิศใต้นั้นจะคล้าย ๆ กับแบบที่ 3 แต่ต้องหัน หัวนอนไปทางทิศเหนือ ซึ่งโบราณไม่นิยมกัน และมีระเบียงยกยกทางด้านทิศใต้ จะมีแดดลงข้างของตัวเรือนได้

อีกกรณีหนึ่งก็คือ ถ้าปลูกเรือนริมแม่น้ำลำคลอง หรือถนน มักจะหันหน้าเรือน (ด้านยาวของเรือน) ออกสู่ลำน้ำหรือถนนเสมอ

1

2

- 1 เรือนไทย และ เรือนแพริมแม่น้ำ มักจะหันหน้าเรือน (ด้านยาวของเรือน) ออกสู่ลำน้ำ
- 2 เรือนไทย และแพริมแม่น้ำลำคลอง หันด้านยาวของเรือนขนานกับลำน้ำ

การจัดกลุ่มอาคารในผังบริเวณ และการจัดบริเวณบ้าน

เรือนไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา มักปลูกเป็นหมู่หรือกลุ่มของเรือนหลายหลังอยู่ร่วมกัน มีนอกชานแล่นประสาธน์ และขยายตัวเพิ่มจำนวนเรือนให้มากขึ้นได้ตามฐานะและจำนวนผู้อาศัย เช่น เมื่อลูกเติบโตขึ้น...

แล่นถึงกันตลอด เพราะฉะนั้นเรือนทุกหลังจึงหมุนหันหน้าเข้าหาชานเรือนหลังเดิม เรียกกันว่า หอกลาง เรือนที่อยู่ข้างของหอกลางไปข้างหน้า เรียกว่า หอริ ส่วนที่อยู่ถัดหอหรือออกไปเป็นเรือนปลูกตามขวางก็เป็นหอขวาง และมักเป็นเรือนขวางตะวัน จึงไม่ใช่เป็นเรือนนอน ปล่อยให้ไว้กินฝาสสามด้านสำหรับรับแขก¹

สังฆราชปาลเลกัวซ์ ซึ่งได้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2372 - 2402 นั้น ได้กล่าวถึงการจัดกลุ่มของบ้านเรือนของไทยในยุคนั้นไว้ว่า

.... โดยที่บุคคลในครอบครัวมีมาก มีภรรยาหลายคนและมีข้าทาสบริวารมากมาย จึงต้องมีเรือนกันคนละ 3-4 หลัง หลังหนึ่งเป็นเรือนภรรยา หลังหนึ่งเป็นเรือนข้าทาส หลังหนึ่งเป็นเรือนครัว และอีกหลังหนึ่งสำหรับแขก แต่ละหลังแบ่งออกเป็น 3 หรือ 4 ห้อง (ระยะห่างระหว่างเสา คู่หนึ่งถึงเสาอีกคู่หนึ่ง) เล็กบ้างใหญ่บ้าง ชั้นล่างไม่ใช่เป็นที่อยู่อาศัย ใช้เป็นเก็บพัสดุสิ่งของ และยุ้งข้าว²

เรือนที่ปลูกเป็นหมู่ดังนี้ ชานเรือนซึ่งเชื่อมต่อกันจึงกว้างมาก มักปลูกเป็นเรือนโถงขึ้นเป็นเรือนสำหรับนั่งเล่น หรือใช้เป็นที่พักผ่อนดั่งเตียงพระเวลามีงาน เรือนหลังนี้เรียกว่า หอนั่ง หอนั่งนั้นไม่จำกัดว่าจะต้องปลูกอยู่กลางชาน จะใช้เรือนหลังใดหลังหนึ่งที่เปิดโล่งเป็นหอนั่งก็ได้ นอกจากนี้อาจมีเรือนเล็ก ๆ สำหรับแขวนกรงนก ปลูกไว้สวนโคของนอกชานก็ได้ แล้วแต่จะเห็นเหมาะ เรียกว่า หอนก

ด้านหลังของหอนั่ง มักปลูกเป็นร้านต้นไม้ ส่วนมากปลูกไม้เลื้อย เช่น ขจร กระดังงา มลิวัลย์ ไลดาวัลย์ นอกชานนั้นนอกจากใช้เป็นลานตากหรือผึ่งของ ยังเป็นที่วางสวนกระถางได้อีก อันเป็นลักษณะที่ดีของไทยเรา คือ ล้อมรอบตัวด้วยพืชพันธุ์ไม้ดอกไม้ใบ³ หัวบันไดมักปลูกต้นโมกข์ ตรงชานเรือนระหว่างครัวกับหอกลาง มักทำรำน้ำสำหรับตั้งโอ่งน้ำ มีหลังคาคลุมแบบเดียวกับซุ้มประตูเข้าชานเรือนเพื่อกันแดดเผาตุ่มน้ำ รอบ ๆ นอกชานของเรือนไทยนั้น ถ้าศึกษาจากกลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจะพบว่า สวนบนนอกชานเรือนของขุนช้างนั้น มีไม้กระถางชนิดต่าง ๆ เช่น แก้ว จำปี จำปา สายหยุด ซ่อนกลิ้ง ลำดวน มะลิซ้อน ยี่ล่อน กุหลาบ นมสวรรค์ เป็นต้น ไม้ขนาดย่อมเหล่านี้ปลูกไว้ในกระถางขนาดเล็ก ส่วนไม้ใหญ่ เช่น เกด แทงทวย อิน พิกุล มะขาม ก็นำต้นที่ยังเล็กอยู่มาปลูกบังคับไว้ในกระถางขนาดเชื่องกว่า ส่วนไม้ดอกไม้กลิ่นหอมก็จะลงกระถางปลูกไว้ด้านหลังของหอนั่ง หรือริมชานให้เลื้อยขึ้นไป ไม้ผลที่ปลูกลงกระถางมีบ้างเช่น ทับทิม นอกจากนี้ก็มีพวกไม้ตัด เช่น ตะโก มะลิ ตะขบ ข่อย ซึ่งตัดเป็นแบบต่าง ๆ ปลูกไว้ในกระถางเช่นกัน ส่วนอ่างบัวและอ่างปลาเงินปลาทอง ก่อภูเขาใส่ในอ่างตั้งไว้บนนอกชานเช่นกัน สวนบนนอกชานเรือนขุนช้างเท่าที่กล่าวมานี้ก็คือแบบอย่างของสวนบนชานเรือนของผู้มีอันจะกินในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เพราะกลอนเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน

¹ เสฐียรโกเศศ, *ปลูกเรือน-แต่งงาน*, หน้า 75.

² สังฆราชปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องเมืองไทย*, หน้า 190 - 191.

³ แสงอรุณ รัตติกกร, "การอยู่ในบ้านแบบไทยเดิม", *แสงอรุณ* 2, หน้า 64.

นี้ แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 ดังนั้น การพรรณนาถึงสวนบนบานเรือนขุนช้าง ย่อมจะต้องสะท้อนลักษณะของสวนบนบานเรือนของผู้มีฐานะดีในรัชสมัยของพระองค์ท่าน¹

เรือนหมู่ขนาดใหญ่ของผู้มีอันจะกินที่มีชานกว้างขวาง โดยมากมักปลูกเรือนคร่าวอยู่ข้าง ๆ หอกลาง ส่วนเครื่องเสียบึงของแห้ง และสิ่งของเครื่องใช้ซึ่งเคยเก็บไว้เป็นส่วนหนึ่งในครัวไฟ ก็ย้ายมาเก็บไว้ในเรือนเก็บของซึ่งปลูกขึ้นอีกหลังหนึ่ง คนละด้านกับครัวไฟ เมื่อครัวไฟอยู่ในเขตชานเรือน ได้ถุนครัวเรือนอาจสกรปรกเป็นน้ำเฉอะแฉะ จึงมักขุดพื้นดินเป็นรางให้น้ำไหลไปทางอื่น ห่างจากเขตเรือน แล้วขุดหลุมรับน้ำโสโครก เมื่อหลุมเต็มก็ถมและขุดใหม่ต่อไปอีก วิธีนี้จึงไม่มีน้ำครำขังเป็นแอ่งอยู่ในบริเวณบ้าน²

ธรรมดาครัวไฟมักจะปลูกอีกหลังหนึ่งต่างหากที่จะต่อตั้งออกไปจากตัวเรือนนั้นไม่นิยมทำกัน เพราะครัวไฟรม ทำให้เรือนดำสกปรก เว้นแต่จำเป็นจริง ๆ เช่น เหย้าเรือนผู้ขัดสน แต่ถ้ามีเนื้อที่ในบริเวณบ้านเพียงพอ ก็ไปปลูกไว้ให้ห่างไกลตัวเรือนพอสมควร โดยมากใช้ฝาขัดแตะ เพราะโปร่งดี ไม่ต้องมีหน้าต่าง และยอดจั่วหัวท้ายเป็นช่องโปร่งเพื่อระบายควันและอากาศร้อน³

ในบริเวณลานบ้านนิยมปลูกไม้ผลยืนต้นขนาดกลางและขนาดย่อม นอกจากนั้นก็มีพันธุ์ไม้ที่ปลูกให้ใช้ใบ ดอก และผล ประกอบอาหาร อาจมีไม้ดอกไม้ใบขนาดเล็ก และว่านชนิดต่างๆ ปลูกไว้ใกล้ตัวบ้าน ส่วนบ้านที่อยู่ตามชายน้ำ มักปลูกไม้กอใกล้น้ำ ริมคลองที่ติดกับตลิ่งของบ้านก็มักปลูกผักบุ้ง ผักกะเฉด ที่บริเวณหลังบ้านใกล้ ๆ เรือนครัว มักปลูกพริก มะเขือ และพืชสวนครัวอื่นๆ หลังบ้านถ้ามีที่ดินกว้างขวางก็จะทำให้เป็นสวนปลูกกล้วย อ้อย มะม่วง หมาก มะพร้าว⁴

ในบริเวณบ้าน ราษฎรซึ่งประกอบอาชีพทำนาเป็นส่วนใหญ่ มักต้องมียุ้งฉางสำหรับเก็บข้าวเปลือก ถ้าเป็นผู้มีกำลังทรัพย์น้อย ก็มีพ้อมไว้เก็บข้าวเปลือกแทนยุ้ง และมักมีศาลพระภูมิกันแทบทุกบ้าน มีการขุดบ่อน้ำสำหรับน้ำใช้ หรือตั้งตุ่มน้ำสำหรับน้ำกินน้ำใช้ เพราะยังไม่มีน้ำประปา ส่วนบ้านริมแม่น้ำลำคลองก็อาบน้ำ ชักเสื้อผ้าที่ทำน้ำหน้าบ้านนั่นเอง

บ้านไทยชนบทในเรื่องสวนหรือในเนื้อที่กว้างขวาง นิยมมีสิ่งที่เป็นเครื่องแสดงอาณาเขตและป้องกันโจรผู้ร้าย โดยการล้อมรอบบริเวณบ้าน เช่น อาจปลูกต้นไม้ล้อมรอบ หรือมีรั้วเรียวหนาม กันคนป็นหรือลอดเข้ามา ถ้าเป็นบ้านผู้มีอันจะกินมักทำรั้วเรียก คือ รั้วขัดแตะ มีประตูปิดเปิด ส่วนบ้านริมคลองหรือริมแม่น้ำ มักมีรั้ว 3 ด้าน หรือไม่ต้องมีรั้วถ้าที่ดินไม่ใช่กรรมสิทธิ์ของตน ต่อมาเมื่อมีการได้รับกรรมสิทธิ์ที่ดินจึงเริ่มต้องทำรั้วกันอาณาเขตบ้านเรือนของตนไว้

¹ ไชแสง สุชะวัฒน์, ประวัติสวนไทย ภาค 2 "สวนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ : รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3", หน้า 233-236.

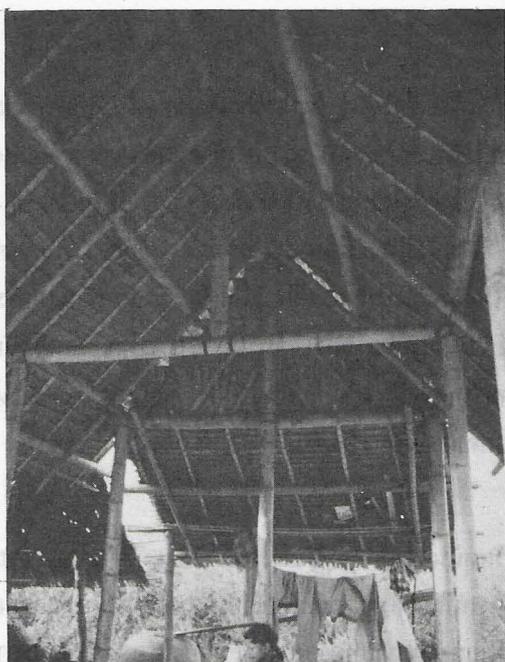
² เสฐียรโกเศศ, ปลูกเรือน-แต่งงาน, หน้า 78.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

⁴ ไชแสง สุชะวัฒน์, ประวัติสวนไทย ภาค 2, หน้า 241 - 242.

โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

ลักษณะโครงสร้างและวัสดุก่อสร้างของเรือนไทยสมัยเก่า ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาซึ่งยังมีเหลือปรากฏอยู่จนทุกวันนี้มี 2 ชนิดคือ เรือนเครื่องผูก และเรือนเครื่องสับ เรือนเครื่องผูกนั้น สันนิษฐานว่า มีมาก่อนเรือนเครื่องสับ เป็นเรือนที่ปลูกสร้างด้วยไม้ไผ่ล้วน ในการประกอบส่วนต่างๆ ของโครงสร้างให้เป็นตัวเรือนขึ้นนั้น ใช้หวายหรือตอกผูกมัดทั้งสิ้น ส่วนเครื่องสับนั้นปลูกสร้างด้วยไม้จริงและในการประกอบส่วนต่างๆ ของโครงสร้างให้เป็นตัวเรือนใช้มีดขวานสับบากเข้าปากเดียว เจาะตรึงหมุดตัวไม้ ไม่มีตะปูใช้ตีตรึง ถ้าเรือนใช้ไม้จริงเป็นเสา และเป็นโครงหลังคา (อกไก่ จันทัน และแป) ส่วนเครื่องประกอบอื่นๆ นอกจากนั้นเป็นไม้ไผ่ ก็เรียกว่า เรือนเครื่องสับเหมือนกัน- เรือนที่ปลูกสร้างด้วยไม้จริงล้วนเรียกว่า เรือนฝากระดาน ซึ่งนับว่าเป็นเรือนชั้นดีที่สุดของเรือนไทยแบบเก่า¹

1

2

3

- 1 โครงสร้างเรือนเครื่องผูก (ไม้ไผ่) หลังจาก
- 2 เรือนเครื่องผูก ฝาจาก (ฝากระแซงอ่อน) หลังจาก
- 3 เรือนฝาขัดแตะ (ไม้ไผ่) หลังจาก

¹ เสฐียรโกเศศ, ปลูกเรือน-แต่งงาน, หน้า 79 - 81.

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์นั้น บ้านเรือนราษฎรทั่วไปมักสร้างด้วยไม้ ดังจะพบจากจดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ซึ่งได้บันทึกลักษณะบ้านเรือนราษฎรและวัสดุก่อสร้างบ้านเรือนในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งเป็นต้นแบบของที่อยู่อาศัยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ไว้ว่า

.... ที่อยู่อาศัยของชาวสยามนั้นเป็นเรือนหลังย่อม ๆ แต่มีอาณาบริเวณกว้างขวางพอใช้ พื้นเรือนนั้นใช้ไม้ไผ่มาสับเป็นฟากและเรียงไว้ไม่ค่อยถี่นัก แล้วยังจักคอกขัดตะและเป็นฝา และใช้เป็นเครื่องบนหลังคาเสร็จไปด้วยในตัว เสาตอม่อที่ยกพื้นขึ้นสูงให้พื้นน้ำท่วม ก็ใช้ไม้ไผ่ลำใหญ่กว่าขาและสูงจากพื้นดินราว 13 ฟุต เพราะบางครั้งน้ำก็ท่วมขึ้นมาสูงถึงเท่านั้น ตอม่อแถวหนึ่งมีไม้มากกว่า 4 หรือ 6 ต้น แล้วเอาลำไม้ไผ่ผูกขวางเป็นรอด บันไดก็เป็นกะโดไม้ไผ่ซึ่งทอดอยู่ข้างนอกตัวเรือนเหมือนกะโดโรงสีลม คอกสัตว์ของสยามก็อยู่กลางแจ้งและยกพื้นเหมือนกัน มีตะพานทำด้วยไม้ไผ่ฟากสำหรับสัตว์ปีนขึ้น¹

โครงสร้างหลัก

ไม้ที่ทำโครงสร้างหลัก เช่น เสาสำหรับปลูกเรือนมักใช้ไม้เต็งไม้รัง เพราะมีขนาดทำเสาเรือนได้เหมาะสม ทั้งเนื้อไม้ก็แข็งแรงคงทน ผิงอยู่ใต้ดินไม่มีผุ ส่วนที่อยู่เหนือดินทนได้ราว 50 ปี ถ้าจะผูกผูกแต่ตรงคอดินและกร่อนคอดไปเท่านั้น ไม่ถึงกับขาดกลาง ถ้าในท้องที่ที่หาไม้เต็งไม้รังได้ยาก ก็ใช้ต้นสักทำเสา แต่ทนได้เพียง 5 - 6 ปีเท่านั้น เพราะไม้สักที่มีขนาดทำเสาเรือนมักเป็นไม้อายุน้อยปี เนื้ออ่อนไม่ทนทาน ถ้าเป็นไม้สักแก่เนื้อแข็งคงทน แต่ก็มีขนาดใหญ่เกินที่จะใช้เป็นเสาเรือน ไม้อย่างอื่นบางชนิดก็แข็งแรงเกินไป ไม่สะดวกแก่การนำมาใช้ ไม้บางชนิดชื่อไม้ดีก็ไม่นิยมใช้ ไม้ตะเคียนก็มักไม่นิยมใช้เพราะมีชันน้ำมันมาก² การปลูกเรือนจึงมักใช้แต่ไม้เต็งไม้รังกันเป็นส่วนใหญ่ ควรเลือกไม้ขนาดพอเหมาะปราศจากตำหนิ เช่น ไม้เป็นพริ้ง ไม้เป็นตาเรียงหมอน ไม้มีตำหนิ เช่น เปิดใช้ ไม้เก็ดอด สลักรอด หมูสี และเสาคดนองข้าง เป็นต้น³

ฝา

ฝาเรือนไทยนั้น ทำด้วยวัสดุอะไรก็เรียกชื่อไปตามวัสดุนั้น เช่น กรุด้วยกระแจะอ่อน (ฝาจากมัดด้วยหวายติดกับโครงทางนอนไม้จริงหรือไม้ไผ่) หรือ เสือลำแพนก็เรียก ฝากระแจะอ่อน หรือฝาเสือลำแพน เป็นต้น เรือนที่กรุด้วยสิ่งเหล่านี้มักเรียกกันย่อ ๆ ว่า เรือนฝากรู ในชนบทอาจกรุด้วย กก ปรี้อ หรือหญ้าคา ถ้าขัดด้วยไม้ไผ่ซีก ก็เรียกว่า ฝาขัดตะ ถ้าเข้าฝาดด้วยไม้กระดานก็เรียกว่า ฝากระดาน ซึ่งเรียกว่า ฝาปะกน เป็นไม้ชิ้นเล็กมาต่อกันด้วยวิธีเจาะรางเข้าเหลี่ยม⁴

¹ มร. เดอ ลา ลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : ก้าวหน้า, 2510), หน้า 129 - 130.

² เสฐียรโกเศศ, ปลูกเรือน-แต่งงาน, หน้า 7.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8 - 16.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42 และสมภพ ภิรมย์, บ้านไทยภาคกลาง, หน้า 43 - 44.

เนื่องจากเรือนสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์เป็นเรือนที่มีโครงสร้างแบบเสาออบลัมเข้าหาภายใน ฉะนั้นแผงฝาปะกนจึงสามารถตั้งบนพริ้ง และฟิงเสาอยู่ได้โดยไม่ล้ม หรือโดยไม่ต้องยึดจับก็สามารถทรงตัวอยู่ได้ สามารถทำฝาเป็นแผงสำเร็จรูปยกมาตั้งได้ในทันที ฝาที่ใช้ฟิงกับโครงสร้างอาคารโดยไม่ต้องรับน้ำหนัก ตัวแผงฝาหรือตัวโครงเรือนจะฟิงกันเอง การจับยึดตัวฝาเข้ากับโครงเรือนก็ทำได้เพียงแต่การใช้สลักหรือเดือย¹ ฝาที่ทำสำเร็จเช่น ฝาปะกน ฝาปะกนกระดานดุน หรือลูกฟักล่องปะกน ฝาลูกฟัก ฝาสายบัว (ดูภาพ) ฝาเหล่านี้มักใช้ไม้จริง เช่น ไม้สัก ส่วนฝาสำหรับ ฝากระแซงอ่อน ฝาไม้ไผ่ขัดแตะ ฝาเหล่านี้ทำด้วยไม้ไผ่ แผลก ใบลาน ใบตาล หรือใบจากเป็นส่วนใหญ่ อาจทำเป็นแผงสำเร็จรูปยกมาติดตั้ง หรือจะเป็นฝาประกอบ ติดตั้งกับที่ก็ได้

หลังคา

หลังคาเรือนไทยนั้น แต่เดิมคงใช้มุงด้วยหญ้าคาจึงมีชื่อเรียกว่าหลังคา นอกจากนั้นก็ยังมุงด้วย แผลก ปรีอ ใบจาก ใบตาล ใบมะพร้าว และอื่น ๆ แล้วแต่ท้องถิ่นไหนหาวัสดุได้ได้ง่าย ปรีอมักใช้กรุเป็นฝา ไม่นิยมเป็นเครื่องมุงเพราะไม่ทน หญ้าคาทนทานกว่าปรีอ จึงยังใช้มุงกันอยู่ ส่วนแผลกดีกว่าหญ้าคา เพราะใบเล็ก แข็งกว่า จึงทนแดดทนฝนทนแมลง นอกจากนั้นก็ใช้ใบจาก มะพร้าว ตาล ลาน สาคุ เตย หรือใบตองมากรุ เย็บเข้าดับ ใช้เป็นเครื่องมุงหลังคา สิ่งที่ใช้มุงได้ดีกว่านี้มีเช่น กระเบื้องดินเผา ซึ่งในยุคแรก ๆ ยังไม่มีการเคลือบผิว นอกจากนั้นก็มีกระเบื้องไม้ กระเบื้องซีเมนต์ แบบของกระเบื้องมีหลายชนิดเช่น กระเบื้องเคลือบ กระเบื้องทางเหยี่ยว กระเบื้องทางมน เป็นต้น แต่กระเบื้องเป็นสิ่งที่ต้องทำขึ้นจึงมีราคา ต้องซื้อขายกัน²

เรือนไทยโบราณนั้นไม่มีฝ้าเพดาน คงปล่อยให้เห็นโครงสร้างหลังคาและวัสดุมุงได้จากภายในห้อง เป็นการระบายความร้อนในตัวเรือนออกทางรอยซ้อนของวัสดุมุงหลังคาได้ด้วย และไม่เพิ่มน้ำหนักให้กับตัวบ้าน ไม่เปลืองเวลาและแรงงานในการก่อสร้างด้วย หลังคาเรือนไทยจะเป็นทรงจั่วสูง เพื่อให้หน้าฝนไหลได้ดี ไม่ขังอยู่บนฝ้าหลังคา และอากาศร้อนภายในตัวเรือนซึ่งลอยขึ้นสูงจะอยู่ห่างจากเนื้อที่ใช้สอยภายใน ถ้ามีการถ่ายเท อากาศภายในตัวเรือนดี ลมจะพัดพาความร้อนได้หลังคาออกไป ในตัวเรือนจะเย็นสบาย

บ้านที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีความเห็นเกี่ยวกับบ้านเรือนที่ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศ ไว้ดังนี้

.... เรือนอยู่ซึ่งสร้างเป็นรูปตึกอย่างต่างประเทศ ดูเหมือนจะแรกมีขึ้นเมื่อสร้างสวนขวาในรัชกาลที่ 2 ทำเป็นตำหนักย่อย ๆ มีพื้นหลายชั้น จะเป็นแบบตึกฝรั่งหรือเก็งจีนก็ไม่ตรงทีเดียว น่าเรียกว่า “ตึกอย่างเทศ” มีหลายหลัง ตึกเหล่านี้ถึงรัชกาลที่ 3 โปรดให้รื้อเอาไปถวายวัดหลายแห่ง ยัง

¹ โชติ กัลยาณมิตร, ทัศนศึกษาการกำหนดองค์ประกอบในงานศิลป (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร), หน้า 48-49.

² เสฐียรโกเศศ, ปลูกเรือน-แต่งงาน, หน้า 33 - 35.

อยู่จนเดี๋ยวนี้หลังหนึ่งที่เรียก “พระปั้นหย่า” ณ วัดบวรนิเวศ

..... ถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงแปลงตำหนักในพระราชวังหลวงกับทั้งกุฎสงฆ์
ในวัดหลวงที่สำคัญเป็นตึก แต่ก็ทำอย่างรูปเรือนไม้ เป็นแต่เปลี่ยนเป็นก่ออิฐโอบปูนนำจะเป็น
ในสมัยนี้ (ร. 3) ที่มีเจ้านายบางพระองค์ และขุนนางผู้ใหญ่บางคนเริ่มทำเรือนที่อยู่เป็น “ตึก
อย่างฝรั่ง” ค้นหาตัวอย่างก็ได้แต่ตำหนักของพระบาทสมเด็จพระปั้นเกล้าฯ ทรงสร้างไว้ที่พระราชวัง
เดิมหลังหนึ่ง..... จำได้ว่า เป็นตึก 2 ชั้น เป็นรูปสี่เหลี่ยมมีเฉลียงด้านหน้าและบันไดอยู่ข้างนอก
ชั้นที่เฉลียงนั้น หานองเดียวกันกับพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ในวังหน้าแต่ย่อมกว่า พิเคราะห์
ดูเหมือนจะเอาอย่างเรือนอเมริกันซึ่งได้แบบจากพวกมิชชันนารีมาทำ¹

..... เรือนที่ชาวต่างประเทศเอาแบบเข้ามาสร้าง เขาก็เอาแบบที่เหมาะสมแก่การที่เขาอยู่กินในเมือง
ของเขามาสร้าง เรือนฝรั่งทำเป็นแบบบังกะโลที่เขาคิดทำอยู่ในเมืองร้อนก็เหมาะสมแก่การอยู่กิน
อย่างฝรั่ง ว่าโดยย่อที่เอาแบบเรือนสำหรับเหมาะสมแก่คนชาติหนึ่งอยู่กินมาทำให้คนชาติอื่นอยู่กิน
หาเหมาะสมไม่ ยกตัวอย่างง่าย ๆ เรือนไทยต้องอยู่อย่างนั่งกับพื้นจึงเหมาะ ถ้าไปใช้ตั้งโต๊ะเก้าอี้
ก็อยู่ไม่เหมาะ เรือนฝรั่ง เรือนจีน ถ้าไม่อยู่อย่างนั่งเก้าอี้ก็ไม่เหมาะเพราะพื้นธรรมดา²

..... แต่วิสัยมนุษย์เคยอยู่เรือนอย่างไรจนคุ้นเคยมาแต่บ่อยแล้วก็ชอบเรือนแบบนั้น แม้ไปอยู่ถิ่น
ประเทศอื่นก็ชอบไปสร้างเรือนตามเคยชอบอยู่ ดังเช่น พวกจีนมาสร้างแก่งอยู่ในเมืองไทยไม่
ถือว่าจะเหมาะกับถิ่นที่สร้างหรือไม่ ก็เลยเกิดแบบเรือนหลายอย่างต่างชนิดขึ้น ในถิ่นอันเดียวกัน
แล้วเลยมีคนเอาอย่างแบบเรือนของประเทศอื่น ไปประสมหรือสร้างเลียนด้วยเห็นงาม แต่ก็มักเป็น
แต่ในพวกผู้มีทรัพย์ แต่พวกราษฎรพลเมืองคู้ยังถือแบบเดิมอยู่ทุกประเทศ³

ตั้งได้กล่าวถึงมิชชันนารีหรือหมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน ซึ่งได้เข้ามาในกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาล
ที่ 3 นี้มาแล้วในด้านที่ตั้งบ้านเรือน เมื่อหมอบลัดเลย์ และหมอสอนศาสนาคนอื่น ๆ ถูกไล่ที่จากวัดเกาะ จึง
ย้ายไปอยู่กุฎจีน เป็นบ้านเช่าขนาดเล็ก เนื้อที่กว้างประมาณ 12 ไร่ ยาวประมาณ 25 ไร่ (3.60 × 7.50 ม.)
มีระเบียบแคบ ๆ ปลูกอยู่ใกล้โบสถ์วัดช่างตากู ส่วนบ้านพ่อค้าอังกฤษ คือ นายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ ซึ่งมีบ้าน
อยู่ที่กุฎจีนนั้น กล่าวกันว่าเป็นบ้านที่ใหญ่โตมาก เป็นเรือนสองชั้นขนาดใหญ่ แวดำบลกุฎจีนเห็นจะหาบ้าน
ใหญ่ขนาดนี้ที่ตัดเทียมได้ยาก อันแสดงถึงฐานะของนายฮันเตอร์ได้ดี และสันนิษฐานว่า อาจจะเป็นบ้านที่ใช้เป็น
ตึกรับทูตใกล้วัดประยูรวงศาวาสก็ได้ เพราะมีบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารว่า ตึกนั้นฮันเตอร์ได้เช่าอยู่

หมอบลัดเลย์และพวกมิชชันนารีอยู่ที่กุฎจีนได้ 3 ปี จึงย้ายไปอยู่ที่บ้านที่เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ)
ปลูกให้เช่า ซึ่งอยู่คนละฝั่งคลองกับบ้านเดิม ที่หน้าวัดประยูรวงศาวาส เป็นเรือนขนาดใหญ่ 2 หลัง คิดเอาค่าเช่า
เดือนละ 65 บาท พวกมิชชันนารีเห็นว่าไม่แพงนัก เมื่อเปรียบเทียบกับเรือนที่พวกลอนดอนมิชชันนารีเช่าอยู่

¹ สารานุกรมไทย ฉบับ 22, หน้า 72.

² สารานุกรมไทย ฉบับ 26, หน้า 150.

³ สารานุกรมไทย ฉบับ 25, หน้า 16.

ที่สิงคโปร์และป็นิ่งเห็นว่าเหมาะสมด้วย เรือน 2 หลังนี้เป็นเรือนไม้ มุงด้วยกระเบื้องอย่างวัด (อาจเป็นกระเบื้องดินเผาหรือกระเบื้องไม้) มีระเบียงรอบ ทำแข็งแรงดี¹ มีทรวดทรงตามแบบอย่างบ้านพักฝรั่งที่สิงคโปร์²

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยมีการติดต่อค้าขายกับจีนอยู่เสมอ ทำให้มีการรับเอาศิลปกรรมแบบจีนเข้ามาผสมผสานกับศิลปไทย ความนิยมในศิลปะแบบจีน คงเนื่องมาจากการที่ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 มีความนิยมการอ่านและแปลวรรณคดีจีน ทำให้ราษฎรไทยสามารถจินตนาการถึงสภาพบ้านเมืองจีน ประกอบกับพ่อค้าไทยได้ไปเห็นลักษณะอาคารบ้านเรือนของชาวจีน ซึ่งก่อด้วยอิฐเป็นส่วนใหญ่ แตกต่างจากบ้านเรือนของคนไทย และเกิดความประทับใจจึงจดจำมาสร้าง รวมทั้งกับพ่อค้าชาวจีนได้เล่าถึงสภาพเมืองจีน ทำให้ช่างไทยเกิดจินตนาการและนิยมการก่อสร้างตามแบบจีน นอกจากนี้ การติดต่อค้าขายกับจีน จึงมีการนำวัสดุบางชนิด เช่น กระเบื้องเคลือบ ศิลปปูนปั้น ตุ๊กตาหิน ไม้ไฟ และเครื่องตกแต่งอื่น ๆ เข้ามาด้วย³ การที่ชาวจีนอพยพเข้ามาประกอบอาชีพในเมืองไทยมากขึ้น ปีหนึ่ง ๆ ประมาณ 15,000 คน ในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ชาวจีนเหล่านี้เข้ารับราชการกับชนชั้นปกครองของไทย เป็นเจ้าภาษี เป็นพ่อค้า เป็นช่าง และดำเนินการค้าทางเรือ⁴ ชาวจีนในประเทศไทยได้สิทธิเท่าเทียมกับราษฎรไทย เช่น สามารถซื้อที่ดินปลูกบ้านตั้งร้านค้า ทำไร่ทำสวน ต่อเรือสินค้าภายในประเทศได้ และได้รับการยกเว้นไม่ต้องรับราชการทหาร⁵

ชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยปลูกสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของตนตามแบบอย่างประเทศจีน เช่น บ้านชั้นเดียวก่อด้วยอิฐตามถนนสำเพ็ง และย่านคนจีนอื่น ๆ ซึ่งเป็นแบบเดียวกับบ้านในประเทศจีน ชาวไทยในสมัยนั้นมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชาวจีนมาก เห็นการก่อสร้างแบบจีนเป็นสิ่งที่แปลกใหม่ จึงได้รับเอาแบบอย่างการก่อสร้างของจีนมาด้วย⁶ นอกจากนี้ อาคารบ้านเรือนราษฎรในสมัยรัชกาลที่ 3 นิยมก่อด้วยอิฐเป็นแบบไทยบ้างจีนบ้าง⁷ ศาสตราจารย์ ศิลป พีระศรี กล่าวว่า ไทยและจีนใช้วัสดุในการก่อสร้างเหมือนกันคือ อิฐและไม้ บ้านชาวจีนที่ปลูกภายในประเทศไทยยังคงยึดแบบจีน โดยทั่วไปคือ สร้างด้วยอิฐเป็นส่วนใหญ่ มีรูปแบบหลังคา และกระเบื้องมุงหลังคาแบบจีน⁸ ดังจะเห็นได้จากในภาพจิตรกรรมฝาผนังในผนังอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม วัดดาวดึงส์าราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุรรณาราม วัดทองธรรมชาติ วัดบางยี่ขัน พระอุโบสถเดิมในวัดอรุณราชวราราม ผนังอุโบสถและพระวิหาร ในวัดกัลยาณมิตร ก็มีภาพ

¹ พระราชพงศาวดาร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 44.

² ไชแสง สุขะวัฒนะ, "การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก....." หน้า 38.

³ มัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทของชาวจีน....." หน้า 186.

⁴ วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทย....." หน้า 104-105.

⁵ มัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทของชาวจีน....." หน้า 77.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 187.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 192 อ้างถึง มจ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปในประเทศไทย.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 192 อ้างถึง Silpa Birasri, Thai Architecture and Painting, p. 4.

บ้านเรือนแบบจีน มีหลังคาเป็นแบบเก้งจีน¹ ซึ่งแสดงว่าบ้านเรือนราษฎรในเวลานั้น มีแบบอย่างของจีนอยู่มาก ดังที่สังฆราชปาลเลกัวซ์ได้บันทึกไว้ว่า²

“..... พ่อค้า ข้าราชการ และเจ้านายมักปลูกตึก สถาปัตยกรรมนั้นเป็นแบบจีนเสียโดยมาก อาคารเหล่านี้มักจะโก่แต่ภายนอก ส่วนภายในนั้นมีคทึบ มีแต่หน้าต่างกรอบเล็ก ๆ ทำด้วยไม้ ยกเว้นในห้องรับแขกเท่านั้น ซึ่งกันด้วยระแนงขัดโปร้งหรือมีระเบียงลูกกรง.....”

เนื่องจากในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอาคารที่พักอาศัยแบบจีนเป็นจำนวนมาก และยังได้มีการก่อสร้างบ้านที่อยู่อาศัยของเจ้าสัว หรือเจ้าภาษีชาวจีนขึ้นอีกหลายหลังในสมัยรัชกาลต่อมา ดังมีอาคารของจริงเหลือปรากฏอยู่ให้ศึกษาได้ ดังนั้น จึงจะนารายละเอียดในด้านลักษณะสถาปัตยกรรมของบ้านแบบจีนไปกล่าวไว้ในบทต่อไป

ผู้สร้างสรรค์สถาปัตยกรรมและอิทธิพลที่มีต่อช่าง

เนื่องจากงานสถาปัตยกรรมเกิดขึ้นจากช่างผู้สร้างสรรค์ ดังนั้น การศึกษาถึงอิทธิพลที่มีต่อช่างที่สร้างสรรค์อาคารบ้านเรือนในแต่ละยุคสมัย จึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาประกอบด้วย ในระยะที่เริ่มสร้างเมืองใหม่ กรุงรัตนโกสินทร์ขาดแคลนช่างฝีมือ จึงต้องฝึกหัดช่างขึ้นใหม่เพื่อใช้ในการก่อสร้างให้ทันที่วงที่ ใต้ระดมชาวจีนและช่างจีนเข้ามาช่วยเหลือด้วย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความต้องการชาวจีนให้อพยพเข้ามาในประเทศไทยไม่เพียงด้วยเหตุผลด้านเศรษฐกิจเท่านั้น ยังต้องการช่างชาวจีนที่ชำนาญมาช่วยสร้างบ้านเมือง³ ในเรื่องเกี่ยวกับฝีมือช่างนี้ ในสารานุกรมสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช⁴

.... สมัยครั้งกรุงธนบุรี ช่างไทยเห็นจะเหลือน้อยเต็มที ฝีมือของที่ทำครั้งกรุงธนบุรีอยู่ข้างจะหายมาก ฝีมือช่างมากกลับคืนเมื่อรัชกาลที่ 1 เห็นจะเป็นช่างที่หัดขึ้นใหม่ทั้งสิ้นและจัดการกวาดขันการฝึกหัดมาก เพราะต้องสร้างของต่าง ๆ ตั้งแต่เครื่องราชูปโภค ราชมณฑลเสนาสถาน ราชยานตลอดจนวัดวาอารามและรัชกาลที่ 1 ครองราชย์ถึง 28 ปี จึงเกิดช่างฝีมือมีขึ้นมาก แต่พึงสังเกตได้อย่างหนึ่งว่า ของที่สร้างในรัชกาลที่ 1 ทำตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาทั้งนั้น ถึงรัชกาลที่ 2 จึงตัดแปลงไปต่าง ๆ⁴

ชาวจีนที่อพยพเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 บางคนเป็นช่างที่ชำนาญ ส่วนมากเป็นช่างไม้และช่างต่อเรือ ช่างปูน และช่างปั้นอีกด้วย ช่างปูนส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ช่างไทยชำนาญแต่เครื่องไม้ เพราะ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 196 อ้างถึง น.ฉ. ปากน้ำ, ศิลปไทยตามวัด (กรุงเทพฯ : ป. พิศนาคะการพิมพ์, 2515), หน้า 207 และข้อมูลจากการสำรวจ

² สังฆราชปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องเมืองไทย*, หน้า 191.

³ Joseph P.L. Jaing, *The Chinese in Thailand : Past and Present*, JSAH Vol. 7, p. 40. อ้างในมัลลิกา เรื่องระพี, บทบาทของชาวจีน....., หน้า 179.

⁴ สารานุกรมสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เล่ม 11, หน้า 18.

บ้านเรือนของไทยตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยานิยมสร้างด้วยไม้ ฉะนั้นในเรื่องของการก่ออิฐถือปูน ช่างไทยจึงไม่ชำนาญเท่าช่างจีน ดังนั้น เมื่อการก่อสร้างในรัชกาลที่ 3 มีงานก่ออิฐถือปูนมากขึ้น เช่น การสร้างกำแพง หรือโบสถ์ ที่ก่ออิฐถือปูน ตลอดจนอาคารบ้านเรือน ร้านค้า จึงจำเป็นที่จะต้องอาศัยช่างปูนชาวจีนเป็นผู้ดำเนินงาน¹

ครอเฟ็ด (John Crawford) ตั้งข้อสังเกตว่า ศิลปะประยุกต์ที่ใช้ประโยชน์โดยทั่วไปในประเทศไทย อยู่ในกำมือชาวจีน และชาวต่างชาติอื่น ๆ ช่างไทยนั้นมักจะสร้างศิลปะเกี่ยวกับศาสนาท่านั้น ในปี พ.ศ. 2393 มีช่างฝีมือในประเทศไทยจำนวนน้อยและช่างเหล่านี้ล้วนเป็นชาวจีน ชาวจีนเป็นตั้งแต่ช่างก่อสร้าง จนถึงช่างฝีมือ ในระยะเวลาที่ไทยขาดแคลนช่างภายหลังการเสียกรุงได้มีชาวจีนเข้ามาทดแทนช่างชาวไทย²

สำหรับงานก่อสร้างที่เป็นงานไม้ เช่น บ้านแบบเรือนไทย ซึ่งเป็นลักษณะส่วนใหญ่ของบ้านเรือนราษฎรทั่วไปนั้นก็ยังคงอยู่ในมือช่างชาวไทยอยู่ และคนไทยส่วนมากมีความรู้ในทางช่างไม้ และการปลูกสร้างบ้านเรือน เนื่องจากถือเป็นคนดีว่า ลูกผู้ชายพอรุ่นหนุ่มขึ้นก็ต้องฝึกหัดช่างไม้ ต้องสร้างบ้านปลูกเรือนเป็น และจักตอกลอกปอ สานกระบุงตระกร้าเป็น เพราะเป็นหน้าที่ของลูกผู้ชายทุกคน ขึ้นต้นก็เป็นลูกมือช่วยเขาไปพลางก่อน ช่วยไปนาน ๆ พออายุมากเข้าก็รู้จักวิธี มีความชำนาญ จนบางคนสามารถเป็นช่างได้ การไปช่วยพระท่านสร้างกุฏิสงฆ์ สร้างศาลาการเปรียญ หรือซ่อมโบสถ์วิหารได้วิชาความรู้เพิ่มเติมมาจากวัด เพราะพระท่านโดยมากเป็นช่าง หรืออย่างน้อยก็เป็นมาบ้างแล้วเมื่อก่อนบวช³

สังฆราชปาลเลกัวซ์ ซึ่งอยู่เมืองไทยนานถึงเกือบ 30 ปี ได้สัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยอย่างลึกซึ้ง รู้สึกประทับใจในคุณสมบัติข้อนี้ของคนไทย ดังที่ท่านได้กล่าวถึงเรื่อง ความสามารถในการสร้างบ้านเรือนของคนไทยไว้ว่า

.... คนไทยนั้นมีความชำนาญชำนาญในการก่อสร้างบ้านเรือน วัง และวัดวาอาราม เทียบได้เสมอกับประเทศที่เจริญแล้วทีเดียว.....

.... โดยที่คนไทยสร้างบ้านเรือนของตนเอง และใช้ข้าทาสให้ทำงานทุกอย่าง ดังนั้นแทบทุกหลังคาเรือนจึงมีค้อน ใหญ่ มีดโต้ เลื่อย ตะกร กบ เหล็กหมาด จอบ พลั่ว ขวาน ฯลฯ.....

.... ถ้าครอบครัวใดจะปลูกเรือนใหม่ ก็จะไปหาเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นไว้พร้อมสรรพ แล้วบอกเชิญญาติพี่น้องและมิตรสหาย ครึ่งถึงวันกำหนด บุคคลเหล่านี้ก็จะพากันมาพร้อมด้วย เลื่อย มีดขอ พร้า ขวาน เลื่อย และสิ่ว ลางคนก็ซุดหลุมเพื่อฝังเสา ลางคนผ่าไม้ไฟ ลางคนเตรียมฉากและกล่อมเสา ลางคนปรุเครื่องบน น่าสนุกที่เห็นคนนับด้วยจำนวนร้อยทำงานกันอย่างร่าเริง และเคลื่อนไหวอย่างพร้อมเพรียงกัน ส่วนครอบครัวที่เชิญมาทำงานมีหน้าที่ทำคร้ว มวนบุหรี่ เย็บหมาก จับพลู นำขนม น้ำชา และเหล้าโรงเตรียมไว้เลี้ยง คนงานทุกคนนั่งยอง ๆ หรือนั่งราบกับเสื่อ บริโภคพร้อม ๆ

¹ ไชแสง สุชะวณะ, "การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมจีน.....," หน้า 19 และ มัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทของชาวจีน.....," หน้า 180.

² Crawford, *Journal of an Embassy* p. 327 และ Ingram, *Economic Changes.....* p. 18 อ้างในมัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทของชาวจีน.....," หน้า 184.

³ เสฐียรโกเศศ, ปลูกเรือน - แต่งงาน, หน้า 49-50.

กัน แต่แบ่งออกไปหลายวง คู่สุกสุหนานและครีกครั้นดี หลังจากนั้นก็จะลงมือทำงานกันต่อไปก่อน
ตะวันตกดิน เรือนหลังนั้นก็แล้วเสร็จขึ้นมาอย่างอัศจรรย์¹

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้ อาจสรุปได้ว่าในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ รูปแบบของการดำรงชีวิต วัฒนธรรม
การกินอยู่ คติในการปลูกสร้างบ้านเรือน และลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคารประเภทที่พักอาศัย ก็ยังคง
ถือแบบฉบับที่คุ้นเคยจากกรุงศรีอยุธยาเป็นแนวทาง โดยอาจมีการตัดแปลงในด้านรายละเอียดบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ
ตามความเหมาะสมกับเวลาและสภาพเศรษฐกิจในช่วงเวลานั้น ในตอนปลายของช่วงนี้คือ ในสมัยพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีอิทธิพลจีนเข้ามามีบทบาททางด้านสิ่งก่อสร้างมากพอสมควร ทั้งวัดวาอาราม
และที่พักอาศัย ในช่วงนี้จึงมีอาคารบ้านเรือนที่เป็นแบบจีนในย่านชุมชนชาวจีนมากขึ้นดังที่เห็นได้จากจิตรกรรม
ฝาผนังที่ในวัดที่สร้างขึ้นในยุคนี้ รูปแบบและลักษณะทางสถาปัตยกรรมของที่อยู่อาศัยแบบจีน มักจะเป็นแบบ
อย่างดั้งเดิมคือ ที่มีได้ดัดแปลง หรือนำมาผสมผสานกับลักษณะดั้งเดิมของไทย ส่วนอิทธิพลตะวันตกที่มีต่อ
รูปแบบสถาปัตยกรรมนั้น ในช่วงนี้ก็เป็นระยะที่ยังไม่มีบทบาทสำคัญ ตลอดจนยังไม่มีผลต่อรูปแบบของที่อยู่
อาศัยในกรุงเทพฯ โดยส่วนรวม จนกระทั่งในรัชกาลต่อ ๆ มาจึงเริ่มมีอิทธิพลและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
ที่เห็นได้ชัดเจนขึ้น ดังจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

¹ สำนวนราชปาลเลกซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, หน้า 193, 218, 219, 332.

บทที่ 2

บ้านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - พ.ศ. 2411)

สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและเศรษฐกิจในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสังเขป

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2394 เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนโฉมหน้าเมืองไทยให้เป็นแบบอารยประเทศ ทรงตระหนักดีว่า การที่พระองค์จะทรงรักษาบ้านเมืองให้เป็นอิสระอยู่ได้นั้นต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงนโยบายและการติดต่อเกี่ยวข้องกับต่างประเทศ ทรงเล็งเห็นความจำเป็นและประโยชน์ของการศึกษาวิทยาการใหม่ ๆ และความเจริญตามแบบตะวันตก นอกจากนี้ลัทธิจักรวรรดินิยมที่กำลังแพร่ขยายมายังโลกซีกตะวันออก เป็นสัญญาณเตือนให้รู้ว่าถึงเวลาแล้วที่ไทยต้องหาทางปรองดองและยอมรับอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตก จำเป็นต้องเร่งรัดพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัยเป็นแบบตะวันตก เป็นช่วงของหัวเลี้ยวหัวต่อเข้าสู่ยุคสยามใหม่ (New Siam) มีการปรับปรุงการคมนาคมทั้งทางบก ทางน้ำ และปรับปรุงกองทัพให้มีประสิทธิภาพอันจะเป็นวิธีหนึ่งที่จะช่วยให้ปลอดภัยจากการรุกรานของชาติตะวันตก

สงครามระหว่างอังกฤษกับจีนที่เรียกว่าสงครามฝิ่น (Opium War) ใน พ.ศ. 2382 - พ.ศ. 2385 นั้น ทำให้จีนเริ่มเสื่อมอำนาจอิทธิพลลงในสายตาของประเทศต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ ไทยเคยส่งบรรณาการไปเมืองจีนเป็นประจำตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สัมพันธไมตรีระหว่างสยามกับจีน ซึ่งดำเนินมากกว่า 500 ปี ก็มาสะดุดหยุดลงในต้นรัชกาลที่ 4 สิ่งที่กรุงสยามเคยเรียนรู้จากจีน ก็ต้องเปลี่ยนไปเป็นเรียนรู้จากอังกฤษและชาวยุโรปอื่น ๆ เป็นแบบอย่าง¹

ไทยได้ทำสนธิสัญญาบาวริงอันเป็นสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างไทยกับอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2398 และทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับสหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เดนมาร์ก แอนติแอดดิกรีฟบิลิค โปรตุเกส เนเธอร์แลนด์ เยอรมนี ในเวลาต่อมา โดยที่ประเทศเหล่านี้มีส่งทูตมาติดต่อทำสัญญาที่กรุงเทพฯ² ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ส่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่น

¹ ขจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัย Bangkok, หน้า 136.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

วิชฌนาถนิภาธร ไปดูงานการปกครองและบำรุงบ้านเมืองของอังกฤษที่สิงคโปร์เมื่อ พ.ศ. 2402 พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) เป็นราชทูตไปฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. 2403

ในปี พ.ศ. 2404 พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้จางนางแอนนา เลียวโนเวนส์สตรีชาวอังกฤษจากสิงคโปร์ มาเป็นครูถวายพระอักษรพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบรมมหาราชวัง ทรงส่งเสริมการศึกษาแบบตะวันตก โดยส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศบ้าง ศึกษาจากมิชชันนารีหรืออเมริกันบ้าง กิจการที่คนไทยไม่อาจปฏิบัติได้ด้วยตนเอง ก็ทรงว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการ เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเกี่ยวกับการขาดแคลนบุคคลที่มีความสามารถในวิทยาการที่ทันสมัยแบบตะวันตก ซึ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนาประเทศ ปรากฏว่ามีชาวยุโรปและอเมริกันเข้ามารับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ ถึง 84 คน¹

สนธิสัญญาทางไมตรีและการค้าที่ไทยทำกับต่างประเทศ เป็นการเปลี่ยนแปลงจากการค้าผูกขาดเป็นการค้าเสรี นับแต่ทำสัญญาเลิกผูกขาดสินค้าแล้ว การค้าขายได้เจริญขึ้นทันตา มีเรือลูกค้าต่างชาติเข้ามากรุงเทพฯ และพ่อค้าในกรุงเทพฯ แ่่งเรือออกไปค้าขายกับต่างประเทศมากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน สินค้าไทยขายได้คล่อง มีเงินทองเข้าประเทศเป็นอันมาก ข้าวของทุกอย่างขึ้นราคาอย่างรวดเร็ว ทำเรือกรุงเทพฯ ที่เคยเงียบเหงากลับคึกคักคับคั่งด้วยเรือแพ ถึงแก่ต้องออกกฎหมายท้องน้ำ ควบคุมการเดินเรือใหญ่ในลำน้ำ² การที่ไทยอนุญาตให้ต่างประเทศตั้งสถานกงสุลในเมืองไทยทำให้ชาวต่างประเทศกล้านำเงินเข้ามาลงทุนทำการค้า และการอุตสาหกรรมที่ตนถนัด เป็นผลให้เมืองไทยเจริญก้าวหน้าขึ้นกว่าแต่ก่อน

ไทยมีสินค้าออกที่สำคัญอย่างหนึ่งคือข้าว ซึ่งแต่เดิมไม่มีการส่งออกจำหน่ายไปยังต่างประเทศเพราะเกรงว่าจะไม่มีข้าวบริโภคอย่างเพียงพอในประเทศสยาม นักเศรษฐศาสตร์ชื่อ เจมส์ ซี. อินแกรม (James C. Ingram) ซึ่งทำการค้นคว้าเกี่ยวกับเศรษฐกิจของประเทศไทยกล่าวว่า

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา การทำนาเป็นอาชีพสำคัญของประชาชนประมาณร้อยละ 80-90 และข้าวเป็นสินค้าออกสำคัญประมาณร้อยละ 60-70 ของสินค้าออกทั้งหมด ..... มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างขนาดใหญ่ ..... ไม่มีกิจกรรมเศรษฐกิจใดที่คนไทยจะทำมากไปกว่าการทำนา.... สินค้าออกที่สำคัญนอกจากข้าว ได้แก่ ดีบุก ไม้สัก และยาง..... สินค้าสำคัญสี่อย่างนี้เป็นสินค้าออกประมาณร้อยละ 80-90 ของสินค้าออกทั้งหมดมาเป็นเวลาหลายสิบปี .... เศรษฐกิจของไทยในช่วงนี้เปลี่ยนไปทางด้านการค้ามากขึ้นกว่าในยุคก่อน แต่ก็ไม่มี การเปลี่ยนแปลงทางด้านวิถีดำเนินชีวิตของคนไทยมากนัก ผลผลิตซึ่งได้เพิ่มขึ้น เกิดจากการขยาย

¹ วิมล บัวสุวรรณ, ประเทศไทยเริ่มเปลี่ยนโฉมหน้าตามแบบอารยประเทศ, หน้า 117 อ้างใน ละออทอง อัมรินทร์รัตน์, "การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411-2475" (วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522)

² ขุนวิจิตรมาตรา, "ประวัติการค้าไทย," วัฒนธรรมไทย (พระนคร : บรรณาคม, 2514), หน้า 261-262.

ที่ทำนาออกไปเป็นส่วนใหญ่ สินค้าออกอื่น ๆ โดยมากชาวต่างประเทศทั้งชาวจีนและชาวยุโรปเป็นผู้ผลิต การค้าขายและการสำรับก็ผูกขาดโดยคนต่างด้าวเหมือนกัน¹.....

ชาวจีนเป็นผู้เริ่มตั้งโรงสีข้าวซึ่งใช้เครื่องจักรไอน้ำแห่งแรกริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในปี พ.ศ. 2398 และในระยะต่อมาก็มีเพิ่มขึ้นอีกหลายโรง ส่วนมากตั้งอยู่ริมแม่น้ำใต้ปากคลองสานและปากคลองผดุงกรุงเกษมลงไป และได้ตั้งโรงเลื่อยไม้ที่ใช้เครื่องจักรไอน้ำขึ้นแข่งขันกับโรงเลื่อยของชาวยุโรป² การผูกขาดภาษีฝิ่น อากรสุรา ปอนเบียร์ หวย เป็นกิจกรรมการค้าที่ใหญ่และสำคัญและอยู่ในมือของนายทุนจีนเป็นส่วนใหญ่

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ในช่วงรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อเข้าสู่ยุคสยามใหม่ หลังการเปิดประตูค้ากับต่างประเทศ เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากช่วงต้นรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1-3 ดังพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้พรรณนาไว้ว่า “พระนครก็สมบูรณ์มั่งคั่งด้วยสมบัติ ฝนตกตามฤดู ลูกค้านิยมมาตั้งห้างค้าขาย สิ่งของต่าง ๆ ที่ไม่เคยเห็นก็ได้เห็นของที่ไม่เคยมีก็มีขึ้นและลูกค้านานาประเทศเข้ามาค้าขายซื้อเอาออกไปปีหนึ่งก็ตั้ง 300 ลำ บางปีก็ถึง 400 ลำ ราษฎรก็ได้ขายข้าวให้แก่ลูกค้านานาประเทศ เป็นจำนวนข้าวออกไปปีหนึ่งก็ถึง 80,000 เกวียนบ้าง 80,000 เกวียนเศษบ้าง และภาษีก็ได้เก็บปีละ 6,000 ชั่ง 7,000 ชั่ง เงินทำนาก็ถึง 4,000 ชั่ง 5,000 ชั่ง ราษฎรก็ได้มั่งมี³ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ก็จะยังมีผลกระทบไปยังด้านอื่น ๆ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในกรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ บริเวณที่มีบ้านเรือนผู้คนหนาแน่นจะอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งฝั่งพระนครและธนบุรี และรอบพระบรมมหาราชวังก็มีราษฎรตั้งบ้านเรือนกระจายตัวกันออกมา ส่วนใหญ่จะอยู่ทางด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาคือฝั่งพระนครออกมาจนถึงเขตกำแพงพระนคร อันมีแนวคลองรอบกรุงคือคลองโอ่งอ่าง และคลองบางลำพู ไปจดแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสองด้าน บริเวณเลยกำแพงพระนครออกมาก็คือป่าเตี้ยปนละเมาะมีทุ่งหญ้าแทรกอยู่บ้างเป็นตอน ๆ เพิ่งจะมีราษฎรมาหักร้างถางที่ปลูกเคหสถานอยู่กันเป็นหย่อม ๆ รอบพระนคร⁴

¹ James C. Ingram, *Economic Changes in Thailand Since 1850*, pp. 37-40, 43 อ้างถึงในปิยนถ นิโครธา, “บทบาทของเสนาบดีตระกูลขุนนาถ ในการปกครองประเทศสยามตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2416)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514), หน้า 300.

² Graham, *Siam a Handbook*-p. 307 อ้างถึงในมัตติกา เรืองระพี, *บทบาทของชาวจีน-*, หน้า 63.

³ จจร สุขพานิช, *ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก*, หน้า 175.

⁴ ม.ล. ยิ่งศักดิ์ อิศรเสนา, *ประวัติเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์* (พระนคร : คุรุสภา, 2506), หน้า 20.

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นครองราชย์แล้ว ทรงมีพระราชดำริว่า บ้านเมืองเจริญขึ้น ผู้คนก็เพิ่มมากขึ้นกว่าเมื่อแรกสร้างกรุงหลายเท่า จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายเขตพระนครออกไป และให้ขุดคลองคูพระนครออกไปอีกชั้นหนึ่ง คือ ปากคลองข้างทิศใต้ออกไปริมวัดแก้วแจ่มฟ้า ปากคลองทิศเหนือออกไปยังริมวัดเทวราชกุญชร โดยพระราชทานนามว่า คลองผดุงกรุงเกษม เมื่อสำเร็จเรียบร้อยแล้วในปี พ.ศ. 2395 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมขึ้นใหม่จำนวน 7 ป้อม ตั้งเรียงรายอยู่ชั้นนอก รอบคลองผดุงกรุงเกษม 5 ป้อม และฝั่งตะวันตก 2 ป้อม

นอกจากนี้ได้ทรงสร้างพระราชวังในพระนครซึ่งอยู่ห่างไกลจากเขตพระบรมมหาราชวังสำหรับเป็นที่เสด็จประพาสในบางโอกาส เช่น พระราชวังปทุมวัน สร้างที่นาหลวงทุ่งบางกะปิ ริมคลองแสนแสบฝั่งใต้ พระราชวังนันทอุทยานอยู่ฝั่งธนบุรีในที่สวนริมคลองฝั่งข้างเหนือ เป็นต้น ส่วนวังที่พระองค์ทรงสร้างสำหรับเป็นที่ประทับของเจ้านายเพิ่มขึ้นอีก 10 วัง ก็ยังอยู่ในเขตกำแพงพระนคร ระหว่างคลองคูเมืองชั้นในกับคลองรอบกรุง (คลองโอ่งอ่าง - บางลำพู) เช่น บริเวณริมคลองบางลำพู บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาออกถนนพระอาทิตย์ บริเวณถนนมหาชัย ริมสะพานช้างโรงสี ริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ และริมถนนจักรพงษ์ ตรงข้ามวัดชนะสงคราม เป็นต้น¹

ในรัชกาลนี้นอกจากขุดคลองผดุงกรุงเกษมและคลองถนนตรงแล้ว ยังได้ทรงตัดถนนขึ้นอีกหลายสาย เช่น ถนนตรง (ปัจจุบันเรียกว่าถนนพระรามที่ 4) ซึ่งเป็นถนนที่คู่ไปกับคลองถนนตรง ถนนสายที่สำคัญคือ ถนนเจริญกรุง ซึ่งตัดขึ้นในปี พ.ศ. 2404 แบ่งเป็น 2 ตอนในปีเดียวกันนี้ก็โปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนในกรุงเทพฯ อีกสองสายคือ ถนนบำรุงเมือง และถนนเฟื่องนคร

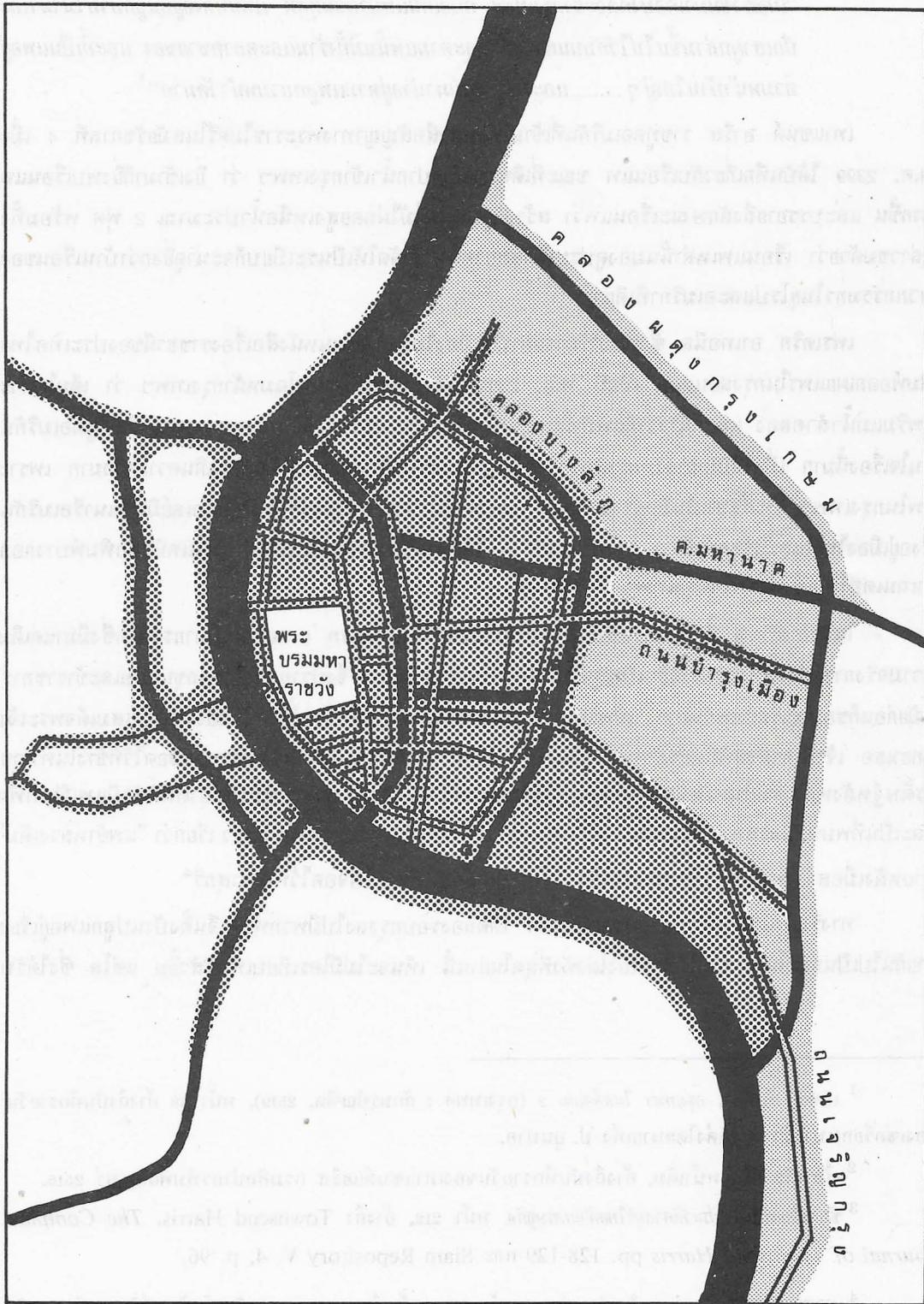
ในเรื่องการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของราษฎรในกรุงเทพฯ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 นี้จะแยกกล่าวเป็นบริเวณหรือเป็นกลุ่ม ๆ ไปตามแหล่งที่มีการตั้งบ้านเรือนหนาแน่นรวมกัน 4 แห่งดังนี้

บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา และริมคลอง

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้ การคมนาคมมีอยู่ทางเดียวคือใช้แม่น้ำลำคลองเป็นทางสัญจร ผู้คนจึงชอบปลูกบ้านหรืออยู่แพตามริมแม่น้ำลำคลอง ในสมัยรัชกาลที่ 4 คลองและสะพานข้ามคลองในกรุงเทพฯ มีมากมาย เพราะคนในสมัยนั้นนิยมการขุดคลอง คลองอำนวยความสะดวกในการสัญจร และน้ำในคลองใช้เป็นน้ำดื่ม น้ำอาบ น้ำใช้ซักล้างและรดต้นไม้ นอกจากนั้นยังใช้เป็นทางระบายสิ่งโสโครกและสิ่งปฏิกูลทั้งหลายไปให้พ้นจากเขี้ยวเรือน ผู้คนในสมัยนั้นจึงต้องการปลูกบ้านเรือนริมแม่น้ำลำคลอง

ในปี พ.ศ. 2398 เซอร์ยอนบาวริง ซึ่งเป็นราชทูตอังกฤษเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้กล่าวถึงเรือนแพขณะที่เดินทางจากปากน้ำเข้ากรุงเทพฯ ว่า

¹ อินทรา ยมภาค, “โครงการวิจัยสถาปัตยกรรมไทย” หน้า 77-79.

แผนที่กรุงเทพฯ แสดงบริเวณที่พักอาศัยในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

“เมื่อเราขึ้นมาเกือบใกล้จะถึงกรุงเทพฯ ก็แลเห็นแพมากขึ้นทุกที แพนั้นตั้งอยู่บนลูกบวบไม้ไผ่และปักเสาผูกล่่ามขึ้นไปไว้กับบนฝั่งตลิ่ง และตามแพนั้นมีทั้งร้านและตลาดขายของ และที่เป็นแพอยู่ตามหน้าบ้านใหญ่ ๆ .....และมีพระสงฆ์มานั่งอยู่ตามแพลูกบวบหน้าวัดมาก”¹

เทาแซนด์ ฮาร์ริส ราชทูตอเมริกันที่เข้ามาทำหน้าที่หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2399 ได้บันทึกเกี่ยวกับเรือแพ ขณะที่เดินทางจากปากน้ำเข้ากรุงเทพฯ ว่า ยิ่งเข้ามาก็ยิ่งพบเรือแพมากขึ้น และบรรยายถึงลักษณะเรือแพว่า สร้างอยู่บนแพไม้ไผ่ลอยสูงเหนือน้ำประมาณ 2 ฟุต พร้อมทั้งกล่าวชมด้วยว่า เรือแพเหล่านั้นมองดูประณีตสะอาดตา ถ้าจัดให้เป็นระเบียบก็จะน่าดูยิ่งกว่าบ้านเรือนของพวกกรรมกรในยุโรปและอเมริกาทีเดียว²

เฟรเดริก อาเทอนิล ซึ่งเข้ามารับราชการในเมืองไทย ได้เขียนหนังสือเรื่องราวของประเทศไทย พิมพ์ออกเผยแพร่ในกรุงลอนดอน เมื่อปี พ.ศ. 2395 หนังสือนี้ได้บรรยายโฉมหน้ากรุงเทพฯ ว่า เต็มไปด้วยแพริมแม่น้ำลำคลอง และกล่าวว่ามีแพบ้านและแพค้าขายในกรุงเทพฯ ตั้ง 70,000 แพ ฮาร์ริส ทูตอเมริกันสนใจเรื่องนี้มาก เมื่อได้มีโอกาสมากรุงเทพฯ จึงไปดูสภาพของจริงและพบว่านี่เขียนเกินความจริงมาก เพราะแพในกรุงเทพฯ เท่าที่เขาเห็นมีอยู่ราว 7,000 แพเท่านั้น ต่อจากนั้นไม่กี่ปีหมอบลัดเลย์มิชชันนารีอเมริกันซึ่งอยู่เมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ได้เขียนเรื่องแพในกรุงเทพฯ ลงในหนังสือพิมพ์บางกอกกาเลนเดอร์รายปี ว่าแพในกรุงเทพฯ มี 700 แพ³

ในรัชกาลที่ 4 นี้ ทางการได้เริ่มเก็บภาษีเรือแพเป็นครั้งแรก แทนการเก็บอากรตลาดซึ่งมีมาแต่เดิม ความจริงการอยู่แพให้ความร่มเย็นเป็นสุขไม่แพ้อยู่บ้านเรือนบนฝั่ง จึงปรากฏว่า พวกขุนนางและข้าราชการสมัยก่อนก็ชอบอยู่เรือแพกันมาก แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพินิตประชานาถ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็มีแพเป็นที่เสด็จประพาสจอดไว้ที่ข้างในทวารวรดิษฐ์หลังหนึ่ง ด้วยในสมัยนั้นสโมสรรของผู้อยู่ทางน้ำตามแบบโบราณ ผู้มีบรรดาศักดิ์มักมีแพเป็นที่พักและเป็นที่พักปะมิตรสหาย ไปมาเที่ยวเตร่กันทางเรือ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว เรียกว่า “แพข้าหลวงเดิม” ภายหลังเมื่อสร้างท่าวาสุกรีที่สามเสนแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ถอยไปจอดไว้ที่ท่าวาสุกรี⁴

ทางริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ได้คลองรอบกรุงลงไปมีพวกพ่อค้าจีนตั้งบ้านปลูกแพอยู่เรียงรายกันไปเป็นกลุ่มใหญ่ คนที่มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุดในย่านนี้ เห็นจะไม่มีใครเทียบเท่าเจ้สัวยิ้ม แซ่โล ซึ่งได้รับ

¹ เทพขุ ทับทอง, *กรุงเทพฯ ในอดีต เล่ม 2* (กรุงเทพฯ : อักษรบัณฑิต, 2519), หน้า 38 อ้างถึงบันทึกรายวันของเซอร์ยอนบาวริง แปลแต่งโดยนายเฟง ป. บุณนาค.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดิม, อ้างถึงบันทึกรายวันของเทาแซนด์แฮร์ริส กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ 2515.

³ ชัย เรื่องศิลป์ *ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ*, หน้า 212, อ้างถึง Townsend Harris, *The Complete Journal of Townsend Harris* pp. 128-129 และ Siam Repository V. 4, p. 96.

⁴ เทพขุ ทับทอง, *กรุงเทพฯ ในอดีต เล่ม 2*, หน้า 40-41 อ้างถึงพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5 ฉบับสมเด็จพระอมรินทราบหาราชานุภาพ

พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระภีษสมบัตินิบุรณในสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อมาเป็นพระยาพิสนธ์สมบัตินิบุรณในสมัยรัชกาลที่ 5 ท่านผู้นี้เป็นผู้ริเริ่มและอำนวยการขุดคลองภาษีเจริญ¹ นอกจากนั้นก็มีนายอากรกั เจ็สัวจู้ เจ็สัวเตียน หลวงอภัยวานิช (สอน) นายอากรขอ เจ็สัวโต เจ็สัวสอน นายอากรสุย เป็นต้น²

เนื่องจากเส้นทางคมนาคมหลักของกรุงเทพฯ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือทางน้ำ การเดินทางของราชทูตต่างประเทศมายังกรุงเทพฯ ก็เดินทางเรือจากสมุทรปราการเข้ามายังแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อเข้ามาถึงแล้วทางการก็ต้องหาที่พักให้ที่สะดวกแก่การจอดเรือ จึงปลูกเรือนรับรองทูตที่หน้าวัดประยูรวงศาวาสฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาไว้เป็นที่พักของราชทูตชาติต่าง ๆ และคณะ บริเวณดังกล่าวใกล้เคียงกับที่บ้านของสมเด็จพระยาบรมมหาราชยุววงศ์ (ดิศ) ในบริเวณนี้มีตึก 2 ชั้นหน้าวัดประยูรวงศาวาส ซึ่งเคยใช้เป็นตึกรับรองราชทูตอเมริกัน เอดมันด์ รอเบิต ในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อกลับเข้ามาเมืองไทยใหม่ในเวลา 3 ปีต่อมาตึกหน้าวัดประยูรวงศาวาส ที่เคยอยู่นั้น นายฮันเตอร์ (หันแตร์) พ่อค้าอังกฤษได้เช่าไปเสียแล้ว จึงโปรดให้ราชทูตอเมริกันและคณะจำนวน 39 คนไปพักอยู่ที่ตึกหน้าบ้านพระยาราชสุภาวดีแทน³ และในปี พ.ศ. 2398 ก็ใช้เป็นที่พักรับรองของเซอร์ยอน บาวริง ราชทูตอังกฤษ ซึ่งนำพระราชสาส์นของสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียมาถวายพระเจ้าแผ่นดินไทย และเพื่อทำหน้าที่สัญญาทางพระราชไมตรีและการค้า พร้อมกับนายฮาร์ปาลส์ ขุนนางอังกฤษ รวมในคณะทูตทั้งหมด 24 คน

ส่วนแทนแซนด์ ฮาร์ริส (Townsend Harris) ซึ่งประธานาธิบดีแฟรงกลิน เพียร์ส แห่งสหรัฐอเมริกาได้ส่งเป็นทูตมาทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับไทยเมื่อ พ.ศ. 2399 นั้น เมื่อฮาร์ริสมาถึงกรุงเทพฯ เจ้าพระยารวรงค์ก็นำไปสู่ที่พักรับรองแขกเมืองที่ปากคลองผดุงกรุงเกษม ไม่นำไปพักที่ตึกรับรองที่หน้าวัดประยูรวงศาวาสเพราะพวกฮาร์ริส ขุนนางอังกฤษยังพำนักอยู่⁴

ส่วนนางแอนนา เลียวโนเวนส์ ชาวอังกฤษ ซึ่งเข้ามาสอนภาษาอังกฤษให้แก่เจ้านายในพระบรมมหาราชวังนั้นเมื่อแรกมาถึงเมืองไทย แอนนาก็อยู่ที่ปีกด้านหนึ่งของบ้านเจ้าพระยากลาโหมหรือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ก่อน ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ต่อมาจึงได้ย้ายไปอยู่บ้านใกล้ ๆ กับเจ้าพระยากลาโหม ตรงที่ในบริเวณบ้านเดิมของท่านบิดาเจ้าพระยากลาโหม

เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาราชยุววงศ์ (ดิศ) ถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. 2398 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เลื่อนขึ้นเป็นอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมเต็มตำแหน่ง ท่านจึงข้ามกลับไปอยู่ปากกรุงธนบุรี ต่อมาจึงปลูกบ้านใหม่ในสวนกาแฟหลังวัดประยูรวงศาวาส ซึ่ง

¹ ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ*, หน้า 328.

² *Bangkok Calender 1867*, p. 56. Chinese Merchants, A Few of The Principal อ้างถึงในมัลลิกา เรื่องระพี, *"บทบาทของชาวจีน....."* หน้า 93.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1*, หน้า 115.

⁴ รอง ศยามานนท์, แทนแซนด์ ฮาร์ริสและเมืองไทย อ้างถึงในปิยนดา นิโครธา, *"บทบาทของเสนาบดีตระกูลขุนนาง....."* หน้า 352.

ได้รับมรดกจากบิดาของท่าน บ้านหลังนี้อยู่ริมคลองสาน คนทั้งหลายเรียกว่าบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา ภายหลังในปลายรัชกาลที่ 5 ได้ใช้สถานที่นี้สร้างโรงเรียนฝึกหัดครูคือโรงเรียนบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา ส่วนบ้านเดิมของบิดาท่านนั้น น้อง ๆ ของท่านได้อาศัยอยู่ต่อมา¹ ส่วนบ้านของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต) หรือสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย ก็มีบ้านและที่กว้างขวางใหญ่โตในบริเวณใกล้เคียงกับที่ของท่าน คือบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาหลังวัดอนงคาราม

พวกแขกอินเดียเข้ามาทำมาหากินในเมืองไทยมากในรัชกาลนี้ ตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์บางกอกกาเลนเดอร์ ใน พ.ศ. 2405 พ่อค้าแขกรวมกลุ่มกันอยู่ที่ตึกขาวและตึกแดงริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกใกล้กับตลาดสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย² ทั้งตึกขาวตึกแดงมีโรงเก็บสินค้าใหญ่โต มีโกดังข้าว มีโรงน้ำปลา นอกจากนี้มีตึกแถวสองชั้นเหมือนอย่างตึกริมถนนพหลุฑในปัจจุบัณ ซึ่งพระนิเทศสันต์พานิช บิดาของนาย เอ.อี.นานา เป็นเจ้าของ มีพวกอินเดียซึ่งเป็นญาติพี่น้องกันมาอยู่ที่ตึกแถวนั้นซึ่งมีราว ๆ 15 คูหาชั้นล่างเป็นที่ขายของพวกแพรรพรรณ ผ้าโปร่ง ดิน เลื่อมปักเสื้อผ้าจากอินเดีย ชั้นบนใช้เป็นที่อยู่อาศัย³ ในสมัยนั้นบริเวณตลาดสมเด็จพระเจ้าที่ตึกแดงและตึกขาวคึกคักด้วยผู้ที่มาซื้อผ้าถุงผ้าห่ม และของใช้ที่ทำในเมืองแขกและเมืองฝรั่ง นับว่าเป็นย่านการค้าสำคัญอันดับที่สองรองจากย่านสำเพ็งอันเป็นตลาดขายสินค้าที่มาจากประเทศจีน

เรือนแถวบริเวณตึกขาว ตึกแดง

¹ ปิยนาด นิโครธา, "บทบาทของเสนาบดีตระกูลขุนนาค.....," หน้า 94-95 และชัย เรื่องศิลป์, ยอดคน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2524), หน้า 80-81.

² บริเวณที่เรียกว่าตึกขาวตึกแดงคือที่ในบริเวณถนนท่าดินแดงในปัจจุบัน เยื้องกับทำนาราชวงศ์

³ สัมภาษณ์คุณชัตติยา นานา, บุตรีของนาย เอ.อี.นานา, 28 พฤศจิกายน 2524.

นอกจากตึกขาวและตึกแดงอันเป็นย่านที่อยู่อาศัยและค้าขายของแขก ยังมีตึกแถวแบบเดียวกับตึกขาวตึกแดงอีกตึกหนึ่ง เป็นที่รวมกลุ่มของพ่อค้าจีน ในรายชื่อปรากฏในหนังสือบางกอกกาแลนเดอร์ปี พ.ศ. 2405 มีพวกพ่อค้าใหญ่อยู่ที่นี่หลายคน เช่น พระยาพิศาลศุภผล เจ็สัวฟัก แซ่ลิ้ม เจ็สัวฟุก เจ็สัวเก็งสุน เจ็สัวเกหยู เจ็สัววางสิว แซ่อู่ เจ็สัวเอี่ยม เจ็สัวเกด เจ็สัวฟัน เจ็สัววัน เจ็สัวจินจา เจ็สัวโลจัน แซ่กิม นายอากรหนุ และนายอากรมุด แซ่โล เป็นต้น¹ ส่วนในปี พ.ศ. 2410 พ่อค้าจีนที่มีชื่อทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือ พระพิศนธ์สุรารกร เจ็สัวฟัก จีนสื่อ เจ็สัวเล่าแซ เจ็สัวเกงซัว เจ็สัวโป หลวงบานเบิกบุรีรัตน์ เจ็สัวเกงชิว จันจู้ หลวงพิชวารี และนายอากรมุดโล เป็นต้น

ส่วนพวกหมอสอนศาสนาซึ่งเข้าบ้านเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) บิดาของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์อยู่ เป็นบ้านแบบยุโรป คณะของหมอบลัดเลย์ ยินดีเข้าที่และบ้านเป็นรายเดือน และอาศัยอยู่ที่บ้านหลังนี้กว่า 15 ปี จวบจนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ครองราชย์ ก็ทรงพระราชทานที่ให้อยู่ใหม่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ (คลองบางหลวง) ริมบ่อมิวไชยประสิทธิ์ หลังวังกรมหลวงวงศาธิราชสนิท หมอบลัดเลย์ และคณะจึงย้ายโรงหมอและโรงพิมพ์มาอยู่ที่คลองบางกอกใหญ่นี้จนถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2416²

บริเวณรอบกำแพงวังและบริเวณระหว่างคลองคูเมืองชั้นในกับคลองรอบกรุงแนวกำแพงพระนครเดิม

ดังที่เป็นที่นิยมกันในยุคต้นรัตนโกสินทร์ที่พระมหากษัตริย์ทรงโปรดฯ ให้เสนาบดี ขุนนาง ข้าราชการ ปลุกบ้านเรือนอยู่ใกล้พระบรมมหาราชวัง เพื่อจะได้เข้าเฝ้ารับใช้เบื้องยุคลบาทได้ใกล้ชิดและสะดวกรวดเร็ว ในรัชกาลนี้เสนาบดีคนสำคัญ เช่น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีกลาโหม และเสนาบดีคลัง สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต) เป็นเสนาบดีกรมพระคลังสินค้า เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร) อัครมหาเสนาบดีมหาดไทย และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) เสนาบดีกลาโหม ท่านเหล่านี้ตั้งบ้านเรือนซึ่งมีอาณาบริเวณกว้างขวางอยู่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกเฉียงกับบริเวณพระบรมมหาราชวัง บริเวณหน้าวัดประยูรวงศาวาสไปจนถึงบริเวณวัดกัลยาณมิตร (ปากคลองบางหลวง) การเดินทางจากบ้านไปยังพระบรมมหาราชวังต้องใช้ทางเรือข้ามปากแม่น้ำ

ครั้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เสนาบดีคนสำคัญ ๆ เหล่านี้ถึงแก่กรรมไปหมด เหลือแต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ซึ่งได้เป็นอัครมหาเสนาบดีกลาโหม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้ย้ายไปอยู่บ้านของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) อัครมหาเสนาบดีมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งถึงแก่กรรม และบ้านตกเป็นของหลวงว้างอยู่ซึ่งเป็นตึกใหญ่ อยู่ริมคลองรอบกรุงใกล้กับตลาดสะพานหันตรงหน้าวังบูรพาภิรมย์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงให้จมื่นไวยวรรณ (วร) หัวหมื่นมหาดเล็กบุตรชายของท่านมาอยู่ร่วมกับท่านที่ฝั่งพระนคร

¹ ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ*, หน้า 328 อ้างถึง Bangkok Recorder ปี 1862.

² จจร สุขพานิช, *ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก*, หน้า 74.

บริเวณตั้งแต่คลองรอบกรุง (คลองโอ่งอ่าง-คลองบางลำภู) ถึงคลองรอบเมืองชั้นนอก (คลองผดุงกรุงเกษม)

บริเวณกำแพงเมืองซึ่งอยู่ในแนวเดียวกับคลองรอบเมืองนั้น ริมกำแพงเมืองด้านในมีราษฎรซึ่งส่วนมากเป็นพวกทาส พวกเลข (ไพร่หลวงและไพร่สมกำลังของพวกเจ้านายและขุนนาง) อาศัยอยู่โดยปลูกเพิงหมาแหงน มุงจากอยู่เป็นระยะ ๆ ใช้กำแพงเมืองเป็นผนังด้านหลังอีกสามด้านกันด้วยฝาขัดแตะ ฝากระแซงอ่อนหรือตีบจาก บ้างก็เปิดด้านหน้าออกขายกล้วยแขก ข้าวโพดคั่ว อ้อยขี้วันบ้าง ตามฤดูกาล บนกำแพงเมืองก็ยังมีที่ที่ราษฎรอาศัยเลี้ยงวัวได้ นาน ๆ จึงมีวัวก่าวพลาดพลัดตกจากกำแพงลงมาบนหลังคาเพิงของชาวบ้านก็มี¹

ส่วนที่ดินในเขตที่เลยกำแพงเมืองออกมานั้น จัดได้ว่าเป็นเขตนอกเมือง คือมีผู้คนปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่กันเบาบาง พระยาศรีไชยบาล (หง) หรือเจ้สัวหง ผู้เป็นนายโรงหอยผูกอากรบ่อนเบี้ย อากรพนันต่าง ๆ ปลูกบ้านของตนเองอยู่เชิงสะพานดำรงสถิตย์ และมีที่ดินอยู่ริมคลองโอ่งอ่างอีกแห่งหนึ่งนอกกำแพงเมืองตรงหน้าวัดบพิตรพิมุข (วัดเชิงเลน) ทำเป็นโรงเก็บเรือ ต่อมามอบที่ดินและโรงเรือให้แก่ชายหนุ่มกับภรรยาปลูกบ้านเรือนแพสองหลังแฝดอยู่อาศัยมาเป็นเวลานาน นายหนุ่มได้รับราชการจนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยารัตนนิเบศร์ในรัชกาลที่ 4 จึงรื้อเรือนแพสองหลังแฝดย้ายไปปลูกเป็นกุฏิถวายพระสงฆ์ไว้ ณ พระอารามวัดทองธรรมชาติ ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา²

นอกจากนี้ในบริเวณจากคลองรอบกรุงถึงคลองผดุงกรุงเกษม มีคลองมหานาคเป็นคลองที่เชื่อมระหว่างคลองทั้งสอง มีถนนเจริญกรุงตอนใต้บางตอนตั้งแต่ริมคลองรอบกรุงข้างวังจ้าวเขมรผ่านเข้าไปในย่านสำเพ็ง แล้วข้ามคลองผดุงกรุงเกษมผ่านวัดท่าเกวียน (วัดตะเคียน) ตรงปากคลอง ถนนเจริญกรุงตอนใต้นี้จะผ่านไปสุดที่ถนนตก เมื่อมีทั้งถนนและคลองผู้คนก็ค่อย ๆ มาปลูกสร้างบ้านเรือน ร้านค้า ตามริมถนน ที่ตัดใหม่ และริมคลอง ทำให้เขตนี้ซึ่งแต่เดิมเป็นเขตนอกเมืองที่รกร้าง ค่อยเจริญขึ้นกลายเป็นเขตชานเมือง

บริเวณรอบนอกคลองคูเมืองชั้นนอก (คลองผดุงกรุงเกษม) ทางใต้

บริเวณนี้จัดว่าเป็นเขตนอกเมืองที่เพิ่งเริ่มขยายตัว ใน พ.ศ. 2400 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ขุดคลองถนนตรงให้เป็นทางลัดตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมตรงหัวลำโพงลงไปต่อคลองพระโขนง ตามคำขอร้องของพวกฝรั่งที่เข้ามาตั้งห้างร้านค้าขายในกรุงเทพฯ เพื่อพวกตนจะได้ย้ายจากริมแม่น้ำได้พระนครไปตั้งห้างค้าขายกันที่ใต้ปากคลองพระโขนงลงไปจนถึงบางนา เพื่อจะได้สะดวกแก่การรับสินค้าจากเรือค้าขาย ครั้นในปี พ.ศ. 2404 ทรงโปรดฯ ให้ขุดคลองขวางจากคลองถนนตรง ตรงศาลาแดงไปบรรจบกับถนนเจริญกรุงตอนปลาย หลังบ้านกงสุลฝรั่งเศสที่บางรักอีกสายหนึ่ง เมื่อขุดคลองเสร็จเอามูลดินขึ้นถมเป็นถนนคู่ขนาน

¹ มล. ยิงศักดิ์ อิศรเสนา, *ประวัติเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์*, หน้า 20.

² ประยูร สัทธพันธ์, *ต้นตระกูลขุนนางไทย*, หน้า 188 และณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 27 *เจ้าพระยา* หน้า 648.

อารามหลวงในที่แห่งใด ตำบลใด ถาจะพระราชทานให้ผู้ใดสร้างก็ดี ให้มีเจ้าพนักงานกรมพระนครบาลไปจัดซื้อที่ตำบลนั้น ๆ ตามราคาที่ทำราชการซื้อขายแก่กันโดยชอบ.....¹

ประกาศฉบับนี้ ประกันความมั่นคงในกรรมสิทธิ์ของราษฎรมากกว่าสมัยก่อน ราษฎรมีความมั่นใจว่าตนเองจะได้รับค่าตอบแทนจากที่ดินที่ตนได้ทำประโยชน์ในกรณีถูกเวนคืน ในสมัยรัชกาลที่ 4 การซื้อขายที่ดินแพร่หลายกว้างขวางเนื่องจากที่ดินมีราคาถูก ต่อมาหลังจากการขุดคลองต่าง ๆ ที่ดินบริเวณนั้นกลายเป็นที่อุดมสมบูรณ์ ประชาชนจึงไปจับจองที่ดินใหม่ ๆ ราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้น² หลังสนธิสัญญาบาวริงชาวต่างประเทศมาอาศัยในประเทศไทยมากขึ้น รัฐบาลจึงอนุญาตให้ราษฎรขายที่บ้านหรือไร่นาแก่ชาวต่างประเทศได้ตามเขตที่กำหนดไว้ ถ้าในกรณีที่เจ้าของบ้านหรือที่ดินยังคงหวงแหนไม่ต้องการขายขาด เจ้าของก็สามารถให้เช่าซื้อได้³ สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์ในปี พ.ศ. 2398 ไทยได้เปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับที่ดินดังปรากฏในสนธิสัญญาข้อ 4 ดังที่สรุปได้ว่า

1. ภายในพระนครและนอกกำแพงพระนครโดยรอบออกไป 200 เส้น เป็นเขตที่ผู้จะซื้อที่ดินได้ต้องเป็นบุคคลที่ได้อาศัยอยู่ในประเทศไทยนานถึงสิบปี อย่างไรก็ตาม เสนาบดีมีสิทธิที่จะอนุญาตให้ผู้ใดซื้อได้ แม้จะอยู่ในประเทศไทยไม่ถึง 10 ปีก็ตาม ส่วนการเช่าชาวอังกฤษมีสิทธิที่จะทำได้ แต่ต้องทำหนังสือสัญญาต่อหน้าอำเภอลงและเจ้าพนักงาน

2. บริเวณนอกกำแพง 200 เส้นดังกล่าวแล้ว คนในบังคับอังกฤษสามารถซื้อหรือเช่าที่ดินได้ แต่อยู่ในกำหนดดังนี้คือ บริเวณดังกล่าวอยู่ในระยะการเดินทางภายใน 24 ชั่วโมงโดยเรือแจวหรือเรือพาย โดยตั้งต้นจากกำแพงเมือง

คนในบังคับอังกฤษจะซื้อหรือเช่าที่ดินต้องติดต่อผ่านกงสุลซึ่งกงสุลจะแจ้งแก่เจ้าพนักงานฝ่ายไทยเมื่อกงสุลและเจ้าพนักงานเห็นว่าผู้ซื้อหรือเช่าที่มีความประสงค์จะทำมาหากินอย่างจริงจังจะติดต่อซื้อที่ดินให้⁴

¹ กชข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เล่มที่ 117 เรื่องพระบรมราชโองการเรื่องพระราชกำหนดว่าด้วยพระราชทานที่บ้าน เรือก นา สวน พ.ศ. 2409 อ้างถึงในนพรัตน์ นุสธรรม, "การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 10.

² รวมกฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน, กฎหมายกระทรวงเกษตรธิการ รัตนโกสินทร์ศก 120. หน้า 51 - 52 อ้างถึงในนพรัตน์ นุสธรรม, เรื่องเดิม

³ ประกาศว่าด้วยเขตที่ฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้ พ.ศ. 2399, ชุมนุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1, หน้า 202, อ้างถึงในนพรัตน์ นุสธรรม, "การปฏิรูปกฎหมายที่ดิน....."

⁴ นพรัตน์ นุสธรรม, "การปฏิรูปกฎหมายที่ดิน....." หน้า 201 อ้างถึงหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศอังกฤษและประเทศสยาม ลงวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2398, หน้า 29.

รูปแบบของการสร้างสรรค์อาคารประเภทบ้านพักอาศัยในสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - พ.ศ. 2411)

สภาพความเป็นอยู่และการสนองประโยชน์ใช้สอยของอาคารประเภทบ้านพักอาศัย

ในแง่ของสภาพความเป็นอยู่ของราษฎรในกรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น ได้สภาพทางเศรษฐกิจและการปกครองของไทยยังถือว่ายังไม่มีความแตกต่างจากต้นรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1- รัชกาลที่ 3 เท่าใดนัก ความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไปก็ยังแยกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้เป็น 3 ประเภท คือ ราษฎรทั่วไปอันได้แก่ไพร่หลวง ไพร่สมกำลังและทาส ขุนนางหรือคหบดีผู้มีอันจะกินและเจ้านาย ดังนั้น บ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็จะแยกได้เป็น บ้านเรือนของราษฎรสามัญทั่วไป กับบ้านเรือนของผู้มีฐานะและมีความเป็นอยู่ดี เช่น เจ้านายหรือเสนาบดีคนสำคัญ ๆ และบ้านพ่อค้าหรือนายอากรชาวจีนซึ่งร่ำรวย รวมทั้งบ้านของชาวต่างประเทศ เช่น พ่อค้าฝรั่งที่มาตั้งห้างค้าขายในกรุงเทพฯ หรือเจ้าหน้าที่ของสถานกงสุลชาติต่าง ๆ เป็นต้น

การสนองประโยชน์ใช้สอยของอาคารที่พักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น โดยทั่วไปก็นับว่าไม่แตกต่างจากในยุคต้นรัตนโกสินทร์เท่าใดนัก บ้านเรือนราษฎรสามัญทั่วไปใช้เป็นที่อยู่อาศัย และประกอบกิจกรรมในครัวเรือนเล็ก ๆ น้อย ๆ ส่วนบ้านเรือนข้าราชการขุนนางต่าง ๆ มักจะใหญ่โตกว่าบ้านราษฎรทั่วไป เพราะมีผู้คนอาศัยในบ้านจำนวนมาก เช่น ภรรยา บุตรธิดาและข้าทาสบริวารอันได้แก่ไพร่สมกำลัง (หรือที่เรียกว่าเลข) และทาสที่ซึ่งมีหน้าที่ทำงานรับใช้มูลนาย สำหรับขุนนางหรือเสนาบดีคนสำคัญ ๆ ก็ใช้บ้านเรือนของตนเป็นที่พบปะสังสรรค์ เป็นที่รับแขกข้าราชการหรือพ่อค้าและเป็นที่พักข้าราชการ เป็นต้น แม้แต่ใช้เป็นที่ฝึกหัดทหารก็มีเช่น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ว่าที่สมุหกลาโหมในตอนต้นรัชกาล ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้บัญชาการทหารแบบยุโรป ท่านก็ได้ปลูกโรงทหารและทำสนามฝึกหัดใหญ่โตขึ้นในบริเวณบ้าน ทั้งที่บ้านของท่านเองที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และที่บ้านหลวงที่เคยอยู่เดิมที่ริมคลองรอบกรุง เป็นต้น

นอกจากนั้นในรัชกาลนี้มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เช่น จีนและฝรั่งชาติตะวันตกมากขึ้น จึงได้เริ่มมีรูปแบบของอาคารที่พักอาศัยขึ้นอีกชนิดหนึ่งคือตึกแถว เช่นตึกแถวที่ถนนเจริญกรุงตอนใน บางตอนของถนนบำรุงเมือง และถนนเฟื่องนคร เป็นตึกแถวชั้นเดียวที่ใช้แบบอย่างของตึกแถวเมืองสิงคโปร์ นอกจากนี้ก็มีตึกแถว 2 ชั้นใกล้พระบรมมหาราชวัง บริเวณสนามไชย สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของชาวต่างประเทศที่ทรงจ้างเข้ามาช่วยเหลือราชการ และเป็นที่พักอาศัยต่าง ๆ เขาอยู่ทำการค้าขายและอยู่อาศัยด้วย บริเวณอื่น ๆ ที่มีอาคารแบบนี้ก็คือ ตึกแถวของพวกพ่อค้าจีนที่บริเวณตลาดน้อยในสำเพ็ง และตึกแถวของพ่อค้าแขกบริเวณตึกขาวตึกแดงฝั่งธนบุรี เป็นต้น ตึกแถวเหล่านี้มีทั้งชั้นเดียวและ 2 ชั้น บางห้องใช้อยู่อาศัย บางห้องใช้เป็นที่ค้าขายในชั้นล่าง และอยู่อาศัยในชั้นบนไปด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มมีอยู่อาศัยที่มีใช้เป็นที่ปลูกหลังเดียว ๆ ในเนื้อที่ว่างล้อมรอบอย่างเช่นแต่ก่อน แต่เริ่มมีการปลูกเรือนแถวหรือตึกแถวซึ่งใช้เป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำการค้าขายในที่เดียวกัน แต่ที่อยู่อาศัยชนิดนี้มีเพียงจำนวนน้อยและมีเป็นบางแห่งเท่านั้น

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านพักอาศัยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านในช่วงรัชกาลนี้ อาจนับได้ว่าเป็นช่วงที่คาบเกี่ยวกับปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 3 และต้นรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้เพราะช่วงเวลาของรัชกาลที่ 4 มีเพียง 17 ปีและเป็นช่วงที่อยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคสยามเดิม คือสมัยรัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3 ของต้นรัตนโกสินทร์กับระยะที่เข้าสู่การปฏิรูปบ้านเมืองและการปกครองของยุคสยามใหม่ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีระยะเวลาอันยาวนาน ดังนั้น การกล่าวถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านในช่วงรัชกาลที่ 4 นี้จะรวมเอาบ้านที่อยู่ในช่วงสืบเนื่องกับปลายยุคสยามเดิมในสมัยรัชกาลที่ 3 และบ้านที่อยู่ในช่วงเชื่อมต่อกับยุคสยามใหม่ในต้นรัชกาลที่ 5 ไว้ด้วย

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านในช่วงนี้จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ร่วมกับการศึกษาจากจิตรกรรมฝาผนังของโบสถ์ที่สร้างหรือปฏิสังขรณ์ในช่วงเวลานี้ รวมทั้งการสำรวจบ้านเรือนและภูมิสงฆ์ในบริเวณต่าง ๆ จากการศึกษาพบว่า ลักษณะของบ้านมีหลายประเภท และหลายระดับ หากแต่การสรุปลักษณะส่วนรวมทางสถาปัตยกรรมออกมาเป็นแบบใดแบบหนึ่งได้ชัดเจน จึงจะขอกกล่าวแยกเป็นหัวข้อตามแหล่งข้อมูลและตามประเภทของอาคารด้วย

ลักษณะของบ้านจากเอกสารทางประวัติศาสตร์

จากบันทึกรายวันของเทาน์แซนด์ ฮาร์ริส ซึ่งเป็นทูตอเมริกันที่เข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับไทยใน พ.ศ. 2399 นั้น ฮาร์ริสได้บันทึกเกี่ยวกับลักษณะบ้านของคนไทยในสมัยนั้นไว้ว่า

.....ประมาณ 2-3 ไมล์เหนือปากน้ำขึ้นมา ท่านจะเริ่มเห็นบ้านชนบทของไทย โดยทั่วไปแล้ว บ้านเหล่านี้ดูเรียบร้อยสะอาดตามาก และดีกว่าบ้านในชนบทในอินเดีย จีน และโดยเฉพาะบ้านของชาวมลายูมาก บ้านมีเสาหลายต้น สูงเหนือพื้นดิน 6 ฟุต ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยทำให้อุณหภูมิของอากาศแห้งมากขึ้นเท่านั้น (ข้อนี้เป็นข้อสำคัญที่ต้องคำนึงถึงมากในประเทศที่มีอากาศชื้น) ยังช่วยทำให้ผู้ที่อาศัยอยู่ในบ้านปลอดภัยจากแก๊ซกรดคาร์บอนิก หรือไข้มาเลเรีย..... นักท่องเที่ยวส่วนมากกล่าวว่าเหตุที่ปลูกบ้านยกพื้นสูงจากพื้นดิน ก็เพื่อช่วยให้ปลอดภัยจากสัตว์เลื้อยคลาน สัตว์ร้ายและแมลง..... ฝาบ้านทำด้วยไม้ชั้นเล็ก ๆ ต่อเข้าด้วยกันอย่างประณีต..... หลังคามุงเรียบด้วยตับจากซึ่งทำมาจากต้นจาก¹

ส่วนสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เคยมีลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เกี่ยวกับเรื่องความคิดที่ทำบ้านเรือนในกรุงเทพฯ ต่างกันเป็น 3 ยุคคือ

¹ เทาน์แซนด์ ฮาร์ริส, บันทึกรายวันของเทาน์แซนด์ ฮาร์ริส, แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, กรมศิลปากร, 2515), หน้า 29-30.

ยุคที่ 1 “ทำตามเดิม” คือแบบเรือนของผู้มีฐานะชั้น (ระดับ) เดียวกัน เคยทำมาอย่างไรก็ทำอย่างนั้น มิได้คิดเปลี่ยนแปลง ยกตัวอย่างคังเซ่น วังเจ้า บ้านขุนนาง แมงจันเรือนคฤหบดี ในสมัยรัชกาลที่ 3 สร้างอย่างเดียวกันทั้งนั้น

ยุคที่ 2 “อย่างอย่างผสม” คือเอาแบบตึกฝรั่ง หรือเก็งจิ้น มาสร้างแทรกเข้าบ้าง เข้าใจว่าเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 4 และต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 5 ยกตัวอย่างคังเซ่นที่มีเก็งและแก้ไขตำหนักที่วังท่าพระ เป็นต้น

ยุคที่ 3 “เปลี่ยนเป็นอย่างใหม่” คือเลิกสร้างเรือนแบบไทยอย่างเดิม และตึกฝรั่ง เก็งจิ้น คิดทำเป็นตึกฝรั่งทีเดียว เกิดแต่รัชกาลที่ 5¹

“การสร้างตำหนักเจ้าและบ้านขุนนาง ทั้งแบบเดิมไปเป็นอย่างตึกฝรั่งสิงคโปร์ หม่อมฉัน (กรมพระยาตำราฯ) เข้าใจว่าเริ่มมีในรัชกาลที่ 4 เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ไปดูเมืองสิงคโปร์กลับมา นักหาตัวอย่างวังเจ้าได้วังกรมสมเด็จพระบาราชฯ ตอนเก่า ส่วนบ้านขุนนางได้บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เอง เป็นต้น แต่ก็อยู่อย่างนั่งลูกหมอบคานอย่างเดิม แบบเรือนสิงคโปร์นั้นเลยมาถึงวังและบ้าน ซึ่งสร้างเมื่อตอนต้นรัชกาลที่ 5 .....แต่แก้ไขเป็นอย่างนั่งเก้าอี้ขึ้นเป็นลำดับมา ถ้าจะว่าก็เป็นแต่อย่างแก้ไขมาเป็นขั้น ๆ มิได้เปลี่ยนจากแบบตึกเมืองสิงคโปร์ อันจำเป็นต้องมีมุขเป็นลักษณะและใช้รับแขกแต่ชั้นบน”²

“ถึงรัชกาลที่ 4 ผู้มีบรรดาศักดิ์จึงเริ่มทำเรือนอยู่เป็นตึกกันแพร่หลาย เรือนตึกที่สร้างสมัยรัชกาลที่ 4 ทำตามแบบเรือนอเมริกันก็แต่พระที่นั่งอิศเรศฯ องค์เดียว นอกจากนั้นก็มีแบบชั้นใหม่อีกอย่างหนึ่ง จะเรียกอย่างขอไปทีว่า ตึกกะหลาป่า คือตึกที่ได้แบบอย่างจากเมืองชวาหรือสิงคโปร์ เป็นตึก 2 ชั้น สันฐานสี่เหลี่ยม มีมุขบ้าง ไม่มีบ้าง ทรงหลังคาลาดกว่าแบบเรือนไทย ทำฝาครอบเอาเฉลียงไว้ในเรือน มีบันไดขึ้นข้างนอกด้วยยังถือคติว่า ลอดใต้ถุนเป็นอัปมงคล แต่กฎิพระไม่ถือว่าชั้นต่ำเป็นใต้ถุน แบบเรือนเช่นว่ามานี้ยังมีตัวอย่างที่สร้างชั้นเก่าคือ ตำหนักกรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ที่วัดบวรนิเวศวิหาร”³

“ในรัชกาลที่ 4 เมื่อราวปีมะแม พ.ศ. 2402 โปรดให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ กับกรมหมื่นวิษณุชาติ ไปตรวจการงานที่เมืองสิงคโปร์ ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้แบบอย่างอะไรต่างๆ ไปจากสิงคโปร์หลายอย่าง ซึ่งตัวอย่างได้คือตึกแถวที่สร้างริมถนนเจริญกรุง ชั้นเดิมสร้างตามอย่างตึกแถวที่เมืองสิงคโปร์ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้แบบไปครั้งนั้น คือแบบเรือน 2 ชั้น ที่มีห้องเป็นมุขยื่นออกไปข้างหน้า.....แต่มุขเรือนที่สิงคโปร์มีความสำคัญอยู่ชั้นล่าง ด้วยทำมุขสำหรับให้เป็นที่ขึ้นลงรถในร่ม ในเมืองไทยเมื่อสมัยนั้นยังไม่ใช้รถกันแพร่หลาย จึงให้มุขเป็นห้องพระโรง หรือห้องรับแขกประกอบกับบันไดขึ้นข้างนอกที่มุขนั้น หรือว่าอีกอย่างหนึ่งแบบตึก

¹ สารานุกรมไทย เล่มที่ 20, หน้า 24.

² สารานุกรมไทย เล่มที่ 26, หน้า 151.

³ สารานุกรมไทย เล่มที่ 22, หน้า 73.

สิงคโปร์จำต้องมีห้องมุขเป็นที่จอดรถ แต่ห้องมุขที่เอาไปทำในเมืองไทยใช้เป็นห้องพระโรงและห้องรับแขก มุขจึงเป็นของมีแต่เรือนผู้มีวาสนา บรรดาศักดิ์ มุขก็กลายเป็นเกียรติยศ ผู้ที่ตั้งตัวใหม่เมื่อสร้างเรือนอยู่จะเป็นตึกก็ตาม เรือนไม้ก็ตาม จึงอยากให้เรือนมีมุข”.....¹

ลักษณะของบ้านจากจิตรกรรมฝาผนัง

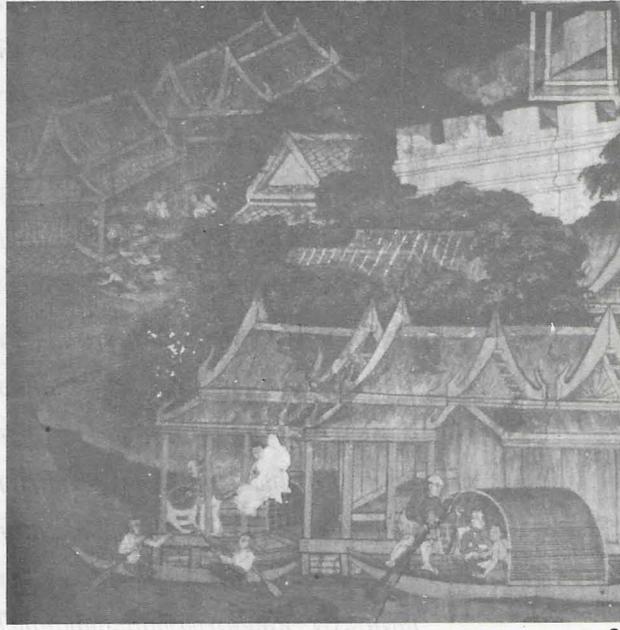
จากจิตรกรรมฝาผนังของพระอุโบสถในช่วงนี้ ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามและวัดบวรนิเวศน์วิหาร เป็นตัวอย่างศึกษาด้วยเหตุผลเดียวกับในบทที่ผ่านมา

วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม เป็นวัดประจำรัชกาลที่ 4 ทรงสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2407 ภายในพระอุโบสถมีภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพงานพระราชพิธีต่าง ๆ ทั้ง 12 เดือนเช่น พิธีบวช พิธีกวนข้าวทิพย์ พิธีโล้ชิงช้า มีภาพอาคารในบริเวณพระบรมมหาราชวัง และบริเวณต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลานั้น เช่น มีภาพบ้านแบบเรือนไทยริมน้ำ เรือนฝากระดาน เรือนฝาสำหรับวัด ฝากระแซง หลังคามุงจาก หรือมุงกระเบื้อง เรือนแพเป็นกลุ่มๆ ภาพบ้านเรือนราษฎรทั่วไปปากคลองฝั่งธนบุรี มองจากพระบรมมหาราชวังสันนิษฐานว่าเป็นคลองมอญ หรือคลองบางกอกใหญ่ (ดูภาพ)

1

เรือประทุน เรือนแพและบ้านเรือนริมน้ำ
ผนังอุโบสถวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสี
มาราม

2

เรือ, เรือนแพ และบ้านริมน้ำ จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถ
วัดราชประดิษฐ์

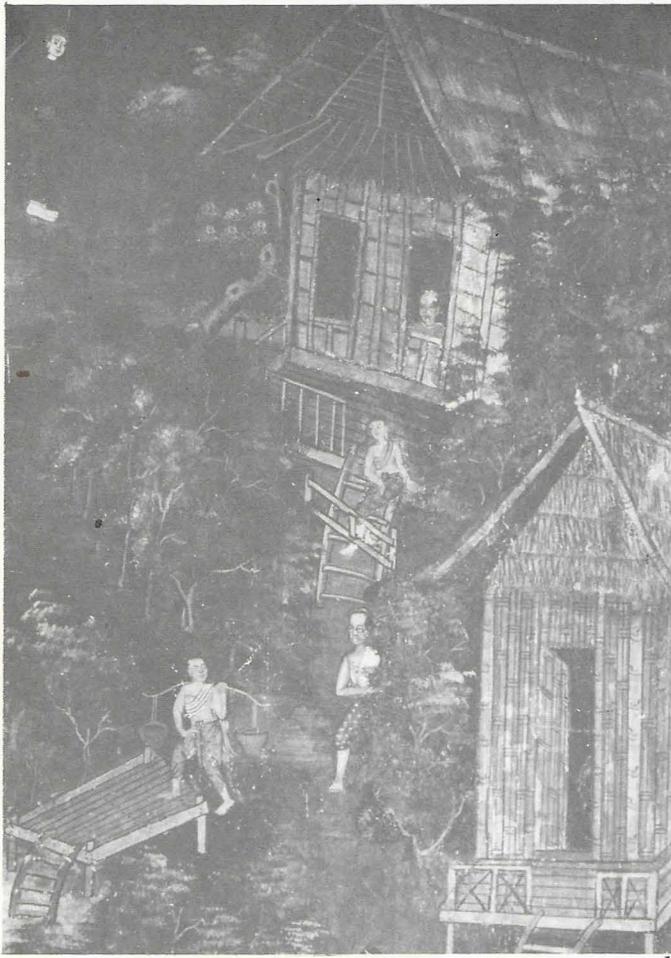
¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

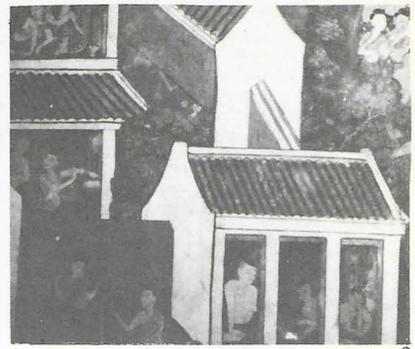
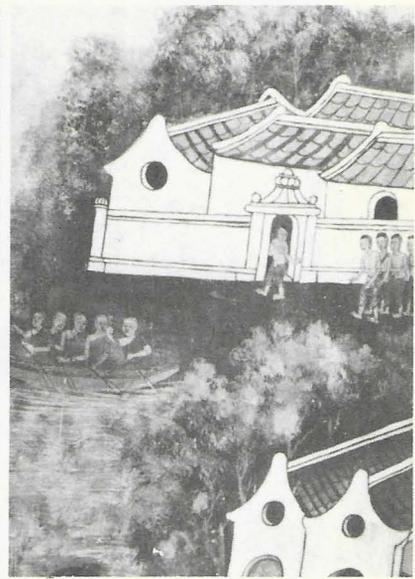
1 บ้านเรือนแบบไทยริมน้ำ จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

2 เรือนเครื่องผูก ในจิตรกรรมฝาผนังวิหารพระศาสดา วัดบวรนิเวศน์วิหาร

วิหารพระศาสดาในวัดบวรนิเวศวิหาร ตัววิหารสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ภาพเขียนภายในสันนิษฐานว่าเริ่มในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นภาพเกี่ยวกับชุดงคัศวร และตำนานการหล่อพระพุทธรชินราช มีภาพเรือนไทยในชนบท เรือนเครื่องผูกหลังคาจาก เรือนริมน้ำ เรือนหมู่แบบจีน ก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องจีน ส่วนในหอไตร มีภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับประเพณี และชีวิตความเป็นอยู่ เช่น ภาพตึกแบบจีน ภาพจิตรกรรมในวัดบวรนิเวศวิหารนี้เป็นฝีมืออาจารย์อิน (ขรัวอินโข่ง) ซึ่งเริ่มต้นวิธีการใหม่ในการเขียนภาพจิตรกรรมอันได้รับอิทธิพลจากฝรั่งตะวันตก รวมทั้งอาคารบ้านเรือนแบบตึกฝรั่งและผู้คนแต่งกายแบบฝรั่ง ทั้งนี้เพราะเห็นตัวอย่างจากภาพวาดหรือรูปภาพที่กระดาศปิดผนังของฝรั่งซึ่งส่งเข้ามาขายในเมืองไทยในช่วงเวลานั้น¹ ดังนั้นในภาพจิตรกรรมจึงอาจมีภาพตึกรามบ้านช่องแบบในต่างประเทศหนาแน่น โดยไม่มีอาคารเช่นนั้นในเมืองไทยจริง ๆ ทั้งหมดแต่วาดขึ้นจากจินตนาการของผู้วาดที่ได้เห็นตัวอย่างและได้รับอิทธิพลจากภาพต่างประเทศนั่นเอง

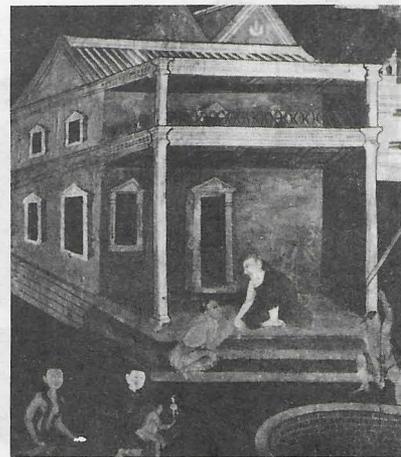
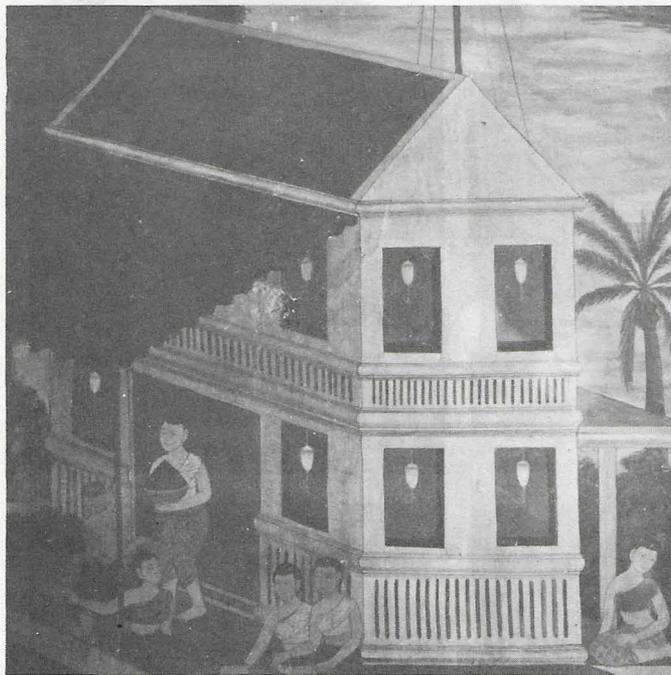
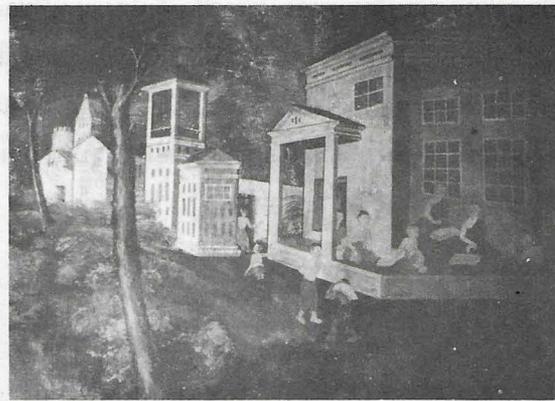
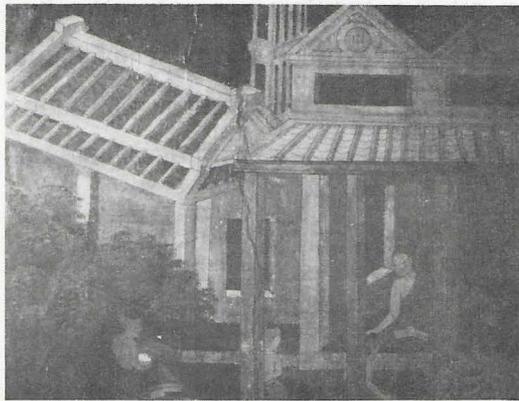

เรือนไทยสำหรับวัด และฝาขัดแตะ หลังคาจาก จิตรกรรมใน
วิหารพระศาสดาวัดบวรนิเวศวิหาร

บ้านแบบจีน จิตรกรรมในฝาผนัง

¹ สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่มที่ 22, หน้า 4.

- 1 ศาลาแบบฝรั่งและจีนในอุโบสถ
วัดบวรฯ
- 2 อาคารแบบฝรั่งในอุโบสถวัดบวรฯ
- 3 บ้านที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดบวรฯ
- 4 อาคารแบบฝรั่งในวิหารพระศาสดา
ในวัดบวรฯ

บริเวณที่ทำการสำรวจอาคารจริงที่สร้างในช่วงรัชกาลที่ 4 กุฎิสงฆ์

ผู้วิจัยได้เลือกสำรวจกุฎิสงฆ์ วัดบวรนิเวศน์วิหาร วัดพระเชตุพนฯ วัดชนะสงคราม วัดราชาธิวาส วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดกัลยาณมิตร วัดราชสิทธาราม เป็นแนวทางในการศึกษาประกอบกับอาคารประเภทบ้านพักอาศัย แต่มิได้ถือเป็นข้อสรุปของรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สำคัญเท่ากับการสำรวจอาคารพักอาศัย และประสบปัญหาเช่นเดียวกับในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ คือไม่สามารถระบุช่วงเวลาที่ยกก่อสร้างได้ชัดเจน รวมทั้งได้

มีการซ่อมแซมเปลี่ยนแปลง หรือสร้างขึ้นใหม่แทนที่ของเดิม รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของกุฏิสงฆ์ส่วนใหญ่ยังเป็นแบบเรือนไทยภาคกลาง มีทั้งที่เป็นเรือนไม้ได้ดูแล และเรือนไม้แบบเรือนไทยบนเสาก่ออิฐถือปูน เป็นเรือนฝาปะกน หลังคากระเบื้องดินเผา (ลักษณะและส่วนประกอบทั่วไปเช่นเดียวกับเรือนไทยที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 1 แล้ว) รวมทั้งกุฏิก่ออิฐถือปูน รูปทรงมีทั้งอย่างเรือนไทยและอย่างที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก เช่น กุฏิที่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น

1

2

3

4

1 กุฏิสงฆ์แบบเรือนไทย ที่วัดชนะสงคราม

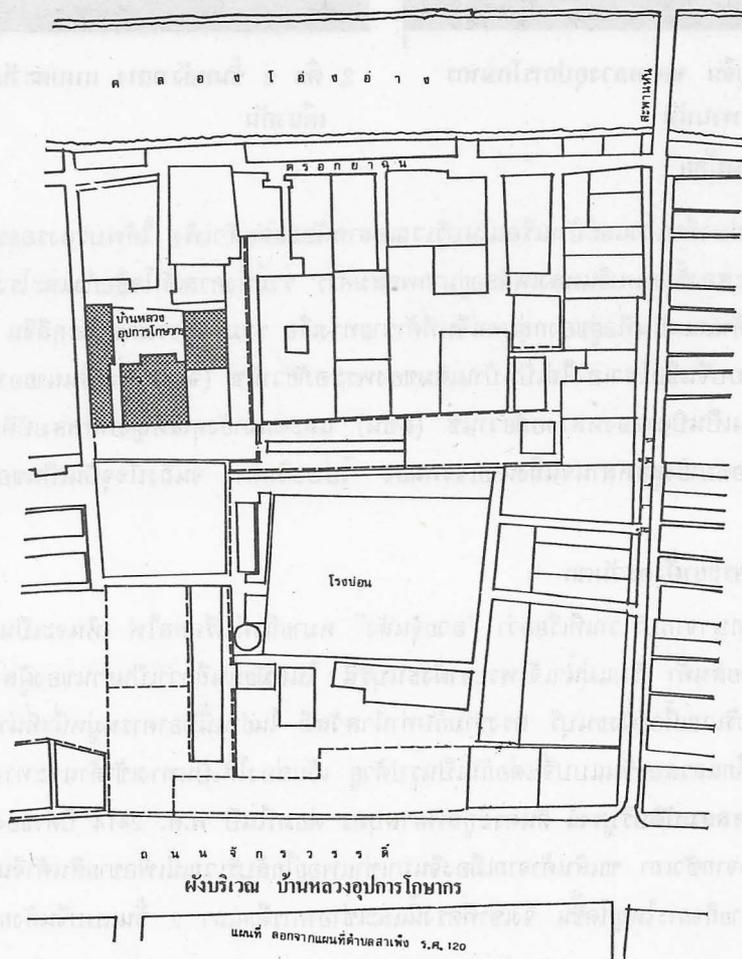
2 กุฏิที่วัดสุทัศน์เทพวราราม

3 กุฏิไม้วัดราชาธิวาส

4 กุฏิที่แบบตะวันตกวัดบวรนิเวศวิหาร

บริเวณคลองรอบกรุง (คลองโอ่งอ่างหรือคลองสะพานหัน - คลองบางลำพู)

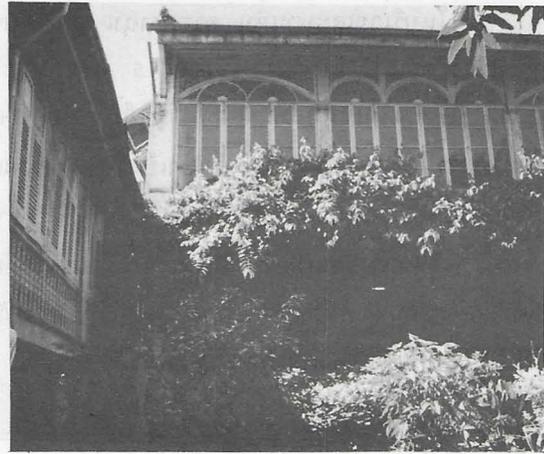
ในบริเวณสะพานหัน ตรอกยาจุน ใกล้วัดบพิตรพิมุขนี้ผู้วิจัยได้พบอาคารประเภทตึกแถวรุ่นเก่าที่มีห้องเรียงติดกันเป็นชุด ๆ ละประมาณ 5 ห้อง และเว้นที่ว่างเล็กน้อยระหว่างตึกแถวชุดหนึ่ง ๆ เป็นตึกแถว 2 ชั้น ปัจจุบันได้ใช้พักอาศัยและค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ไม่สามารถระบายอากาศได้แน่นอน สำหรับบ้านที่สำคัญในบริเวณนี้ที่ยกมาเป็นตัวอย่างศึกษาเป็นบ้าน 2 ชั้นแบบจีน 2 หลังที่สร้างประมาณปลายสมัยรัชกาลที่ 3 - รัชกาลที่ 4 ร่วมกับตึก 2 ชั้นแบบฝรั่งซึ่งสร้างประมาณสมัยรัชกาลที่ 5 อยู่ในฝั่งบริเวณเดียวกันสันนิษฐานว่าตึก 2 ชั้นสร้างขึ้นแทนที่บ้านแบบจีนในตำแหน่งเดียวกัน เป็นบ้านของนายทองคำ แซ่ตั้ง บุตรจีนดี และได้ขายตกทอดมายังหลวงอุปการโกษาการ (เวท วัชรากย์) ต่อมาตกทอดมายังพระภริยาศรีสำรวจและสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันเป็นของทายาทตระกูลวัชรากย์¹

¹ สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญศาสตราจารย์คุณหญิงพรพรรณ ธารานุมาศ (วัชรากย์), เจ้าของอาคารปัจจุบัน, 27 มิถุนายน 2524.

1

2

1 ตึก 2 ชั้นแบบจีน ของหลวงอุปการโกษากร
ตรอกยาหลุน สะพานหัน

2 ตึก 2 ชั้นหลังกลาง แบบตะวันตกในบริเวณ
เดียวกัน

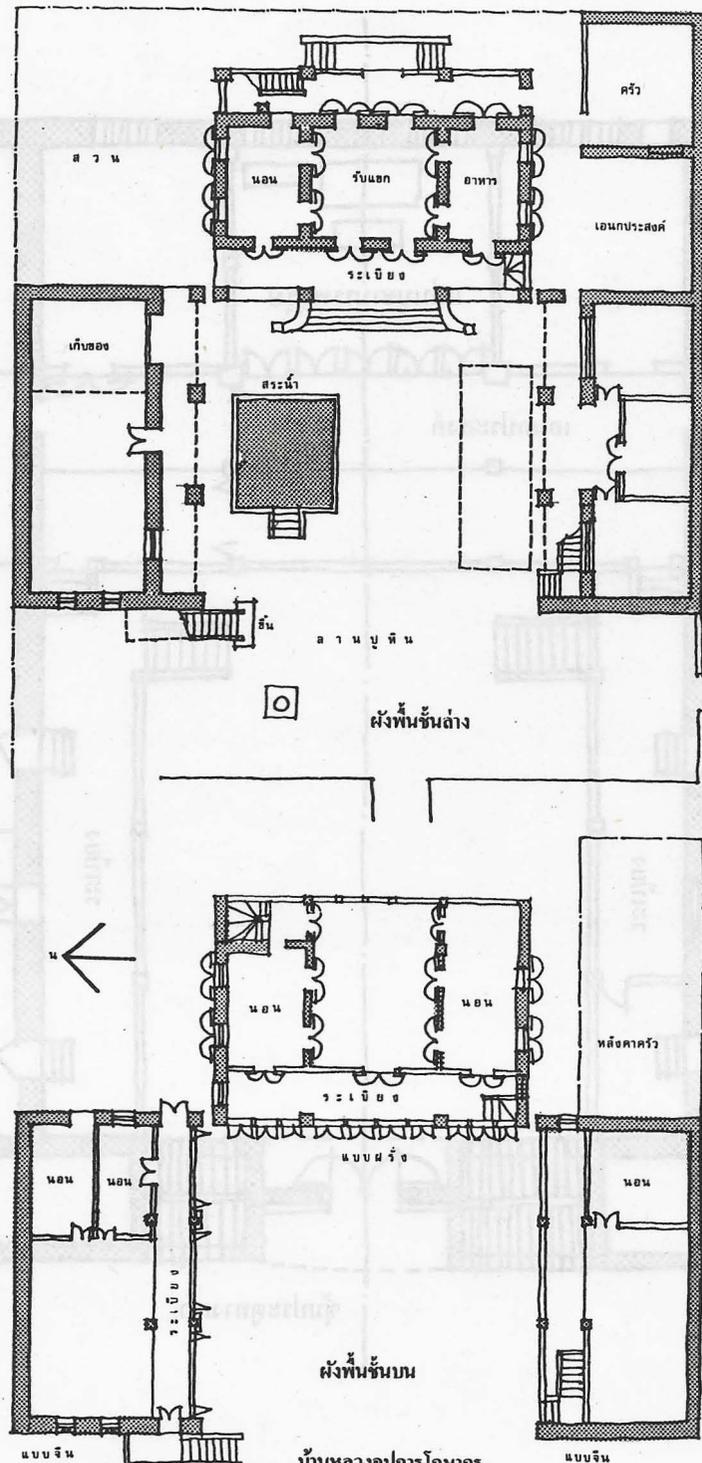
บริเวณสำเพ็ง - ตลาดน้อย

ผู้วิจัยได้ศึกษาตึกแถวและบ้านเรือนในบริเวณตลาดน้อยและสำเพ็ง ได้พบร่องรอยของชุมชนจีนอันมีตึกแถวชั้นเดียวและสองชั้นแบบจีนหลงเหลืออยู่มากพอสมควร รวมทั้งศาลเจ้าโจซือกั้งและโรงงิ้วด้วย บริเวณนี้เดิมเป็นที่เก็บสินค้าและเป็นที่อยู่ของกลุ่มคนจีนที่ค้าขายทางเรือ รวมทั้งกรรมกรและกุลีจีน ในกลุ่มนี้มีบ้านที่สำคัญคือ บ้านแบบจีนชื่อไชวเฮงไถ่เป็นบ้านเดิมของพระอภัยวานิช (จาค) ซึ่งเป็นนายอาคารหลวงผูกขาดการค้ารังนกนางแอ่นเป็นบิดาของหลวงอภัยวานิช (สอน) และตกมายังคุณหญิงพิศลสมบัติบริบูรณ์ (สิน) หลังจากนั้นได้ตกทอดมายังลูกหลานจนถึงนายเจงหลอง โปษยจินดา จนถึงปัจจุบันเป็นของทายาทตระกูลโปษยจินดา¹

บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก

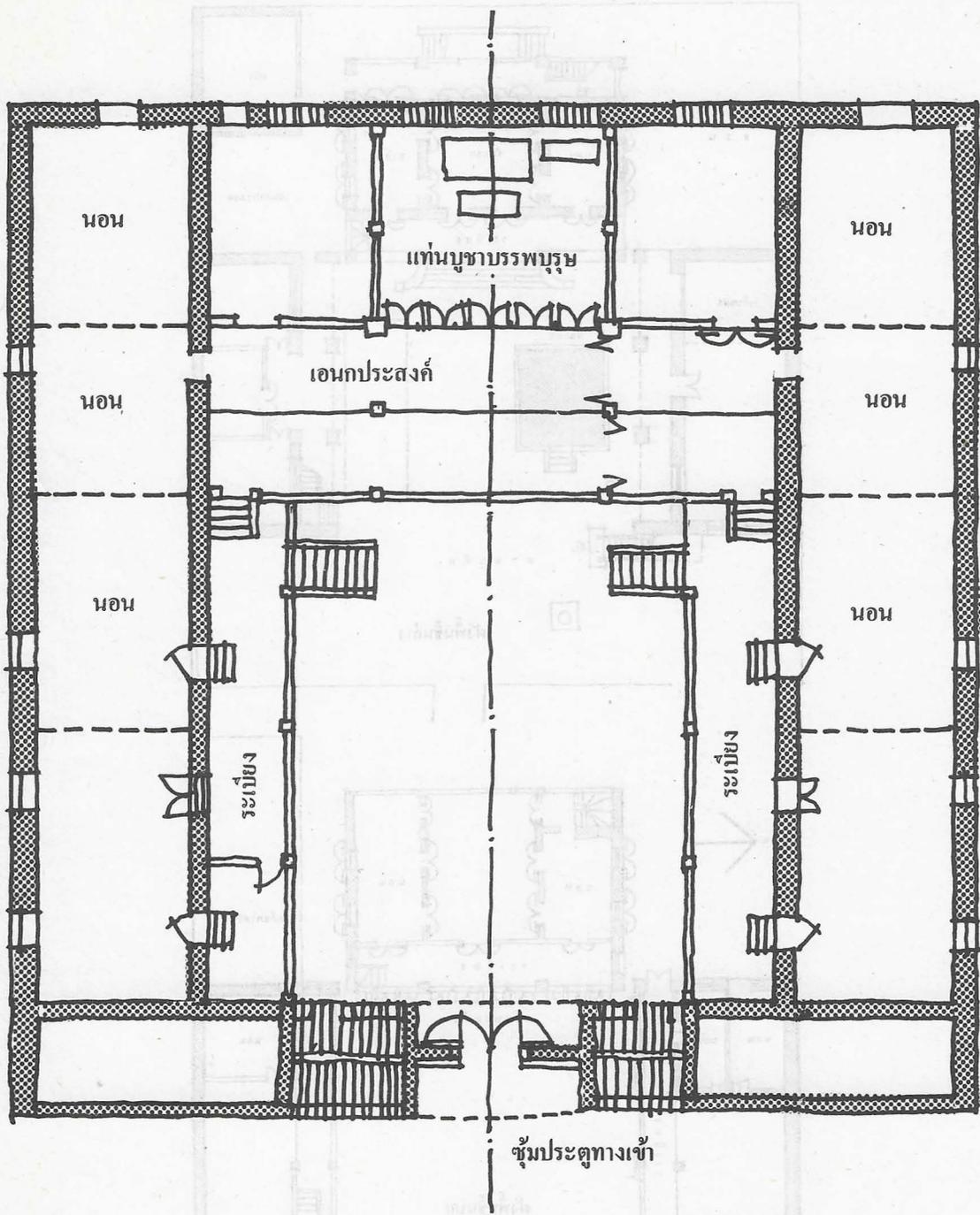
ผู้วิจัยได้ศึกษาจากบริเวณที่เรียกว่า “ฮวยจิ้นลั้ง” หมายถึงท่าเรือกลไฟ เห็นจะเป็นที่ซึ่งแต่เดิมเรือกลไฟเข้ามาเทียบถ่ายสินค้า ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรีนี้ ในสมัยนั้นถือว่าเป็นย่านของผู้ส่งสินค้าออกต่างประเทศที่สำคัญ บริเวณนี้อยู่ฝั่งธนบุรี ตรงข้ามกับท่าหน้าสวัสดิ์ ในย่านนี้มีอาคารหมู่หนึ่งที่น่าสนใจและผู้วิจัยหยิบยกมาศึกษาคือตึกแถวสองชั้นแบบจีนต่อกันเป็นรูปตัวยู เว้นช่องให้เป็นทางเข้าด้านละทางที่บริเวณนี้เดิมเป็นของคุณหญิงพิศลสมบัติบริบูรณ์ ต้นตระกูลพิศาลบุตร ต่อมาในปี พ.ศ. 2414 บิดาของนายตันฉือฮ้วงเดินเรือไปเรือสำเภาจากชวเตา ขนสินค้าจากเมืองจีนมาเช่าแพอยู่ใกล้บริเวณนี้เพื่อขายสินค้าจีน เช่น ผ้าแพรไหม หลังจากนั้นขยายกิจการใหญ่โตขึ้น จึงเช่าที่ตรงนี้และเช่าอาคารตึกแถว 2 ชั้นแบบจีนดังกล่าวซึ่งมีติดที่อยู่

¹ เพ็ชร ถิ่นรงค์ “ความเป็นมาของผู้ครองตึกไชวเฮงไถ่” และ เทพชู ทับทอง “บ้านเจ้าสัวสอน” (หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเจงหลอง โปษยจินดา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 2 ธันวาคม 2523) หน้า 1-13.

บ้านหลวงอุปการโกษากร
ตรอกยาจุน สะพานหัน

กรมศิลปากร กรมศิลปากร

ผังพื้นชั้นบน

บ้านพระอภัยวานิช ตลาดน้อย

เดิมด้วย จึงถือได้ว่าอาคารกลุ่มนี้คงสร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 หรือก่อนหน้านั้น ปัจจุบันเป็นกรรมสิทธิ์ของบริษัทหวังหลี ใช้เป็นที่ทำการของบริษัทด้านหนึ่ง ส่วนตึกแถวเก่าแบบจีนอีกด้านหนึ่งบริษัทหวังหลีให้พนักงานของบริษัทและครอบครัวอาศัยอยู่ นอกจากนั้นที่ดินติดกันนั้นก็เป็นของนายตันจื่อฮ้วง ต้นตระกูลหวังหลี มีบ้านแบบจีนที่น่าสนใจซึ่งเจ้าของได้รักษาให้อยู่ในสภาพเดิมอย่างดียิ่ง สร้างในปี พ.ศ. 2424 ซึ่งเป็นช่วงต้นรัชกาลที่ 5¹ แต่เนื่องจากเป็นบ้านแบบจีนที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับบ้านแบบจีนอื่นๆ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่สำรวจมาจึงจะนำมากล่าวไว้ร่วมกันในบทนี้พร้อมไปด้วยกัน

1

ชุมชนจีนที่บริเวณตลาดน้อย
มีตึกแถวแบบจีน และศาลเจ้า

ซุ้มประตูด้านในของบ้านโจวเฮงไถ่
ตลาดน้อย

¹ สัมภาษณ์คุณกิติ หวังหลี และคุณตันชิวตั้ง, เจ้าของอาคารในปัจจุบัน, 3 ตุลาคม 2524

1 เรือนแถวแบบจีนต่อกันเป็นรูปตัวยู ที่บริเวณฮวยจู้นลี่

2 ลานหน้าบ้านหวังหลี่ บริเวณฮวยจู้นลี่ ฝั่งธนบุรีติดแม่น้ำเจ้าพระยา

อีกบริเวณหนึ่งที่ถูกวิจัยได้นำมาเป็นตัวอย่างศึกษา คือบริเวณท่าดินแดง ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก เยื้องกับบริเวณทรงวาดและท่าน้ำราชวงศ์ บริเวณนี้มีบ้านแบบจีนเหลืออยู่หลายหลัง แต่ยังคงอยู่ในสภาพดี และผู้วิจัยนำมาเป็นตัวอย่างศึกษา คือบ้านโปษั๊ก เป็นกลุ่มบ้านแบบจีนของหลวงวารีราชยกต์ (เจ้สัวโป) ซึ่งเป็นบุตรของเจ้สัวล่อแซ ซึ่งเดินทางมาจากหมู่บ้านใกล้ชัวเถามาตั้งรกรากทำการค้าที่เมืองไทย โดยพักอาศัยอยู่แพ ต่อมาเมื่อการค้าเจริญดีจึงได้ซื้อที่ดินริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณนี้และได้สร้างตึกแบบจีนชั้นเดียวไว้ ต่อมาพระยาพิพัฒน์ธนากร (ฉิม โปษยานนท์) สร้างตึก 2 ชั้นแบบฝรั่งขึ้นที่ปีกด้านข้างที่ติดคลองในภายหลัง ปัจจุบันเป็นของทายาทตระกูลโปษยานนท์¹

ตึกชั้นเดียวแบบจีน และตึก 2 ชั้นแบบตะวันตก บ้านโปษั๊ก ท่าดินแดง

บริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย และคลองมอญ

บริเวณริมคลองที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาเหล่านี้ ได้พบบ้านแบบเรือนไทยแทรกอยู่กับบ้านไม้ที่สร้างขึ้นในยุคสมัยต่อ ๆ มา ส่วนใหญ่ไม่สามารถระบุอายุของเรือนได้ชัดเจนเพราะตกทอดกันต่อ ๆ มา เรือนไทยที่พบชนิดที่เป็นเรือนฝาจาก ฝากระแซงอ่อน หลังคามุงจากมีอยู่น้อยมาก และทรุดโทรมทั้งร้างไว้สันนิษฐานว่าอาจเป็นบ้านที่สร้างในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เรือนไทยที่ยังเหลืออยู่ส่วนใหญ่เป็นเรือนฝากระดานหลังคามุงกระเบื้องหรือมุงสังกะสี ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างในยุคต่อ ๆ มา

¹ คุณหญิงโคมศรี วินิจฉัยกุล, "พระคุณพ่อ" คุณหญิงโคมศรี วินิจฉัยกุล พิมพ์ในโอกาสอายุครบ 60 ปี หน้า 1-2, 96-101.

บ้านแบบจีน

บ้านแบบจีนแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ ประเภทเรือนแถวหรือตึกแถวแบบจีนสำหรับลูกจ้างหรือกรรมกรจีน ซึ่งมีรายได้ปานกลางหรือค่อนข้างต่ำ อีกประเภทหนึ่งคือบ้านของพ่อค้า คหบดีจีนที่มีฐานะดี เช่น พวกเจ้าสัว หรือนายอากรต่าง ๆ สำหรับตึกแถวนั้น ไม่ปรากฏรูปแบบการวางตำแหน่งอาคารที่แน่นอนตายตัว ขึ้นอยู่กับถนนและบริเวณที่ตั้งเป็นสำคัญ เช่น กลุ่มตึกแถวแบบจีนที่ตลาดน้อย (ดูภาพประกอบ) ส่วนเรือนแถวแบบจีนบริเวณฮวยจันลิ่ง ริมแม่น้ำเจ้าพระยานั้นเป็นกลุ่มเรือนแถว 2 ชั้นมีบันไดอยู่ภายนอกอาคารต่อกันเป็นรูปตัวยู ทุกห้องหันหน้าเข้าหาเนื้อที่ตรงกลางซึ่งเป็นลานโล่ง และหันด้านหลังโล่งสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนกลางของด้านที่หันออกสู่แม่น้ำเป็นที่บูชา เนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 6 ไร่

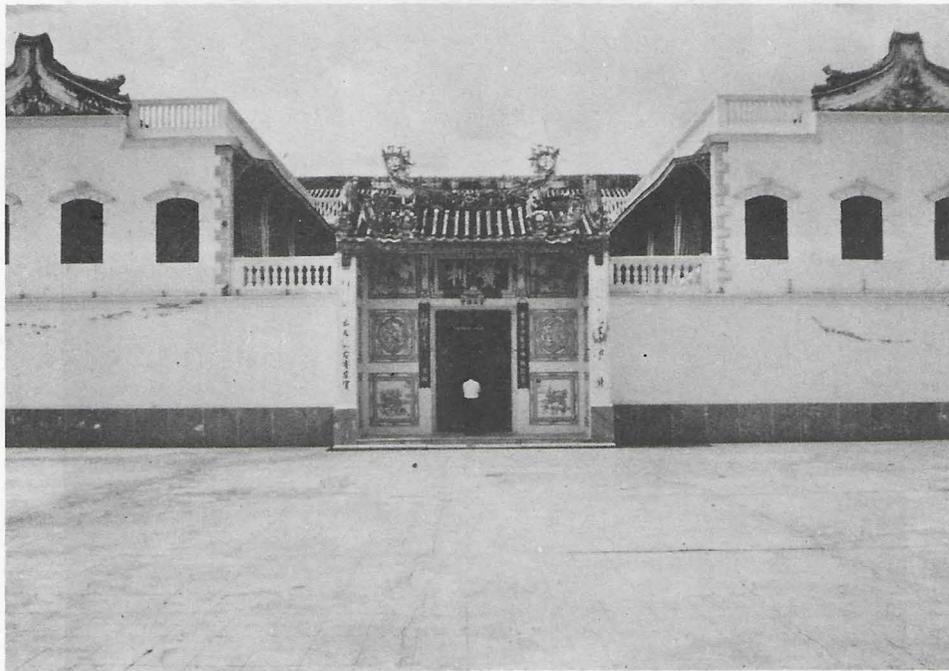

1 กลุ่มตึกแถวแบบจีนที่ตลาดน้อย

2 เรือนแถวแบบจีนที่บริเวณฮวยจันลิ่ง

2

ส่วนบ้านคหบดีจีนนั้นเท่าที่สำรวจ 5 หลัง ในย่านต่าง ๆ กัน มีลักษณะการวางตำแหน่งอาคารในผังบริเวณเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันทั้งสิ้น คือ การวางอาคารโดยคำนึงถึงแม่น้ำซึ่งถือเป็นมงคลหรือถนนที่ผ่านหน้าที่ดินเป็นสำคัญมากกว่าที่จะคำนึงถึงทิศทาง ประกอบกับในสมัยนั้นใช้เส้นทางน้ำเป็นทางสัญจรหลัก บ้านแบบจีนมักจะประกอบด้วยอาคารสำคัญ 3 หลัง คือมีตึกใหญ่อยู่กลางเป็นเรือนประธานมีกว้างขนานกับแม่น้ำ หรือขนานกับถนนด้านหน้า และมีตึกยาวขนาด 2 ข้างตั้งฉากกับแม่น้ำหรือถนน ตึกทั้ง 3 หลังจะมีทั้งชั้นเดียวและ 2 ชั้น แต่ที่พบจากการสำรวจเป็น 2 ชั้นเกือบทั้งหมด มีบันไดขึ้นจากภายนอก การจัดวางตำแหน่งอาคารจะเป็นลักษณะสมดุทธ์ชนิดมีแกนกลาง และส่วนประกอบ 2 ข้างของแกนกลางเหมือนกัน (symmetrical balance) เนื่องจากลานตรงกลางระหว่างตึก 3 หลัง จะปล่อยให้โล่ง (open court) อาจปูด้วยกระเบื้องดินเผาขนาดใหญ่ หรือแผ่นหินแกรนิตปูทางเท้าจากเมืองจีน ซึ่งติดมากับเรือสินค้าใช้เป็นอับเงาถ่วงเรือ ลานโล่งนี้จะเปิดออกสู่แม่น้ำ หรือหันหน้าสู่ถนน (ดูภาพ) บ้านแบบจีนที่ทำการสำรวจ 5 หลัง วางลักษณะนี้ทั้งสิ้น คือ หันลานด้านหน้าออกสู่แม่น้ำ 3 หลัง หันหน้าสู่คลองด้านหน้าบ้าน 1 หลัง และหันหน้าสู่ทางเข้าจากถนนด้านหน้า 1 หลัง ทางด้านหน้าของลานมักจะมีซุ้มประตูแบบจีน มีหลังคาคลุมในแนวที่ตรงกับตึกใหญ่ตรงกลางมีป้ายชื่อบ้านเหนือประตูทางเข้าใหญ่ บางบ้านมีผนังที่บสองข้างของประตูทางเข้า และเขียนภาพเรื่องราวของจีนบนผนังด้วย (ดูภาพ)

บ้านหวังหลี่ในบริเวณฮวยจิ้นลี้

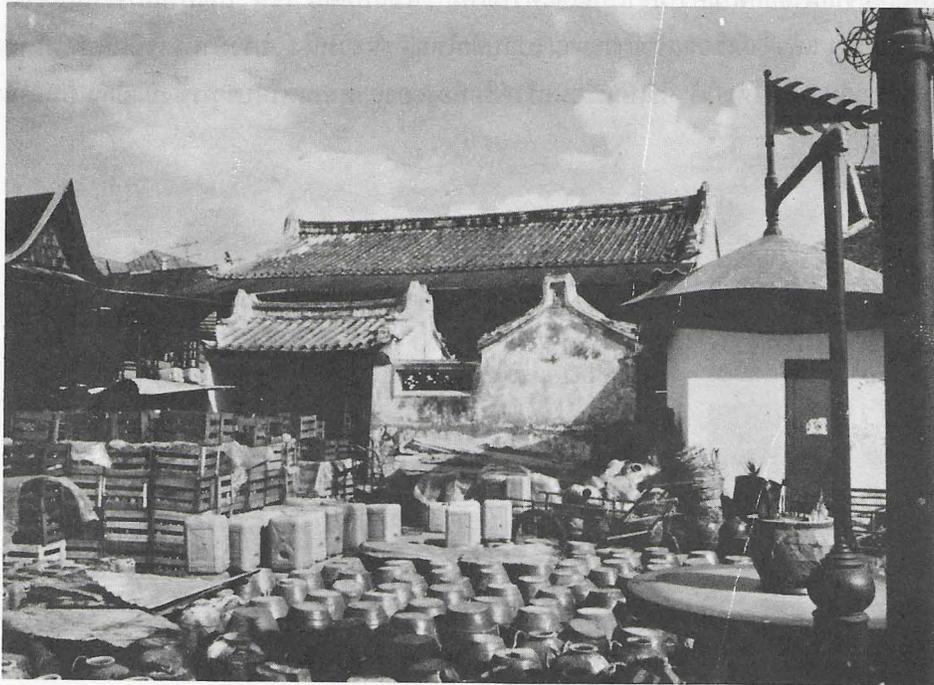
ขอสงวนลิขสิทธิ์ในภาพและข้อความ
 ศึกษานานาชาติ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

1

2

3

- 1 ชุมประตูแบบจีน มีหลังคาคดลุม มีภาพเขียนบนผนังข้างประตู
- 2 ประตูและป้ายที่ทางเข้าด้านหน้าของบ้านหวังหลี่
- 3 การวางกลุ่มอาคารแบบจีนบริเวณศาลเจ้ากวนอู

ซุ้มประตูของกลุ่มอาคารแบบจีนของบ้านโปษั๊ก

การจัดวางกลุ่มอาคารดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นแนวทางกว้าง ๆ เท่านั้น อาจมีความแตกต่างออกไปหรือมีอาคารเพิ่มเติมจากนี้ได้อีกตามความจำเป็นและความเหมาะสมกับที่ดิน เช่น บางบ้านอาจเว้นเนื้อที่ด้านหลังเป็นลานโล่งแคบ ๆ แล้วจึงมีเรือนแถวยาวขนานไปกับตึกใหญ่อีกแถวหนึ่ง บางบ้านอาจมีเนื้อที่ด้านข้างที่เปิดประตูติดต่อกับกลุ่มอาคารใหญ่ได้ ใช้เป็นเรือนครัวหรือที่อยู่ของลูกหลานหรือบริวารซึ่งมักมีกันเป็นจำนวนมาก (ดูภาพ)

เนื้อที่ด้านหลังเป็นลานโล่งทางยาวของบ้านหวังหลี่

สำหรับเนื้อที่ดินของบ้านแบบจีนแต่ละหลัง เท่าที่พบจากการสำรวจ ส่วนใหญ่มีเนื้อที่ค่อนข้างมาก ตั้งแต่ประมาณ $\frac{3}{4}$ ไร่เศษ จนถึง 5 ไร่เศษ

บริเวณที่ปลูกต้นไม้ อาจปลูกในลานโล่งตรงกลางหรือในลานด้านหลัง ต้นไม้ใหญ่ที่ปลูกมักเป็นไม้ผลหรือไม้มงคล เช่น ขนุน ชมพู่ต่างๆ มะปราง มะขาม มะม่วง หรือต้นไทร เป็นต้น นอกจากนั้นก็มีไม้

กระถาง เช่น ต้นแก้ว ต้นทับทิม หรือไม้เลื้อย เช่น กุมาริกา เล็บมือนาง อาจมีอ่างลายครามใหญ่ ๆ ปลูกบัวสีต่าง ๆ บางบ้านมีเนื้อที่ด้านหลังติดกับตัวบ้านเป็นสวนผลไม้ เช่น มะม่วงพันธุ์ต่าง ๆ ชมพู มะพร้าว มะพร้าว และมังคุด เป็นต้น

บ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

เนื่องจากในการสำรวจไม่สามารถจะระบุอายุของบ้านในรุ่นนี้ได้แน่นอน ส่วนในเอกสารทางประวัติศาสตร์มีเพียงเล็กน้อย และไม่ได้กล่าวถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมและรายละเอียดมากนักเท่าที่ปรากฏหลักฐาน บ้านประเภทนี้มักอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นส่วนใหญ่ เช่น ดึก 2 ชั้นหน้าวัดประยูรวงศาวาส ซึ่งเคยเป็นดึกพักรับรองราชทูตต่างประเทศ บ้านของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ บ้านหมอบลัดเลย์ และห้างร้านของพ่อค้าฝรั่งที่ตั้งบ้านเรือนและห้างร้านอยู่ตอนใต้ของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณบางรัก สีลม ถนนตก บางคอกแหลม เป็นต้น ซึ่งยังต้องใช้ทางน้ำเป็นเส้นทางสัญจร สันนิษฐานว่า บ้านเรือนเหล่านี้คงหันหน้าออกด้านแม่น้ำเป็นหลัก

บ้านของสมเด็จพระยาฯ ขณะที่ยังดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาโกษาโหม (ช่วง) ในสมัยต้นรัชกาลที่ 4 ตามที่ประมวลจากคำบอกเล่าของหม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์ ในหนังสือ *Anna and the King of Siam* นั้น บ้านนี้อยู่ริมคลองแห่งหนึ่ง (สันนิษฐานว่าเป็นคลองสาน) มีท่าหน้าอยู่หน้าบ้านจากท่าหน้ามีประตูเตี้ย ๆ เปิดออกสู่ลานบ้านที่ปูด้วยศิลาตัดอย่างหยาบ ๆ (อาจเป็นหินแกรนิตจากเมืองจีน) บริเวณทางเดินเข้าสู่ตัวบ้านมีตุ๊กตาคานเป็นทหารจีนขี่ม้ายืนเฝ้าประตูอยู่ ทางซ้ายมือมีศาลาสำหรับแสดงละคร (และเคยใช้เป็นศาลสอบสวนผู้ต้องหาในสมัยรัชกาลที่ 5) ทางขวามือมีคฤหาสน์ของเจ้าพระยาโกษาโหม ข้างหน้าคฤหาสน์มีสนามหญ้าใหญ่เป็นรูปครึ่งวงกลม นอกจากตัวคฤหาสน์ใหญ่แล้วก็อาจมีเรือนแถวหรือเรือนครัวอยู่ในกลุ่มอาคารนี้ด้วย¹ เนื้อที่ดินขนาดกว้างใหญ่เท่าใดไม่ได้รับรู้ไว้

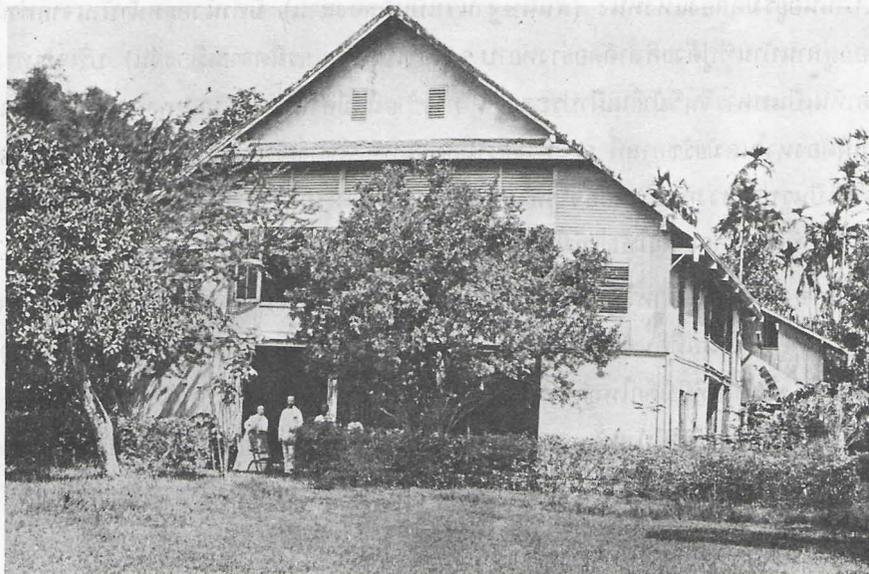
ส่วนดึกของหลวงที่ใช้สำหรับเป็นที่พักรับแขกเมืองชาวต่างประเทศ ซึ่งเรียกว่าบริติชแฟคตอรี หน้าวัดประยูรวงศาวาสนั้น มีเนื้อที่ดินด้านหน้าริมแม่น้ำเจ้าพระยา กว้าง 20 วา 2 คอก (41 เมตร) มีเนื้อที่รวมประมาณ 2 ไร่ ในเนื้อที่นี้มีดึกใหญ่ 1 หลัง มีเรือนแถว 2 หลัง และเรือนครัวเก่า 1 หลัง เรือนครัวใหม่ 1 หลัง มีกำแพงล้อมรอบที่บ้านทั้ง 4 ด้าน ที่ดินและอาคารในที่นี้ ครั้นถึงต้นรัชกาลที่ 5 ในประมาณปี พ.ศ. 2419 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอนุญาตให้พระยาภาณุวงศ์อภัยวงศ์ได้ 5 ปี ก็พระราชทานให้เป็นกรรมสิทธิ์แก่พระยาภาณุวงศ์²

ส่วนบ้านของชาวต่างประเทศในสมัยนั้น จากภาพถ่ายของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เช่น บ้านหมอบลัดเลย์ ที่ปากคลองบางหลวง ริมบ่อมิไชยประสิทธิ์ แสดงให้เห็นตัวบ้านและบริเวณประกอบตามสมควร และภาพถ่ายบริเวณโรงสีข้าวของห้างมาแก้ว ริมแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีบ้านอยู่ในบริเวณนี้ด้วย รวม

¹ มาร์กาเรต แลนดอน, *แอนนากับพระเจ้ากรุงสยาม*, แปลโดย อ. สนิทวงศ์, หน้า 49-50.

² กจข. ร. 5 *สารบาญสมุคพิเศษ* เล่ม 14 จศ. 1236-1266 เลขที่ 9, หน้า 10-11.

ทั้งบ้านกงสุลอังกฤษในสมัยนั้น และตึกหลวงที่ให้ฝรั่งเช่าที่ทำเตียน (ดูภาพ) จากภาพถ่ายไม่สามารถระบุลักษณะการวางอาคารในผังบริเวณได้ชัดเจนนัก แต่เห็นได้ว่าส่วนใหญ่มีบริเวณบ้านที่มีเนื้อที่กว้างขวาง มีสนามหญ้าอยู่ทางด้านหน้าหรือด้านข้างของตัวบ้าน มีต้นไม้พุ่มที่ไม่ใหญ่โตนัก ปลูกเรียงรายไปรอบ ๆ สนาม บางบ้านในสนามมีกระถางต้นไม้ขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนฐานยกสูง (urn) ตามแบบต่างประเทศ¹ ลักษณะการจัดผังบริเวณที่มีสนามหญ้าประกอบกับตัวอาคารนี้ ก็เป็นอิทธิพลของพวกหมอสอนศาสนาชาวต่างประเทศ ที่นำเข้ามาใช้ในเมืองไทยเป็นยุคแรก รวมทั้งพันธุ์ไม้ เช่น เฟื่องฟ้า พุทธรักษา ด้วย การจัดบริเวณของไทยเราแต่เดิมนั้นไม่มีสนามหญ้า ไม่รู้จักวิธีทำสนามหญ้า ส่วนใหญ่เป็นการปลูกต้นไม้แบบสวนผลไม้ คือมีต้นไม้ใหญ่แบบสวนตามธรรมชาติ มีต้นไม้กระถางอยู่บนชานเรือน ไม่มีการจัดให้มีที่ว่างเว้นหน้าอาคารหรือข้างอาคารเป็นสนามหญ้าเช่นที่นิยมในยุโรปและในอเมริกาในสมัยนั้น ซึ่งมักมีรูปร่างต่าง ๆ เช่น รูปวงกลม วงรี หรือโค้งครึ่งวงกลม ประกอบด้วยถนนล้อมรอบ ส่วนบ้านของสมเด็จพระเจ้าพระยาวงศาอาจได้รับอิทธิพลจากบ้านในสิงคโปร์ซึ่งก็คงได้รับอิทธิพลจากอังกฤษมาอีกทอดหนึ่ง จึงนำมาใช้ในการจัดผังบริเวณบ้านของท่านดังที่หม่อมแอนนาได้กล่าวถึงไว้

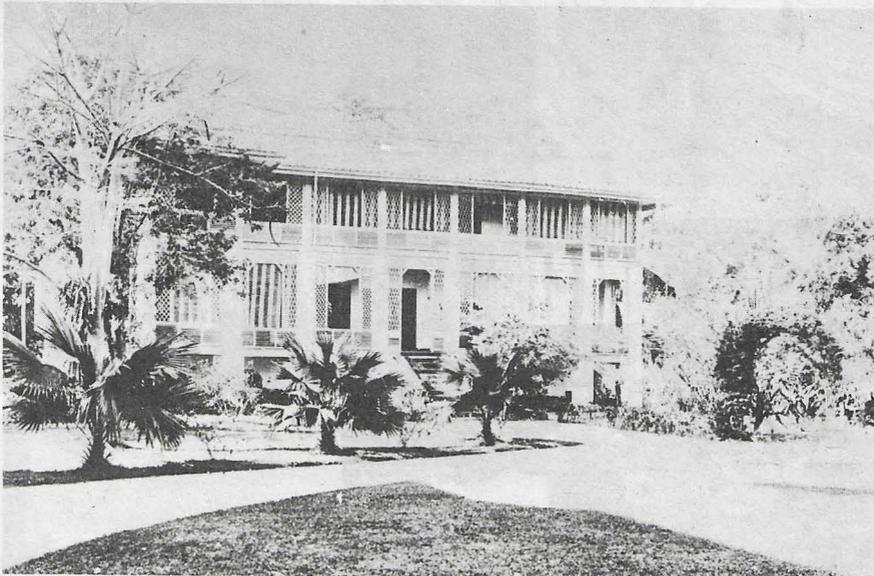

บ้านหมอบลัดเลย์

¹ สัมภาษณ์ศาสตราจารย์ อัน นิมมานเหมินท์, สถาบันและนักผังเมือง, 15 สิงหาคม 2524.

1

2

1 บ้านและโรงสีข้าวของห้างมากั่ว ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

2 ด้านหน้าบ้านกงสุลอังกฤษ

เนื้อที่ใช้สอย

เรือนไทย

เนื้อที่ใช้สอยของบ้านแบบเรือนไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้ มีแบบอย่างเช่นเดียวกับเรือนไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือมีความยืดหยุ่นในการจัดเนื้อที่ใช้สอย ตามจำนวนผู้อยู่อาศัย ตามฐานะและตามความ

บ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

สำหรับบ้านของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ที่ริมคลองสานในสมัยรัชกาลที่ 4 จากความทรงจำของหม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์นั้น แอนนากล่าวถึงบ้านนี้ไว้ว่า บนคฤหาสน์นี้มีห้องกว้างอยู่เรียงรายกันเป็นแถวยาวทุก ๆ ห้องมีพรมปูเรียบร้อย ที่หน้าต่างมีผ้าม่าน มีโคมไฟระย้าทำด้วยแก้วห้อยจากเพดานห้อง ในห้องประดับดอกไม้สดต่าง ๆ เครื่องตกแต่งมีแจกันราคาแพง คนโทน้ำทำด้วยโลหะมัน มีรูปสลักแบบยุโรป และแบบตะวันตกทั้งเก่าและใหม่ มีม่านกำมะหยี่ห้อยจากเพดานจุดพื้น ส่วนห้องใหญ่ 2 ห้องในบ้านเจ้าพระยาภักลาโหมที่จัดเตรียมไว้ให้แอนนาและคนรับใช้ผู้นั้นเป็นห้องที่อยู่ปลายด้านตะวันตกของตัวบ้าน ห้องนี้เปิดออกสู่เฉลียงที่เรียบสงบ ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้ผล เฉลียงหันหน้าไปทางสระน้ำเล็ก ๆ ที่มีปลาเงิน ปลาทองแหวกว่ายอยู่ ส่วนเครื่องเรือนนั้นมีเตียงนอนและเตียงนั่ง (ตั้ง) มีพรมปูทับสำหรับรองนั่ง¹

ส่วนเทาน์แซนด์ ฮาร์ริส ซึ่งเป็นทูตสหรัฐอเมริกาเข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรีในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น เมื่อฮาร์ริสได้มีโอกาสไปพบเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อัครมหาเสนาบดีที่บ้านของท่าน ฮาร์ริสได้บันทึกไว้ว่า

“...บ้านของท่านอัครมหาเสนาบดีใหญ่โตโอ้อ่าเกินกว่าที่ข้าพเจ้าคาดเอาไว้มาก เป็นบ้านแบบยุโรป มีกระจกบานใหญ่ ๆ ใสอยู่ในกรอบ ปิดทองระยิบระยับผนังอยู่ มีนาฬิกาขนิมตุ้ม มีเทอร์โมมิเตอร์ รูปแกะสลักของศิลปกรรมลอนดอน และภาพการรบของจักรพรรดิขึ้นไปเขียน... จากห้องพักแขกก็เข้าไปสู่ห้องพิเศษ มีเสาหลายต้นค้ำอยู่ ห้องนอนตกแต่งด้วยมุ้งไหมและม่านสีแดงเข้มหรูหรา มีปืนไรเฟิลของซาร์พแขวนอยู่บนผนังกระบอกหนึ่ง ห้องน้ำและห้องซักล้างก็งามวิจิตรทีเดียว บ้านนี้ต้องมีเนื้อที่ลึกเข้าไปถึง 200 ฟุต (60 เมตร) โดยไม่รวมบรรดาตึกแถวของพวกบริวารที่ปลูกติดต่อกันเป็นพิคไปตลอดถนน²

หม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์นั้น เมื่อมาถึงเมืองไทยใหม่ ๆ ก็พักอยู่ที่บ้านเจ้าพระยาภักลาโหม ต่อมาได้ย้ายไปอยู่บ้านของตนเองซึ่งอยู่ไม่ไกลจากบ้านเจ้าพระยาภักลาโหมนัก คืออยู่ตรงที่บ้านเดิมของสมเด็จพระบรมมหาราชวัง เป็นบ้านที่มี 9 ห้อง รวมทั้งห้องน้ำและครัวเป็นบ้านไม้ 2 ชั้น มีระเบียงบางห้องน่าสบาย และมีอากาศถ่ายเทได้ปลอดโปร่งดี พื้นปูด้วยเสื่ออ่อน มีเตียงนอน มุ้ง และมีการทาสีผนังด้วยสีน้ำปูนขาว³

⁴ ส่วนตึกของหลวงสำหรับรับทูตและแขกเมืองชาวต่างประเทศ หน้าวัดประยูรวงศาวาสนั้น มีการบันทึกไว้แต่เพียงขนาดของแต่ละอาคารในบริเวณที่ดินนั้น คือ ประกอบด้วยตึกใหญ่ 1 หลัง

¹ มาร์กาเรต แลนดอน, *แอนนา กับพระเจ้ากรุงสยาม*, หน้า 50, 56, 62, 78.

² เทาน์แซนด์ ฮาร์ริส, *บันทึกประจำวันของเทาน์แซนด์ ฮาร์ริส*, หน้า 50-51.

³ มาร์กาเรต แลนดอน, *แอนนากับพระเจ้ากรุงสยาม*, หน้า 150, 162.

⁴ กจข., ร. 5 *สารบาญสมุทพิเศษ* เล่ม 14 จศ. 1236-1266 เลขที่ 9 หน้า 11.

- ชั้นบนมี 3 ห้อง ขนาดกว้าง 4 วา ยาว 7 วา 2 ศอก (8.00 x 15.00 เมตร)

- เฉลียงโดยรอบ กว้าง 5 ศอก (2.50 เมตร)

- มุขหน้าชั้นล่าง กว้าง 9 ศอก ยาว 8 ศอก (4.50 x 4.00 เมตร)

- มุขหลังชั้นล่าง 3 ห้อง กว้าง 10 ศอก ยาว 4 วา (5.00 x 8.00 เมตร)

ในกลุ่มอาคารยังประกอบด้วยเรือนแถวด้านเหนือ หลังหนึ่งมีขนาด

- กว้าง 3 วา 1 ศอก ยาว 20 วา 2 ศอก (6.50 x 41.00 เมตร)

- เฉลียงกว้าง 3 วา (6.00 เมตร)

และมีเรือนแถวด้านใต้หลังหนึ่ง มีขนาด

- กว้าง 3 วา 1 ศอก ยาว 19 วา 2 ศอก (6.50 x 39.00 เมตร)

- เฉลียงกว้าง 5 ศอก 1 คืบ (2.75 เมตร)

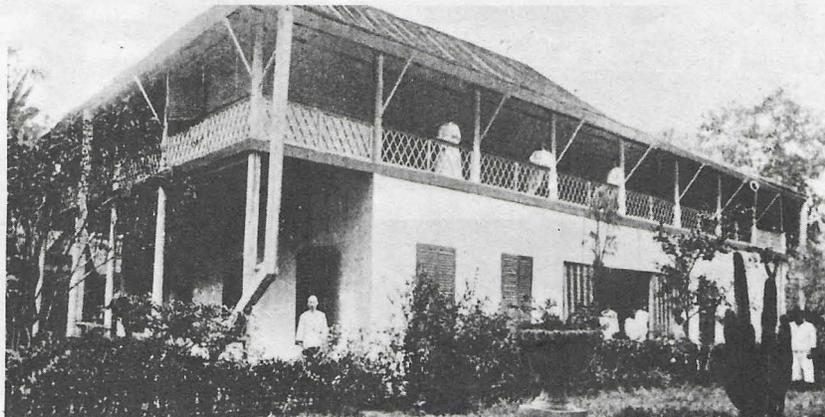
มีครัวไฟเก่าหลังหนึ่ง มีขนาด

- กว้าง 3 วา 1 ศอก ยาว 5 วา 1 ศอก (6.50 x 10.50 เมตร)

และมีครัวไฟใหม่อีกหลังหนึ่ง ขนาด

- กว้าง 3 วา ยาว 5 วา (6.00 x 10.00 เมตร)

บ้านของมิชชันนารีอเมริกัน เช่น บ้านหมอบลัดเลย์ ซึ่งปลูกบ้านของตนเองที่ปากคลองบางหลวง และตึกของหลวงที่ทำเตียนให้ฝรั่งเช่านั้นเป็นเรือนไม้ 2 ชั้น หลังคาทรงจั่วหรือปั้นหยา ชั้นบนมีห้องนอน ห้องพักผ่อน และห้องรับประทานอาหาร ส่วนมากมีระเบียงโดยรอบ ชั้นล่างมักมีส่วนหนึ่งที่เปิดโล่ง ใช้เป็นที่รับรองแขก หรือทำกิจกรรมอื่น เช่น ตระวักวิชาคนไข้ เรือนเหล่านี้สามารถสนองประโยชน์ใช้สอยขั้นพื้นฐานแก่มิชชันนารีได้เป็นอย่างดี คนไทยในสมัยนั้นเรียกเรือนชนิดนี้ว่า “เรือนแบบฝรั่ง”¹

บ้านแบบมิชชันนารี

¹ ใจแสง สุขะวัฒนะ, “การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก.....” หน้า 47.

ลักษณะขององค์ประกอบ โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

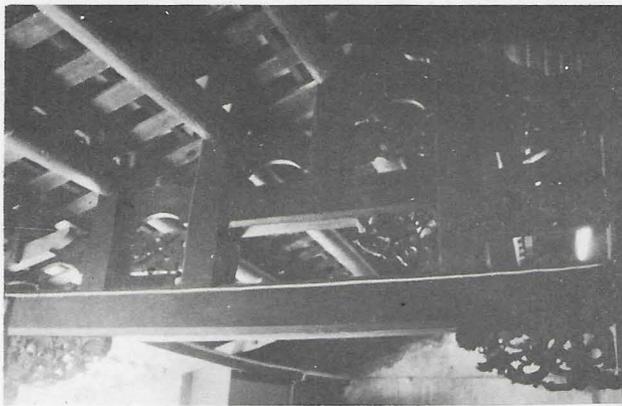
เรือนไทย

สำหรับเรือนไทยของราษฎรทั่วไปนั้น ก็ยังคงมีลักษณะขององค์ประกอบ โครงสร้างหลักและวัสดุ ก่อสร้างทั่วไปเหมือนกับเรือนไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 - 3 ดังได้กล่าวถึงไว้แล้วในบทที่ 1

บ้านแบบจีน

โครงหลังคาและวัสดุผนัง

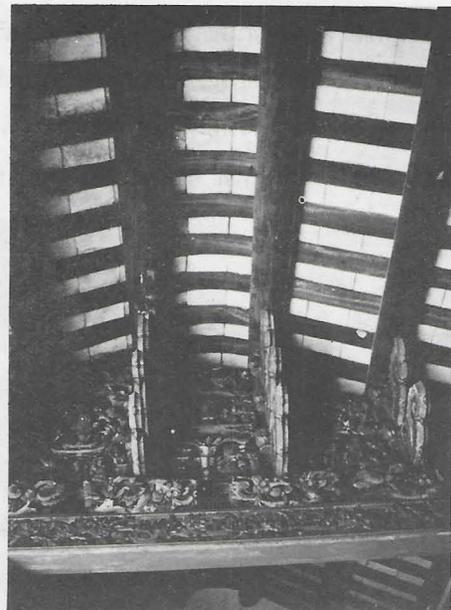
- จากบ้านที่สำรวจพบว่าโครงหลังคาเป็นไม้ซุงกลมก็มี และเป็นไม้หน้าตัดสี่เหลี่ยมก็มี เป็นหลังคา ทรงจั่วหรือมณฑลที่สันหลังคาโค้งแอ่น ด้านหน้าจั่วมีปูนปั้นปิด เอียงไปตามรูปหลังคา ส่วนบนสุด
- ตัดบ้านไม่เป็นมุมแหลมทรงสูงเหมือนเรือนไทย และมุมหลังคามีความเอียงลาดน้อยกว่าหลังคา เรือนไทย การถ่ายน้ำหนักโครงสร้างเป็นแบบจีน ส่วนบ้านคหบดีจีนตัวไม้โครงสร้างหลังคาเป็นไม้ ขนาดใหญ่แกะสลัก มีลวดลายแบบจีน (ดูภาพ)
- วัสดุผนังหลังคาทุกหลังที่สำรวจเป็นกระเบื้องดินเผาจากกล้วยไม้เคลือบรูปโค้ง สันรอยต่อระหว่าง แผ่นกระเบื้องพอกปูนปั้นเป็นรูปโค้งกลม

1

3

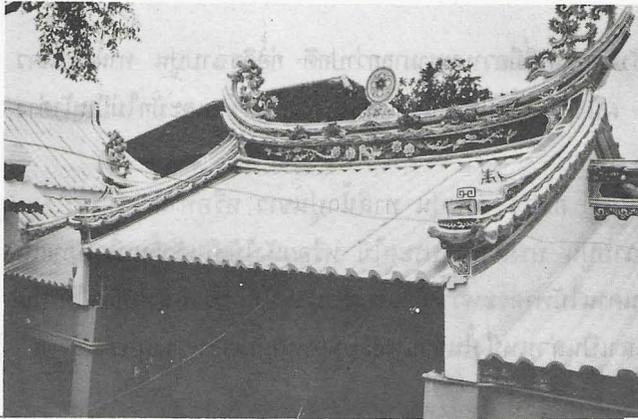
2

1 โครงหลังคาของบ้านโซวเฮงไถ่

2 โครงหลังคาบ้านโป๊ซ๊กี้

3 โครงหลังคาบ้านเลขที่ 135-137-139

สะพานหัน

1

1 หลังคาซุ้มประตูทางเข้าบ้านโฆวเองใต้

2

2 ผนังด้านหน้าจั่วและหลังคาแบบจีน บ้านหวังหลี่

3 หลังคาแบบจีน แบบต่างๆ และผนังด้านหน้าจั่ว ตามแนว
โครงหลังคา

3

ภาพประกอบ ๑: โครงสร้างหลังคาแบบจีน
ภาพประกอบ ๒: ผนังด้านหน้าจั่ว
ภาพประกอบ ๓: หลังคาแบบจีน

ผนังภายนอกและภายใน

- ผนังภายนอกทุกหลังที่สำรวจเป็นผนังรับน้ำหนักที่มีความหนามากกว่าปกติ ก่ออิฐฉาบปูน ทาสีน้ำปูนขาว หรือทาสี อิฐที่ใช้เป็นอิฐขนาดใหญ่ ผนังด้านนอกใช้เป็นกำแพงไปด้วยในตัว และมักไม่มีหน้าต่างที่กำแพงภายนอก
- เสาชั้นล่างมักเป็นเสาสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ก่ออิฐ ฉาบปูน ทาสีน้ำปูนขาว หรือทาสี
- ผนังภายใน บางส่วนเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูน บางส่วนใช้ประตูไม้ หรือผนังไม้เป็นตัวกันเนื้อที่ภายใน
- อาคารที่เป็นห้องแถวแบบจีนมักเป็นคานไม้พาดระหว่างกำแพงรับน้ำหนัก บางหลังใช้เสาไม้เป็นแกนภายใน และก่ออิฐฉาบปูนหุ้มเสาเป็นส่วนหนึ่งในกำแพงรับน้ำหนักกันระหว่างคาน

1

2

1 ผนังภายนอกชั้นบนของบ้านโชวเฮงใต้ ตลาดน้อย ชั้นล่างเป็นผนังทึบ

2 ผนังภายนอกของบ้านวังหลี่

- หน้าต่าง ที่พบจากการสำรวจ บางหลังเป็นหน้าต่างบานเกล็ดไม้บานเปิดคู่ ซึ่งอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงในภายหลัง บางหลังมีช่องระบายอากาศโดยการเว้นช่องบนผนังก่ออิฐเป็นช่องยาว ๆ แคบ ๆ ให้แสงและลมผ่านเข้าได้ และมีบานหน้าต่างไม้เปิดเข้าภายใน บางหลังที่เป็นอาคาร 2 ชั้น หน้าต่างชั้นบนด้านระเบียงเป็นบานเฟี้ยมบานเกล็ดไม้ชนิดยาวถึงพื้น (ดูภาพ)
- ส่วนช่องแสงหรือช่องระบายอากาศบนผนังภายนอกนั้น บ้านแบบจีนที่สำรวจไม่มีช่องระบายอากาศที่ผนังภายนอก อาจจะเป็นเพราะแบบอย่างเดิมที่เอามาจากเมืองจีนไม่มีช่องระบายอากาศเพราะประเทศจีนมีอากาศหนาวเย็น ส่วนการระบายอากาศทางหลังคาในจำนวนบ้านจีนที่สำรวจ มีเพียง

บ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

การศึกษาองค์ประกอบและโครงสร้างของบ้านประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาจากเอกสาร ประวัติศาสตร์ และภาพถ่าย ดังนั้นจึงไม่สามารถระบุได้ละเอียด นอกจากสรุปได้ว่าโครงสร้างของบ้านชนิดนี้ใช้ระบบกำแพงรับน้ำหนัก (Wall Bearing) ส่วนใหญ่เป็นตึกก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น ส่วนที่เป็นผนังรับน้ำหนักและเสาก่ออิฐฉาบปูน พื้นชั้นบนสันนิษฐานว่าเป็นพื้นไม้ บนตงและคานไม้ มีการยื่นกันสาดและชายคาชั้นนอกออกไปบ้าง เพื่อกันแสงแดดส่องและฝนสาด อิฐและไม้เป็นวัสดุก่อสร้างที่สำคัญ วัสดุก่อสร้างส่วนใหญ่ยังคงใช้ของภายในประเทศ เช่น แผ่นหินชนิดต่าง ๆ และกระเบื้องดินเผาที่ใช้ปูพื้น กระเบื้องดินเผาจากบักล้วยสำหรับมุงหลังคา ฯลฯ ส่วนวัสดุที่ใช้สำหรับงานตกแต่งได้สั่งมาจากต่างประเทศ เช่น กระเบื้องเคลือบปูพื้น แผ่นหินอ่อน แท่งหินอ่อน แผ่นกระจกใส กระจกสี เครื่องโลหะประกอบประตู หน้าต่าง ลูกกรงโลหะ โคมไฟราวม่าน ฯลฯ

บ้านแบบมิชชันนารีอเมริกัน มีลักษณะพื้นเมืองของชาวตะวันออก มักเป็นบ้านยกพื้นใต้ถุนสูง โครงสร้างระบบเสากับคาน (Post & Lintel) วัสดุเป็นไม้หรือเสาชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ชั้นบนเป็นเสา ไม้ พื้นคาน ตง และโครงหลังคาไม้ มักมีระเบียงรอบบ้าน² ลูกกรงระเบียงเป็นไม้มักตีเป็นตาตารางทะแยงมุม บ้านบางหลังยื่นพื้นชั้นบนออกมาเป็นกันสาดให้กับห้องชั้นล่าง โดยมีค้ำยันไม้เป็นตัวช่วยรับน้ำหนักพื้นที่ยื่นออกมา อาจใช้ตั้งกระถางต้นไม้บนกันสาดนี้ (ดูภาพ) บ้านมักมีเพดานสูง มีช่องลมใหญ่ มีหน้าต่างมาก มีการระบายอากาศดี ที่หน้าจั่วมีช่องระบายลม มีบานเกล็ดระบายความร้อนจากหลังคาออกไป ครั้วมักมีหลังคา 2 ชั้น ยกหลังคาส่วนบนตรงจั่วให้สูงขึ้นจากส่วนล่างให้ควันไฟระบายออกไป

บ้านแบบมิชชันนารี ในบริเวณโรงสีห้างมากั่ว

บ้านกงสุลอังกฤษ

ช่างผู้สร้างสรรค์และอิทธิพลที่มีต่อช่างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สำหรับเรือนไทยนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้คงมีช่างไทยพื้นเมืองซึ่งสืบทอดกันต่อ ๆ มาจากสมัยอยุธยา เช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 ส่วนบ้านแบบจีนนั้นก็คงใช้ช่างจีนร่วมไปกับช่างไทยบ้าง เพราะบ้านแบบจีนมีงานก่ออิฐถือปูนเป็นส่วนใหญ่ จึงต้องอาศัยช่างจีนซึ่งชำนาญงานก่ออิฐถือปูนเป็นผู้ดำเนินการ ส่วนอิทธิพลที่มีต่อช่างจีนก็คือรูปแบบจากเมืองจีนซึ่งช่างจีนคุ้นเคยอยู่ รวมทั้งเจ้าของบ้านซึ่งเป็นเศรษฐีจีนหรือเจ้าสัว เมื่อปลูกบ้านของตนเองจึงมักจำลองบ้านแบบในเมืองจีนมาสร้างในเมืองไทยตามความคุ้นเคย และต้องการให้ศิลปะประจำชาติของตนได้รับการเผยแพร่ให้ปรากฏอยู่ ช่างปูนชาวจีนได้รับความนิยมในงานก่อสร้างที่เป็นงานก่ออิฐถือปูน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าหัวหน้าจีนช่างปูนหลวงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระปิณฑโอสวรรีย์ และผู้ช่วยได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนอุตสาหกรรมศักดิ์ เป็นต้น¹

ส่วนบ้านที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกนั้น เนื่องจากในรัชกาลนี้ พระองค์ทรงสนับสุนช่างแขนงต่าง ๆ จากยุโรปให้เข้ามาทำงาน และถ่ายทอดความรู้ความชำนาญให้แก่ช่างไทย มีนายช่างชาวยุโรปเดินทางเข้ามาทำงานบ้าง แต่ไม่สู้จะมากนัก มีชชันนาหรืออเมริกันก็ยังคงมีบทบาทในงานก่อสร้างอยู่คือเป็นทั้งผู้ออกแบบอาคาร และผู้ให้คำแนะนำให้การวางผังต่าง ๆ ในสมัยนี้ปรากฏว่า มีเจ้านายและขุนนางไทยบางคนเดินทางไปดูงานก่อสร้างในต่างประเทศ เช่น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และกรมหมื่นวิษณุทวารานุภรณ์ ไปดูงานการก่อสร้างที่สิงคโปร์ เมืองมะละกา และปีนังเป็นเวลาประมาณ 1 เดือน เมื่อกลับมาก็ได้นำแบบอย่างการก่อสร้างที่เมืองสิงคโปร์มาใช้แพร่หลายในกรุงเทพฯ อีกท่านหนึ่งคือ จมื่นราชามาตย์ (ท้วม) ได้ติดตามคณะราชทูตไทยออกไป

¹ ใจแสง สุขะวัฒน์, "การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมจีน....." หน้า 19.

ดูงานถึงยุโรป¹ ผู้รับเหมาก่อสร้างอาคารประเภทตึกแถว มักจะเป็นฝรั่งหรือจีนกวางตุ้งซึ่งมีชื่อเสียงในทางนี้ และผู้รับเหมาก็มักจ้างแต่ชาวจีนเป็นคนงาน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แบบอย่างของสถาปัตยกรรมตะวันตกเริ่มเข้ามาเผยแพร่ มากขึ้นกว่าช่วง 3 รัชกาลที่ผ่านมา เช่น แบบอย่างของสถาปัตยกรรมจากประเทศอังกฤษในสมัยพระนางเจ้า วิกตอเรียที่เผยแพร่ไปในอาณานิคมของอังกฤษ เช่น สิงคโปร์ ปีนัง กัวลาลัมเปอร์ อินเดีย พม่า เป็นต้น ซึ่งเรียกว่าสถาปัตยกรรมแบบอาณานิคม (Colonial Architecture)² และไทยได้รับอิทธิพลนี้มาจาก สิงคโปร์ ปีนัง อีกต่อหนึ่ง นอกจากนั้นก็ได้รับอิทธิพลจากชาวตะวันตกที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลานั้น เช่น ชาวโปรตุเกส และมิชชันนารีอเมริกันซึ่งนำความรู้ทางการก่อสร้างเข้ามาร่วมผสมผสานกับลักษณะพื้นเมือง และสภาพดินฟ้าอากาศของไทยด้วยอีกทางหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้านายพระองค์ อื่น ๆ ได้ทรงสั่งเครื่องเรือน และเครื่องตกแต่งภายในอาคารจากยุโรปเข้ามาใช้ อันเป็นการเริ่มต้นของการนำรูปแบบวัฒนธรรมตะวันตกมาใช้ในอาคารประเภทที่อยู่อาศัย เนื่องจากราชสำนักคือแบบอย่างของมาตรฐานและ ธรรมเนียมทางศิลปะในแต่ละสมัย ดังนั้นขุนนาง เสนาบดี และคหบดี จึงนิยมทำตามพระราชนิยม การวางผังอาคาร ที่พักอาศัยเพื่อประโยชน์ใช้สอยภายใน จึงมีแนวโน้มมาทางแบบตะวันตกมากขึ้นเพื่อให้รับกับแบบอย่างการกิน อยู่แบบฝรั่งซึ่งคนกลุ่มหนึ่งในสังคมไทยเริ่มรับวัฒนธรรมแบบสากลมาประยุกต์ใช้มากขึ้น นอกเหนือจากแบบ อย่างจากจีนซึ่งมีอยู่ตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแล้ว ในขณะที่ราษฎรสามัญทั่ว ๆ ไปก็ยังคงใช้รูปแบบดั้งเดิมของการกินอยู่ในชีวิตประจำวัน และรูปแบบของบ้าน เรือน ตามแบบอย่างเรือนไทยดั้งเดิมของสมัยต้นรัตนโกสินทร์ อันเป็นแบบอย่างที่คุ้นเคยและเหมาะสมกับสภาพ ดินฟ้าอากาศและความเป็นอยู่ของคนไทยมาเป็นเวลาช้านาน

¹ ไชแสง สุชะวันนะ, "การศึกษาอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตก....." หน้า 76.

² Colonial Architecture คือแบบอย่างของสถาปัตยกรรมที่มาจากอำนาจในยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน นำแบบอย่างสถาปัตยกรรมของตนมาผสมผสานกับแบบพื้นเมืองของประเทศที่ตนเข้าไปปกครอง และยึดเป็น อาณานิคม แบบอย่างที่มีอิทธิพลต่อไทยเป็นแบบอาณานิคมของอังกฤษในตะวันออกเฉียงใต้ มากกว่าอาณานิคมอื่น ๆ (จากการสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ อัน นิมนานเหมินทร์, 15 กันยายน 2524).

บทที่ 3

บ้านในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2453)

สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและเศรษฐกิจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสังเขป

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 2411 นั้น พระองค์ได้ดำเนินนโยบายในการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า โดยการรับอารยธรรมตะวันตกมาปรับปรุงกิจการต่าง ๆ ของบ้านเมืองสืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นการนำประเทศเข้าสู่ยุคสยามใหม่ที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างรวดเร็ว ทรงพยายามรักษาสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ โดยเฉพาะประเทศในทวีปยุโรป พระองค์ได้เสด็จประพาสประเทศใกล้เคียง เช่น สิงคโปร์ และปัตตาเวีย เมื่อ พ.ศ. 2413 เสด็จประพาสอินเดีย เมื่อ พ.ศ. 2414 และเสด็จประพาสยุโรป 2 ครั้ง คือ ในปี พ.ศ. 2440 และ พ.ศ. 2450 จากการต่างประเทศ พระองค์ได้ทรงนำแบบอย่างอันดีงามต่าง ๆ มาปรับปรุงเพื่อวางรากฐานความเจริญของชาติในทุก ๆ ด้าน นอกจากนั้น พระองค์ทรงสนับสนุนให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ได้มีโอกาสเพิ่มพูนความรู้ ทรงสนับสนุนการค้นคว้าวิชาการใหม่ ๆ ทุกแขนง พระองค์ได้ทรงส่งนักเรียนไทยไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน เพื่อให้มีความรู้ความคิดกว้างขวางขึ้นด้วยการรู้จักวัฒนธรรมตะวันตก ทรงตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรได้ศึกษาเล่าเรียน ทรงตั้งกระทรวงธรรมการ มีการปรับปรุงหลักสูตร และขยายงานด้านการศึกษาอย่างกว้างขวาง

ทรงจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน แบ่งการปกครองส่วนกลางออกเป็นกระทรวง จัดตั้งกฎหมายลักษณะต่าง ๆ โปรดฯ ให้นายทหารชาวยุโรปเข้ามาจัดระเบียบการทหาร ทั้งทหารบก ทหารเรือ ทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ ตั้งกรมอุทกศาสตร์ ซึ่งต่อมาคือ กรมแผนที่ ตั้งศาลพิเศษ ตั้งโรงเรียนท่าแพนที่ ตั้งกรมทศนาเพื่อดำเนินงานในด้านชลประทาน ตั้งกรมไปรษณีย์ กรมโทรเลข มีประกาศใช้กฎหมายเกี่ยวกับการสุขาภิบาลขึ้นเป็นครั้งแรก ในด้านการสาธารณสุขพบโรค ได้เริ่มกิจการไฟฟ้า การประปา การสร้างโรงพยาบาลต่าง ๆ กรมพยาบาล กรมสุขาภิบาล โรงเรียนเด็ก และขยายงานด้านการแพทย์และสุขาภิบาล ทรงยกเลิกประเพณีการหมอบคลานเข้าเฝ้า และประกาศกฎหมายเกี่ยวกับการเลิกทาสเป็นครั้งแรก จนกระทั่งเลิกทาสได้สำเร็จโดยละมุนละม่อม

ในสมัยของพระองค์เป็นช่วงที่ประเทศมหาอำนาจ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส กำลังล่าอาณานิคมเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมือง ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านต้องประสบปัญหาการคุกคามจากประเทศมหาอำนาจตะวันตกอย่างหนักนั้น พระองค์ทรงใช้นโยบายเสียดินแดนส่วนน้อยไปเพื่อรักษาดินแดนส่วนใหญ่ไว้ เป็นการผ่อนปรนในเชิงการทูตกับประเทศตะวันตก เพื่อความอยู่รอดของประเทศ

ในช่วงเวลาอันยาวนานถึง 42 ปี ในสมัยของพระองค์นั้น มีชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการอยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ ถึง 247 คน ในปี พ.ศ. 2449 ชาวต่างประเทศเหล่านี้แตกต่างกันหลายชาติ หลายชนชั้น หลายระดับการศึกษา พระองค์ทรงพยายามคัดเลือกตามความชำนาญของชาติต่าง ๆ เป็นสำคัญ ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ที่ราชการไทยจะได้รับ เช่น ทรงใช้ชาวอังกฤษในหน้าที่การคลัง ชาวอเมริกันในหน้าที่การต่างประเทศ ชาวฮอลันดาในหน้าที่การชลประทาน ชาวเดนมาร์กในหน้าที่การทหารเรือ ในด้านกฎหมายนั้นทรงใช้ชาวญี่ปุ่น และชาวเบลเยียม ซึ่งมีได้มีผลประโยชน์อยู่ในเมืองไทยมากเหมือนชาติอื่น ๆ¹

ในรัชกาลนี้ ชีวิตทางสังคมของชาวเมืองหลวง ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากขึ้น นอกจากมีวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชนแล้ว ก็มีประดิษฐ์กรรมใหม่ๆ ที่เป็นผลจากความเจริญเข้ามาใช้ในประเทศ เช่น รถไฟ รถยนต์ รถราง ไฟฟ้า โทรเลข โทรศัพท์ เครื่องจักรและสิ่งก่อสร้าง ตลอดจนวัฒนธรรม การแต่งกาย การดนตรี และการกีฬาได้หลั่งไหลเข้ามาจากประเทศตะวันตกเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย และได้มีอิทธิพลต่อสังคมในเมืองหลวงเป็นอันมาก จากลักษณะดั้งเดิมของสังคมไทยซึ่งมีตลาดและวัดเป็นศูนย์กลาง การพบปะของชุมชน ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ได้เริ่มมีการจัดตั้งสถานที่พบปะสังสรรค์แบบตะวันตกที่เรียกว่าสโมสร ซึ่งมีทั้งสโมสรที่จัดตั้งโดยชาวต่างประเทศ คือ ชาวอเมริกันเพรสไบทีเรียน และที่จัดตั้งโดยคนไทยเองก็มี² นอกจากนี้ก็มีเรือแพของส่วนบุคคล ซึ่งใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของพวกข้าราชการหรือนักธุรกิจ มักใช้เป็นที่มาตากอากาศในแม่น้ำตามแบบซึ่งเป็นที่นิยมกันในกรุงเทพฯ เวลานั้น เนื่องจากในสมัยนั้นไม่มีสวนสาธารณะ ผู้คนส่วนใหญ่จึงใช้แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ นอกเหนือไปจากใช้เป็นเส้นทางคมนาคมหลัก สำหรับสวนหลวงนั้นเปิดให้ประชาชนเข้าไปเที่ยวได้สัปดาห์ละครั้ง มีแต่รวงชั้นเยี่ยมที่ผู้เล่นเป็นคนไทยทั้งหมด บรรเลงให้ฟังในตอนบ่าย³

อาชีพหลักของคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ อาชีพเกษตรกรรม ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่ การทำนา ทำสวน การประมง และทำให้เกิดมีโรงงานอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับผลิตผลจากพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ เช่น ข้าว และไม้สัก มีโรงเลื่อยตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาหลายโรง มีโรงสีของห้างมากั่วอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนกิจการด้านบริษัทห้างร้านนั้น มีชาวต่างประเทศเข้ามาลงทุนดำเนินกิจการในด้านต่าง ๆ หลายบริษัท เช่น

¹ ละออทอง อัมรินทร์รัตน์, "การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ พ.ศ. 2411-2475" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 123.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, *สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5* (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2522) หน้า 8-10.

³ คาร์ล บ็อค, *แผ่นดินพระปิยมหาราช* แปลโดย เสฐียร พันธงชัย และอัมพร จุลานนท์ (พระนคร : แพร่พิทยา, 2505), หน้า 9.

อยู่บางกอกต๊อด ซึ่งจำหน่ายเครื่องจักรเครื่องยนต์ที่ใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น และดำเนินกิจการตั้งอยู่ต่อเรือด้วย ห้าง หลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ บริษัทบอมเบย์ เบอร์มา ห้างวินเซอร์ ห้างคล้าก ห้างร้านบริษัทของชาวต่างชาติ เหล่านี้มักอยู่ในแถบฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ ส่วนในเขตพระนครก็มีห้างร้านขนาดใหญ่ เช่น ห้างแรมซของอังกฤษ เป็นตัวแทนจำหน่ายเสื้อผ้าอาภรณ์ ห้างกิมเซ่งหลี จำหน่ายทองรูปพรรณ ห้าง แบดแมนจำหน่ายสินค้าประเภทเครื่องเรือน เครื่องใช้ เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับต่าง ๆ ส่วนห้างปีกริมแอนโก ของ นายมิลเลอร์ พ่อค้าเยอรมัน ขายสินค้าประเภทเดียวกับห้างแบดแมน จัดได้ว่าเป็นห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ในสมัยนั้น¹

สภาพทั่วไปของการตั้งแหล่งที่พักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กรุงเทพฯ ในช่วงต้นของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีประชากรประมาณ 4 แสนคนเศษ ครั้นในช่วงปลายรัชสมัยของพระองค์คือ ราว พ.ศ. 2443 กรุงเทพฯ มีพลเมืองประมาณ 6 แสนคน เนื้อที่กรุงเทพฯ ประมาณ 8,330 ไร่²

บริเวณที่มีผู้คนอยู่อาศัยหนาแน่นในสมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงช่วงต้นของสมัยรัชกาลที่ 5 จะอยู่ในเขตคลองรอบกรุง ในเขตกำแพงพระนคร ส่วนนอกกำแพงพระนครออกมาจนถึงคลองผดุงกรุงเกษมนั้นยังเป็นเขตที่พักอาศัยที่มีความหนาแน่นไม่มากนัก ครั้นมาในตอนกลางรัชกาลที่ 4 จนถึงปลายรัชกาลเดียวกัน เขตของความเจริญก็ได้ขยายออกไปจนจรดริมคลองผดุงกรุงเกษม ส่วนบริเวณตั้งแต่ปากคลองผดุงกรุงเกษมริมถนนเจริญกรุงเรื่อยมาจนกระทั่งสี่ลมและสาทร สีพระยา บางรัก สุรวงศ์ ซึ่งเดิมเป็นชานพระนคร ก็เริ่มกลายเป็นที่ตั้งหลักแหล่งทำการค้าขาย ประกอบธุรกิจ เป็นที่ตั้งที่ทำการกงสุลของชาวยุโรป³ รวมทั้งเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของชาวต่างประเทศ

ถนนสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในรัชกาลนี้ได้แก่ ถนนเยาวราช ถนนราชดำเนินกลาง และถนนราชดำเนินนอก และถนนสายอื่น ๆ ให้เชื่อมต่อกันอีกหลายสาย ทรงสร้างพระราชวังดุสิตขึ้นทางด้านเหนือของพระนคร ซึ่งเดิมเป็นที่สวนตอกกับทุ่งนาสามเสน ทรงโปรดฯ ให้ตัดถนนราชดำเนินนอกมาเชื่อมกับถนนราชดำเนินกลาง เพื่อเชื่อมระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพระราชวังดุสิต และเพื่อให้ราษฎรที่อยู่ห่างไกลพระนครตั้งแต่ตำบลบางซื่อ และสามเสนไปมาติดต่อกับพระนครได้สะดวกยิ่งขึ้น เมื่อสร้างพระราชวังดุสิตแล้ว ได้โปรดฯ ให้ตัดถนนผ่านคือ ถนนช่างอี ซึ่งต่อมาเรียกว่า ถนนราชวิถี ทรงสร้างวังพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธออีกหลายวัง ห่างไกลจากกำแพงพระนครออกมาทางด้านตะวันออกของกรุงเทพฯ เช่น วังใต้ปากคลองผดุงกรุงเกษม วังบางขุนพรหม วังบริเวณถนนราชดำเนินนอก วังบริเวณถนนสามเสน วังบริเวณสวนดุสิต บริเวณถนนหลวง และถนน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, *สังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ 5*, หน้า 15-19.

² ข่าวสารสำนักผังเมือง ฉบับที่ 11, มกราคม 2509 หน้า 28-31.

³ ไชแสง สุขะวิณะ, "การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก....." หน้า 83.

หลานหลวง ริมถนนปทุมวัน วังริมถนนกรุงเกษมต่อปากคลองมหานาค เป็นต้น อันมีผลให้เจ้านายและข้าราชการ มาสร้างวังและสร้างบ้านทางแถบเหนือของกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ทำให้ความเจริญและความหนาแน่น ของชุมชน ซึ่งเดิมมีแต่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาได้ขยายตัวออกมาทางด้านเหนือ ด้านตะวันออก และด้านใต้ของ ตัวพระนครเดิม

สภาพทั่วไปบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาและเรือแพ

บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ยังถือเป็นย่านพักอาศัยที่สำคัญอยู่เช่นเดิม เพราะ การคมนาคมหลักยังใช้ทางน้ำอยู่ คาร์ล บ็อค (Carl Bock) นักธรรมชาติวิทยาชาวออสเตรีย ผู้เดินทางเข้ามา สำรวจดินแดนไทยในด้านภูมิศาสตร์เมื่อปี พ.ศ. 2424 ได้เขียนเล่าสภาพการเดินทางสภาพบ้านเมือง และการสำรวจของเขาในประเทศไทยไว้ในหนังสือชื่อ *Temples and Elephants*¹ ขึ้น บ็อคได้เขียนถึงสภาพริม แม่น้ำเจ้าพระยาและเรือแพไว้ว่า

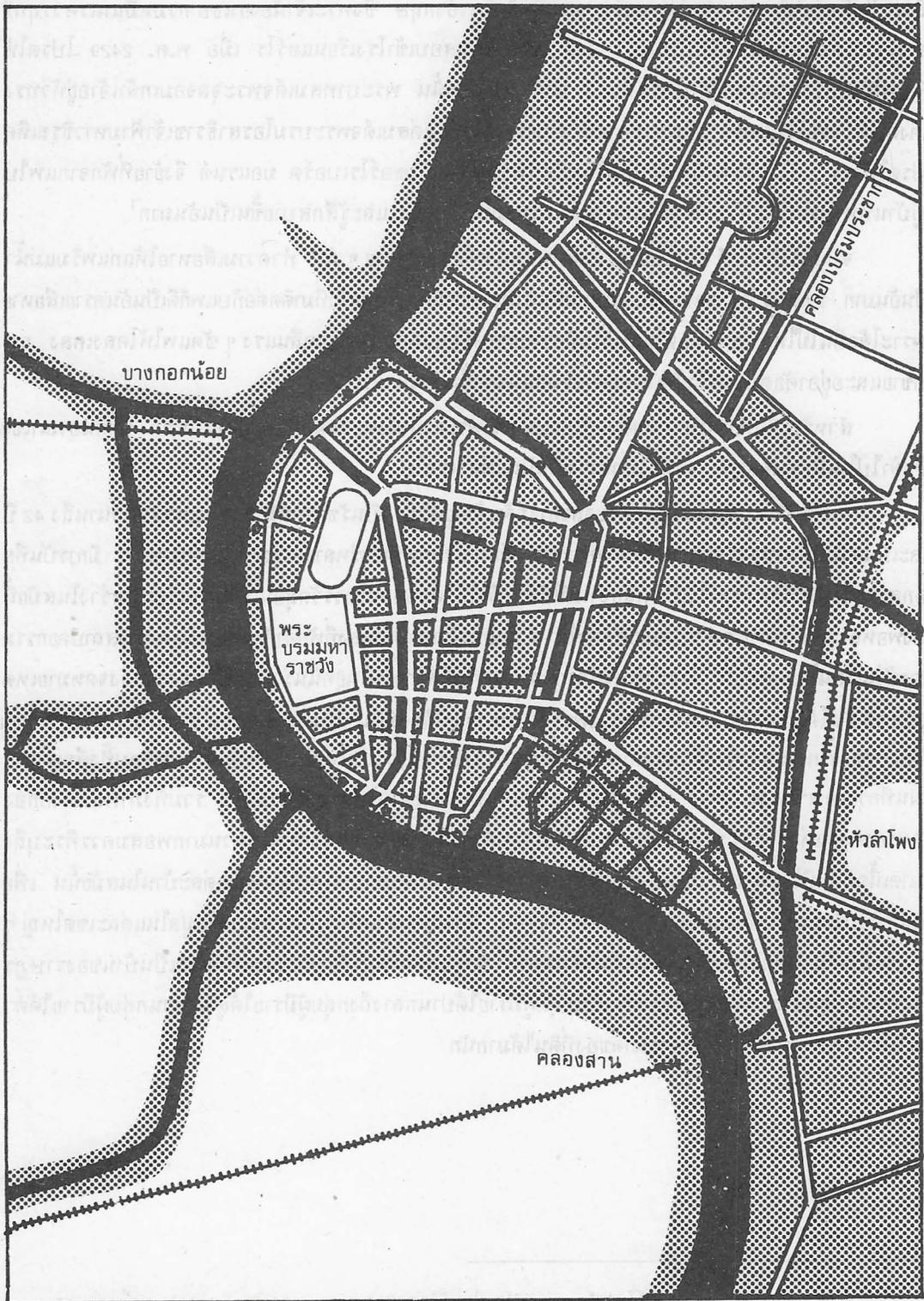
..... เมืองกรุงเทพฯ ตั้งเป็นแนวยาวหลายไมล์ไปตามริมฝั่งแม่น้ำทั้งสองข้าง แม่น้ำจึงเป็นเส้นทาง คมนาคมที่ใช้นักมาก มีคลองเล็ก ๆ ตัดขอยออกไปตามท้องที่ตำบลต่าง ๆ ในระยะ 2-3 ปีนี้ ได้มีการตัดถนนขึ้นหลายสาย แต่ถนนทุกสายอยู่ต่ำกว่าระดับน้ำ ผู้สัญจรไปมาต้องให้แม่น้ำเป็น เส้นทางคมนาคมโดยใช้เรือเป็นพาหนะไปไหนมาไหน ด้วยเหตุนี้ชาวยุโรปและชาวไทยที่มีฐานะ ดีจึงมักตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำ เพื่อหลีกเลี่ยงกลิ่นไอต่าง ๆ และสภาพไม่ดีของถนนสายในตัว เมือง บ้านริมแม่น้ำจึงมีผู้ต้องการกันมาก และราคาเช่าก็แพง..... สองฝั่งแม่น้ำจะมีต้นไม้ ขึ้นเรียงราย ตามลานวัดมีต้นไม้หลากชนิด แม้แต่ริมถนนแคบ ๆ ก็มักจะมีสวนมะพร้าว สวน หนาก สวนกล้วย และพืชเมืองร้อนอื่น ๆ อยู่เรียงราย ตลอดจนถึงว่างระหว่างบ้านช่องก็ยังมีร่อง ผักต่าง ๆ ..... ตามริมฝั่งแม่น้ำจะเห็นเรือจอดกันเป็นแถวซ้อนกันประมาณ 5 หรือ 6 ลำ ลำใน สุดผูกติดอยู่กับฝั่ง ส่วนลำต่อ ๆ มาผูกติดกับสะพานทำด้วยไม้กระดานสองสามแผ่น หรือไม้สี่ สองสามลำผูกติดกัน เรือที่ใช้นักมีหลังคาโค้งครึ่งวงกลม พวกชาวเรือ และครอบครัวใช้เป็นบ้าน อันถาวรของตนด้วย ต่อจากเรือออกไปบนฝั่งทั้งสองข้างจะเห็นหลังคาบ้านเรือนสุดลูกหูลูกตา ..... แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางคมนาคมที่เจียบสงบมาก ตรงหน้าบ้านพักของมิสเตอร์ อลาบาสเตอร์ ผู้รับราชการเป็นล่ามประจำพระองค์ มีสภาพเหมือนตลาดแถวโคเวนที่ การ์เดน คือ เป็นตลาด ลอยน้ำ มีเรือขายสินค้าจากชนบท และเรือขายของกินของชาวจีนปะปนอยู่บ้าง.....²

การอยู่แพของราษฎรในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 ก็ยังคงมีอยู่ แม้เจ้านายและชาวต่างประเทศบางคนก็ยัง

¹ หนังสือของบ็อคนี้ ได้รับการชมเชยจากสมาคมภูมิศาสตร์และวิทยาศาสตร์ของประเทศต่าง ๆ ในยุโรป มาก เช่น ได้รับเหรียญทองจาก Geographical Society of Lisbon บ็อคได้อาศัยมิสเตอร์โซโลมอน ชาวยุโรป ซึ่งรับ ราชการเป็นตำรวจในกรุงเทพฯ และพูดภาษาไทยได้ดีเป็นผู้นำชมสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งทำให้สามารถสัมผัสกับสภาพอัน แท้จริงและชอกแซกไปตามสถานที่ที่นักท่องเที่ยวยังไปไม่มีโอกาสได้เห็น

² คาร์ล บ็อค, แผ่นดินพระวิกรมหาราช, หน้า 7-9

แผนที่กรุงเทพฯ แสดงบริเวณที่พักอาศัย ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บริเวณในเขตคลองเมืองชั้นใน ถึงเขตคลองรอบกรุง แนวกำแพงพระนครเดิม

เขตนี้นับเป็นเขตภายในกำแพงเมือง อันถือเป็นเขตเมืองเก่า และสามารถแบ่งเป็นเขตย่อย ๆ ได้อีกประมาณ 4 เขตคือ

- เขตคลองตลาดหรือคลองคูเมืองชั้นในถึงแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตนี้นอกจากจะมีพระบรมมหาราชวัง และวังเจ้านายต่าง ๆ แล้ว ก็มีวัดสำคัญ ๆ และสถานที่ราชการ ส่วนบ้านเรือนราษฎรทั่วไปในเขตนี้มีน้อย นอกจากบริเวณท่าเตียนซึ่งมีตลาดท่าเตียนที่เป็นตลาดใหญ่

- เขตที่สอง ตั้งแต่คลองคูเมืองชั้นในทางด้านเหนือไปจดคลองรอบกรุงช่วงคลองบางลำภูถึงถนนบ้านตะนาว มาจดคลองวัดมหรธรมพ์ (คลองหลอดเดิม) ส่วนนี้เป็นกลุ่มบ้านเรือนคนไทยและไทยอิสลามเป็นส่วนมาก คนจีนมีอยู่น้อย มีถนนราชดำเนินกลางตัดผ่านในเขตนี้

- เขตที่สาม ถัดจากเขตที่สองลงมาตั้งแต่คลองวัดมหรธรมพ์ออกไปตลอดคลอง จดคลองข้างวัดราช-บพิธด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งจดคลองรอบกรุง ส่วนนี้มักมีวัด วังเจ้านาย และสถานที่ราชการ จึงไม่ค่อยมีบ้านเรือนราษฎร

- เขตที่สี่ ตั้งแต่คลองคูเมืองชั้นในไปจดคลองรอบกรุงช่วงคลองโอ่งอ่าง เขตนี้เป็นย่านคนจีน บริเวณสะพานหันต่อกับบริเวณสำเพ็ง ถนนเยาวราช มีตลาดสำเพ็งเป็นตลาดสำคัญ มีคนอยู่หนาแน่น เป็นช่วงต้นของถนนเจริญกรุง ถนนเฟื่องนคร

บริเวณแถบตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา แถบถนนราชดำเนินกลาง เดิมเป็นที่ลุ่ม เป็นบึงจนต่อมา กลายเป็นสวนผลไม้ของราษฎร¹ ส่วนที่ดินตำบลริมประตูพยุหิบาท เดิมเป็นบ้านเรือนราษฎรและห้องแถว ต่อมาเมื่อทรงโปรดให้สร้างถนนราชดำเนินกลาง ผู้มีบ้านเรือนอยู่บริเวณนั้นก็ขายที่และโรงเรือนของตนให้เป็นของหลวง

สำหรับตัวอย่างของตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้ จากการสำรวจและจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงโยธาธิการ และกระทรวงการต่างประเทศ ดังตารางต่อไปนี้

¹ พระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เจ้าชีวิต* (กรุงเทพฯ : อักษรสมัย, 2514), หน้า 161.

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
พระยานรฤทธิราชหัช	ริมถนนเฟื่องนคร	1. ที่ดินและตึกแถว 11 คูหา 2. ที่ดินและตึกแถว 6 คูหา	ห้าง เอช.อัปคูลราอิม แยกใน บังคับอังกฤษ ซื้อในราคา 27,600 บาท อาดัม แยกในบังคับอังกฤษและ ส่วนหลักคนในบังคับสยาม เข้า หุ่นซื้อในราคา 14,880.- บาท (กจข. ร. 5 ค 4.4 ก/22)
นางจีบ-นายเวทย์ วรโชค (เดิม) พล.ต.ต.สนองและคุณอนุสาร วีระศาสตร์	32 ตรอกหลังวัดเทพธิดา เสาชิงช้า	394 ตารางวา	เดิมมีบ้านเล็ก ๆ หลายหลังอยู่ในที่ดิน (ข้อมูลจากการสำรวจ)
ที่หลวง ซึ่งพระยาสุภานุภนการ ขออยู่	ริมศาลาโรงธรรม ต.พาทูร์ด	105 ตารางวาเศษ	ต่อมา มจ. วิทยา ขออยู่ต่อ (กจข. ร. 5 ค 4.1 ค/6)
จีนนิ่ม (ขุนสัมมชัชชากรณ) นายอากร	ริมคลองโง่งอ ตั้งแต่ กำแพงพระนครถึงคลองโง่งอ	204 ตารางวา	ต่อมาที่ดินตกเป็นของหลวง (กจข. ร. 5 ค 4.10/4)
หลวงศรีราชอักษร ขอรับพระราชทานที่หลวง	ถนนเจริญกรุง	แบ่งเนื้อที่ดินเป็น 4 บ้าน ขนาดใหญ่เนื้อที่ 1/2 ไร่ ขนาดเล็กเนื้อที่ 100 ตารางวา แบ่งเป็นเนื้อที่เว็จ (ส้วม) 45 ตารางวา	บ้านสำหรับให้ข้าราชการอาศัย 4 ครอบครั้ว (กจข. ร. 5 ค 4.1 ค/20)
พระรัตนโกษา ขอรับพระราชทานซื้อที่ดิน	หลังตึกแถว ถนนเจริญกรุง	1 1/2 ไร่	(กจข. ร. 5 ค. 4.1 ค/47)
จีนโงเหยียบหยู คนในบังคับฝรั่งเศส	ต. หลังตลาดใหม่ สำเพ็ง	ไม่ระบุ	ซื้อจากพระยาจำแสนบตี (กจข. ร. 5 ต 2.14/ 16)
พระยาศรีสุเทพ (เพ็ง) ได้รับพระราชทานที่ดิน	สี่แยกถนนเจริญกรุง ถ. เฟื่องนคร และริม ถ. อัมรินทร์	7 ไร่ 257 ตารางวา มีผู้อยู่อาศัย 20 ครอบครั้ว	เนื้อที่ด้านหน้าราคาวาละ 40 บาท ลึกเข้าไปวาละ 30 บาท (กจข. ร. 5 ค 4.1 ค/51)
นายกวด บุตรพระยาเทเวศ วงษ์วิวัฒน์ ได้รับพระราชทาน	ถนนพาทูร์ด	30 ตารางวาเศษ	เป็นที่หลวงที่เหลือจากตัดถนนพาทูร์ด (กจข. ร. 5 ค. 4.1 ค./ 34)
เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม ศรีไชยยันต์) สมุหกลาโหม	ริมปากคลองโง่งอ ต. สะพานหันไปตามถนนจักรเพชร	ไม่ระบุ	ต่อมาเป็นที่ทำการของกระทรวงธรรมการ ปัจจุบันเป็นกรม-กสิกรรม (พระยาอนุมานราช-

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
			ธน, ประวัติบุคคล, หน้า 62.)
ที่หลวง พระราชทานให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ภายหลังพระราชทานให้พระราชาภักดี (ช้าง)	คลองสะพานหัน ด้านตะวันออกติดกับถนนเยาวราช และถนนจักรวรรดิ	4 ไร่ 363 ตารางวา	เมื่อพระยาราชภักดีถึงแก่กรรมจึงตกมาเป็นของกระทรวงพระคลังฯ ต่อมาพระราชทานให้พระนางเจ้าสุชมลมารศรี (กช. ร. 5 ค 9.4 ก/8)
หลวงไชยโชคชกษณะ ขอพระราชทานที่หลวง	ต. ถนนพหลุ่	90 ตารางวา	(กช. ร. 5 ค 4.1 ค/21)

สรุป ขนาดของที่ดินในบริเวณนี้ จากการเลือกตัวอย่าง ปรากฏว่ามี ขนาดของที่ดินต่ำสุดบ้านละ 22 ตารางวา ส่วนขนาดที่ดินสูงสุดบ้านละ 7 ไร่ 257 ตารางวา คิดถัวเฉลี่ยแล้วมีขนาดของที่ดินบ้านละประมาณ 1 ไร่ 50 ตารางวา

บริเวณคลองรอบกรุงแนวกำแพงพระนครเดิมถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษม

บริเวณที่ถือเป็นใจกลางของกรุงเทพฯ ในรัชสมัยนี้มีคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งตัดจากแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านเหนือ ไต่ไปตามแนวคลองรอบกรุงไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาด้านใต้เป็นแนวกันเขต มีถนนกรุงเกษมควบคู่ไปกับลำคลอง เป็นเขตที่ขยายตัวต่อออกมาจากใจกลางพระนครเดิมในสมัยรัชกาลที่ 4 ในเขตนี้มีคลองมหานาคเชื่อมระหว่างคลองรอบกรุงกับคลองผดุงกรุงเกษมมีถนนราชดำเนินนอก (ตอนต้น) ถนนบำรุงเมือง (ตอนปลาย) ถนนเจริญกรุงและถนนเยาวราชเป็นถนนสำคัญในเขตนี้ พันจากเขตคลองผดุงกรุงเกษมออกไปเป็นชานพระนคร

ในเขตนี้ ทางแถบเหนือและแถบตะวันออกส่วนใหญ่เป็นวัด วังเจ้านาย สลับกับที่นาและมีบ้านเรือนราษฎรไม่หนาแน่น ส่วนสถานที่ราชการมีบ้างเล็กน้อย บริเวณที่มีผู้คนอยู่หนาแน่นคือ บริเวณแถบใต้ช่วงถนนบำรุงเมือง ถนนเจริญกรุง และถนนเยาวราช ซึ่งเป็นย่านที่มีคนจีนอยู่หนาแน่น ถนนเจริญกรุงตอนใต้ ตั้งแต่สะพานดำรงสถิตออกไปนอกกำแพงพระนครจนถึงตลาดน้อยและบางรัก สองฟากเต็มไปด้วยร้านโรงที่มุ่งหลังจาก ตรงเวียงนครเกษมมีบ้านมุงจากสลับกันไปกับโรงบ่อนเบี้ย¹

ส่วนตัวอย่างของตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนจากการสำรวจและจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ดังตารางต่อไปนี้

¹ แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2435 พ.ศ. 2453 และ ส. พลายน้อย, เล่าเรื่องบางกอก, หน้า 204.

ทั่วไปเรียกคลองใหม่ว่า คลองเจ็สัวมหรือคลองนายยม ต่อมาเรียกคลองหลวงสาธรรายกุด ในปลายรัชกาลที่ 5 ชื่อคลองก็สั้นลงกลายเป็นคลองสาธรร และถนนสองฝั่งคลองก็มีชื่อว่า ถนนสาธรรไปด้วย¹

การจัดที่ดินแบ่งขายของเจ้าสัวยม คงจะเป็นการลงทุนที่ได้ผลตอบแทนดี พระยาสิทธิราชเดโชไชย ซึ่งเป็นหลานของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) จึงนำวิธีการดังกล่าวมาใช้บ้าง โดยตัดถนนผ่านที่ดินของตระกูลขุนนาค จากถนนเจริญกรุงตอนเหนือของถนนสีลมไปบรรจบกับถนนหัวลำโพงนอกสายหนึ่ง ได้รับพระราชทานชื่อว่า ถนนสุรวงษ์ อีกสายหนึ่งเป็นถนนขวางเชื่อมกับถนนสีลม พระราชทานชื่อว่า ถนนเดโช ตามชื่อของเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ และพระยาสิทธิราชเดโชไชย ซึ่งเป็นลูกและหลานของสมเด็จพระยา²

ถนนสาธรรได้ มีบ้านเรือนแบบไทยที่แต่เฉพาะตอนปากถนนต่อถนนเจริญกรุงเท่านั้น ปลูกอยู่กันเรียงรายอย่างหนาแน่น แม้แต่ที่เชิงสะพานแดงริมคลองสาธรรก็ยังมีผู้ปลูกกระท่อมอยู่ ซึ่งยังปลูกผักทำสวนครัวได้อีกด้วย³ ถนนสุรวงษ์ตรงหลังโรงแรมทรอกกะเดโร ในสมัยกลางรัชกาลที่ 5 ยังเป็นสวนผลไม้ ซึ่งส่วนหนึ่งขุนวิรัชเวทกิจซื้อไว้ แล้วตัดถนนซอยแยกเข้าไปเป็นถนนปูลูอิฐ กว้างพอรถยนต์หลีกกันได้เชื่อมต่อกับถนนสุรวงษ์ไปสุดทางที่ปลายสวน และกันรั้วสังกะสีเป็นเขตไว้ มีเรือนไม้สองชั้นซึ่งขุนวิรัชเวทกิจปลูกให้ฝรั่งเช่า ต่อมาเมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นมีคนมาอยู่อาศัยมากขึ้น ที่ดินก็มีราคาสูงขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก ที่ตอนใดที่มีความเจริญมาก ตอนนั้นเจ้าของก็กันรั้วเป็นส่วนสัดส่วน ล้ายื่นออกมาถึงทางเดิน เพราะถือว่าเป็นที่เดิมของตนมาก่อน ซึ่งสละให้เป็นทางเดินสาธารณะ ถ้าที่ตอนไหนที่เจ้าของเดิมรูกล้ำออกมาปลูกเป็นตึกแถว ก็ทำให้ทางที่เคยเดินกันมาแต่เดิมแคบไปเป็นช่วงแคบบ้างกว้างบ้าง มากกว่าเป็นทางเดินธรรมดา⁴

ส่วนตัวอย่างของตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนจากการสำรวจ และจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เอกสารกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงตำแหน่งที่ตั้งและขนาดที่ดินในบริเวณนอกคลองผดุงกรุงเกษมมาทางด้านใต้ แถบล่าง

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
กงสุลโปรตุเกส และบ้านพัก	ถ. เจริญกรุง สีพระยา	ไม่ระบุ	จากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2453
กงสุลอังกฤษ และบ้านพัก	หน้าวัดม่วงแค เจริญกรุง	ไม่ระบุ	จากแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2453

¹ ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ.....*, หน้า 270.

² เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน

³ พระยาอนุমানราชธน, *พื้นความหลัง* เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิวัพร, 2510), หน้า 119.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14-16.

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
บ้านราชทูตอเมริกัน (แอมิงตัน คิง) เดิมเป็นบ้านหมอ แคมเบล	ริมบ้านกงสุลอังกฤษ ปลายถนน ไปจดทำน้ำ วัคม่วงแค	ไม่ระบุ	มีพระประสงค์ให้ราชทูตอเมริกันอยู่โดยไม่ต้องเสียค่าเช่าตั้งแต่ก่อน (กจข. ร. 5 ค 9.4 ก/1)
บ้านราชทูตฝรั่งเศส	บางรัก ฝั่งตะวันออก ด้านเหนือ ติดบ้านเจ้าพระยาพลเทพ ด้านให้ติดกับห้างเรมีสมิต	4 1/2 ไร่ ด้านตะวันตกกว้างตามลำน้ำเจ้าพระยา 50 เมตร	(กจข. ร. 5 ค 4.1 ค/16)
พระคลังข้างที่	ริมคลองบ้านกงสุลอังกฤษ ใกล้ตรอกบ้านกงสุลโปรตุเกส	รวม 3 ไร่ 350 ตารางวา	ซื้อจากเจ้าของเดิม 4 ราย ซึ่งเดิมใช้อยู่อาศัย (กจข. ร. 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 14 เลขที่ 55)
ดร. ในดิงเกล	ถ. เจริญกรุง ติดปาก ถ. สุรวงศ์ ไปทางตะวันตก ถึงคลองสะพานยาว	ไม่ระบุ	พระยานุমানราชธน, พื้นความหลัง หน้า 312
บ้านกัปตันฮิกส์	ถ. เจริญกรุง ปาก ถ. สุรวงศ์ ฟากเหนือไปจดคลองสะพานยาว	ไม่ระบุ	พระยานุমানราชธน, เรื่องเดิม หน้า 314
บ้านกัปตันสมิท ต่อมาเป็นที่อยู่ของ มร. ซี เนเลอร์ นายอังกฤษ (ต้นตระกูลเนติกุลในปัจจุบัน)	หัวมุมคลองสะพานยาวต่อกับถ. เจริญกรุง ฝั่งซ้าย	ไม่ระบุ	มีตึก 2 ชั้นเป็นห้องสมุดเดิมของห้องสมุดเนลสัน เฮส์ (พระยานุমানราชธน, เรื่องเดิม, หน้า 251)
นางอำพัน ทรัพย์บุญมี (ปัจจุบัน) ชื่อตกทอดกันต่อ ๆ มา	268 ซอยสะพานยาว ถ. เจริญกรุง	ประมาณ 100 ตร.วา	ข้อมูลจากการสำรวจ
เฟรเดอริก เฟอร์ดินานด์ ฟร็อน ยกบเซน คนในบังคับเดนมาร์ก ขอซื้อที่ดิน	ติดคลองขวางทางตะวันออก บางรัก ติดกับที่ของอำแดงจัตรา มร. ทอมเซน, มร. เจมส์ จันมันส์	1 ไร่ 65 ตารางวา	มร. ยกบเซน เป็นผู้จัดการบางกอกแตรมเวย์ท่าปะนี อยู่กรุงเทพฯ ได้ 9 ปี ทรงอนุญาตให้ซื้อได้ (กจข. ร. 5 ค 4.4 ก/13)
ขุนสวามิภักดิ์ภูธร (จีนซุย) รับทำภาษีอากรเงินหลวง	ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ต. บางรัก	3 ไร่ 280 ตร.วา	ต่อมาถูกยึดเป็นของหลวงโปรดให้แบ่งพระราชทานพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ (กจข. ร. 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 14 เลขที่ 29)

ต่อมาแบ่งขายให้ มร. บี. บี. ซี. กิงซ์ ส่วนหนึ่ง และสถานทูตเยอรมัน ส่วนหนึ่ง)		300 ตร.วา	ราชายุทธ์ และขุนสกลโลหการ (กจข. ร. 5 ค 4.4 ค 4.4)
มร. วัตชัน ชาวอังกฤษ	ต. คลองหลวงสาทรฝั่งใต้	ไม่ระบุ	ขออนุญาตซื้อจากหม่อมคอลลินส์ กจข. ร. 5 ค 4.4

ถนนดวงตะวัน (ต่อมาเรียก ถนนศรีอยุธยา) ถนนลก (ต่อมาเรียกถนนพระรามที่ 5) และถนนสามเสน เป็นต้น พระองค์โปรดฯ ให้จัดบริเวณรอบ ๆ พระราชวังสวนดุสิตเป็นย่านพักอาศัยที่ทันสมัยเหมือนบ้านเมืองต่าง ๆ ในยุโรป บ้านที่สร้างขึ้นในบริเวณใกล้เคียงจะต้องมีสวนดอกไม้ ผลไม้ อย่างร่มรื่นสวยงาม¹ นอกจากนั้น ทรงโปรดฯ ให้สร้างวังที่ทุ่งปทุมวัน เรียกว่า วังกลางทุ่ง ปัจจุบันคือบริเวณสนามกีฬาแห่งชาติ และวังริมถนนปทุมวัน ปัจจุบันคือ วังสระปทุม ทำให้ย่านที่พักอาศัยเริ่มขยายตัวมาทางด้านตะวันออกของกรุงเทพฯ อีกเขตหนึ่งด้วย

ส่วนตัวอย่างบ้านในเขตนี้ เท่าที่พบในเอกสารจดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 และจากการสำรวจมีน้อยกว่าในเขตอื่น ๆ คงจะเป็นเพราะเป็นช่วงที่เพิ่งเริ่มขยายตัวมาทางด้านนี้ของตัวเมืองกรุงเทพฯ

ตารางแสดงตำแหน่งที่ตั้งและขนาดของที่ดินรอบนอกคลองผดุงฯ ออกมาทางด้านตะวันออกและด้านเหนือ

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
อำแดงคล้าย อำแดงสาย	ใต้วัดราชาธิวาส	276 ตารางวา	มีบ้าน 3 หลังในที่ดินเดียวกัน ขายราคา 8,000 บาท (กจข. ร. 5 ค 9.4 ข/68)
พระสรรพการหิรัญกิจ (เชย อิศรภักดี) เจ้าของกิจการ เรือกลไฟนาวาสยาม และเจ้า- ของห้างมณีเนตร	สามเสน อ. ดุสิต	27 ไร่ มีตึก 2 หลัง เรือนไม้สัก 1 หลัง กระโจม 1 หลัง อยู่ใน ที่ดินเดิม	เดิมเรียกบริเวณนี้ว่าปาร์ค สามเสน ต่อมาในสมัยรัช- กาลที่ 6 หลวงซื้อที่ดินและ ตึก ราคา 30,000 ชั่ง ใช้ทำ เป็นโรงพยาบาลสามเสน หรือเป็นวชิรพยาบาลใน ปัจจุบัน (สารานุกรมพระ- บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2524 หน้า 598-599).
พระภิรมย์ราชา	ถ. ราชดำเนินนอก	210 ตารางวา	มีตึก 2 ชั้นอยู่ในที่ดิน ต่อมา ถูกตัดเป็นถนนราชดำเนิน- นอก (กจข. ร. 5 ค 4.1 ค/65)

¹ ไชยแสง ศุภะวณิช, "การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก....." หน้า 84.

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
นายอิม ขาวขำ (เดิม) น.ส. เพี้ยน ขาวขำ (ปัจจุบัน)	469 ริมคลองบางทองกลาง แยก จากถนนอำนาจสงคราม บัจุบัน ถมเป็นซอยร่วมจิต	1 ไร่ 35 ตร.วา	อาชีพทำสวนผลไม้ (ข้อมูล จากการสำรวจ)
กำนันบุญ เอี่ยมยนต์ (เดิม) นายนิพนธ์ เอี่ยมยนต์ (ปัจจุบัน)	12 ริมคลองบางซื่อ พหลโยธิน	ไม่ทราบจำนวนแน่นอน เพราะรวมกับที่สวนด้วย	เดิมทำนาอยู่สะพานควาย ซึ่งเป็นทุ่งนาและตลาดค้า ควาย (ข้อมูลจากการสำรวจ)
ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (เดิม) สมาคมสตรีไทยเข้า (ปัจจุบัน)	อุรุพงษ์ ถ. เพชรบุรี	4 ไร่	ข้อมูลจากการสำรวจ
นายเปียน เศรษฐีจีน (เดิม) องค์การเชื้อเพลิง กรมการพลัง- งานทหาร (ปัจจุบัน)	496 ถนนเพชรบุรี	1 ไร่	ข้อมูลจากการสำรวจ

สรุป ขนาดของที่ดินในบริเวณนี้ จากการเลือกตัวอย่างปรากฏว่า มีขนาดของที่ดินต่ำสุดบ้านละ 92 ตารางวา ส่วนขนาดที่ดินสูงสุดบ้านละ 27 ไร่ คิดถัวเฉลี่ยแล้วมีขนาดของที่ดินบ้านละประมาณ 1 ไร่ 17 ตารางวา (ไม่รวมเนื้อที่ดินของพระสรรเพชญ์หรือ (เชย อิศรภักดี) เพราะมีเนื้อที่ดินมากเป็นพิเศษ ซึ่งถ้านำมารวมด้วยจะทำให้ค่าเฉลี่ยเบี่ยงเบนไปทางสูงเกินความเป็นจริง)

บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก (ฝั่งธนบุรี)

เขตนี้จัดว่าเป็นย่านที่อยู่อาศัยดั้งเดิมมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ด้วยเป็นที่อยู่ของบรรดาเสนาบดีคนสำคัญ ๆ เช่น เสนาบดีหลายท่านในตระกูลขุนนาค ซึ่งได้รับพระราชทานที่ดิน เมื่อถูกไล่ที่จากบ้านเดิมข้างวัดพระเชตุพนฯ และได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ในย่านนี้ต่อเนื่องกันมาในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ที่มีการค้าขายทางเรือติดต่อกับต่างประเทศ ย่านนี้ก็เป็นที่พักอาศัยของพ่อค้าคหบดีจีนที่สำคัญ ๆ หลายคนรวมทั้งเป็นย่านรับส่งสินค้าออกต่างประเทศทางเรือ จึงมีโกดัง โรงเก็บสินค้าใหญ่ ๆ สลับแทรกไปกับบ้านเรือนริมแม่น้ำด้วย

ฝั่งธนบุรี เดิมมีถนนเพียงสายเดียว ครั้นในต้นรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ ได้สั่งให้ตัดถนนผ่านหน้าบ้านของท่าน ผ่านวัดพิชัยญาติการาม และวัดอนงคาราม ไปจนถึงปากคลองสาน ย่านนี้มีตลาดที่สำคัญคือ ตลาดแขก ซึ่งอยู่หลังวัดอนงคาราม หน้าบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ตลาดนี้ขายสินค้าที่มาจากประเทศอินเดีย ฝรั่งเศสและสิงคโปร์ พ่อค้าส่วนใหญ่เป็นแขกอินเดีย เข้าห้องที่ตี๊กขาวและตี๊กแดง เปิดเป็นร้านค้าขายและอยู่อาศัยไปด้วย¹

¹ ชัย เรื่องศิลป์ ยอตกน หน้า 154-155.

ตึกแถวบริเวณตึกชาวตึกแดง ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก

ในเขตนี้มีคลองซึ่งตัดแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไปในพื้นที่สวนฝั่งตะวันตกหลายสาย เช่น คลองบางกอกน้อย คลองมอญ คลองบางกอกใหญ่ (คลองบางหลวง) คลองสาน คลองบ้านสมเด็จเจ้า คลองบางไส้ไก่ คลองตันไทร คลองบางลำภูล่าง เป็นต้น ตามริมคลองเหล่านี้มักมีวัดตามริมคลองสลับกันไปกับบ้านเรือนน้อยใหญ่ ปากคลองวัดดาวดึงษาราม เดิมเป็นโรงไว้เรือกระบวนตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 ส่วนโรงเรือแถวปากคลองบางยี่ขันนั้น พวกจีนเข้ามาอยู่อาศัย ทำน้ำมันมะพร้าวขายมาช้านาน ครั้งถึงรัชกาลที่ 4 โรงเรือนนี้ทรุดโทรมลง เจ้าพนักงานจึงทำโรงเรือขึ้นใหม่ตอนข้างคลองวัดคุสิตารามต่อมาพื้นที่ตอนนั้นตื่นเงิน จึงมีผู้คนมาอยู่อาศัย 37 ราย ที่ดินโรงเรือเดิมเจ้าพนักงานทำบ้านเรือนอาศัย ประชาชนมาปลูกบ้านและเพาะปลูกเล็ก ๆ น้อย ๆ ต่อมาพระราชทานที่ดินนั้นให้พระยานรรัตนราชมานิต¹ ส่วนที่ดินริมคลองบางกอกน้อยปากเหนือเดิมเป็นสุเหร่าแขก และบ้านเรือนพวกจีนและแขก ส่วนคลองสานในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น รมรื่นด้วยต้นไม้ใหญ่ มีบ้านเรือนขนาดใหญ่และงดงามหลายแห่ง มีทางเดินปูอิฐขนาดกว้างตลอดไปตามฝั่งซ้าย หันหน้าออกแม่น้ำเจ้าพระยา บ้านเรือนเหล่านี้เป็นเคหสถานของพวกลูกหลานสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์²

ส่วนตัวอย่างของตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนในเขตนี้ ตามข้อมูลจากการสำรวจและจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 ดังตารางต่อไปนี้

¹ กจข, ร. 5 ค 4.1 ค/24

² พระยาอนุমানราชธน, *พื้นความหลัง* เล่ม 1, หน้า 116.

ตารางแสดงตำแหน่งที่ตั้งและขนาดของที่ดินบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
พระปรีชาชาญสมุทร	ต. ปากคลองบางกอกน้อย ฝั่งเหนือ	272 ตารางวา	ได้รับพระราชทานมา (กจข. ร. 5 ค 4.2/42)
พระยาตรีสุริยราช ข้าหลวง-เทศาภิบาล พิชณุโลก	โรงภาษีฝิ่นเก่าในคลองบางกอกน้อยฝั่งใต้ถึงวัดอมรินทราราม น้อยฝั่งใต้ถึงวัดอมรินทราราม	ไม่ระบุ	ขอรับพระราชทานที่และบ้านหลวง (กจข. ร. 5 ค 4.1 ค/30)
มะหะหมัด ยูซุบ แยกในบังคับอังกฤษ	สวนที่ตำบลตลิ่งชัน	3 ไร่ 64 ตร.วา	ห่างกำแพงพระนครประมาณ 80 เส้นเศษ (กจข. ร. 5 ค 4.4 ก/65)
จินดีเม่งฮวด คนในบังคับโปรตุเกส	ต. วัดสุวรรณาราม บางลำไใกล้ฝั่งเหนือ	1 ไร่ 180 ตร.วา	ซื้อจากนายโล นายเนตร คนในบังคับฝรั่งเศส (กจข. ร. 5 ค 4.4 ก/67)
จมีนทิพเสนา บุตรพระยา-สีหราชฤทธิ์ไกร	ปากคลองมอญ ฝั่งตะวันตก หลังวัดบุปผาราม	3 ไร่ 200 ตร.วา	สมเด็จพระเจ้าพระยาว ยกให้พระยาสีหราชฤทธิ์ไกร (กจข. ร. 5 ค 4.2/41)
ยอห์น คลูนิช สถาปนิกอังกฤษ	คลองมอญ	7 1/2 ไร่	มีโรงงานทำอิฐและบ้านอยู่ในที่ดินด้วย (กจข. ร. 5 ค 22.2/10)
พระยามณเฑียรบาล ตาของพระผดุงศุลกฤตย์	หลังพระราชวังเดิม	2 ไร่ 100 ตร.วา	รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชทาน (กจข. ร. 5 ค 4.1 ค/84)
พระภักดีภัทรากร เจ้าส่วนนายอากร	ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเหนือวัดอรุณราชวราราม	320 ตร.วา และมีตึกอยู่ในที่ดิน	ขอพระราชทานทูลเกล้าถวายแลกเปลี่ยนกับที่บ้านพระยาอิศรานุภาพ ซึ่งเป็นที่หลวงอยู่ติดกัน (กจข. ร. 5 ค 4.1 ข/12)

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
พระภิกษุภัทรากร	ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ข้างวัดทอง- ล่าง ปากคลองสาน	ไม่ระบุ	มีตึกติดอยู่ในที่ดิน ภายหลัง ตกเป็นของหลวง ต่อมาเป็น โรงพยาบาลคนเสียจริต (หลังแรก) ข้อมูลจากการ สำรวจ)
นายสุดใจ ราชานุประพันธ์	คลองบางกอกใหญ่ ฝั่งใต้	4 ไร่ 300 ตร.วา มีตึก อยู่ในที่ดิน	ภายหลังตกเป็นของพระคลัง มหาสมบัติ (กจช. ร. 5 ค 4.1 ค/19)
อ้าแดงทองสุข ภรรยาจีนไคเฮง คนในบังคับอังกฤษ	ต. สะพานหก คลองบางกอก- ใหญ่ฝั่งใต้	300 ตารางวา	ห่างจากกำแพงพระนคร 28 เส้น (กจช. ร. 5 ค 4.4 ก/69)
นายพิไนยราชกิจ	จัดคลองบ้านสมเด็จพระยาฯ และติดบ้านพระยาประภากร- วงษ์	2 ไร่ 330 ตร.วา	ทุลเกล้าถวายที่บ้านและตึก จำหน่ายต่อพระคลังข้างที่ (กจช. ร. 5 ค 9.4 ค/7)
พระยาวรวงษ์วิวัฒน์	สุหรော်แขกถึงปากคลองสมเด็จพระ เจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ	4 ไร่ 81 ตร.วา	กจช. ร. 5 สารบาญสมุด- พิเศษ เล่ม 14 เลขที่ 34
สมเด็จพระยาบรมมหาประ- ยูรวงษ์ (สมเด็จพระองค์ใหญ่) สม- เด็จพระยาบรมมหาศรีสุริย- วงศ์ (ช่วง) เจ้าพระยาสุรวงษ์- ไวยวัฒน์เจ้าพระยาสุรวงษ์- วิวัฒน์ศักดิ์ ตามลำดับ	เดิมเป็นที่นางเกลือริมคลองวัด ประยูรวงษ์ฯ ฝั่งข้างเหนือ	ไม่ระบุ	ยกให้น้องหญิง 3 คน และ บุตรภรรยาอยู่อาศัย สดท้าย ตกอยู่กับเจ้าพระยาสุรวงษ์ วิวัฒน์ศักดิ์ และยกที่บ้านนี้ ตีราคาใช้หนี้หลวง (กจช. ร. 5 ค 4.2/63)
สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชย- ญาติ (สมเด็จพระองค์น้อย)	ริมคลองตลาดบ้านสมเด็จพระ หรือคลองวัดพิไชยญาติฝั่งข้าง ใต้	ไม่ระบุ	ตกทอดมาถึงเจ้าพระยา- สุรวงษ์วิวัฒน์ศักดิ์ (กจช. ร. 5 ค 4.2/14)
สมเด็จพระยาบรมมหาศรี- สุริยวงศ์	คลองสาน ในสวนกาแพ	ไม่ระบุ	ได้รับมาจากสมเด็จพระเจ้า- พระยาองค์ใหญ่ (กจช. ร. 5 ค 4.2/63 เล่ม 3)
เจ้าพระยาพิภกรวงษ์ เจ้าพระยาภาณุวงษ์	ติดบ้านสมเด็จพระยาบรม- มหาศรีสุริยวงษ์	ไม่ระบุ	สมเด็จพระยาฯ ซื้อไว้ (กจช. ร. 5 ค 4.2/63 เล่ม เล่ม 3)

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)	คลองสานฝั่งใต้ห่างจากปาก- คลองเข้าไป 600 เมตร	ที่ดินรายนี้และรายอื่น ๆ ข้างเคียงรวม 44 1/2 ไร่	มีตึกใหญ่ 3 หลังอยู่ในที่ดิน ต่อมารัฐบาลซื้อที่ดินทำโรง- พยาบาลคนเสียจริต (ข้อมูล จากการสำรวจ)
เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (พร บุนนาค)	ใกล้วัดประยูรวงศาวาส	ประมาณ 2 ไร่	ได้รับพระราชทานเมื่อรับ ราชการในตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงธรรมการ (กจข. ร. 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 14 เลขที่ 9 หน้า 10-11)
เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) เสนาบดีกรมท่า	1. ริมแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นมาถึง ถนนขวางใกล้ตึกขาว 2. ต่อจากถนนขวางเข้าไปใน สวนจนหมดเขต	2 ไร่ 100 ตร.วาเศษ 3 ไร่ 107 ตร.วาเศษ	ต่อมาขายให้แก่อภิรามิม อสีบาย นานา ลูกพระ- นิเทศสันต์พานิช (กจข. ร. 5 ค 9.4 ข/11)
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ รับจากเจ้าภานุนายอากร	ริมแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าบ้านเจ้า- พระยาศรีพิพัฒน์ ตรงข้ามปาก- คลองสะพานหัน	1 ไร่ 143 ตร.วา	เป็นที่ทำง้อมูนโล้ง (กจข. ร. 5 สารบาญสมุดพิเศษ เล่ม 14 เลขที่ 142)
บิดาจีนเลี้ยง	ริมบ่อป้องกันปัจจามิตร คลอง- สาน	1 ไร่ 300 ตร.วา	ราคา 35 ชั่ง (ใน พ.ศ. 2508) (กจข. ร. 5 ค 4.2/16)
หะยีมะหมัดสะอิด แยกในบังคับ อังกฤษ	หลังวัดอนงคาราม ต.ตลาด- สมเด็จ	328 ตารางวา	ห่างกำแพงพระนคร 20 เส้นเศษ ราคา 1,605 บาท (กจข. ร. 5 ค 4.4 ก/72)
ฮุดเซน คนในบังคับอังกฤษ	หลังวัดอนงคาราม ตำบลตลาด สมเด็จ	1 ไร่ 8 ตร.วา	กจข. ร. 5 ค 4.4 ก/12
ฮัดซัน ฮารี แยกในบังคับ อังกฤษ	หลังตึกขาว ต.ตลาดสมเด็จ ท้อง ที่บางลำภูล่าง	1 ไร่ 220 ตร.วา	ห่างจากกำแพงพระนคร ประมาณ 30 เส้น (กจข. ร. 5 ค 4.4 ก/66)
จินตันก็อะ คนในบังคับฝรั่งเศส	ต. วัดทองธรรมชาติ	สวน 1 ไร่	ปลูกตึกในที่ขอโอนที่สวน เป็นที่บ้าน (กจข. ร. 5 ค 4.4/14)

ผู้ครอบครอง	ขนาดที่ดิน	ที่ตั้ง	หมายเหตุ
พระยานานาพิพิธภักษ์ (โต บุณนาค)	ใต้ปากคลองวัดทองเพลิง	ไม่ระบุ มีตึกใหญ่อยู่ใน ที่ดิน	ต่อมาเป็นโรงเรียน (พระ- ยาอนุমানราชชน เรื่องเดิม หน้า 244)
จีนตี๋ นายอากร	ริมแม่น้ำเจ้าพระยา บางลำภู- ล่าง	1 ไร่ 272 ตารางวา	กจช. ร. 5 ค 9.4 ข/12
จีนทอง (เดิม) นางพรรณณี ฤทธิมนต์ (ปัจจุบัน)	105 ริมแม่น้ำเจ้าพระยา บางยี่ขัน	360 ตารางวา	ข้อมูลจากการสำรวจ

สรุป ขนาดของที่ดินในบริเวณนี้ จากการเลือกตัวอย่างปรากฏว่า ขนาดที่ดินต่ำบ้านละ 272 ตารางวา ส่วนขนาดที่ดินสูงสุดบ้านละ 7 1/2 ไร่ คิดถัวเฉลี่ยแล้วมีขนาดที่ดินบ้านละประมาณ 2 ไร่ 129 ตารางวา (ไม่รวมเนื้อที่ดินของเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ (วร บุณนาค) เพราะมีเนื้อที่ดินมากเป็นพิเศษ ซึ่งถ้านำมารวมด้วยจะทำให้ค่าเฉลี่ยเบี่ยงเบนไปทางสูงเกินความเป็นจริง)

สรุป ขนาดของที่ดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่ามีขนาดของที่ดินต่ำสุดบ้านละ 22 ตารางวา ส่วนขนาดของที่ดินสูงสุดบ้านละ 27 ไร่ 240 ตารางวา คิดถัวเฉลี่ยแล้วในรัชสมัยนี้ มีขนาดของที่ดินประมาณบ้านละ 1 ไร่ 239 ตารางวา (ตัดเนื้อที่ดินที่มากเป็นพิเศษในแต่ละบริเวณออกไปตามเหตุผลคั่งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น) และขนาดของเนื้อที่ดินปลูกบ้านอยู่อาศัยสามารถแจกแจงเป็นร้อยละได้ดังนี้

ขนาดของที่ดินตั้งแต่	22 - 200 ตารางวา	มีจำนวน 48 หลัง	คิดเป็นร้อยละ 31.79
ขนาดของที่ดินเกิน	200 ตารางวา - 1 ไร่	มีจำนวน 20 หลัง	คิดเป็นร้อยละ 13.25
ขนาดของที่ดินเกิน	1 ไร่ - 1 1/2 ไร่	มีจำนวน 26 หลัง	คิดเป็นร้อยละ 17.22
ขนาดของที่ดินเกิน	1 1/2 ไร่ - 2 ไร่	มีจำนวน 32 หลัง	คิดเป็นร้อยละ 21.19
ขนาดของที่ดินเกิน	2 ไร่ - 4 ไร่	มีจำนวน 10 หลัง	คิดเป็นร้อยละ 6.62
ขนาดของที่ดินเกิน	4 ไร่ - 5 ไร่	มีจำนวน 7 หลัง	คิดเป็นร้อยละ 4.63
ขนาดของที่ดินเกิน	5 ไร่ - 7 1/2 ไร่	มีจำนวน 4 หลัง	คิดเป็นร้อยละ 2.65
ขนาดของที่ดินเกิน	7 1/2 ไร่ขึ้นไป	มีจำนวน 4 หลัง	คิดเป็นร้อยละ 2.65

กรรมสิทธิ์ในที่ดิน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ดินเริ่มมีราคาสูงขึ้น และราษฎรเริ่มวิวาทเป็นความในเรืองที่ดินมากขึ้น พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินใหม่อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2444 โดยประกาศใช้พระราชบัญญัติการออกโฉนดที่ดินขึ้น เนื่องจากพระองค์ทรงเล็งเห็นความสำคัญและความจำเป็นที่ผู้ถือครองที่ดินจะต้องมีหลักฐานแสดงกรรมสิทธิ์

เห็นว่าผู้ซื้อหรือเช่าที่มีสิทธิตามสนธิสัญญาและมีความประสงค์จะใช้อุทยาน หรือทำมาหากินสุจริตก็ติดต่อบริษัทหรือเช่าที่ดินให้ คนบังคับต่างประเทศต้องชำระภาษีที่ดินเหมือนคนไทย และถ้าไม่ได้ทำประโยชน์ในที่ดินภายใน 3 ปี รัฐบาลจะเวนคืนที่ดินนั้นแต่จะคืนเงินให้ ปรากฏว่า ชาวต่างประเทศและคนในบังคับต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เข้ามาอยู่เมืองไทยนาน ๆ ได้ขออนุญาตซื้อและเช่าที่ดินอยู่อาศัย และทำมาหากินกันเป็นจำนวนมาก

การสุขภาพ และข้อบังคับเกี่ยวกับที่ดินและการก่อสร้างบ้านเรือนในบางเขตในสมัยรัชกาลที่ 5

ประเทศไทยได้ประกาศใช้กฎหมายเกี่ยวกับการสุขภาพครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2413 ในตอนต้นรัชกาลที่ 5 กฎหมายที่ประกาศใช้บังคับฉบับแรกคือ พระราชบัญญัติธรรมเนียมคลอง มีการห้ามทิ้งของโสโครกต่าง ๆ ลงในคลอง เพื่อป้องกันคลองตื้น ห้ามทำเวจ (ส้วม) และถ่ายอุจจาระลงไปในคลอง เพราะน้ำสกปรกเป็นมูลเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ

ต่อมาใน พ.ศ. 2432 ได้มีข้อบังคับเป็นกฎหมายสำหรับรักษาคลอง เช่น จะตั้งเวจต้องให้พื้นดินคลองขึ้นไป 4 เส้น (160 เมตร) และมีให้ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะในที่คันคลอง หลังจากนั้นพระราชกำหนดสุขภาพกรุงเทพ ร.ศ. 116 ขึ้น กำหนดให้มีการทำลายขยะมูลฝอย จัดเวจที่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ สำหรับมหาชน จัดห้ามการสร้างหรือซ่อมโรงเรือนที่เป็นเหตุให้บังเกิดโรค จัดการขนย้ายสิ่งโสโครกที่รำคาญให้พ้นเสีย

ใน พ.ศ. 2440 ได้มีประกาศรักษาที่ดินริมถนนระหว่างคลองผดุงกรุงเกษม ร.ศ. 117 บังคับให้เรือน โรง และกระท่อมที่ปลูกอยู่ริมคลอง ตั้งแต่สะพานเหล็กสุประดิษฐ์ ตลอดไปออกถึงน้ำเจ้าพระยา เพื่อกระทรวงโยธาธิการจะได้จัดการปลูกหญ้าและต้นไม้เป็นสนามให้เรียบร้อยตลอดไป¹

นอกจากนั้น ได้มีประกาศจากกระทรวงนครบาล ใน ร.ศ. 127 เกี่ยวกับท้องที่สำเพ็ง สรุปได้ว่า ตึกบ้านเรือนราษฎรในท้องที่สำเพ็ง ปลูกซบซ้อนเบียดเสียดกันจนทางเข้าออกคับแคบ จะจัดการสุขภาพไม่ถนัด ที่ทางและบ้านเรือนในที่นี้จึงสกปรกโสโครก ผู้คนมีโรคภัยไข้เจ็บมากกว่าในท้องที่ตำบลอื่น เมื่อเกิดเพลิงไหม้บ้านเรือนในท้องที่สำเพ็งครั้งใด เพลิงก็ติดลุกลามเนื่องกันไปเป็นเพลิงใหญ่เกือบทุกคราว เพราะบ้านเรือนปลูกติดชิดแน่นอัดกัน หนทางเข้าออกมีน้อย จึงทรงโปรดฯ ให้ตัดถนนกว้าง 5 วา ตั้งแต่ถนนทรงวาดเข้าไปยังที่เพลิงไหม้ ห้ามปลูกสร้างบ้านเรือนในแนวเขตหลักที่ปักหมายไว้ และห้ามปลูกเรือนโรงอันมุงบังด้วยไม้ขัดแตะ ด้วยแผง หรือใบไม้ในท้องที่สำเพ็ง²

เมื่อทรงโปรดฯ ให้ตัดถนนราชดำเนินกลางนั้น ได้ตัดผ่านเข้าไปในที่ดินราษฎรจำนวนมากด้วยกัน เมื่อสร้างถนนแล้ว ทรงมีพระประสงค์ให้มีหลักปฏิบัติเกี่ยวกับการเว้นที่ข้างถนน และการปลูกสร้างบ้านเรือน และรั้วในที่ดินริมถนน ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย จึงได้ตราข้อบังคับสำหรับผู้ซื้อที่ดินและการก่อสร้างบ้านเรือน

¹ กจช, ร. 5 ยธ 1/4

² กจช, ร. 5 ยธ 9/10

ในบทที่ 1 มาแล้ว เพียงแต่ได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามวัสดุก่อสร้าง เช่น

- เริ่มมีการใช้ไม้ที่เลื่อยด้วยเครื่องจักร จึงทำให้ไม้มีขนาดหนา-บางได้หลายขนาด มีการใช้เหล็กค้ำยันแทนการใช้ไม้ค้ำยัน
- ลูกกรง หน้าต่างทำด้วยเหล็กเส้นแทนไม้ซี่
- หน้าต่างเป็นบานลูกฟักไม้เปิดออกแทนการเปิดเข้าภายใน และติดบานพับแทนเดือยไม้ มีกลอนและขอรับขอสับโลหะแทนไม้ขัดดาด
- มีฝ้าเพดานภายในตัวเรือนปิดโครงหลังคา
- กระเบื้องมุงหลังคาเปลี่ยนเป็นกระเบื้องซีเมนต์หางเหยี่ยวแทนกระเบื้องดินเผาและกระเบื้องไม้ ชายคามุงด้วยสังกะสีลูกฟูก เริ่มมีการใช้นอตและตะปูแทนลิ้มและเดือยไม้
- มีการนำไม้ฉลุเข้ามาประดับอาคาร เช่น ตามชายคา และ ช่องลม
- มีการใช้ประตูปานเฟี้ยมเป็นฝักันห้องภายใน เพราะมีการนำบานพับมาใช้
- เรือนไทยบางหลังในรุ่นนี้ เริ่มมีการนำหลังคาโค้งประทุน มุงด้วยสังกะสีมาเป็นส่วนประกอบของอาคารตัวเรือนด้วย (ดูภาพ)

หน้าต่างไม้บานเปิดคู่ ขอรับขอสับโลหะ

หลังคาและชายคาล่าง มุงด้วยสังกะสีลูกฟูก

บ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

สำหรับผู้มีฐานะและความเป็นอยู่ดีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น บ้านเรือนอาจไม่ใช่สิ่งแสดงฐานะของบุคคลได้ชัดเจนนัก เพราะรูปแบบของบ้านเรือนก็มักเป็นเรือนไทยเช่นเดียวกับบ้านสามัญชน เพียงแต่ต่างกันที่ขนาดของเรือน จำนวนหลังของเรือน และวัสดุที่ใช้ปลูกสร้างเรือน เช่น ผู้มีฐานะดีอาจมีเรือนฝากระดานขนาดใหญ่หลังคามุงกระเบื้อง เป็นเรือนหมู่ มีหลายหลังในกลุ่มเดียวกัน แต่รูปแบบและลักษณะทางสถาปัตยกรรมก็ยังคงมีแบบอย่างเดียวกัน ครั้นในรัชกาลที่ 5 นี้ เนื่องจากเป็นรัชสมัยที่มีระยะเวลายาวนาน มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมาย และได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับลักษณะดั้งเดิมของสถาปัตยกรรมไทย จึงเกิดรูปแบบของอาคารประเภทบ้านพักอาศัยที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกขึ้นอีกชนิดหนึ่ง ดังนั้นชนกลุ่มหนึ่งในสังคมที่มีฐานะความเป็นอยู่ดี จึงเริ่มมีความนิยมปลูกสร้างบ้านเรือนในรูปแบบดังกล่าวนี้ การกล่าวถึงรูปแบบและองค์ประกอบของบ้านผู้มีฐานะดี จึงจะกล่าวถึงเฉพาะบ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลต่างประเทศเท่านั้น แต่มิได้หมายความว่า ผู้มีฐานะดีในสมัยนั้นจะมีบ้านเรือนเฉพาะแบบนี้เพียงแบบเดียว

รูปแบบและองค์ประกอบของบ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลต่างประเทศเท่าที่พบจากข้อมูลเอกสารและการสำรวจ สรุปได้ดังนี้

รูปร่างลักษณะ - มักเป็นตึก 2 ชั้นขนาดใหญ่ ก่ออิฐถือปูน หรือชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ชั้นบนเป็นไม้ ส่วนชนิดชั้นเดียวพบไม่มากนัก บางบ้านมี 3 ชั้น เช่น ตึกหลวงที่ให้พระยาอภัยราชาอยู่

- รูปทรงมักเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าตรงกันทั้งชั้นล่างและชั้นบน มีผนังล้อมรอบ มีลักษณะเหมือนกล่อง มักมีมุขตรงกลางทางด้านหน้าบ้าน นอกจากนี้ ก็อาจมีรูปร่างต่าง ๆ กันออกไปอีก เช่น รูปตัวแอล รูปตัวที รูปตัวยู และรูปคล้ายตัวเอส บางอาคารอาจมีห้องรูปห้าเหลี่ยมหรือหกเหลี่ยมประกอบเข้ากับด้านใดด้านหนึ่งของตัวอาคารหรืออาจมีหอคอยรูปกลมหรือรูปหลายเหลี่ยมเป็นหอสู่ขึ้นไปเหนือตัวอาคาร มีหลังคาคลุมก็มี (ดูภาพ)

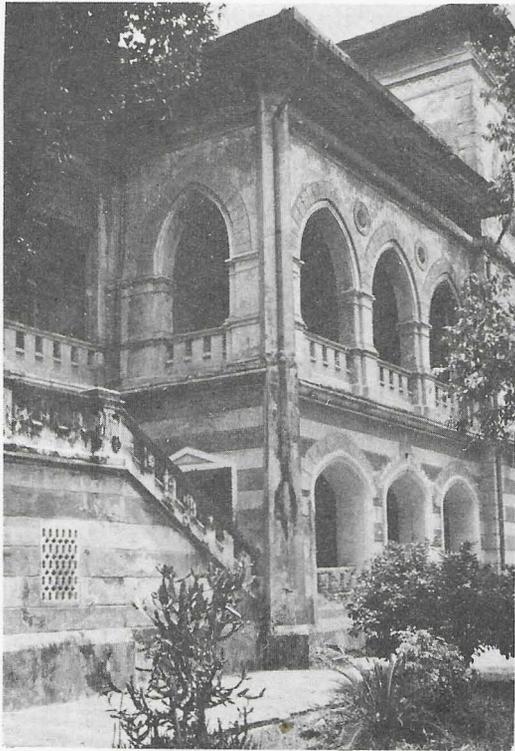

1

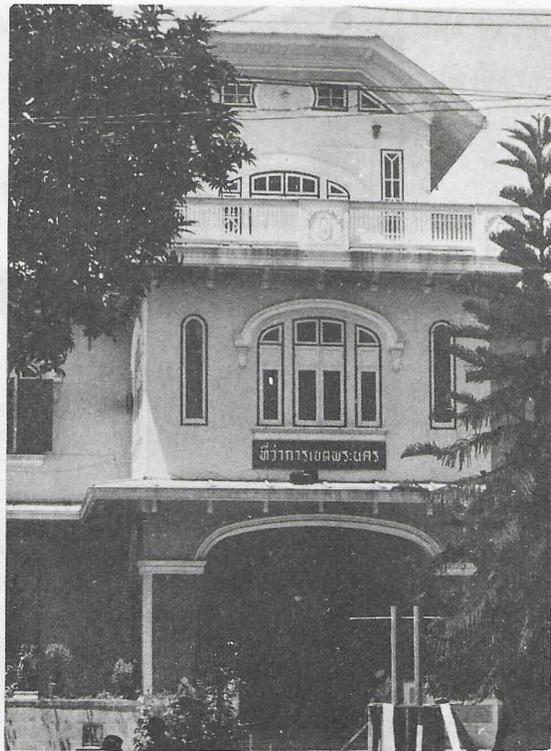

2

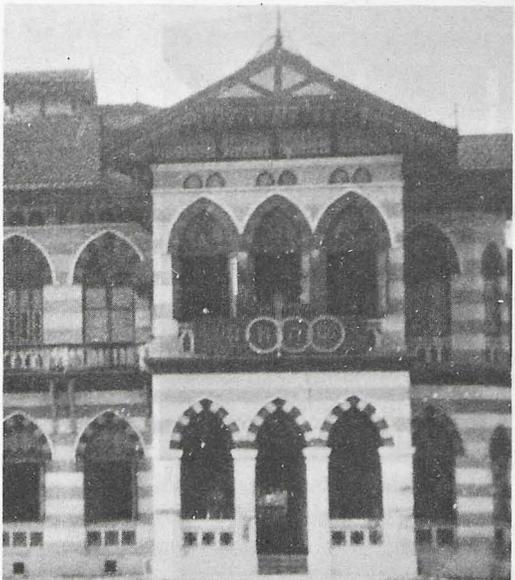
1. บ้านชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ชั้นบนผนังเคลือบไม้
2. จั่วด้านหน้ามีห้องรูปหลายเหลี่ยม และมุขเล็กประกอบ

1

2

3

1. ตึกก่ออิฐสูง 2 ชั้น มีหอคอยสูง 3 ชั้น บันไดขึ้นจากภายนอก
2. ส่วนที่สูง 3 ชั้น อยู่ด้านหน้าตรงมุมทางเข้า
3. หลังคาจั่วด้านหน้า บ้านเจ้าพระยามรธา (ปิ่น สุขุม)

บ้านพระยาสุรียานุวัตร มีการจัดองค์ประกอบสองข้างของอาคาร
แตกต่างกัน

หลังคา

- รูปแบบหลังคาที่พบเห็นมากคือ ทรงจั่ว หรือทรงมนิลา (Gable Roof) ทรงมนิลาตัดมุมเฉียงลงทางด้านหน้าจั่ว (Half Hipped Roof) ซึ่งเป็นที่นิยมกัน ทรงปั้นหยา (Hipped Roof) ทรงมนิลาต่อกับทรงปั้นหยา และทรงผสมที่ค่อนข้างซับซ้อนตามรูปทรง เช่น อาจมีทรงมนิลาผสมกับทรงปั้นหยา และต่อด้วยทางปิรามิดห้าเหลี่ยม หกเหลี่ยมต่อกันไปก็ได้ ตามความสัมพันธ์กับผังพื้น ชายคามากไม่ยื่นมาก มุมหลังคามากไม่สูงชันเท่าหลังคาเรือนไทย คือ มักมีความชันประมาณ 30-45 องศา เป็นลักษณะที่อวดฝืนหลังคา อาจมีการเจาะช่องหน้าต่างเล็ก (Dormer Window) บนฝืนหลังคา มีการตกแต่งประดับตามหน้าจั่ว สันหลังคา และเชิงชายขอบหลังคาโดยรอบเป็นไม้ฉลุมีลวดลายละเอียด หรือตกแต่งด้วยปูนปั้น ลวดลายตามแบบตะวันตก วัสดุุงหลังคามักเป็นกระเบื้อง (ดูในเรื่องวัสดุก่อสร้างประกอบ)

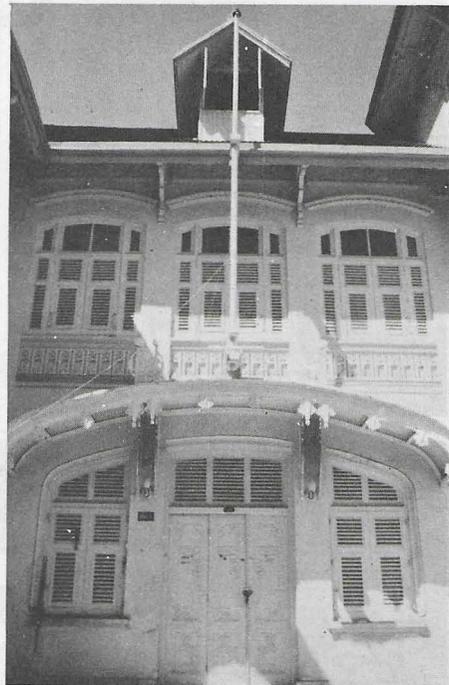
หลังคาทรงมนิลา
มีไม้ฉลุและตกแต่งลวดลายที่หน้าจั่ว

ไม้ฉลุและช่องระบายอากาศที่หน้าจั่ว

1

2

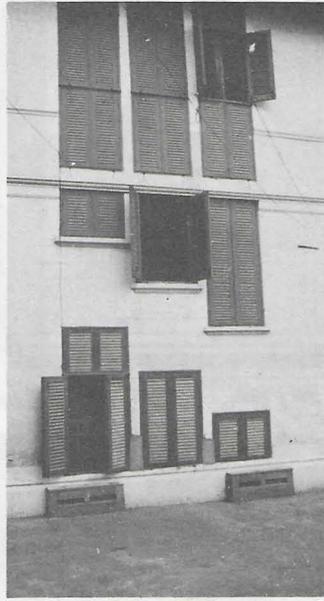
3

- 1 หลังคาจั่วและไม้ฉลุตกแต่งหน้าจั่ว
- 2 ช่องหน้าต่างเล็กบนผนังหลังคาของบ้านที่ได้รับความนิยมพลตะวันตก
- 3 ทรงหลังคาปั้นหย่า ต่อกับหลังคาคลุมห้องรูปหลายเหลี่ยม

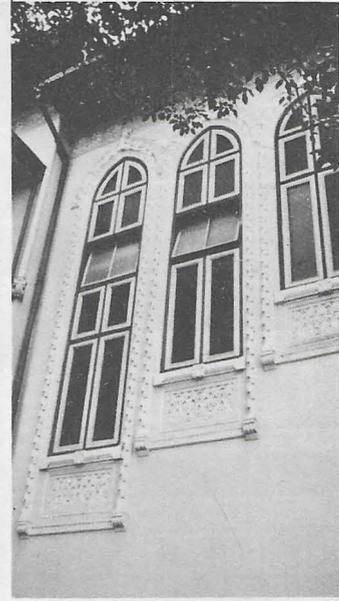
ประตู - ประตูมีทั้งชนิดบานลูกฟักไม้กระดานคูนสองหน้า และหน้าเดียว ชนิดบานเกล็ดไม้ติดตาย และชนิดผสมระหว่างเกล็ดไม้และลูกฟักไม้ ลักษณะการเปิดมีทั้งชนิดบานเปิดคู่และบานเพียงชนิดเปิดได้ตลอดทั้งช่วง (ดูภาพ)

1

2

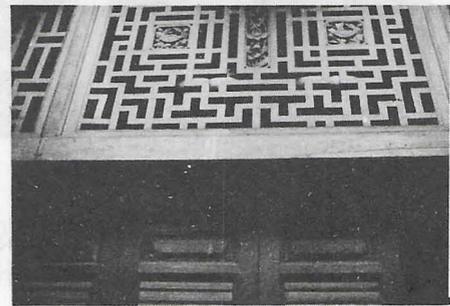
3

- 1 หลังคาปีกนกไม้ฉลุเหนือหน้าต่างบานเกล็ดไม้
- 2 หน้าต่างบานเกล็ดไม้ตรงส่วนบันได
- 3 หน้าต่างกระจกภายนอก ที่บริเวณบันได

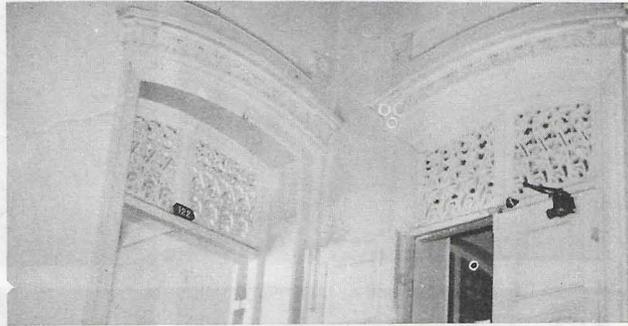
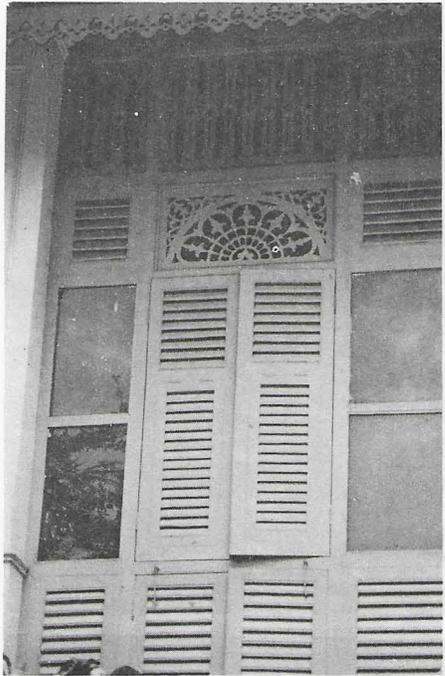
ช่องแสง - ช่องแสงและช่องระบายอากาศมักอยู่เหนือประตูหรือหน้าต่าง เป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือช่องโค้ง มีทั้งชนิดที่เป็นไม้ฉลุ ลวดลายละเอียด เป็นบานเกล็ดไม้ติดตาย และกระจกเม็ดหรือกระจกดอก (ทั้งสีขาวและสีอื่น ๆ เช่น สีน้ำเงินเข้ม สีเขียว สีเหลือง) หรือติดตายสลัปสี่ บางบ้านใช้ไม้ตีเป็นตาตารางปิดตรงช่องลมเหนือหน้าต่าง อาจมีตาข่ายกรุปิดช่องลมด้วย

ช่องลมไม้ฉลุของบ้าน 187 สาทรใต้

ช่องระบายอากาศลายแบบจีน

ช่องลมและช่องระบายอากาศบานเกล็ดไม้ และไม้ฉลุแบบต่างๆ

- 1 บ้านเลขที่ 187 สาทรใต้
- 2 บ้านเลขที่ 11/5 สามพระยา สามเสน
- 3 บ้านพระยาสุรียานุวัตร

บันได

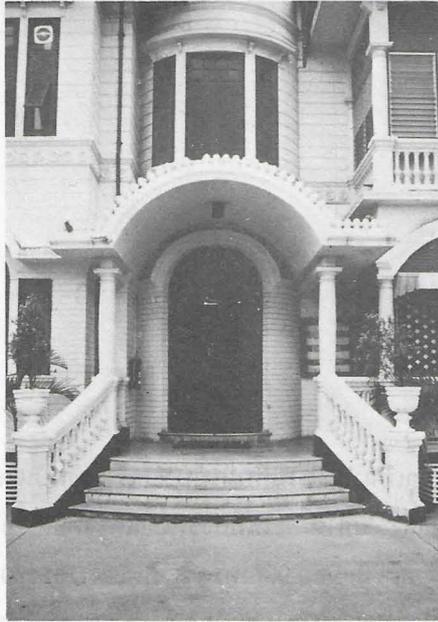
- บันไดมักเป็นบันไดขึ้นภายในอาคาร ส่วนมากมักเป็นบันไดไม้ที่มีไม้บังระหว่างชั้นบันได ราวบันได ลูกกรงบันไดไม้ฉลุ หรือลูกกรงไม้กลึง บันไดภายในมีทั้งชนิดขึ้นตรงทอดเดียว ชนิดมีชานพัก 1 ตอน และชนิดมีชานพัก 2 ตอน มักมีช่องแสงหรือช่องหน้าต่างตรงช่วงบน ส่วนบันไดภายนอกเป็นบันไดใหญ่ด้านหน้า มักเป็นบันไดก่ออิฐฉาบปูน ขึ้นบันไดปูหินอ่อนแผ่น ราวบันไดและลูกกรงมักเป็นปูนปั้นหรือลูกมะหวด (Balustrade) บางบ้านเป็นบันไดรูปโค้งก็มี (ดูภาพ)

1

2

3

4

1, 2 บันไดภายนอกของบ้านที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก เป็นบันไดก่ออิฐถือปูน ลูกกรงเป็นลูกมะหวดปูนปั้น
3, 4 บันไดภายนอกซึ่งเป็นบันไดโค้งแบบต่างๆ ของบ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

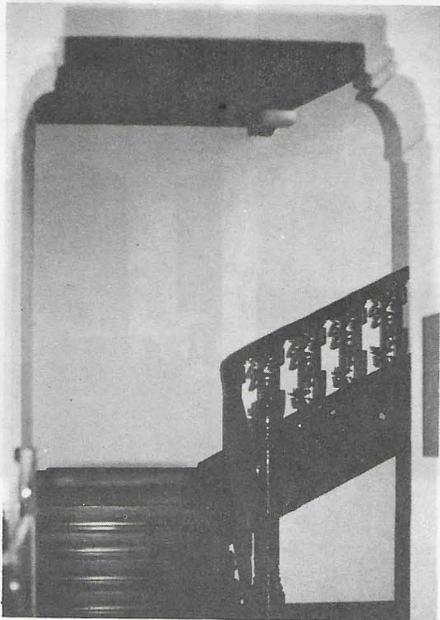
บันไดภายนอกของบ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกเป็นบันไดก่ออิฐถือปูน ลูกกรงเป็นลูกมะหวดปูนปั้น

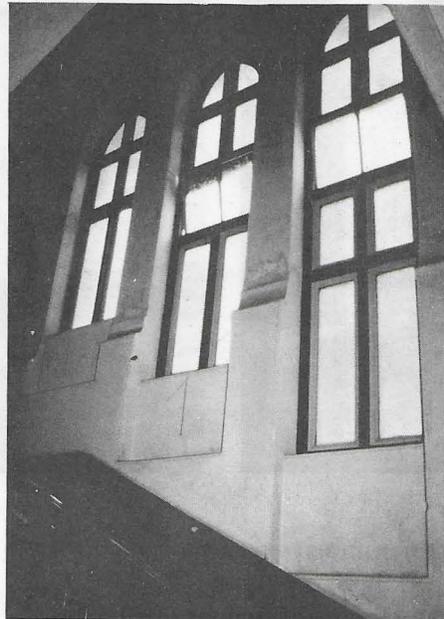
1

2

3

4

- 1, 2 บันไดภายนอกซึ่งเป็นบันไดโค้งแบบต่างๆ ของบ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก
- 3 บันไดภายในเป็นบันไดไม้ลูกกรงไม้ฉลุ
- 4 ช่องหน้าต่างตรงบริเวณบันไดไม้ภายใน

ผนังและ

การตกแต่ง

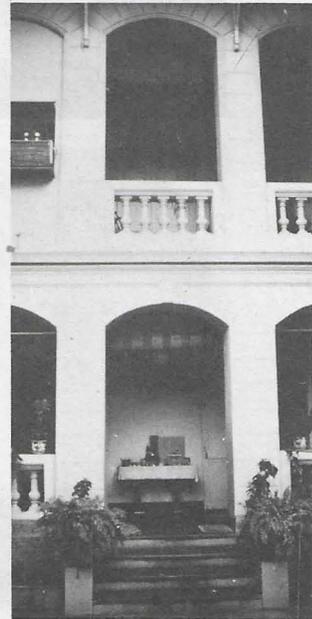
- การตกแต่งเท่าที่พบจากการสำรวจส่วนใหญ่เป็นการตกแต่งแบบตะวันตก เช่น มีเสาหลอกหรือเสาอิง (Pilaster) ประดับกับตัวผนังโดยไม่ได้ใช้รับน้ำหนัก มีลวดลายและหัวเสาแบบประยุกต์จากของกรีกหรือโรมัน เช่น เสาแบบดอริก (Doric) ไอโอนิก (Ionic) หรือคอรินเทียน (Corinthian) อาจมีการตกแต่งตรงมุมผนังอาคารเป็นร่องลึกลงไปในผิวแบบก่อหิน (Rustication) มีการใช้ส่วนประกอบอาคาร เช่น ช่องประตูหน้าต่าง หรือช่องระหว่างผนังเป็นรูปโค้งครึ่งวงกลม (Round Arch) หรือโค้งปลายแหลม (Pointed Arch) เช่น บ้านพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ และ บ้านเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) (ดูภาพ)

1

2

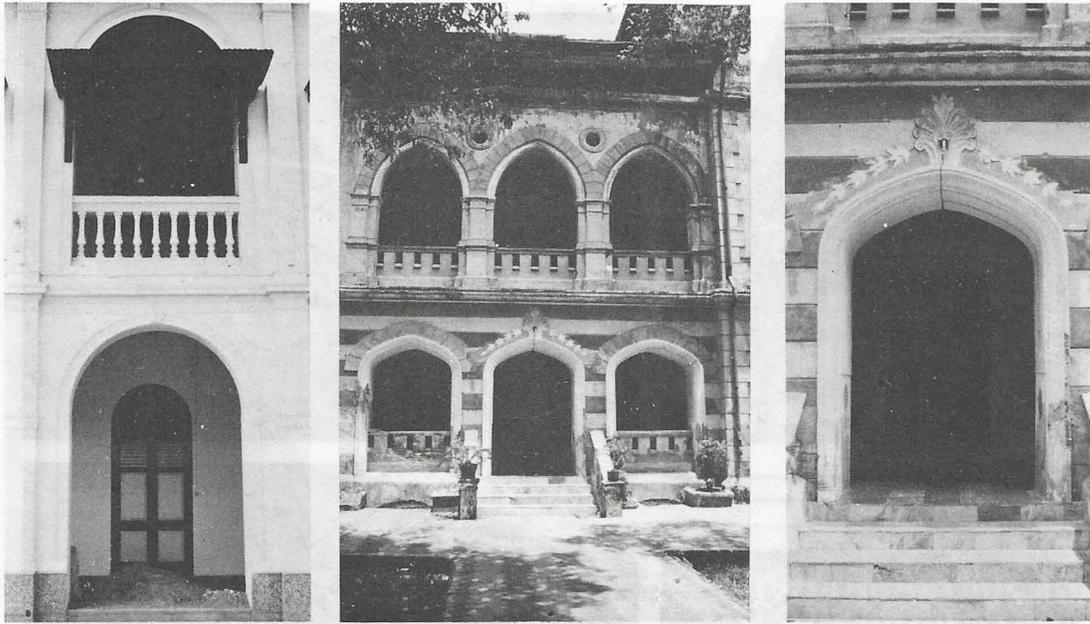

3

การตกแต่งผนังตามอิทธิพลตะวันตก

1 บ้านหลวงนาวาเกณิศกร 190 ตรอกพระยาไกร

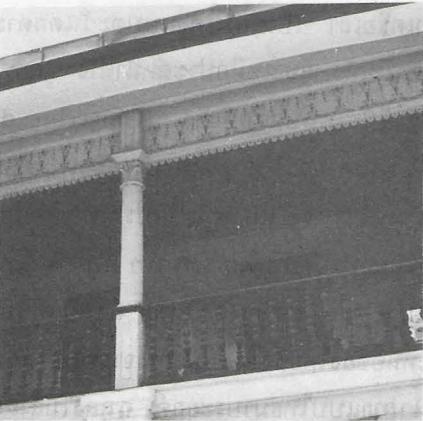
2,3 บ้านเลขที่ 591 ถนนพระสุเมรุ

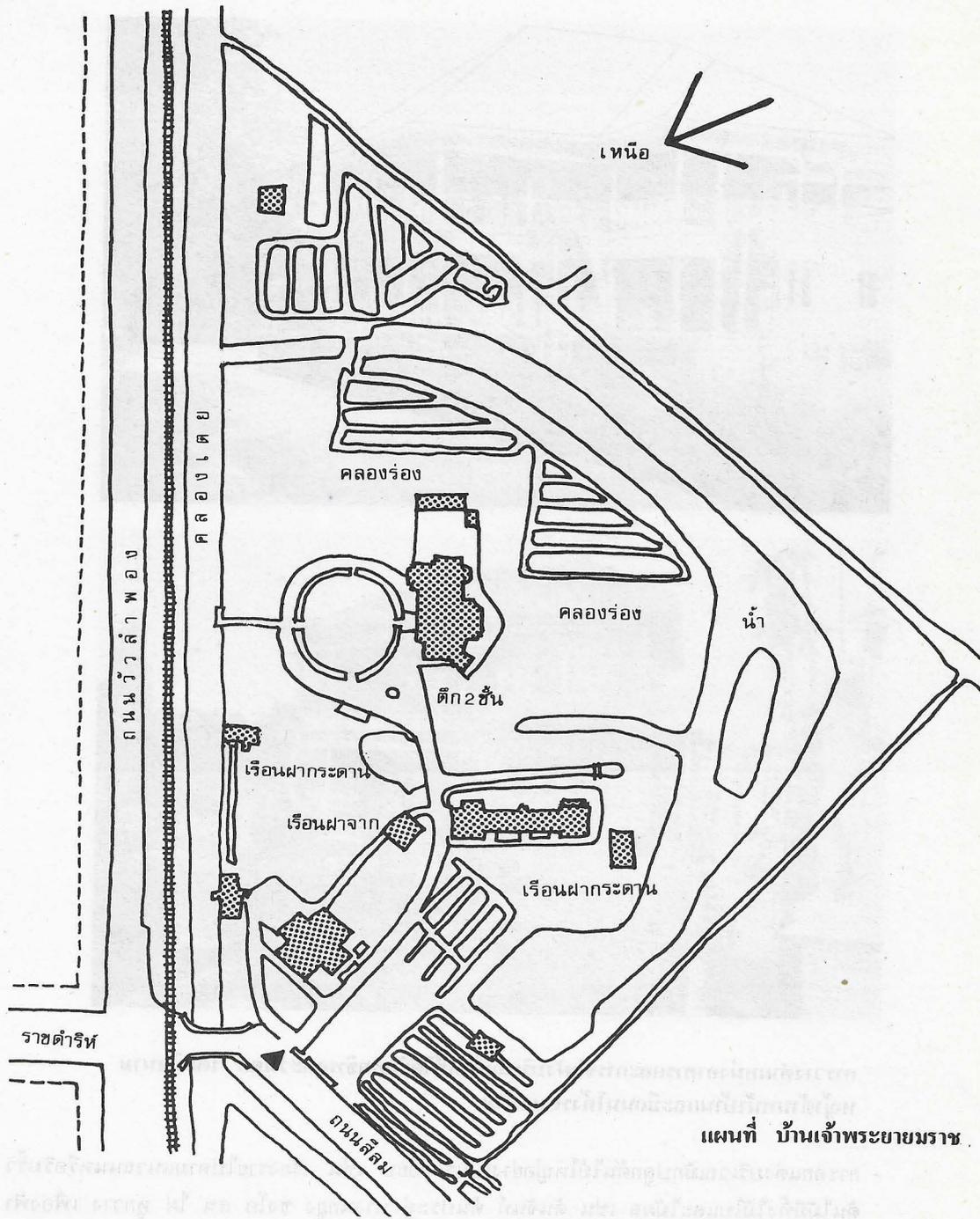
การตกแต่งผนังตามอิทธิพลตะวันตก

- มีการใช้ลวดบัวและปูนปั้นเป็นลวดลายตกแต่งตามหัวเสา แนวคาน หน้าจั่ว ใต้หน้าต่าง นอกจากนั้นมีการใช้ไม้ฉลุเป็นลวดลายประเภทเครือเถา เป็นเส้นโค้งแบบตะวันตกตามบริเวณหน้าจั่วและมุข ช่องระบายอากาศตอนบนของผนัง และเหนือประตูหน้าต่าง ลูกกรงระเบียง ค้ำยัน และรอบชายคา ดังที่เรียกกันว่า “บ้านแบบขนมปังขิง” (Gingerbread) อันเป็นแบบอย่างของอาคารที่มีการตกแต่งประดับประดาด้วยไม้ฉลุ อย่างประณีตฟุ่มเฟือยเกินจำเป็นตามแบบอย่างสถาปัตยกรรมในช่วงสมัยพระนางเจ้าวิคตอเรีย ในประเทศอังกฤษ ในช่วงศตวรรษที่ 19 การใช้ไม้ฉลุเป็นส่วนประกอบของบ้านในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลานี้ สันนิษฐานว่า¹ ได้รับอิทธิพลจากหลายด้านด้วยกัน เช่น จากทางตะวันตก ดังได้กล่าวมาแล้ว รวมทั้งจากทางเอเชียด้วยกันคือ จากทางเหนือของไทยซึ่งได้แบบอย่างจากพม่า ส่วนทางใต้ได้แบบอย่างจากชาวมุสลิม ช่างไทยจึงนำลายแบบไทยมาประยุกต์ ฉลุลงไม้สั้น ๆ ที่เหลือเศษ ซึ่งนำไปใช้ประโยชน์เป็นส่วนตกแต่งอาคาร และใช้ระบายอากาศไปด้วยในตัว นอกจากนั้น จากการสำรวจพบว่า มีตัวอย่างบ้านบางหลังมีรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลทั้งจากจีนและจากตะวันตกรวมเข้าด้วยกันในบ้านหลังเดียวกันคือ บ้านหลวงนาวาเกณิศกร ที่ตรอก

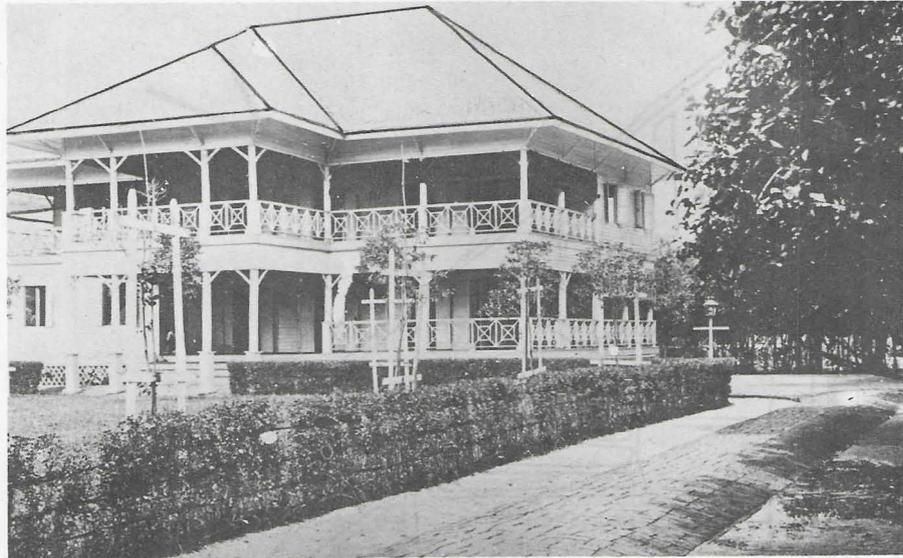
¹ สัมภาษณ์ ม.ร.ว. มิตรารุณ เกษมศรี, สถาปนิก, 16 กันยายน 2524.

จัดมรดกไม้ของสถาปนิกชาวตะวันตก ที่เมืองลพบุรีตามแบบฉบับของตะวันตกที่ประเทศไทย ๗๗๖๖
การใช้อย่างดีกับส่วนต่างๆ ของบ้านในสมัยรัชกาลที่ ๕
แสดงให้เห็นถึงความงามของสถาปัตยกรรมที่ผสมผสานกันเป็นอย่างดี

แผนที่ บ้านเจ้าพระยามราช

การวางตำแหน่งอาคารและการจัดผังบริเวณบ้านที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก โดยมีสนาม
หญ้าด้านหน้าบ้านและมีถนนโค้งรอบสนาม

- การตกแต่งบริเวณมักปลูกต้นไม้ใหญ่อย่างเป็นระเบียบ เช่น เรียงรายไปตามแนวถนนหรือริมรั้ว
ต้นไม้มีทั้งไม้ใบและไม้ผล เช่น ต้นจันทน์ ต้นประดู่ หางนกยูง ชงโค สน ไม้ หูกวาง เฟื่องฟ้า
ลิ้นทม มะม่วง ชมพู์ สาเก กล้าย เป็นต้น ส่วนบ้านหลวงนาวาเกณิกร มีการจัดบริเวณด้านหน้า

ตัวบ้านแบบสวนจัดระเบียบ (Formal Garden) มีเขามอ บ่อน้ำพุ สวนสมุนไพร นอกจากนั้น ปลุกต้นไม้ประเภทปาล์มชนิดต่าง ๆ เฟิร์น สนพุ่ม และสมุนไพร เช่น ต้นกระทิงหมาบ้า¹ เป็นต้น จากการสำรวจมีหลายบ้านที่มีการเปลี่ยนแปลงผังบริเวณไปจากเดิมเช่น ปลุกอาคารเพิ่มขึ้นอีกหลายหลังในเนื้อที่เดิม มีโรงจอดรถยนต์สำหรับจอดได้หลายคัน และหลายบ้านที่มีเนื้อที่ดินลดน้อยลงกว่าเดิม เนื่องจากแบ่งขายไปหรือขายต่อให้เป็นที่ทำการของราชการหรือของบริษัทเอกชน จึงทำให้ผิดไปจากผังบริเวณของเดิม

เนื้อที่ใช้สอย

บ้านราษฎรสามัญทั่วไป

ขนาดของเรือนทั่วไปที่พบในช่วงสมัยนี้ ส่วนใหญ่มักเป็นเรือน 3 ห้อง (เรือนยาว 3 ช่วงเสา) ส่วนเรือนเครื่องผูกมีขนาดเรือน 2 ห้องบ้างแต่เป็นส่วนน้อย คร่าวไฟมักเป็นเรือนขนาด 2 ห้อง

- ความกว้างของตัวเรือนที่พบมีตั้งแต่ประมาณ 2.35 เมตร (1 วา 1 คืบ 5 นิ้ว) ถึง 3.00 เมตร (6 ศอก) หรือถึง 3.75 เมตร (1 วา 3 ศอก 1 คืบ)
- ความยาวของตัวเรือนประมาณ 7.50 - 9.00 เมตร สำหรับเรือน 3 ห้อง ห้องหนึ่ง ๆ หรือช่วงเสาหนึ่ง ๆ กว้างประมาณ 2.50 เมตร (5 ศอก) ถึง 3.00 เมตร (6 ศอก)
- ชานหรือเฉลียงหน้าเรือนกว้างประมาณ 1.25 เมตร (2 ศอก 1 คืบ) ถึง 1.80 เมตร (3 ศอก 1 คืบ 2 นิ้ว)
- มีการสร้างยั้งข้าวในบริเวณบ้านด้วย

ส่วนการใช้เนื้อที่มีลักษณะยึดหยุ่นได้ ใช้เนื้อที่ได้เอนกประสงค์ เป็นเนื้อที่โล่ง ๆ ต่อกัน และไม่นิยมกันแยกเป็นห้อง ๆ เนื้อที่ใช้สอยแบ่งเป็น 2 บริเวณใหญ่ ๆ คือ เนื้อที่ส่วนตัวได้แก่ ส่วนนอนและเนื้อที่ส่วนรวม ได้แก่ พักผ่อน รับประทานอาหาร และทำงานบ้าน คร่าวและส้วมแยกจากเรือนนอนหรือใช้ส้วมรวม รายละเอียดในเรือนประโยชน์ใช้สอยทั่วไปเช่นเดียวกับเรือนไทยทั่วไปที่ได้กล่าวถึงในบทก่อน ๆ มาแล้ว

บ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

ลักษณะการจัดเนื้อที่ใช้สอยของบ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศนี้ จะแตกต่างไปจากเรือนไทย ซึ่งเป็นรูปแบบดั้งเดิมของการอยู่อาศัยในชีวิตประจำวันของคนไทย การจัดเนื้อที่ใช้สอยของบ้านประเภทนี้ ในรัชกาลนี้ เท่าที่สรุปจากข้อมูลเอกสาร และจากการสำรวจเป็นดังนี้

- เนื้อที่ในตัวบ้านจะแบ่งเป็นหลายห้องกันแยกเป็นแต่ละส่วนต่างหากจากกัน
- โดยทั่วไป ชั้นล่างมักมีห้องโถงใหญ่อยู่บริเวณกลางของตัวบ้านต่อกับมุขหน้าที่ใช้สำหรับจอดรถม้า โถงนี้จะมีหิ้งหรือโต๊ะประจำฝา ปูด้วยหินอ่อนพร้อมกระจกเงาติดที่ผนังเหนือโต๊ะ ตลอดจนเนื้อที่สำหรับที่แขวนหมวก ที่ใส่ไม้เท้าและร่วมตามแบบอย่างของห้องแขวนหมวกและเสื้อคลุม (Cloak room) ของฝรั่ง โถงนี้จะเชื่อมต่อกับเนื้อที่อื่น ๆ เช่น โถงบันไดห้องรับแขก ห้องรับประทาน

¹ สัมภาษณ์ คุณเจงซ้อง โปษยจินดา, เจ้าของอาคารปัจจุบัน, 4 กรกฎาคม 2524.

โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

บ้านราษฎรสามัญทั่วไป

สำหรับโครงสร้างและวัสดุก่อสร้างของบ้านสามัญชนก็เช่นเดียวกับเรือนไทยในช่วงก่อนหน้านี้นั้นตามที่ได้กล่าวในบทต้น ๆ และดังที่กล่าวไว้ในหัวข้อรูปแบบและองค์ประกอบของอาคารในสมัยรัชกาลที่ 5

บ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

บ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศ จากข้อมูลเอกสาร และจากการสำรวจ มีโครงสร้างหลักและวัสดุก่อสร้างสรุปได้ดังนี้

โครงสร้าง

- หลัก**
- เป็นชนิดผนังรับน้ำหนัก (Wall Bearing) ก่ออิฐฉาบปูน หรือเป็นตึกก่อล่อมเสาไม้ คือมีผนังก่ออิฐหุ้มเสาไม้ภายในเป็นโครงสร้างหลัก บางหลังชั้นบนเป็นโครงสร้างไม้ต่อกับผนังก่ออิฐฉาบปูนชั้นล่าง ในตอนปลายรัชกาลงานเฟอร์โรคอนกรีต (คอนกรีตเสริมเหล็ก) ได้เริ่มเข้ามาสู่เมืองไทย อาคารสำคัญบางหลังจึงได้มีโครงสร้าง คอนกรีตเสริมเหล็กแบบเสาและคานรับน้ำหนัก บริษัทก่อสร้างของชาวต่างประเทศเริ่มนำเครื่องจักรทุ่นแรงบางชนิดมาใช้ เช่น เครื่องตอกเข็มด้วยไอน้ำเดือด รอกและก้านที่ใช้กำลังเครื่องจักร เครื่องสูบน้ำ ฯลฯ¹ แต่สันนิษฐานว่า อาจใช้เฉพาะกับอาคารขนาดใหญ่ของรัฐบาล และวังเจ้านาย ส่วนบ้านบุคคลทั่วไปยังไม่มีหลักฐานยืนยันที่แน่นอนว่าใช้โครงสร้างชนิดนี้
  - อิฐที่ใช้มักเป็นอิฐบางบัวทอง ปากเกร็ด ขนาดเมื่อเผาสุกแล้ว กว้าง 4 1/4 นิ้ว ยาว 9 นิ้ว หนา 2 1/2 นิ้ว ราคาขายไม่เกินพื้นละ 30 บาท²

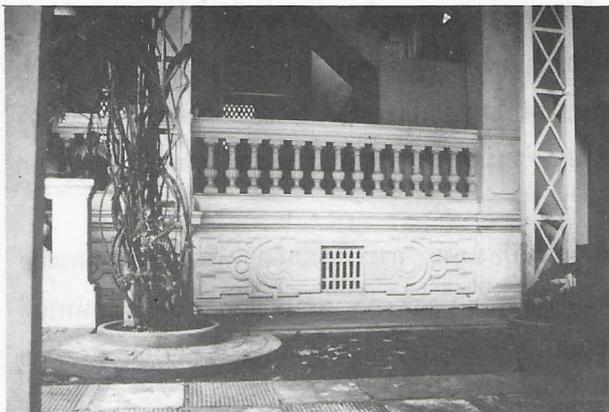
- ฐานราก**
- บางหลังที่ได้ข้อมูลจากการสำรวจ ใช้ขุขี้เถ้าขนาดใหญ่จำนวนมากมัดติดกันเป็นแพต่อกันขนาดเท่าตัวอาคาร รองรับอยู่ข้างใต้ เช่น บ้านเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ที่ใช้เป็นบ้านพักผู้อำนวยการโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา ซึ่งปัจจุบันเป็นสโมสรแพทย์และพนักงาน
  - บ้านบางหลังที่มีช่างชาวต่างประเทศเป็นผู้ออกแบบและคุมงานก่อสร้าง เช่น นายกราซี ช่างชาวอิตาลี ส่วนฐานรากมีการบักฝัง ติ้เข็ม แล้วใช้ไม้ซุงทั้งต้นผ่า 2 ซีก คว่ำลงทับหัวเข็ม แล้วจึงก่อผนังขึ้นไป³

¹ ไขแสง สุขะวัฒนะ, การศึกษาอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตก....., หน้า 150.

² กช. ร. 5 ย.ธ. 1/18.

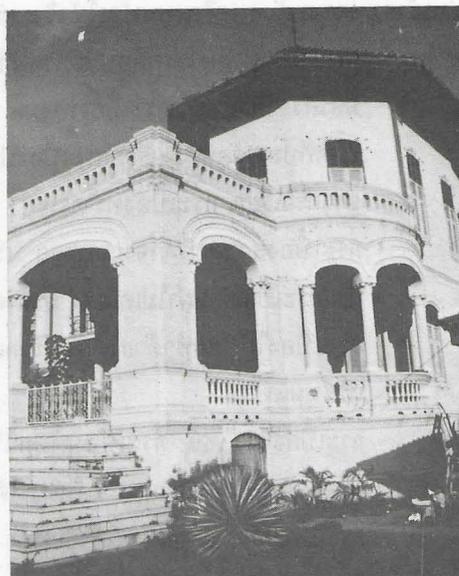
³ พระยาเสหศักดิ์สินทวงศ์, ไชยชนะตาในชีวิตที่พอใจ (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2506), หน้า 286-287.

- สำหรับอาคารที่เป็นตึก 2 ชั้น เช่น ตึกของหลวงที่ให้เช่าหน้าวัดราชบูรณะริมแม่น้ำเจ้าพระยา ใช้วิธีขุดรากลึก 1 เมตร กว้าง 1 เมตร ใช้เข็มไม้ยาว 4-5 คอก (2.00 - 2.50 เมตร) ถ้าเป็นตึกสูง 3 ชั้นใช้เข็มไม้ยาว 6 คอก (3 เมตร)¹
- บ้านบางหลังมีฐานรากเป็นแบบฐานรากแผ่ เป็นตอม่อก่ออิฐถือปูน เว้นที่ได้ถุนเดี่ยว ประมาณ 0.50 - 1.00 เมตร ก่ออิฐปิดทุกด้าน เว้นช่องระบายอากาศใต้ถุนส่วนนี้ไว้เป็นระยะ ๆ หรือทำเป็นประตูเข้าออกได้ อาจใช้เก็บของ² บ้านบางหลังที่พบจากการสำรวจใช้ส่วนนี้เป็นห้องใต้ดินตามแบบตะวันตก เช่น บ้านเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์

1

- 1 ช่องระบายอากาศ ใต้ถุนพื้นชั้นล่างมีเป็นระยะ ๆ รอบอาคาร
- 2 ส่วนใต้ถุนของพื้นชั้นล่างบ้านพระสรรเพชญ์วิญญูกิจ มีประตูเข้าได้

2

- เสา - มีทั้งเสาคอม่อ เป็นเสาก่ออิฐฉาบปูน มีขนาดใหญ่ มักอยู่ชั้นล่าง ส่วนเสาที่เป็นแกนอยู่ภายใน กำแพง เสาหางเรือรอบชายคา เสาเฉลียงหรือเสาโครงสร้างไม้ชั้นบน มีทั้งเสาไม้แก่น และเสาไม้สัก มีขนาดตั้งแต่ 3 กำกึ่ง - 4 กำ ส่วนเสาเฉลียงมักมีขนาดโต 2 กำ³
- ผนัง - ภายนอก ส่วนใหญ่เป็นผนังก่ออิฐฉาบปูน หรือผนังก่ออิฐหุ้มเสาไม้ภายใน ฉาบปูนทาสีน้ำปูน (เดิม) ถ้าเป็นอาคาร 2 ชั้น ชั้นล่างมักก่ออิฐหนา 1 1/2 แผ่น ชั้นบนก่ออิฐ 1 แผ่น ถ้าเป็นอาคาร

¹ กจข. ร.5 ยธ. 8.3/20.

² ฉันทนา จรูญวิทย์, "เรือนพักอาศัยที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกในสมัย ร.5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จนถึง พ.ศ. 2475" (วิทยานิพนธ์ประกาศนียบัตรชั้นสูงสถาปัตยกรรมไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2518), หน้า 39.

³ กจข. ร.5 ค. 4.2/15 และ กจข. ร.5 ยธ. 9/15.

3 ชั้น ชั้นล่างก่ออิฐ 2 1/2 แผ่น¹ บางหลังมีเสาอิงซึ่งไม่ได้ใช้รับน้ำหนักติดกับผนังเป็นระยะ เพื่อการตกแต่งประดับอาคาร บางหลังก่อผนังชั้นล่างเป็นโค้งกลมและโค้งปลายแหลม บางหลังภายนอกเขาจะร่องบนผนังเป็นเส้นทางนอนเป็นช่วง ๆ แต่ละช่วงมีผิววัสดุขรุขระต่างกัน หรือมีการสลับสีต่างกัน เช่น บ้านเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์

- ภายใน ทั่วไปเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบ ทาสีน้ำปูน หรือทาสี ชั้นบนภายในบางหลังเป็นผนังอิฐหุ้มเสาฉาบปูน หรือเป็นฝาไม้สักเข้าลิ้นตีตามตั้งทาสี นอกจากนั้นก็มีฝาบานเพี้ยม ลูกฟักไม้ หรือบานเกล็ดไม้ติดตาย เปิดได้ตลอดผนังเป็นช่วง ๆ
- ลูกกรงระเบียงเป็นไม้ฉลุ ไม้ตาราง หรือเป็นเหล็กหล่อจากต่างประเทศ

โครงหลังคา โครงหลังคาเครื่องบนเป็นไม้จริง เช่น ไม้สัก วัสดุคุมหลังคาได้แก่วัสดุต่อไปนี้

และวัสดุ - กระเบื้องดินเผาไม่เคลือบมีขนาดเล็กประมาณ 14 ซม. × 24 ซม. หน้าประมาณ 1 ซม. ปลายมนโค้ง ที่เรียกว่า กระเบื้องหางมน หรือชนิดที่ปลายเป็นมุมแหลม ที่เรียกว่า กระเบื้องหางเหยี่ยว ชนิดที่ปลายตัดตรง เรียกกระเบื้องปลายตัด ส่วนมากทำมาจากแขวงกรุงเก่า มีทรายในเนื้อดินมาก บางครั้งเรียก กระเบื้องทราย

- กระเบื้องสงขลาที่ทำจากเกาะยอ เรียก กระเบื้องเกาะ กระเบื้องเกล็ด หรือกระเบื้องเกาะยอ เป็นกระเบื้องดินเผาไม่เคลือบ มีขนาดใกล้เคียงกับกระเบื้องหางมน แต่ปลายแหลม มีความทนทานดี
- กระเบื้องไม้ มักทำด้วยไม้สัก ถ้าเป็นแผ่นเล็กขนาดประมาณเท่ากับกระเบื้องหางมน แต่ปลายเป็นมุมแหลม

- กระเบื้องจีน เช่น กระเบื้องกาบกล้วย ทำด้วยดินเผา เป็นลอนโค้งเว้าเล็ก ๆ รอยต่อระหว่างแผ่นต้องแต่งทับแนวด้วยปูนปั้นเป็นรูปโค้งกลม

- กระเบื้องว่าว หรือกระเบื้องซีเมนต์ รูปสี่เหลี่ยมจตุรัสทางทะแยง เป็นแผ่นขนาดโตกว่ากระเบื้องดินเผาเล็กน้อย คือ มีขนาดประมาณ 24 ซม. × 24 ซม. ส่วนมากมีสีขาวและสีแดง

- กระเบื้องฟาร์นโดหรือฟรินโด²

- แผ่นเหล็กอาบสังกะสีลูกฟูก ซึ่งเป็นวัสดุที่เพิ่งเข้ามาในประเทศไทยใหม่ ๆ ในสมัยนั้นและค่อนข้างเป็นที่นิยม เนื่องจากมีน้ำหนักเบาแผ่นขนาดใหญ่ เปลืองเครื่องไม้โครงหลังคาน้อยลง และป้องกันอัคคีภัยได้ แต่เป็นสนิมได้ง่ายเมื่อใช้ไปนาน ๆ รับและถ่ายความร้อนมาก เวลาฝนตกจะมีเสียงดัง
- หลังคามักมีรางน้ำ มีทั้งแบบที่ซ่อนไว้หลังแนวเชิงชาย หรือติดตั้งน้ำกับไม้เชิงชายภายนอกรางน้ำ และท่อน้ำเป็นเหล็กอาบสังกะสี

- ค้ำยันหลังคา มีทั้งไม้และเหล็ก (ซึ่งมักเป็นเหล็กกลมตัดเป็นรูปโค้ง)

พื้น ภายในชั้นล่าง วัสดุที่ใช้ปูได้แก่

¹ กจช. ร. 5 ย.ธ. 8.3/20 จดหมายเหตุกระทรวงโยธาธิการ ชุดการซ่อมสร้างอาคาร.

² กจช. ร. 5 ย.ธ. 8.3/20.

- กระเบื้องหน้าวัว หรือกระเบื้องดินเผา แผ่นขนาดใหญ่ประมาณ 1 ฟุต x 1 ฟุต
- หินอ่อนจีนแผ่นใหญ่
- กระเบื้องซีเมนต์ ขนาดประมาณ 6 นิ้ว x 6 นิ้ว หรือ 8 นิ้ว x 8 นิ้ว มีลวดลายและสีต่าง ๆ
- พื้นชั้นบนภายใน ส่วนใหญ่เป็นพื้นกระดานไม้สัก ไม้ตะแบก ไม้ตะเคียน ขนาดประมาณ 6 นิ้ว x 6 นิ้ว ตีชิดหรือเข้าลิ้น¹
- ฉေးยงหน้ามักปูด้วยหินอ่อน
- ซานหลังบ้าน มักก่อด้วยอิฐตะแคง แล้วคาดทับด้วยปูนซีเมนต์ หรืออาจปูทับด้วยกระเบื้องหน้าวัว
- พื้นทางเดินในบ้านปูหินจากจีน เช่น หินแกรนิต
- พื้นถนนทางรถเข้าออก ปูอิฐตะแคง มักมีรางระบายน้ำ 2 ข้าง

ประตู - วัสดุที่ใช้ทำประตูหน้าต่าง มักเป็นไม้สัก เช่น ตัวบานเป็นลูกฟักไม้กระดานคูน หรือบานเกล็ดไม้หน้าต่าง

หน้าต่าง - วัสดุที่ใช้ทำประตูหน้าต่าง มักเป็นไม้สัก เช่น ตัวบานเป็นลูกฟักไม้กระดานคูน หรือบานเกล็ดไม้ติดตาย อาจมีกระจกฝ้าหรือกระจกดอกบัง แต่เป็นช่องเล็ก ๆ ภายในกรอบไม้ วงกบไม้

- เครื่องยึดเหนี่ยวตัวบานประตูหน้าต่าง เช่น ขอรับขอสับเป็นหลัก

- ช่องแสงหรือช่องลมมีทั้งใช้ไม้เกล็ดติดตาย ไม้ฉลุ ไม้ตีตาราง หรือกระจกฝ้า

ฝ้าเพดาน - ไม้สักแผ่นแบบฝ้าผนังตีชิด หรือเข้าลิ้น ทาสี

- บางหลังมีการตกแต่งฝ้าเพดานด้วยปูนฉาบ และมีลายปูนปั้น

บันได - ภายนอกเป็นบันไดก่ออิฐถือปูน ชั้นบันไดปูกระเบื้องหน้าวัว ปูหินอ่อน หรือปูหินหยาบมีพนัก (ลูกกรงบันได และราว) 2 ข้าง เป็นลูกมะหวดเคลือบตั้งเป็นระยะ

เรือนครัว - มีทั้งชนิดผนังก่ออิฐถือปูน ฝาไม้นอก (ไม้กระยาเลย) หรือฝาตะแคง เครื่องบนไม้จริง หลังคามุงสังกะสีลูกฟูก มีรางน้ำสังกะสี พื้นปูกระเบื้องหน้าวัวยาแนวด้วยปูนซีเมนต์บางหลังเช่น บ้านให้ฝรั่งอยู่มีปล่องไฟ

เรือนอาบ

น้ำ - พื้นปูกระดานปีกไม้ เส้าไม้แก่น ฝากระดาน มุงสังกะสีหรือกระเบื้อง

รั้ว - บ้านฝรั่งมักใช้รั้วปีกไม้สัก ทาสีน้ำปูน

สำหรับวัสดุก่อสร้างบางชนิดสั่งมาจากต่างประเทศโดยทางเรือสินค้า เช่น โครงเหล็กและเหล็กเสริมคอนกรีตสั่งจากอังกฤษและเยอรมนี ปูนซีเมนต์สั่งจากสิงคโปร์ แผ่นหินอ่อนและแท่งหินอ่อนสั่งจากอิตาลี แผ่นกระจกสี กระจกฝ้า กระจกใส สั่งจากเบลเยียมและฝรั่งเศส วัสดุอื่น ๆ เช่น กระเบื้องเคลือบ เครื่องโลหะ

¹ ในเรื่องเกี่ยวกับชนิดของไม้ที่ใช้ในการก่อสร้างใน พ.ศ. 2441 พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ได้มีคำกราบบังคมทูลว่า การก่อสร้างแต่ก่อนใช้ไม้สักเป็นส่วนใหญ่ ไม้สักในเวลานี้มีราคาแพงมาก ดังนั้น การก่อสร้างของหลวง วังเจ้านาย และบ้านขุนนาง ถ้าเป็นส่วนที่ต้องถูกแดดถูกฝนจึงจำเป็นต้องใช้ไม้สัก ส่วนไม้เครื่องบนและพื้นส่วนที่ไม่สำคัญควรใช้ไม้ตะแบกและไม้ยางแทน จะประหยัดเงินกว่าที่ใช้ไม้สักได้เกือบครึ่ง - (กจข.ร.5 จดหมายเหตุชุดการซ่อมสร้างอาคาร รศ. 108-119, ปีที่ 13.)

ชนิดต่าง ๆ โคมไฟไฟฟ้า อุปกรณ์ไฟฟ้า อุปกรณ์ประปา สี ฯลฯ ส่วนมากสั่งจากอังกฤษ เยอรมัน และเดนมาร์ก ในระยะเวลาที่ วัสดุต่าง ๆ ที่สั่งจากสหรัฐอเมริกา ก็มีบ้าง แต่ไม่สู้จะมากนัก ทั้งนี้เพราะค่าขนส่งจากสหรัฐอเมริกามายังเมืองไทยแพงมาก อนึ่ง ตั้งแต่กลางรัชกาลเป็นต้นมา ได้มีชาวตะวันตกมาตั้งบริษัท และห้างรับสั่งของ และเป็นตัวแทนจำหน่ายวัสดุก่อสร้าง และวัสดุตกแต่งอาคารจากยุโรปตั้งกล่าวมาแล้ว เข้ามาในกรุงเทพฯ หลายแห่ง¹

ช่างผู้สร้างสรรค์อาคารที่อยู่อาศัยและอิทธิพลที่ได้รับในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในด้านการก่อสร้างในรัชกาลนี้ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นประโยชน์ที่จะใช้ชาวต่างประเทศเข้ารับราชการในหน่วยงานต่าง ๆ ที่ต้องการความรู้ทางเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า เพื่อพัฒนาประเทศให้เจริญทัดเทียมแบบตะวันตก ปรากฏว่ามีชาวยุโรปชาติต่าง ๆ เข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ในจำนวนนี้มีช่างสถาปนิก นาวช่างวิศวกรโยธา วิศวกรไฟฟ้า ช่างสำรวจ ช่างศิลป์ (เขียนภาพ) ช่างตกแต่งและช่างก่อสร้างเป็นจำนวนมากที่ทรงจ้างมารับราชการในกรมโยธาธิการ การรถไฟ กรมสุขาภิบาล กรมทหารม้า เป็นต้น ช่างชาวต่างประเทศเหล่านี้ได้นำความรู้ทางการก่อสร้างอาคาร นำเทคนิคใหม่ ๆ ตลอดจนอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย โดยเริ่มจากการออกแบบก่อสร้างอาคารของทางราชการ พระราชวัง และวังเจ้านายต่าง ๆ ต่อมาบรรดาเสนาบดี ขุนนาง ข้าราชการ และพ่อค้าคหบดีที่มีกำลังทรัพย์สูงจึงเริ่มนิยมการปลูกบ้าน โดยให้ช่างชาวต่างประเทศออกแบบก่อสร้างให้กันมากขึ้นตามสมัยนิยม

ส่วนช่างรับเหมาะก่อสร้างอาคารแบบตะวันตกในสมัยนี้ ก็มีทั้งชาวต่างประเทศที่เข้ามาทำงานในเมืองไทย บางคนเคยรับราชการในกรมโยธาธิการ เมื่อครบสัญญาจ้างก็ลาออกมาประกอบอาชีพของตนในเมืองไทยต่อกันอีกคนหลายหลาย ๆ ปี นอกจากนี้ก็มีช่างรับเหมาะก่อสร้างคนไทยอีกหลายคน ดังสรุปรายชื่อช่างออกแบบและวิศวกรชาวต่างประเทศผู้ออกแบบและก่อสร้างรวมทั้งช่างไทยดังนี้²

ช่างสถาปนิกชาวต่างประเทศ กรมโยธาธิการ

- มิสเตอร์ ยอห์น คลูนิส ชาวอังกฤษ เดิมเป็นช่างสำรวจ ต่อมาย้ายเข้ากรมโยธาธิการ
- ซินญู คริสซี่ ชาวอิตาลี ช่างออกแบบ
- มิสเตอร์ ชันเดรสกี หัวหน้านายช่างออกแบบ
- มิสเตอร์ ตามาโย นายช่างออกแบบ
- มิสเตอร์ โมเรสกี นายช่างออกแบบและช่างเขียน
- มิสเตอร์ เอ. ริโกตี นายช่างออกแบบ

¹ ไชยแสง สุชะวัฒน์, "การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก....." หน้าเดิม อ้างถึง Wright, Arnold, "Twentieth Century Impressions of Siam", P. 386.

² เอกสารกองจดหมายเหตุแห่งชาติชุดกระทรวงโยธาธิการ ชุดกระทรวงการต่างประเทศ การจ้างชาวต่างประเทศ (ศิลปกรรมและการซ่อม) และชุดเบ็ดเตล็ด รัชกาลที่ 5.

- มิสเตอร์ คาล คอร์ริง ช่างเยอร์มัน ต่อมาย้ายมากระทรวงมหาดไทย
- มิสเตอร์ ยี กราซี ชาวอิตาลีเขียนแบบ กะงาบประมาณ และคุมงานก่อสร้าง
- มิสเตอร์ โอ ตาเวลา ชาวอิตาลีช่างแบบสถาปัตยกรรม
- มิสเตอร์ ฮาเล ช่างตกแต่งภายใน
- มิสเตอร์ แพโร ช่างเขียนภาพปูนเปียก

ช่างวิศวกรชาวต่างประเทศ กรมโยธาธิการ

- มิสเตอร์ โรเบิตตี นายช่างชาวอิตาลี
- มิสเตอร์ ยี คันโนวา ชาวอิตาลี ย้ายมาจากกรมรถไฟ
- มิสเตอร์ ซีก๊อต ชาวอิตาลี ช่างก่อสร้าง
- มิสเตอร์ ซี อาลเลกรี นายช่างใหญ่
- มิสเตอร์ อี. ยี. กอลโล นายช่างวิศวกรกองก่อสร้าง
- มิสเตอร์ ปาสมอร์
- มิสเตอร์ ซอร์ วิศวกรไฟฟ้า
- มิสเตอร์ วิลเลียม แบนตลี (หรือ แบลลี) วิศวกรไฟฟ้า
- มิสเตอร์ มาโยลา ชาวอิตาลี รับราชการกรมทหารม้าและถูกส่งไปซื้อเครื่องไฟฟ้าและเรียนวิชานี้มาด้วย

ช่างวิศวกรไฟฟ้า ปรึกษา ในกรมศุขาภิบาล

- มองซิเออร์ เดอโลเน ช่างเขียนแผนที่
- มองซิเออร์ ดีดีเออร์ ช่างตรวจระดับ ต่อมาเป็นนายช่างผู้ช่วย
- มองซิเออร์ อาร์ เบลโฮม นายช่างใหญ่ เดิมอยู่กรมรถไฟ
- มองซิเออร์ กาสตอง เลวี ช่างวิศวกรปรึกษา
- มองซิเออร์ เอ โอตางค์ ช่างไฟฟ้า

ช่างรับเหมาก่อสร้างชาวต่างประเทศ

- มิสเตอร์ เลียวนาดี เดิมรับราชการช่างกลทหารม้า ต่อมาออกมาประกอบอาชีพรับเหมาของตนเอง
- มิสเตอร์ อี. บ็อค เดิมเป็นช่างวิศวกรการรถไฟ และกรมโยธาธิการ ต่อมาออกมาประกอบอาชีพรับเหมาเอง
- มิสเตอร์ ปรูโน
- มิสเตอร์ ฮันสเล
- มิสเตอร์ กาโตร์ ช่างก่อสร้างชาวอิตาลี

นอกจากนั้น ในการดำเนินการก่อสร้างที่สำคัญ ๆ เจ้าหน้าที่และขุนนางไทยชั้นผู้ใหญ่ที่มีความสามารถเฉพาะตัวในทางก่อสร้าง ทั้งแบบไทยและแบบตะวันตก และรู้งานทางด้านสถาปัตยกรรมตะวันตก จะได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นแม่กองอำนวยการก่อสร้าง หรือเป็นนายช่างใหญ่ควบคุมการก่อสร้าง

(โอจิ๋ว) ถ่ายอย่างไปสร้างเรือนของคนที่เหนือวัดอรุณฯ เท่ากัน และเหมือนกันด้วยนับถือขาทาเจ้าพระยารัตนาธิเบศว่า เสง แห่งหนึ่ง แล้วพระยาภาณุสมมติบริบูรณ์ (เล็ก) ถ่ายแบบไปสร้างที่ริมคลองบางกอกน้อยอีกแห่งหนึ่ง ด้วยเหตุอันเดียวกัน.....³

เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจ หม่อมเจ้าประวิชัย ชุมสาย ใน พระเจ้าราชวงศ์เธอกรมขุนราชสีหวิกรม กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ กรมหมื่นไชยานุชิต กรมหมื่นนิลวรรณ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เจ้าพระยายมราช พระยาราชสงคราม พระยาสุมนัยวินิต พระยาประชากรกิจพิจารณา พระสถิตย์นิมานการ เป็นต้น

ส่วนช่างคนไทยซึ่งเคยทำงานร่วมกับช่างชาวต่างประเทศได้ศึกษาตัวอย่างจากงานก่อสร้างจริง ได้เรียนรู้เทคนิคและวิธีการจากช่างเหล่านี้ และต่อมาก็ได้เริ่มทำงานออกแบบก่อสร้างบ้านแบบที่ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศโดยลำพังตนเองก็มีหลายคน เช่น พระยาประดิษฐอมรพิमान พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาเขียนแบบและหลวงนาวาภิบาล เป็นต้น นอกจากนี้ มีห้างสิทธิพันธ์ ซึ่งเป็นของคนไทยรับตกแต่ง

ตลอดช่วงอันยาวนานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ เป็นช่วงที่สืบทอดความเจริญก้าวหน้าทางด้าน การก่อสร้าง และรูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทบ้านผู้มีฐานะดีที่ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศต่อจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่มีช่างชาวต่างประเทศเข้ามาทำงานในประเทศไทยมากมายหลายคน การใช้วัสดุก่อสร้างจากต่างประเทศ เครื่องมือในการก่อสร้างที่ทันสมัยและวิทยาการในการก่อสร้างแบบใหม่ ทำให้มีการก่อสร้างอาคารประเภทนี้อย่างมากมายขึ้นกว่าในรัชกาลอื่น ๆ รูปแบบของอาคารของผู้มีฐานะ และมีกำลังทรัพย์สูงจะมีรูปโฉมและรายละเอียดที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกอย่างเห็นได้ชัด รวมทั้งการจัดผังพื้นที่อาคารและการใช้เครื่องเรือน ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในเรื่องวัฒนธรรมการกินอยู่ เข้าสู่แบบที่เป็นสากลมากยิ่งขึ้น ในช่วงนี้ก็มีบางอาคารที่รับอิทธิพลจากจีนเข้ามา ร่วมประยุกต์กับรูปแบบทางตะวันตกบ้าง

ส่วนบ้านสามัญชนทั่วไปก็ยังคงรูปแบบเดิมของเรือนไทยอยู่ แต่มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องวัสดุที่เข้ามาใหม่ เช่น การใช้ไม้กระยาเลยจากสิงคโปร์เข้ามาทำฝาเรือน นอกเหนือจากฝาไม้ชนิดอื่น ๆ ดั้งเดิม และการใช้สังกะสีผูกฟูกที่เริ่มนำมาใช้เป็นหลังคาเพิงและโรงเรือน ทำให้รูปทรงหลังคาจั่วของไทยเปลี่ยนแปลงไปบ้างคือ ไม่สูงชันมากและไม่มีความโค้งอ่อนช้อยเหมือนการใช้กระเบื้องดินเผาหรือกระเบื้องไม้แผ่นเล็ก ๆ แบบดั้งเดิม ลักษณะหน้าต่างเริ่มเป็นหน้าต่างเปิดคู่ เปิดออกภายนอกโดยใช้ขอรับขอสลักโลหะ ส่วนไม้ค้ำยันชายคาเริ่มเปลี่ยนเป็นเหล็กเส้นดัดให้มีส่วนโค้งเล็กน้อยเป็นท้าวแขนค้ำยัน ช่วยรับชายคาซึ่งมุงด้วยสังกะสี มีน้ำหนักเบามากกว่ากระเบื้องแบบเดิม นอกจากนั้นก็มีย่านไม้สักประเภทหนึ่งที่ไม่ใช่รูปแบบของเรือนไทย แต่เป็นแบบที่ได้ปรุงแต่งขึ้นใหม่ โดยมีอิทธิพลตะวันตกเข้ามาผสมผสานด้วย บ้านประเภทนี้ได้มีการนำไปสร้างกันมากขึ้นในรัชกาลที่ 6 และได้พัฒนาขึ้นเป็นลำดับ จึงจะนำรูปแบบของบ้านไม้ประเภทนี้ไปกล่าวถึงในบทต่อไป

บ้านในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

(พ.ศ. 2453-พ.ศ. 2468)

สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและเศรษฐกิจในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสังเขป

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2453 นั้น เป็นช่วงที่อารยธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลในไทยมากกว่าในช่วงที่ผ่านมา ทั้งนี้เนื่องจากการสื่อสารคมนาคมเจริญก้าวหน้าขึ้น การติดต่อค้าขายกับต่างประเทศทางตะวันตกเป็นไปอย่างกว้างขวาง ประกอบกับพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้รับการศึกษาอย่างดีจากต่างประเทศ ทั้งทางด้านวิชาทหาร วิชาประวัติศาสตร์และกฎหมายจากประเทศอังกฤษ พระองค์ได้ดำเนินนโยบายเกี่ยวกับการต่างประเทศที่จะมีสัมพันธไมตรีอันดีกับชาติต่าง ๆ ในยุโรปและสหรัฐอเมริกาสืบต่อจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวางแนวทางไว้ ในรัชกาลนี้ มีสงครามโลกครั้งที่ 1 เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2457-2461 และไทยได้ร่วมสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรซึ่งเป็นฝ่ายชนะ ทำให้ไทยได้รับการยกย่องให้มีสิทธิเท่าเทียมกับประเทศสัมพันธมิตรทั้งหลาย

ไทยได้เข้าเป็นสมาชิกองค์การสันนิบาตชาติ และได้มีการแก้ไขสนธิสัญญากับต่างประเทศ ชาวตะวันตกมีสิทธิที่จะเดินทางเข้ามา และมีถิ่นที่อยู่ในประเทศไทย รวมทั้งทำการค้าขาย ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การศึกษา และการกุศลได้โดยอิสระ และมีสิทธิเป็นเจ้าของเรือโรงและเช่าที่ดินสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย หรือเพื่อทำการค้า การศาสนาได้โดยอิสระ สิทธิอันนี้ ชาวไทยที่จะเดินทางไปยังประเทศที่มีสนธิสัญญาระหว่างกัน ก็จะได้รับผลปฏิบัติเช่นเดียวกัน¹

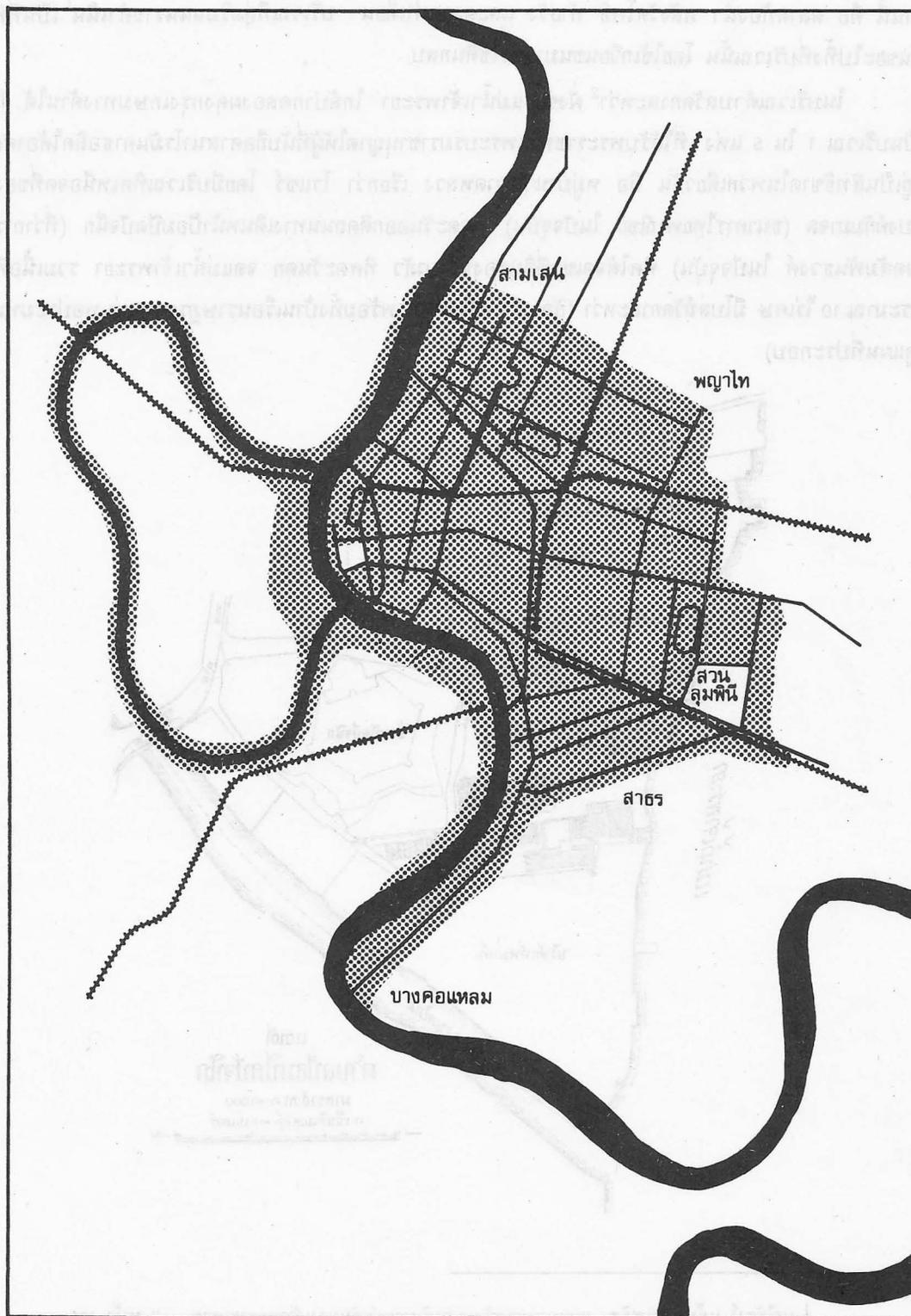
ในรัชกาลนี้ ได้มีการจ้างชาวต่างประเทศที่เชี่ยวชาญทางด้านต่าง ๆ เข้ามารับราชการเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่ตำแหน่งที่มีความสำคัญของด้านนโยบาย ที่ปรึกษาประจำกระทรวง จนกระทั่งข้าราชการประจำธรรมดา มีจำนวนถึงประมาณ 140 คน ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เคยรับราชการมาก่อนแล้ว ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และบางคนก็อยู่มาจนถึงรัชกาลที่ 7 ก็มี การพิจารณาคัดเลือกชาวต่างประเทศเข้ารับราชการ รัฐมักพิจารณาทางด้านความมั่นคงของประเทศเป็นหลัก เช่น มักจะไม่ยอมจ้างชาติมหาอำนาจใหญ่ ๆ เข้ารับราชการทหาร คงจ้างเพียงคนยุโรปชาติเล็ก ๆ ส่วนตำแหน่งที่ไม่ค่อยมีความสำคัญก็พิจารณาตามคุณสมบัติและความสามารถ

¹ ไขแสง สุชะวันนะ, "การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก....." หน้า 154.

ถนนหนทาง และล่าคล่องทั่วไปในเขตสุขาภิบาล ควบคุมตรวจตราโรงฆ่าสัตว์บางคอแหลม และการรักษาความสะอาดและกำจัดสิ่งโสโครกในเขตพระนคร

สภาพทั่วไปของการตั้งหลักแหล่งที่พักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนที่กรุงเทพฯ แสดงบริเวณที่พักอาศัย ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ย่านนี้ คือ ตลาดท้องน้ำ หลังวัดโพธิ์ ท้ายวัง และตลาดท่าเตียน บริเวณที่ลุ่มริมถนนราชดำเนิน¹ เป็นที่ที่
ขนขยะไปทิ้งที่บริเวณนั้น โดยใช้เกวียนขนมาแล้วใช้ดินกลบ

ในบริเวณตำบลวัดกัลยา² ฝั่งซ้ายแม่น้ำเจ้าพระยา ใกล้ปากคลองผดุงกรุงเกษมทางด้านใต้ ก็
เป็นบริเวณ 1 ใน 5 แห่ง ที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ผู้ที่นับถือศาสนาโรมันคาทอลิกได้อาศัย
อยู่เป็นสิทธิขาดในพวกเดียวกัน คือ หมู่บ้านวัดบาดหลวง เรียกว่า โรแซร์ โดยมีบริเวณทิศเหนือจดที่ของ
แบงก์กัมมาจล (ธนาคารไทยพาณิชย์ ในปัจจุบัน) ทิศตะวันออกติดถนนทางเดินหน้าป้อมปัดบังนิก (ที่ว่าการ
เขตสัมพันธวงศ์ ในปัจจุบัน) ทิศใต้จดเขตที่ดินของห้างมาก๊ว ทิศตะวันตก จดแม่น้ำเจ้าพระยา รวมเนื้อที่
ประมาณ 10 ไร่เศษ มีโบสถ์วัดกัลยา (กัลวาริ) อยู่ในที่ดิน พร้อมทั้งบ้านเรือนราษฎรหนาแน่นพอประมาณ
(ดูแผนที่ประกอบ)

¹ มณีรัตน์ แยมประเสริฐ, "บทบาททางด้านการบริหารแผ่นดินของเจ้าพระยามรราช....." หน้า 161.

² ก.จ.ช. ร. 6 ต. 2/4 เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ ชุดประกาศและพระราชบัญญัติ.

แผนที่ ย่านเยาวราช สำเพ็ง

สำหรับตัวอย่างของตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้ จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ จากจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 6 ชุดต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วและข้อมูลจากการสำรวจ ดังตารางต่อไปนี้

**ตารางแสดงตำแหน่งที่ตั้งบ้านและขนาดที่ดินในบริเวณใจกลางพระนคร
จากริมแม่น้ำเจ้าพระยาถึงคลองผดุงฯ**

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
พระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว. เย็น อิศรเสนา) สถาบันวัฒนธรรมเยอรมัน (ปัจจุบัน)	ริมถนนพระอาทิตย์ ต. วัดชนะสงคราม	ประมาณ 314 ตร. วา	ได้รับพระราชทาน (ก.จ.ช., ร. 6 ค. 22.1/25)
พระวรภักดิ์ภักดี	ถนนพระอาทิตย์ ต. ตรอกบ้านพระยา วรพงษ์ฯ	ประมาณ 272 ตร. วา	โปรดเกล้าฯ ให้อยู่อาศัยได้โดยเสียค่าเช่าปีละ 1 บาท (ก.จ.ช., ร. 6 ค. 22.1/36)
พระยาอินทวิจิต ขอพระราชทานที่หลวง	ถนนบำรุงเมือง ต. สะพานยศเส ติดกับ สถานปาสเตอร์เก่า	มีบ้านเรือนอยู่ในที่ดินของหลวงไม่ระบุขนาด	โปรดฯ ให้อาศัยอยู่ได้ตลอดชีวิต (ก.จ.ช., ร. 6 ค. 22.1/35)
เจ้าจอมสว่าง เดิมเจ้าพระยา-นครได้รับพระราชทานจาก ร. 3 ให้อยู่ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี อาศัยอยู่ต่อมาจนถึงเจ้าจอมสว่าง	ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเหนือ สะพานท่าวัดมหาธาตุ	2 ไร่ 224 ตร. วา ที่ดินและบ้านราคาประมาณ 122,880 บาท	ร. 6 โปรดฯ ให้อยู่ได้ตลอดชีวิต แต่ยังเป็นที่ยังหลวง (ก.จ.ช., ร. 6 ค. 22.1/32)
หลวงศรีสุรางค์วรามาตย์ (เปี่ยม มิตินทจินดา)	ริมถนนอัษฎางค์	มีบ้านไม่ในที่ดิน ซึ่งไม่ระบุขนาด	เป็นทนายความมีชื่อ (ขุนวิจิตร-มาตรา, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปี ก่อน, หน้า 196)
พระยาภักดีภูธร	ถนนราชดำเนินกลาง หัวมุมอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ปัจจุบันใกล้ รร. สตรีวิทยา	ไม่ระบุ	เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ทหารบก (เรื่องเดียวกัน, หน้า 164-165)
พระพิณจวรรณการ (แสง สาลิตุล)	ซอยออกถนนวัดบูรณ-ศิริและออกทางศาล-เจ้าพ่อเสือ	ไม่ระบุ	เป็นเลขานุการของสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, (เรื่องเดียวกัน, หน้า 28-29)

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์)	ใกล้ถนนอัษฎางค์	มีเรือนไม้ในที่ดิน ไม่ได้ ระบุขนาดที่ดิน	เป็นผู้ดูแล พิพิธภัณฑ์ (เรื่อง เดิม, หน้าเดิม)
พระยานิติศาสตร์ไพศาล ขอ พระราชทานที่ดินที่พระยามหา- อำมาตย์เคยอยู่	ริมถนนพระอาทิตย์	1 ไร่ 200 ตร.วา มีตึก 2 หลังในที่ดิน	โปรดฯ ให้อยู่อาศัยและซ่อม บ้านที่ชำรุดให้ (ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.1/1)
ที่หลวง นางสาย อาศัยอยู่ส่วน หนึ่ง (เหนือ) จมื่นสวัสดิ์วัง ราชอยู่ส่วนหนึ่ง (ใต้) ขุนศรี- ทัศนทรอยู่ส่วนหนึ่ง (ใต้)	ริมถนนพระอาทิตย์ ตรงข้ามวังกรมพระ- เนรศวร และวังกรม หลวงอดิศรา	แบ่งเป็น 2 ตอน ตอนเหนือ 2 ไร่ 136 ตร.วา ตอนใต้ ประมาณ 2 ไร่ 93 ตร.วา	เคยอยู่มาตั้งแต่บรรพบุรุษ (ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.1/2)
ที่ดินของพระคลังข้างที่พระ- ราชทานให้เจ้าจอมสุวัฒนา	ถนนข้าวสารและถนน ราชดำเนิน	1 ไร่ 188 ตร.วา	โปรดฯ ให้อาศัยได้ตลอดชีวิต (ก.จ.ช., ร. 6 ค. 22.1/43)
ที่หลวง เดิมเป็นของพระยา นรินทร	ริมกำแพงพระนคร ตำบลบางลำภูบน	340 ตร.วา มีตึกอยู่ในที่ดิน ด้วย	หม่อมเจ้าประวิษขอพระราช- ทานอยู่อาศัย (ก.จ.ช., ร. 6 ค. 22.2/22)
นายอากรคือ พระพรหมศาสตร์ ราชสภาพดี (อู่ ไกรฤกษ์)	เชิงสะพานพิพิธเสถียร มีตรอกออกถนนเจริญ- กรุง	1 ไร่ 73 ตร.วา	เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาล- มณฑล และศาลต่างประเทศ มณฑลจันทบุรี ต่อมาที่ดินตก เป็นของหลวง (ก.จ.ช., ร. 6 ค. 22.1/21)
ที่หลวงพระราชทานให้พระยา บุรินวราชฐ์ (ชวน สิงห์เสนี)	หัวเม็ด ต. จักรวรรดิ	1 ไร่ 16 ตร.วา	เดิมเป็นโรงปอนหัวเม็ด (ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.1/20)
พระยาโชฎีกาพรหมเศรษฐี (เถียร) พระยาพิพิธโกษา (โต) กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พระยาสรรพกิจปรีชา	ปากคลองสะพานหัน ต. จักรวรรดิ	2 ไร่ 5 ตร.วา มีตึกแบบ จีนโบราณใหญ่โตอยู่ในที่ ด้วย แต่อยู่ไม่สบาย ทึบ อบอ้าวและมีบ้านเรือนใกล้ เคียงหนาแน่น	ต่อมาพระยาสรรพกิจปรีชา ขอ พระบรมราชานุญาตขายที่ดินให้ ผู้อื่น (ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.1/8)
พระยามหาอำมาตย์ธิบดี (เส็ง วิริยศิริ) เดิมเป็นที่หลวงของกระทรวง มหาดไทย	ริมถนนบำรุงเมือง ต. สะพานยศเส ติดคลองผดุงฯ	2 ไร่ 60 ตร.วา มีตึกก่ออิฐ ถือปูน 2 ชั้น 1 หลัง กับ เรือนครัวและเรือนคนใช้ อีก 3 หลัง	ได้รับพระราชทานตั้งแต่ พ.ศ. 2456 (ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.1/1)

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์	ริมถนนบำรุงเมือง ติดกับที่บ้านพระยามหาอำมาตย์	ไม่ระบุ	ติดกับบ้านหลวงที่ให้พระยา-กัลยาณไมตรี (พรานซิส บี แซร์) อาศัยอยู่ (ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.1/1)
พระยาสุษดิพจนกร ได้รับพระราชทานทั้งที่และบ้าน	ริมคลองผดุงกรุงเกษม หลังบ้าน มร. โรลิ่ง ยัค มินส์	3 ไร่ 10 ตร. วา	เดิมเป็นที่หลวงอยู่ในกรมราชพัสดุ กระทรวงพระคลังฯ (ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.1/1)
พระยาสังจากริรมย์ (เดิม) นางปริยา ศรีเพ็ญ (ปัจจุบัน)	99 ถนนศิริพงษ์ เสาชิงช้า	171 ตร. วา	ข้อมูลจากการสำรวจ
มหาเสวกเอก เจ้าพระยาศรี-พิพัฒน์ (เดิม) ศ. อาภรณ์ - ม.ล. แสงไสม กฤษณามระ (ปัจจุบัน)	448 ถนนพระสุเมรุ	2 ไร่	เดิมเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์สร้างไว้ให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาอยู่ เมื่อถูกแต่งงานยกให้เป็นเรือนหอ (ข้อมูลจากการสำรวจ)
เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว. ปุ่ม มาลากุล) ขายให้รัฐบาลหลังสงครามโลกครั้งที่ 1	ริมคลองผดุงกรุงเกษม ยศเส	7 ไร่ มีตึกใหญ่ 2 หลัง อยู่ในที่ดิน	เสนาบดีกระทรวงวังและอธิบดีกรมศิลปากร ปัจจุบันเป็นที่ทำการ สนง. พลังงานแห่งชาติ (ข้อมูลจากการสำรวจ)
พระยาอาทรธุระศิลป์ (ม.ล. ช่าง ภูษธร) (เดิม) คุณหญิงกฤตราชทรงสวัสดิ์ (ปัจจุบัน)	201 ถนนข้าวสาร ต. บางลำภู	1 ไร่ 116 ตร. วา	เป็นอธิบดีกรมศิลปากรในสมัยรัชกาลที่ 6 (ข้อมูลจากการสำรวจ)
หลวงสรรพสารกิจ (เดิม) นางพจน์สนิท สรรพสารกิจ (ปัจจุบัน)	85 ถนนเฟื่องนคร	319 ตร. วา (มีบ้าน 2 หลัง ในที่ดิน)	บ้านหลังหนึ่งเป็นบ้านเดิมของพระยาโหราธิบดี (ข้อมูลจากการสำรวจ)

สรุป ขนาดของที่ดินในบริเวณใจกลางพระนครจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาถึงคลองผดุงกรุงเกษมนี้ จากการเลือกตัวอย่างศึกษาปรากฏว่ามีขนาดที่ดินต่ำสุด 159 ตร. วา และขนาดที่ดินสูงสุด 7 ไร่ คิดด้วยเฉลี่ยแล้วมี ขนาดของที่ดินประมาณบ้านละ 1 ไร่ 235 ตร. วา

บริเวณนอกเขตพระนครทางด้านเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ (ดุสิต สามเสน พญาไท)

ในบริเวณนี้ ในรัชกาลที่ 5 เป็นชนพระนครซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่นาและบ้านเรือนราษฎรไม่หนาแน่น มีวังเจ้านายและบ้านเรือนขุนนางข้าราชการมาตั้งอยู่บ้างแล้วหลายแห่ง บางส่วนในเขตนี้ก็อยู่ในเขตสุขาภิบาลที่ 3 ด้วย ในรัชกาลนี้ โปรดฯ ให้สร้างวังที่ประทับและวังพระราชทานเจ้านาย คือ วังสวนรื่นฤดี มุมถนน

บริเวณชานพระนครด้านทิศเหนือ ได้มีการก่อตั้งโรงงานผลิตปูนซีเมนต์ขึ้นที่ตำบลบางซื่อ ติดกับทางรถไฟสายเหนือที่มีอยู่เดิมแล้ว และได้มีการขุดคลองส่งน้ำแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา นำน้ำจืดเข้าโรงกรองที่ตำบลสามเสน คือ คลองประปาในเวลาต่อมา

ตัวอย่างของตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้ จากเอกสารประวัติศาสตร์และจากการสำรวจอาคารจริงที่สร้างในรัชกาลนี้ ดังตารางต่อไปนี้

**ตารางแสดงตำแหน่งที่ตั้งบ้านและขนาดที่ดินในบริเวณนอกเขตพระนครทางด้านเหนือ
และตะวันออกเฉียงเหนือ**

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
พระยาวิฑูรย์ธรรมภินเศ คุณปรก อัมระนันท์ (ปัจจุบัน)	275 ซอยกระทรวง สาธารณสุข ถนน สามเสน	ประมาณ 2 ไร่	เดิมเป็นของสมเด็จพระเจ้า พระยาเทววงศ์วโรปการ (ข้อมูลจากการสำรวจ)
พระยาพิชัย (เดิม)	50 ถนนสามเสน	ประมาณ 120 ตร. วา (ปัจจุบัน)	ปัจจุบันเป็นของกรมธนารักษ์ (ข้อมูลจากการสำรวจ)
เจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล. เพ็ญ ทัตตะ) ปัจจุบันเป็น ของรัฐบาล	บ้านนรสิงห์ หัวมุม ถนนลูกหลวง และ ถนนพระรามที่ 5	28 ไร่	ปัจจุบันเป็นที่บริเวณทำเนียบ รัฐบาล มีอาคารที่เป็นบ้านเดิม คือ ตึกไทยคู่ฟ้า และตึกนารี สโมสร (ข้อมูลจากการสำรวจ)
พระยาอนิรุทธิ์เทวา (ม.ล. พัน ทัตตะ) ปัจจุบันเป็นของ ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์	บ้านบรรทมสินธุ์ 426- 428 ถนนพิษณุโลก	25 ไร่	สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้เป็นบ้านรับรองแขกต่าง- ประเทศ ปัจจุบันกำลังปรับ- ปรุงเป็นบ้านพักนายกรัฐมนตรี (ข้อมูลจากการสำรวจ)
พระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์ (โถ สุจริตกุล) ปัจจุบันเป็นของกรมธนารักษ์	บ้านมนังคศิลา 514 ถนนหลานหลวง	29 ไร่เศษ (เดิม) ปัจจุบัน ตัดแบ่งขายไปเหลือเนื้อที่ บ้านประมาณ 10 ไร่	กรมธนารักษ์เคยให้รัฐบาลใช้ เป็นบ้านรับรองแขกต่างประเทศ ระดับนายกรัฐมนตรี ปัจจุบัน ให้สภาสตรีแห่งชาติใช้เป็นบาง ส่วน (ข้อมูลจากการสำรวจ)
พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (นพ ไกรฤกษ์) ปัจจุบันเป็นของกองทัพบก	เชิงสะพานช้างฮี ถนน ราชวิถี	8 ไร่ มีตึกอยู่ 3 หลัง อยู่ ในที่ดิน	ปัจจุบันเป็น 1) สนง. ตรวจบัญชีกองทัพบก (หลังที่พระยาบุรุษฯ อยู่) 2) กองตรวจสอบและวิเคราะห์ สำนักงานปลัดบัญชี กอง-

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
			ทัพบก (หลังที่เดิมให้ฝรั่งเช่า อ. ศิลป พีระศรี เคยเช่าอยู่) (ข้อมูล จากการสำรวจ)
พระยาประเสริฐสุภกิจ (เพิ่ม ไกรฤกษ์) คุณพิพรรธน์ และ คุณจ่านงค์ ไกรฤกษ์ (ปัจจุบัน)	155 ถนนราชวิถี เชียง สะพานช้างอิ	7 ไร่	ได้รับพระราชทานในปีสุดท้าย ของรัชกาลที่ 5 และเป็นปีแรก ของรัชกาลที่ 6 (ข้อมูลจากการ สำรวจ)
คุณหญิงโต๊ะ นรนิติบัญชากิจ มอบให้มูลนิธิเศรษฐศาสตร์	ถนนพระรามที่ 5 ราชวัตร	5 ไร่ 97 ตร.วา	ปัจจุบันเป็นโรงเรียนสอนคน หูหนวก (ข้อมูลจากการสำรวจ)

สรุป ขนาดของที่ดินในบริเวณนอกเขตพระนครทางด้านเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือนี้ จากการเลือกตัวอย่างศึกษาปรากฏว่ามีขนาดที่ดินต่ำสุด 120 ตร. วา ขนาดของที่ดินสูงสุด 29 ไร่เศษ คิดถัวเฉลี่ยแล้วมีขนาดของที่ดินประมาณบ้านละ 3 ไร่ 88 ตร. วา (ไม่รวมเนื้อที่ดินขนาด 25 ไร่, 28 ไร่ และ 29 ไร่เศษ เพราะมีขนาดมากเป็นพิเศษ ถ้านำมารวมด้วยจะทำให้ค่าถัวเฉลี่ยเบี่ยงเบนไปทางสูงเกินความเป็นจริง)

บริเวณนอกเขตพระนครทางด้านตะวันออก (หัวลำโพง ปทุมวัน สวนลุมพินี)

ในบริเวณติดคลองผดุงกรุงเกษมออกมาทางด้านตะวันออก ทรงโปรดฯ ให้สร้างสถานีรถไฟหัวลำโพงขึ้น และมีถนนหัวลำโพงนอก ต่อจากถนนหัวลำโพงใน พุ่งออกไปทางตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันคือ ถนนพระรามที่ 4 ขนานไปกับทางรถไฟสายปากน้ำ มีถนนวิทูรย์ตัดเชื่อมระหว่างถนนหัวลำโพงนอก กับถนนเพชรบุรี บริเวณนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งในเขตสุขาภิบาลที่ 3 ในด้านนี้ โปรดฯ ให้สร้างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถานปาสเตอร์ และกองสุขาภิบาลสภากาชาด และโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ขึ้นที่ตำบลศาลาแดง ในตอนปลายรัชกาล พระองค์โปรดฯ ให้ใช้ท้องทุ่งริมถนนราชดำริตัดกับถนนพระรามที่ 4 ผังเหนือ ตำบลศาลาแดง เป็นที่จัดงานแสดงพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ และต่อมาที่ดินแปลงนี้ก็ได้อาศัยเป็นส่วนสาธารณะ คือ สวนลุมพินีในปัจจุบัน² บริเวณที่ดินของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ริมถนนหัวลำโพงนอก เป็นที่ซึ่งกรมสุขาภิบาลนำขยะจากบ้านเรือนราษฎรโดยขนด้วยเกวียนไปทิ้งในบริเวณนี้ ในปลายรัชกาล จึงเปลี่ยนมาใช้รถยนต์ขน

ที่ดินบริเวณนี้ในรัชกาลที่แล้ว มีวังที่ทรงสร้างพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ และมีบ้านที่พระราชทานให้ขุนนางเสนาบดีบางคนอยู่บ้างแล้ว ครั้นในรัชกาลนี้ก็มิบ้านเรือนของข้าราชการอยู่ในบริเวณถนนราชปรารภ ถนนเพชรบุรีตอนใน ตลอดจนบ้านเรือนพ่อค้าคหบดี และราษฎรทั่วไปมากขึ้น

¹ ไชยแสง สุชะวันนะ, "การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก....." หน้า 158.

² มณีรัตน์ เข้มประเสริฐ, "บทบาททางด้านการบริหารแผ่นดินของเจ้าพระยามหาฯ....." หน้า 161.

ตัวอย่างของตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้ จากเอกสารประวัติศาสตร์และจากการสำรวจอาคาร
จริงที่สร้างในรัชกาลนี้ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงตำแหน่งที่บ้านและขนาดที่ดินในบริเวณนอกเขตพระนครทางด้านทิศตะวันออก

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
พระยาพรหมภักดี และ คุณหญิงเปลี่ยน	หน้าวัดสระบัว ริมถนน วัดบรมนิวาส	ประมาณ 242 ตร. วา	ที่หลวงเดิมพระราชทานให้ พวกลาวเวียงจันทน์อยู่อาศัย ต่อมาพระราชทานให้พระยา- พรหมภักดีและครอบครัว อยู่ต่อไป (ก.จ.ช., ร. 6 ค. 22.2/ 23)
นายเลื่อน-จำ แผลงฤทธิ์- รายนาม หลวงราชปริญา	หน้าวัดสระบัว ดัดที่ พระยาพรหมาว	ประมาณ 198 ตร. วา	ที่หลวงในกระทรวงนครบาล ได้รับพระบรมราชานุญาต ให้อยู่อาศัย (ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.2/23)
นายสัง (เจ้าภาษีอากร) ต่อมา ตกเป็นของกระทรวงพระคลังฯ	ตำบลหัวลำโพงนอก	2 ไร่ 4 ตร. วา	ทำห้องแถวให้เช่าและมีผู้เช่า ที่ปลูกเรือนได้ค่าเช่าปีละประ- มาณ 333 บาท (ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.2/2)
อ้าแดงแฉล้ม ต่อมาตกเป็น ของกระทรวงพระคลังฯ)	ตำบลหัวลำโพงนอก	271 ตร. วา	หลวงนาวาวิจิตร (ฮั่ง โชติ- กะเสถียร) ขอรับพระราชทาน (ก.จ.ช., ร. 6 ค. 22.1/9)
เจ้าพระยาบดินทร์เดชาฯ (แย้ม ณ นคร) ปัจจุบันขาย บริษัทเอกชน	ถนนวิฑูย ตรงข้าม สวนลุมพินี	ประมาณ 10 ไร่	เสนาบดีกลาโหม สมัยรัชกาล ที่ 6 (ข้อมูลจากการสำรวจ)
เอช อับดุลราฮิม (เดิม) คุณประทุมและคุณรานี อับดุลราฮิม (ปัจจุบัน)	ถนนพระราม 4 ตรง ข้ามสวนลุมพินี	เดิม 11 ไร่ (ปัจจุบันแบ่ง ขายไปเหลือ 3 ไร่)	เจ้าของห้างอับดุลราฮิมใช้เป็น บ้านพักผ่อนขนานเมือง ส่วนตัว ห้างอยู่หลังกระทรวงมหาดไทย 12 คูหา ขายสินค้าเครื่องตกแต่ง อาคาร โคมไฟ กระเบื้องโมเสค หินอ่อนจากต่างประเทศ (ข้อ มูลจากการสำรวจ)

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
พลตรีพระยาวิบูลย์อารยเวช ต่อมาเป็นของมูลนิธิวิบูลย์อารย- เวช	334 เชียงสะพานหัวช้าง ปทุมวัน	10 ไร่	แพทย์ประจำพระองค์ได้รับ พระราชทานที่ดินและเงินปลูก บ้านส่วนหนึ่ง (ข้อมูลจากการ สำรวจ)
นายเป้า วีรวงศ์ (เดิม) คุณชุน วีรวงศ์ (ปัจจุบัน)	123 ถนนเพชรบุรี	เดิม 6 ไร่ (ปัจจุบันแบ่ง ซอยเนื้อที่ออกไปเหลือ 2 ไร่)	ข้อมูลจากการสำรวจ
พระยาพรหมทัตศรีพิลาส (เดิม) คุณหญิงฉลวย สุทธิธรรม นฤมนตรี (ปัจจุบัน)	154 ถนนเพชรบุรี	ประมาณ 5 ไร่เศษ (มีบ้าน 2 หลังในที่ดิน)	ข้อมูลจากการสำรวจ
ม.ร.ว. เทวธิดาช ป. มาลากุล (เดิม) ม.ล. ปัทมา มาลากุล (ปัจจุบัน)	408 ถนนเพชรบุรี	6 ไร่	แบบบ้านดัดแปลงจากบ้าน เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ข้อมูลจากการสำรวจ)
สำนักงานพระคลังข้างที่ให้เช่า (ปัจจุบัน บริษัทนิวแอตแลน- ติก เซ้า)	153 ซอยมหาดเล็ก ถนนราชดำริ	4 ไร่ 30 ตร. วา	เดิมให้เป็นที่อยู่ข้าราชการบริพาร ในรัชกาลที่ 6 (ข้อมูลจากการ สำรวจ)
สำนักงานพระคลังข้างที่ให้ บริษัทโอบายาชิ เซ้า	161 ซอยมหาดเล็ก 3 ถนนราชดำริ	3 ไร่ 25 ตร. วา	เดิมให้เป็นที่อยู่ข้าราชการบริพาร (ข้อมูลจากการสำรวจ)
สำนักงานพระคลังข้างที่ (ปัจจุบันเป็นบ้านพักเจ้าหน้าที่ ชั้นผู้ใหญ่ของสถานทูตอเมริกัน)	163 ซอยมหาดเล็ก ถนนราชดำริ	2 ไร่ 302 ตร. วา	เดิมเป็นที่อยู่ของข้าราชการบริพาร (ข้อมูลจากการสำรวจ)
พระยาภักตินรเศรษฐ (เดิม) คุณนิตย์ พิบูลสงคราม (ปัจจุบัน)	ซอยสมคิด เฟลินจิต	3 ไร่เศษ	ข้อมูลจากการสำรวจ
พระยาภักตินรเศรษฐ (เดิม) คุณนิตย์ พิบูลสงคราม	8/1 ซอยชิดลมต่อกับ ซอยสมคิด เฟลินจิต	ประมาณ 230 ตร. วา	ข้อมูลจากการสำรวจ
พระยาภักตินรเศรษฐ (เดิม) คุณหญิงเลอศักดิ์ สมบัติศิริ (ปัจจุบัน)	ปาร์คนายเลิศ เฟลินจิต	เดิมประมาณ 37-38 ไร่ (ปัจจุบันแบ่งซอยออกไป เป็นหลายบ้าน)	เป็นที่ผืนใหญ่ เดิมไม่ได้ใช้ อยู่อาศัย แต่จัดเป็นสวนพักผ่อน ต่อมาจึงมาปลูกบ้านอยู่อาศัย ในภายหลัง (ข้อมูลจากการ สำรวจ)

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
พระยาศุภกรรมศิลปประสิทธิ์ (น้อย ศิลป์) ปัจจุบันเป็นของ คุณจันทร์ ศิลป์)	9/1 ซอยต้นสน เพลินจิต	ประมาณ 3 ไร่	เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างพระ- ที่นั่ง พระตำหนัก ในพระราชวัง สนามจันทร์ทั้งหมด และเป็น ผู้ออกแบบบ้านหลังนี้ด้วย (ข้อ มูลจากการสำรวจ)

สรุป ขนาดที่ดินบ้านในบริเวณนอกเขตพระนครทางด้านตะวันออกนี้ จากการเลือกตัวอย่างศึกษาปรากฏว่ามีขนาดที่ดินต่ำสุด 198 ตร. วา และขนาดที่ดินสูงสุด 37 ไร่เศษ คิดถัวเฉลี่ยแล้วมีขนาดของที่ดินประมาณบ้านละ 4 ไร่ 166 ตร. วา (ไม่รวมเนื้อที่สูงสุด 37 ไร่เศษ ด้วยเหตุผลเดียวกับในบริเวณอื่น ๆ)

บริเวณนอกเขตพระนครทางด้านใต้ (บางรัก ลี้พระยา สุรวงศ์ ลีลม สาทร)

บริเวณนี้เป็นย่านที่ตั้งสถานกงสุล ห้างร้าน และที่อยู่อาศัยของชาวต่างประเทศมาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 และ 5 ครั้นในรัชกาลนี้ได้กลายเป็นย่านที่คับคั่ง ถนนเจริญกรุงและถนนสุรวงศ์เป็นย่านธุรกิจของชาวตะวันตกและชาวจีน มีธนาคาร โรงแรม ห้างสรรพสินค้า ภัตตาคารฝรั่ง ร้านตัดเสื้อ ร้านขายยา ผู้คนถ่ายรูป ร้านทำขนมปัง ฯลฯ ตั้งเรียงรายอยู่เป็นอันมาก¹ ท่าเทียบเรือต่างประเทศก็อยู่ในย่านนี้ จึงมีคนหลายหลายชาติหลายภาษาพลุกพล่านกว่าที่อื่น ๆ ส่วนถนนสาทรทั้งสองฟากซึ่งมีคลองสาทรที่ขุดในรัชกาลที่แล้วก็มีบ้านเรือนใหญ่โตของผู้มีฐานะทั้งชาวตะวันตก คหบดีจีน และชาวไทย บริเวณตั้งแต่คลองผดุงฯ ออกมาจนถึงแนวถนนสาทรฝั่งใต้ ก็เป็นส่วนหนึ่งในเขตสุขาภิบาลที่ 3 ในปลายสมัยรัชกาลที่ 6 ด้วยเช่นกัน นอกเขตถนนสาทรออกไป ในเขตทุ่งมหาเมฆ บ้านทวย (ยานนาวา) ซ่องนนทรี บางโคล่ วัดพระยาไกร และบางคอแหลม เป็นเขตนอกเมืองที่ห่างไกล ส่วนใหญ่เป็นทุ่งนา มีผู้คนอาศัยอยู่เบาบาง² ส่วนแถววัดดอนยานนาวา เป็นเขตที่กรมสุขาภิบาลนำขยะจากบ้านเรือนราษฎรในเขตที่มีชาวต่างประเทศอาศัยอยู่ ขนด้วยเกวียนวันละ 2 เที่ยวไปเทถมแถววัดดอน และ กลับทับด้วยดิน

¹ ใจแสง สุชะวันนะ, "การศึกษาอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก....." หน้า 158.

² มณีรัตน์ แยมประเสริฐ, "บทบาททางด้านการบริหารแผ่นดินของเจ้าพระยามรราช....." หน้า 161.

ตัวอย่างของตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้ จากเอกสารประวัติศาสตร์ และจากการสำรวจอาคาร
จริงที่สร้างในรัชกาลนี้ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงตำแหน่งที่ตั้งบ้านและขนาดที่ดินในบริเวณนอกเขตพระนครทางด้านใต้

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
พระสุรทัณฑ์พิทักษ์ ขายให้ นายเย ฮูเซ คนในบังคับวิลันดา	ใกล้ตรอกศาลาแดง ถนนชอยจากศาลาแดง ไปถนนสีลมและสาทร	ซื้อหลายแปลงต่อกัน รวม 2 ไร่ 246 ตร. วา	เป็นเงิน 10,380 บาท (ก.จ.ช., ร. 6 ค 46/7)
พระคลังข้างที่ เดิมเป็นของ นายยอน แมคคัสสัน ซึ่งเป็น หนี้พระราชทรัพย์	ริมคลองสีลม และบ้าน ทวาย	5 ไร่ 24 ตร. วา มีเรือน ไม้ 6 หลังอยู่ในที่ดินแบ่ง ให้ผู้เช่า 6 รายด้วยกัน	เป็นที่พระราชทานผลประโยชน์ เป็นเงินเลี้ยงชีพข้าราชการฝ่าย ใน (ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.2/15)
พระยาชัยวิชิตวิศิษฐ์ธรรมธาดา ปัจจุบันเป็นของมูลนิธิ คุณหญิง เพ็ง วิศิษฐ์ธรรมธาดา	148 ถนนสีลม	ประมาณ 2 ไร่	ข้อมูลจากการสำรวจ
นายเซียของแป๊ะ สืบบุญเรือง (เดิม) คุณประภัสสร อักษรมัต (ปัจจุบัน)	286 ถนนสีลม	2 ½ ไร่	ปัจจุบันใช้เป็นที่ทำการบริษัท Silom Village Trade Center (ข้อมูลจากการสำรวจ)
แหล่ม เอมีลี คอลลินส์ (เดิม) ปัจจุบันเป็นของฮ่องกงแบงก์	15 ถนนสาทรใต้	12 ไร่ 200 ตร. วา มีสระน้ำ และสนามใหญ่คั่นระหว่าง บ้าน	ซื้อในราคา 39,000 บาท ใน ปลายรัชกาลที่ 5 (ข้อมูลจาก การสำรวจ)
นายไพศาล นันทากวิวัฒน์ (เดิม) ปัจจุบันเป็นของฮ่องกงแบงก์	17 ถนนสาทรใต้	2 ไร่ 275 ตร. วา	ซื้อจากเจ้าของเดิมเมื่อปี พ.ศ. 2494 ทั้งที่ดินและบ้านเป็นเงิน 660,000 บาท (ข้อมูลจากการ สำรวจ)
บริษัท ไทวา จำกัด ซื้อจาก เจ้าของเดิมในปี พ.ศ. 2490	21 ถนนสาทรใต้	2 ไร่ 65 ตร. วา	ข้อมูลจากการสำรวจ
ปัจจุบันเป็นบ้านพักเอกอัคร- ราชทูตสหรัฐอเมริกา)	125 ถนนสาทรใต้	10 ไร่ 43 ตร. วา	ซื้อในปี พ.ศ. 2496 (ข้อมูล จากการสำรวจ)
บริษัท International Engineering	175 ถนนสาทรใต้	3 ไร่	เจ้าของเดิมเป็นคนจีนและขาย ต่อให้ฝรั่ง ต่อมาขายให้บริษัท (ข้อมูลจากการสำรวจ)
ตระกูลหรั่งหลี (เดิม)	179 ถนนสาทรใต้	3 ไร่	ข้อมูลจากการสำรวจ

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
คุณท่าน หวังหลี (ปัจจุบัน)	179 สาทรใต้	3 ไร่	ข้อมูลจากการสำรวจ
เจ้าของเดิมเป็นฝรั่ง คุณเกียรติ เอื้อชูเกียรติ (ปัจจุบัน)	191 ถนนสาทรใต้	ประมาณ $3\frac{1}{2}$ ไร่	เดิมเป็นโรงพยาบาลโรคตาของ ฝรั่ง (ข้อมูลจากการสำรวจ)
บริษัท บอมเบย์-เบอร์มา (เดิม) หอการค้าไทยจีน (ปัจจุบัน)	ถนนสาทรใต้	5 $\frac{1}{2}$ ไร่	ไม่ทราบข้อมูลเกี่ยวกับเจ้าของ เดิม (ข้อมูลจากการสำรวจ)
ที่ดินกระทรวงนครบาล ที่หลวง พระราชทานให้พวกทนายและ อื่น ๆ อยู่ 33 ครัวเรือน	ตำบลบ้านทวาย (ยานนาวา)	3 ไร่ 204 ตร. วา	สงวนไว้เป็นที่ราชพัสดุเก็บผล ประโยชน์ ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.2/15
ที่หลวง มีพวกทนายและอื่น ๆ อาศัยอยู่รวม 76 ครัวเรือน	ตำบลบ้านทวาย (ยานนาวา)	14 ไร่ 81 ตร.วา (เฉลี่ย บ้านละประมาณ 75 ตร.วา)	ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.1/30
หม่อมเจ้าวัลภากร ขอรับพระ- ราชทานที่ดิน และตึกในที่ดิน	สาทร ริมคลองขวาง	ที่ 2 แปลงคือ 1) 2 ไร่ 200 ตร. วา 2) 1 ไร่	พระราชทานให้เป็นกรรมสิทธิ์ ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.1/26
ที่พระคลังมหาสมบัติพระราช- ทานให้ 1) พระยาอินทราธิบดิสีหราช รองเมือง 2) พระยาไกรเพชรรัตน- สงคราม	บ้านทวาย ถนนเจริญ- กรุง ตรงข้ามอุ้งบางกอก คือค	พระราชทานให้คนละแปลง แปลงละ 12 ไร่ 200 ตร. วา	ก.จ.ช., ร. 6 ค 22.1/17

สรุป ขนาดที่ดินในบริเวณนี้ จากการเลือกตัวอย่างปรากฏว่ามีขนาดของที่ดินต่ำสุดประมาณ 75 ตร. วา ส่วนขนาดของที่ดินสูงสุด 12 ไร่ 200 ตร. วา คิดถัวเฉลี่ยแล้วมีขนาดของที่ดินประมาณบ้านละ 1 ไร่ 12 ตร. วา

บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก (ฝั่งธนบุรี) และริมคลองในฝั่งธนบุรี

บริเวณริมแม่น้ำฝั่งธนบุรี ในรัชกาลนี้ไม่สู้แตกต่างจากในรัชกาลที่ 5 เท่าใดนัก ส่วนใหญ่ผู้ที่ตั้งเรือนอยู่อาศัยมักเป็นคนเก่าที่เคยอยู่มาแต่ตั้งเดิม หรือเป็นรุ่นลูกหลานที่อยู่อาศัยต่อ ๆ กันมา กลุ่มที่อยู่ของเสนาบดีตระกูลขุนนางในรัชกาลนี้ก็เหลือเพียงไม่กี่คน มีบรรดาญาติพี่น้องบริวารที่อยู่อาศัยในที่เดิมต่อมาที่บางส่วนก็ตกเป็นของหลวงไปบ้าง¹ ส่วนในคลองบางหลวงนั้น ส่วนมากเป็นบ้านขุนนางข้าราชการ และ

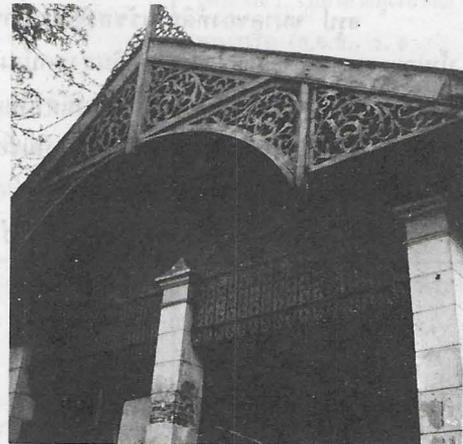
¹ ขุนวิจิตรมาตรา, “ธนบุรีถิ่นของเรา”. เมื่อวานนี้ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2522), หน้า 182.

ตารางแสดงตำแหน่งที่ตั้งบ้านและขนาดที่ดินในบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
-------------	---------	------------	----------

204

2

- 1 บ้านพักข้าราชการบริพารข้างราชตฤณมัย สโมสร
- 2 บ้านพักข้าราชการบริพาร ตรงข้ามพระตำหนัก พญาไท
- 3 บ้านพักข้าราชการบริพาร ริมถนนพิษณุโลก

3

ส่วนตึกแถว หรือ เรือนแถว ซึ่งมักปลูกเรียงไปตามริมถนน ชั้นล่างใช้ทำการค้า ชั้นบนใช้อยู่อาศัย หรือบางห้องใช้อยู่อาศัยทั้งชั้นบนและชั้นล่างก็ยังมีอยู่ แต่มักอยู่ในเขตใจกลางพระนคร และนอกพระนครทางด้านใต้ ที่เป็นย่านการค้าธุรกิจของชาวจีนและชาวตะวันตกเป็นส่วนใหญ่

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านพักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า- เจ้าอยู่หัว

สำหรับในรัชกาลนี้ ยังมีอาคารจริงที่สร้างในสมัยนั้นหลงเหลืออยู่ให้ศึกษาได้พอสมควร จึงได้ใช้วิธีสำรวจอาคารจริงจำนวน 45 หลัง ร่วมกับการสัมภาษณ์เจ้าของอาคารและผู้อาศัยเป็นหลักในการศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคารในวันนี้ และจะแยกประเภทบ้านเป็น 2 กลุ่มคือ บ้านไม้ ซึ่งเป็นแบบอย่างที่บุคคลทั่วไปอยู่อาศัยไปจนถึงผู้มีฐานะปานกลาง หรือแม้แต่พ่อค้าคหบดีบางท่าน เช่น เอช อับดุลราฮิม และบ้านที่พระยาภักดีนครราชสีมา ปลุกไว้หลายหลังก็เป็นบ้านไม้ แต่จัดว่าเป็นบ้านไม้ที่มีมาตรฐานสูง แตกต่างจากบ้านไม้ทั่ว ๆ ไป อีกประเภทหนึ่งคือ บ้านตึกแบบที่ได้รับความนิยมตลอดวันตก ซึ่งมักเป็นบ้านของผู้มีฐานะดี หรือผู้มีเกียรติสูง ในกลุ่มนี้มีบ้านที่ได้รับการยกเว้นเป็นพิเศษ 3-4 หลัง เพราะจัดว่าเป็นบ้านที่มีความโอ้อ่า มาตรฐานแตกต่างจากมาตรฐานของบ้านผู้มีฐานะดีทั่ว ๆ ไป ซึ่งจะกล่าวในภายหลัง

รูปแบบและองค์ประกอบของอาคาร

บ้านไม้

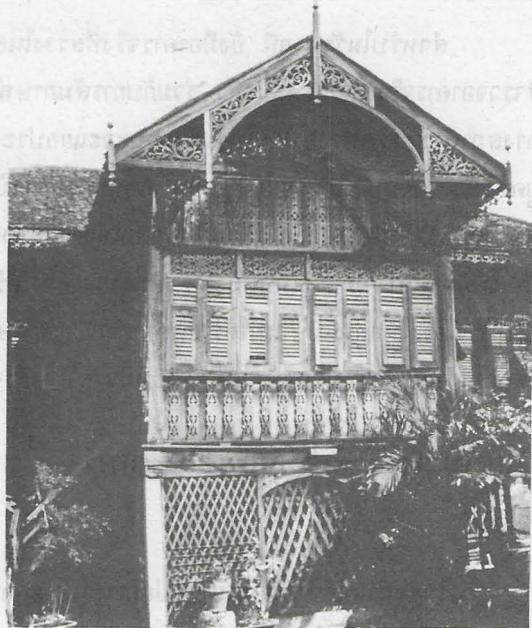
ในรัชกาลนี้ความนิยมในการปลูกเรือนไทยลดน้อยลง คงมีอยู่บ้างตามริมคลอง ในเรือทสวนไร่นา บริเวณฝั่งธนบุรีและชานเมืองทางฝั่งพระนคร แต่มักจะเป็นเรือนที่สร้างตั้งแต่ในสมัยรัชกาลก่อนหน้า ส่วนบ้านไม้ที่ปลูกขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นบ้านที่ไม่ใช่รูปแบบของเรือนไทย แต่เป็นรูปแบบที่ได้ปรับปรุงแต่งขึ้นใหม่ โดยมีอิทธิพลตะวันตกเข้ามาผสมผสานด้วย ซึ่งลักษณะบ้านเช่นนี้เริ่มตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และได้พัฒนาต่อมาในรัชกาลนี้ บ้านไม้ที่กล่าวถึงต่อไปนี้จะหมายถึงบ้านประเภทนี้ โดยจะไม่กล่าวถึงบ้านไม้แบบเรือนไทยอีก เพราะได้กล่าวถึงไว้แล้วในรัชกาลก่อน ๆ และในรัชกาลนี้มีเป็นส่วนน้อย บ้านไม้ดังกล่าวสรุปลักษณะได้ดังนี้

- รูปร่างลักษณะ**
- มักเป็นบ้านไม้ 2 ชั้น มีทั้งชนิดใต้ถุนโล่ง และชนิดใช้เนื้อที่เต็มทั้งชั้นล่างและชั้นบน ถ้าเป็นบ้านใต้ถุนโล่ง ส่วนใต้ถุนจะไม่สูงเท่าชั้นบน และเสาที่รองรับมักเป็นเสาแบบต่อม่อขนาดใหญ่ ก่ออิฐฉาบปูนรูปสี่เหลี่ยม ชั้นบนเป็นเสาไม้
  - ถ้าเป็นบ้าน 2 ชั้น ชั้นล่างกับชั้นบนมักมีเนื้อที่เท่ากัน มักมีผนังล้อมรอบตรงกันขึ้นไปตลอดทั้ง 2 ชั้น อาจมีกันสาดเป็นหลังคาเอียงต่อจากระดับพื้นชั้นบนออกมาคลุมกันแดดฝนให้กับชั้นล่างเป็นบางด้านหรือโดยรอบทุกด้าน โดยมีค้ำยันไม้ยื่นออกไปจากผนังไปรับกันสาดไว้ ชั้นล่างมักยกพื้นสูงจากระดับดินประมาณ 0.60-0.75 เมตร บางบ้านมีเฉลียงหรือระเบียงไม้ที่ชั้นบน ตลอดด้านในด้านหนึ่งของตัวอาคาร หรือหลายด้าน เช่น บ้านอับดุลราฮิม และบ้านปาร์คนายเลิศ ของพระยาภักดีนครราชสีมา (ดูภาพ)
  - อาจมีบ้านบางหลังที่ดัดแปลงรูปทรงจากบ้านตึกที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก คือ ด้านหนึ่งเป็นห้องรูปสี่เหลี่ยม มีหลังคาจั่ว อีกด้านหนึ่งเป็นห้องรูปหลายเหลี่ยม (เช่น 6 เหลี่ยม 8 เหลี่ยม) หลังคาทรงปรางมิตหลายเหลี่ยม บ้านไม้ในช่วงนี้จึงมีรูปทรงแบบนี้เช่นกัน แต่

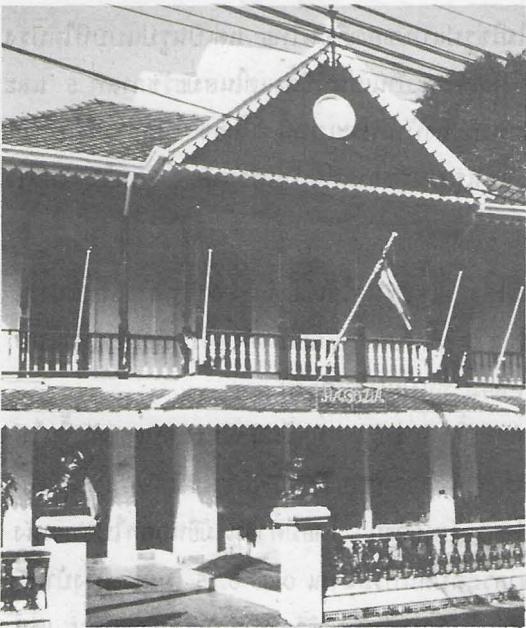
เป็นไม้ทั้งหลัง (ดูภาพประกอบ)

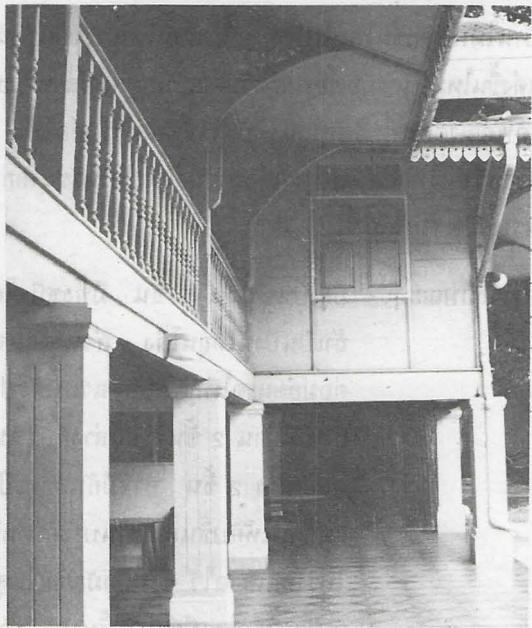
1

2

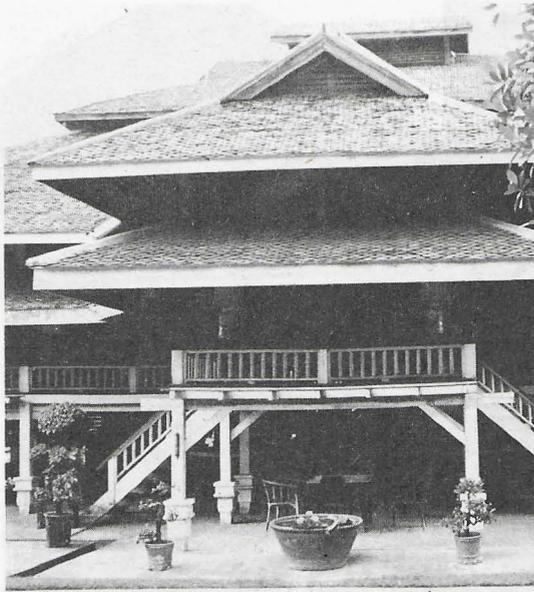

3

- 1 บ้านชั้นล่างก่ออิฐ ชั้นบนไม้ 191 สาทรใต้
- 2 บ้าน 2 ชั้น เลขที่ 53 ถนนดินสอ
- 3 บ้านไม้ ชั้นล่างเสาก่ออิฐฉาบปูน ข้างโรงแรม
- 4 บ้าน เอช. อับดุลราฮิม ถนนพระราม 4

โอเรียนเตล) นช.สิงหนครบุรีจวบจนปีมะเมียแล่นถึ รัชกาลเดี่น นช.สงขจิบุรีจวบจนปีมะ
 จม นกัษณมิบบนงศานุรูปนช.อิมิตราชนช.นิโม่บ นช.สิงหนครจนนช.ระเทศเดี่น (นช.สิมู 8

บ้านไม้มีระเบียงรอบ ของพระยาภักดีนครเศรษฐ์

บ้าน 408 ถนนเพชรบุรี ชั้นล่างโครงสร้างก่ออิฐถือปูน ชั้นบนเป็นไม้

หลังคา

- หลังคาส่วนใหญ่มักเป็นทรงมนิลากับปั้นหยาดสมกัน สำหรับผังพื้นที่ค่อนข้างซับซ้อน ไม่ใช่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าธรรมดา ส่วนบ้านขนาดย่อมที่มีผังพื้นง่าย ๆ ตรงไปตรงมา อาจใช้หลังคาปั้นหยาดหรือ มนิลา ที่มีด้านจั่วหักมุมเอียงลงมาเล็กน้อย (Half-Hipped Roof) เพื่อกันฝนให้กับช่องระบายอากาศที่หน้าจั่ว ซึ่งมักทำเป็นเกล็ดไม้ และช่วยแก้ปัญหาเรื่องการซึมของน้ำฝนที่สันหลังคาตรงรอยต่อระหว่างไม้ป็นลมปิดจั่วกับโครงหลังคาด้วย ซึ่งเป็นหลังคาแบบที่พบมากในรัชกาลนี้ ความชันของผืนหลังคามักไม่เกิน 45 องศา ชายคามากไม่ยื่นยาวนัก ประมาณ 1.00 เมตร

1

2

- 1 เอช อับดุลราฮิม พระราม 4
- 2 เอช อับดุลราฮิม พระราม 4

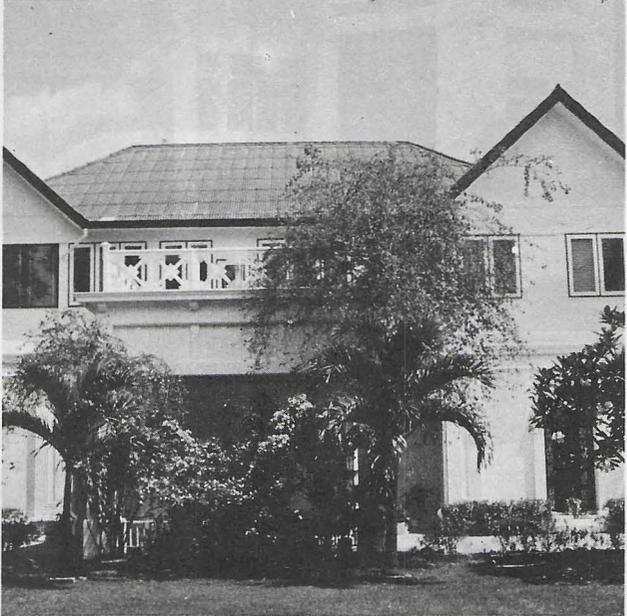
1

2

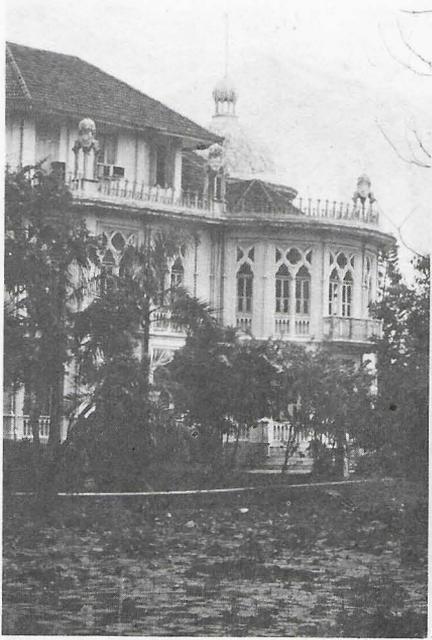
3

4

- 1 ตึกนาฬิกาในหมู่บ้านสิงห์
- 2 บ้านพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) ถนนวิฑู
- 3 102/1 ถนนพระอาทิตย์
- 4 125 สาทรใต้

พิพิธภัณฑ์ศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ถนนพระอาทิตย์ กรุงเทพมหานคร 10500

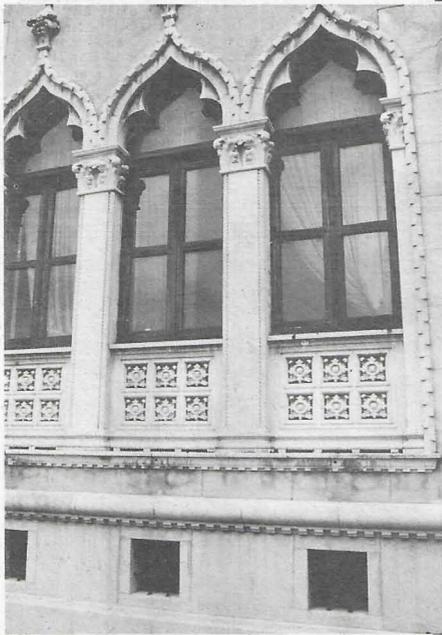
- 1 บ้านบรมมสินธุ์
- 2 161 มหาดเล็ก 3 ราชดำริ
- 3 บ้านในบริเวณบ้านนังคศิลา

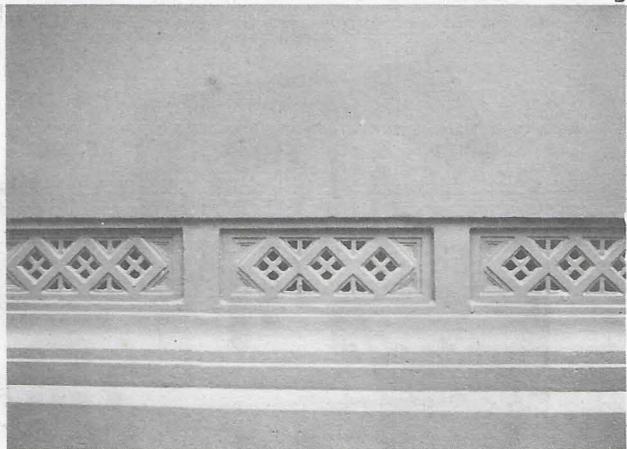
1

2

3

4

- 1 179 สารใต้
- 2 137 ถนนพระรามที่ 5 มูลนิธิเศรษฐเสถียร
- 3 ช่องระบายอากาศ ส่วนใต้พื้นชั้นล่างของบ้านนรสิงห์
- 4 ช่องระบายอากาศใต้พื้นชั้นล่างของตึกนารีสโมสร บ้านนรสิงห์

มูลนิธิเศรษฐเสถียร
 179 สารใต้
 137 ถนนพระรามที่ 5
 มูลนิธิเศรษฐเสถียร

1

2

1 บ้านพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ

2 บ้านมนังคศิลา

- รูปทรงมักค่อนข้างซับซ้อน โดยสัมพันธ์กับผังพื้นที่ ด้านหน้ามักมีการยื่นห้องออกมา 2 ข้างของตัวอาคาร โดยอาจมีหลังคาทั้ง 2 ข้างต่างชนิดกัน ด้านหนึ่งของตัวบ้านอาจมีห้องรูปหลายเหลี่ยม ผนังชั้นบนตรงกลางเหนือบันไดทางเข้าออก มีเฉลียงรูปโค้งครึ่งวงกลมยื่นออกจากตัวบ้าน มีลูกกรงลูกมะหวดโดยรอบ เช่น บ้านคุณเป้า วีรางกูร (ดูภาพ)

1

2

3

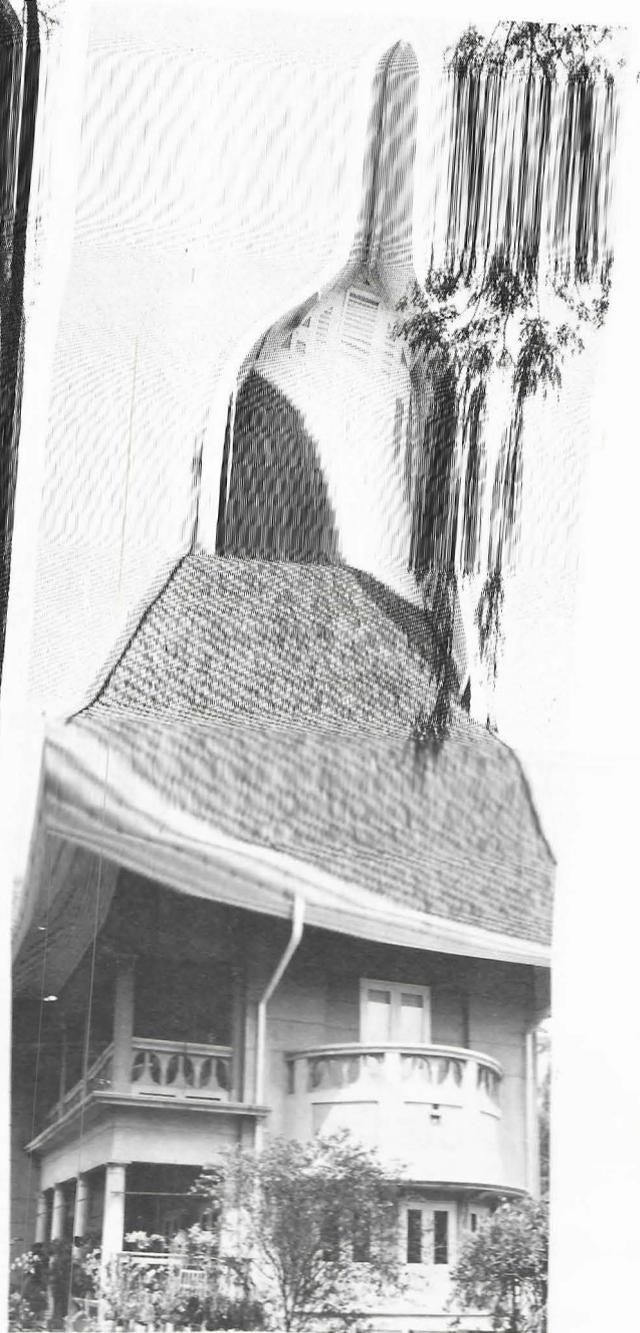
4

1 175 สาทรใต้
3 179 สาทรใต้

2 123 ถนนเพชรบุรี คุณเป้า วีรางกูร
4 บ้านพระยาธรรมสารภีกรณาธิบดี ยศเส

1 17 สาทรใต้

2 15 สาทรใต้

หลังคา

- บ้านในรุ่นนี้ทั่ว ๆ ไป มักเห็นหลังคาให้เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของตัวบ้าน โดยการออกแบบหลังคา มักไม่ใคร่มีบ้านที่ใช้หลังคาชนิดใดชนิดหนึ่งเพียงผืนเดียว ส่วนใหญ่เป็นหลังคาทรงปั้นหยา ผสมทรงมนิลาหรือมนิลาตัดมุมด้านจั่วเฉียงลงในอาคารเดียวกัน เพราะเป็นบ้านขนาดใหญ่และมีผังพื้นที่ซับซ้อน รูปทรงหลังคาจึงซับซ้อนตามไปด้วย เป็นทรงปั้นหยาที่มีการต่อกับหลังคาผืนอื่น ๆ ที่เป็นทรงปั้นหยาด้วยกัน หรือทรงมนิลา ที่หน้าจั่วด้านหน้าตลอดจนอาจมีทรงหลังคาปริมาตรหลายเหลี่ยมแทรกอยู่ด้วย ส่วนใหญ่มุ่งกระเบื้องซีเมนต์ (กระเบื้องว่าว) มีบางหลังที่มีหลังคาหอคอยเป็นหลังคาแบน หรือหลังคาทรงสูงรูปทรงต่าง ๆ กัน (ดูภาพ) บางหลังมีหลังคาเป็นโดมบางส่วน เช่น บ้านนรสิงห์ (ตึกไทยคู่ฟ้า)

ซึ่งมีโครงสร้างเป็นโครงหลังคาเหล็กประกอบกระจก

1

2

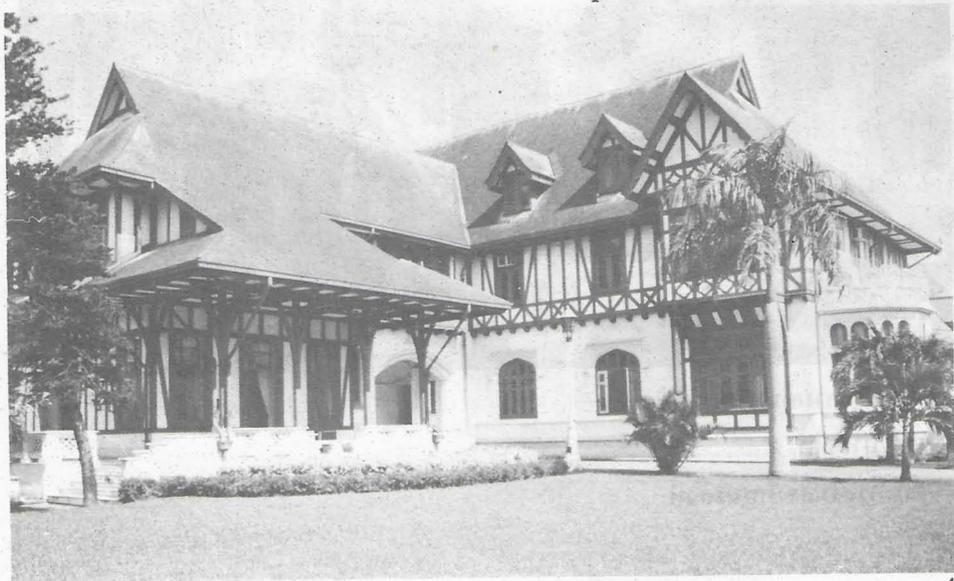
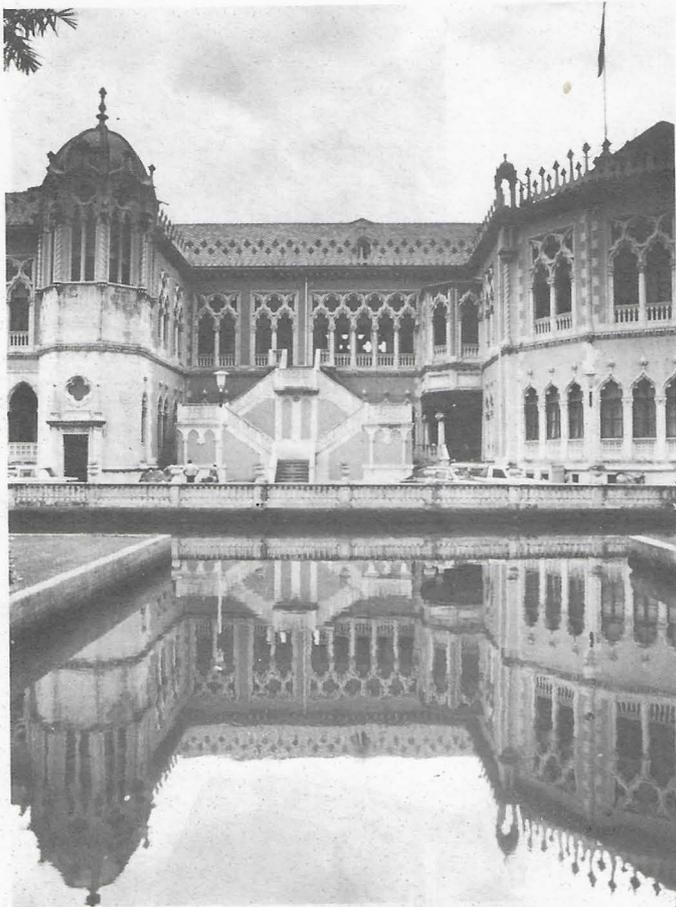
3

- 1 บ้านพระยาบดินทรเดชาอนุชิต
- 2 175 สาทรใต้
- 3 ตึกนารีสโมสรบ้านนรสิงห์

เสด็จในกรมฯ

เสด็จในกรมฯ

เสด็จในกรมฯ

1 บ้านนรสิงห์
2, 3 บ้านพระยาประเสริฐสุภกิจ

4 บ้านมนังคศิลา

4

1

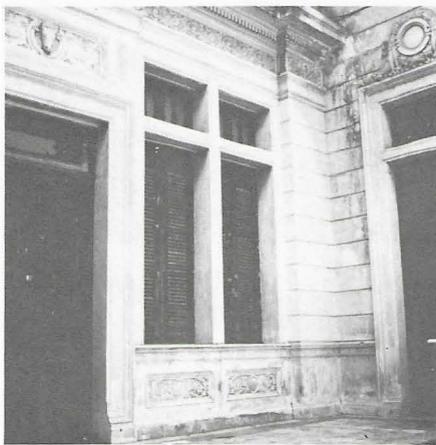
2

1 บ้านบรมสินธุ์

2 บ้านนรสิงห์

ผนัง

- ผนังภายนอกและภายในส่วนใหญ่เป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบ ทาสี บางหลังผนังภายนอกฉาบปูนเซาะร่องเป็นแนวทางนอนเป็นระยะ ๆ รอบอาคาร เช่น บ้านพระยาธรรมมาธิกรณาธิบดี หรือเป็นผนังฉาบเรียบมีลวดลายปูนปั้นตามแนวเสา แนวคาน และบนผนังรอบ ๆ หน้าต่าง และที่ผนังส่วนเฉียงเป็นช่องโค้ง เช่น บ้านพระยาอาหารธุระศิลป์ บางหลังเป็นผนังแบบผ่าซัดตะถื่อปูนในโครงไม้ (Half-timbering) เช่น บ้านมนังคศิลา (ดูภาพ) ส่วนบ้านนรสิงห์ภายนอกเป็นฉิววัสดุที่มีความหยาบเล็กน้อยในเนื้อผนังคล้ายหินทรายชนิดหนึ่ง สีเนื้อ สันนิษฐานว่าเป็นฉิวปูนที่ผสมหินเกล็ดสีและผสมสีลงในเนื้อปูนด้วย มีการตกแต่งลวดลายประดับบนผนัง (ดูภาพ) ส่วนบ้านบรรทมสินธุ์ มีแนวผนังโค้งตามผังพื้นที่กันทั้ง 2 ชั้น

1

2

3

- 1 บ้านพระยาธรรมมาธิกรณาธิบดี
- 2 บ้านพระยาอาหารธุระศิลป์
- 3 บ้านมนังคศิลา

1

2

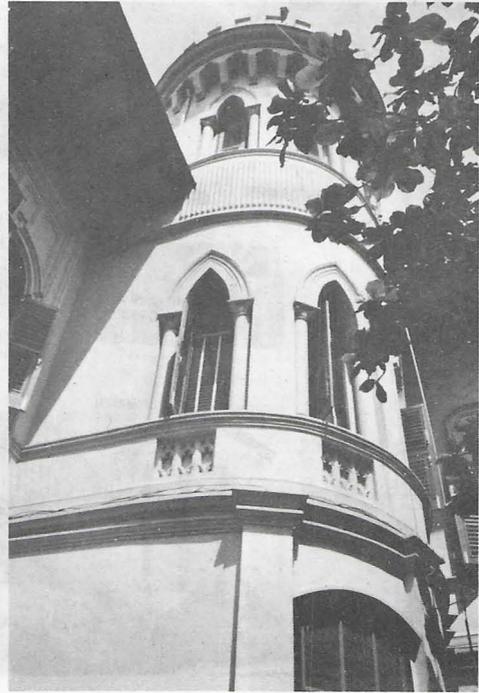
- 1 บ้านพระยาธรรมจักรณาธิบดี
- 2 บ้านพระยาอาหารรัฐศิลป์
- 3 163 มหาดเล็ก 3 ราชดำริ

3

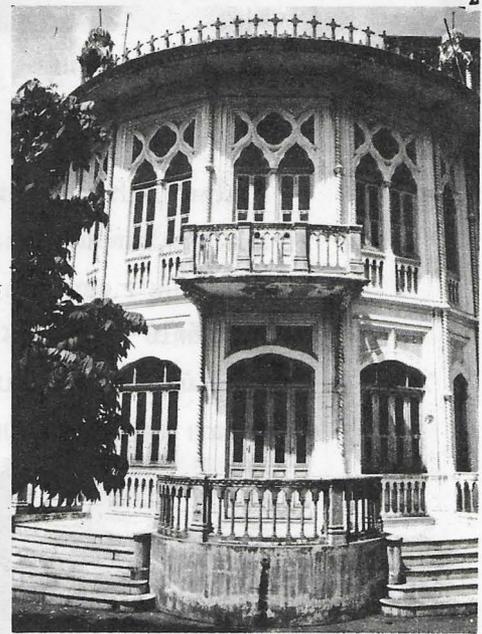
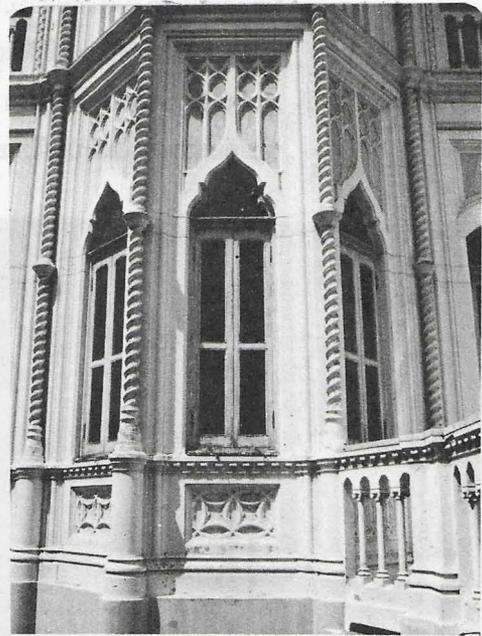
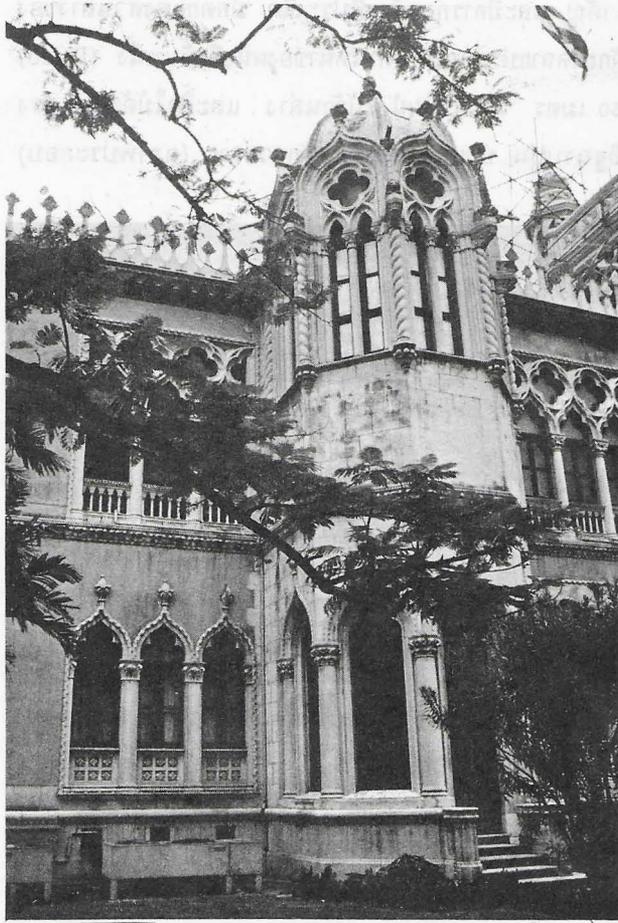
จัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร
กมลวิมล ๒๖๖๖ ถนนพระยาธรรมจักร

๒๖๖๖ ถนนพระยาธรรมจักร
๒๖๖๖ ถนนพระยาธรรมจักร

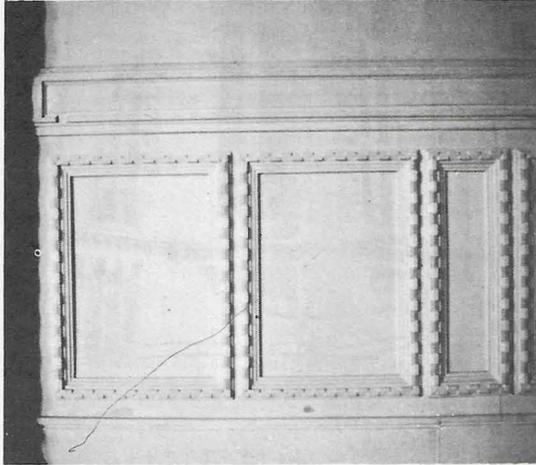
1 ตึกนารีสโมสร
3 179 สาทรใต้

2 บ้านในบริเวณบ้านมงกุฎศิลา
4 บ้านพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ

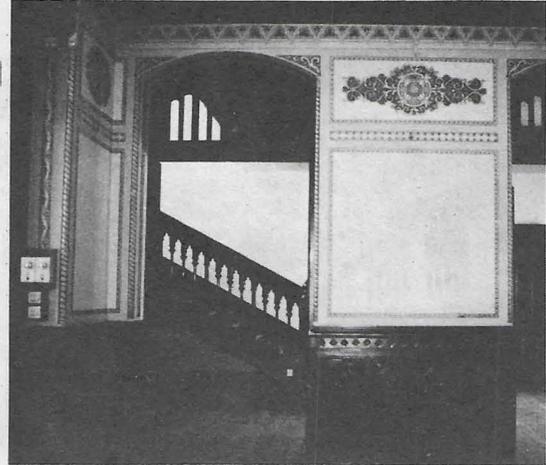

- 1 หน้าบ้านนรังสีห์
- 2 หน้าและช่องหน้าต่างต่างของบ้านบรรทมสินธุ์
- 3 หน้าโค้งของบ้านบรรทมสินธุ์
- 4 หน้าโค้งของบ้านบรรทมสินธุ์

- ผนังภายในของบ้านที่มีความสำคัญ และมีการก่อสร้างที่ประณีต มักตกแต่งส่วนล่างของผนังจากพื้นขึ้นไปด้วยไม้สักสลักลวดลายประกอบทับด้านหน้าของผนังอีกชั้นหนึ่ง (Dado) สูงจากพื้นประมาณ 1.20-1.50 เมตร มีบัวเชิงผนังไม้ด้านล่าง และคิ้วไม้ด้านบนตรงรอยต่อระหว่างไม้กับผนังก่ออิฐฉาบปูน บัวและคิ้วไม้มักสลักลวดลาย (ดูภาพประกอบ)

บัวเชิงผนังภายในบ้านบรรทมสินธุ์

บัวเชิงผนังไม้ภายในห้องโถงบ้านพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ

ประตู

- ส่วนใหญ่เป็นประตูที่มีความสูงเกิน 2.00 เมตร มักเป็นประตูบานเปิดคู่ ประตูบานเพียงมีบ้าง แต่เป็นส่วนน้อย วงกรอบไม้ ลูกฟักไม้กระดานคูน 2 หน้า หรือไม้สลักลวดลาย อาจแบ่งเป็น 2 ตอน หรือ 3 ตอน ลูกฟักตอนบนอาจเป็นกระจกฝ้า กระจกใส กระจกสี หรือเกล็ดไม้ บางหลังเช่น บ้านนรสิงห์ เป็นประตูลูกฟักกระจกเงาเจียรนัยขอบโดยรอบ กรอบไม้สลัก ส่วนบ้านบรรทมสินธุ์และบ้านมิ่งคศิลา เป็นบานประตูลูกฟักไม้สลักลวดลาย และมีไม้สลักทับแนววงกบโดยรอบ (ดูภาพ)

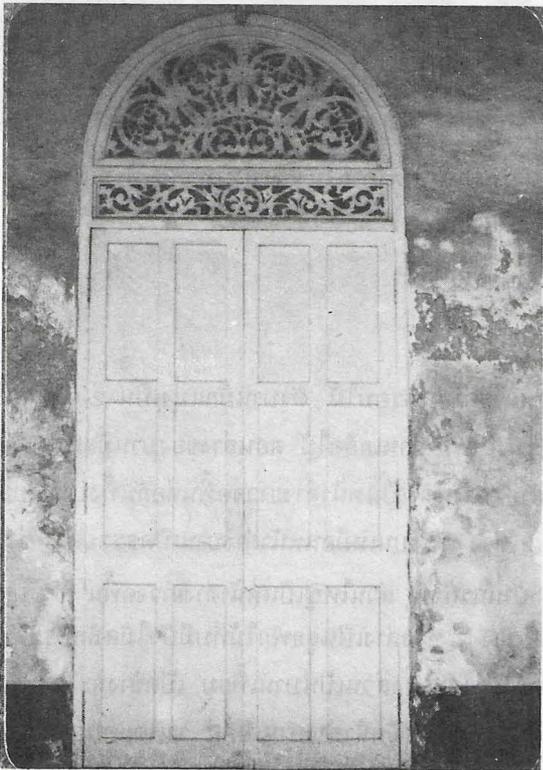

ประตูไม้สลักลวดลายของบ้านบรรทมสินธุ์

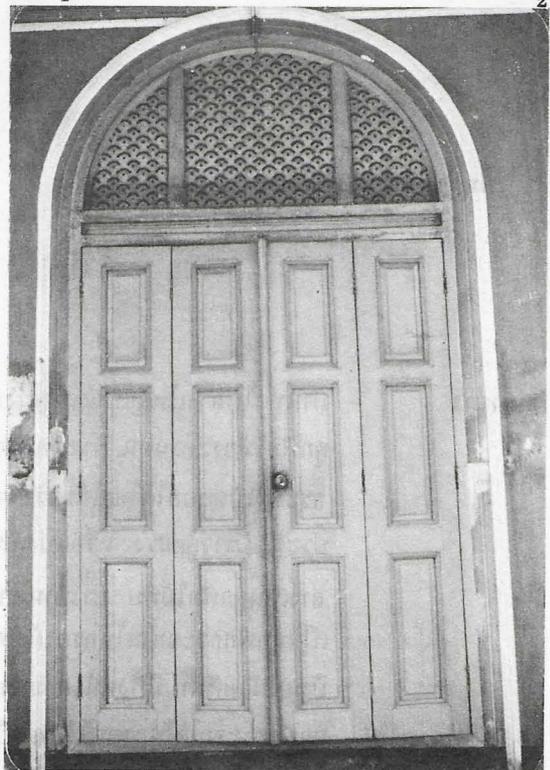

1

2

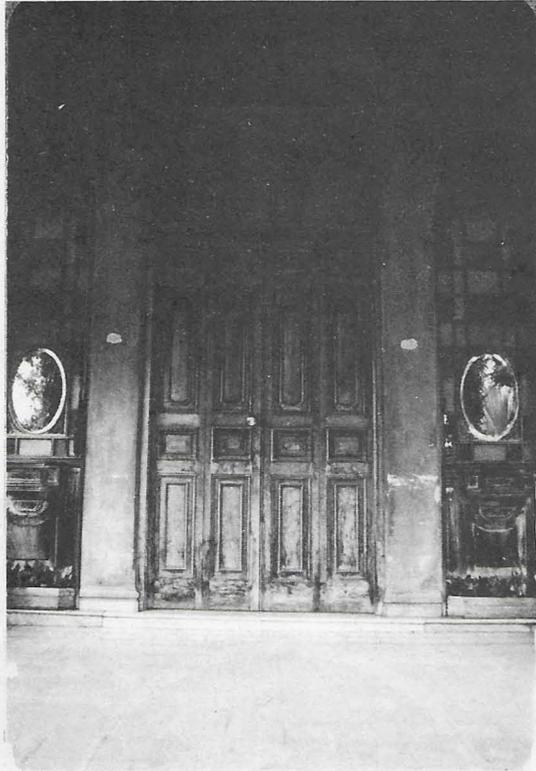
3

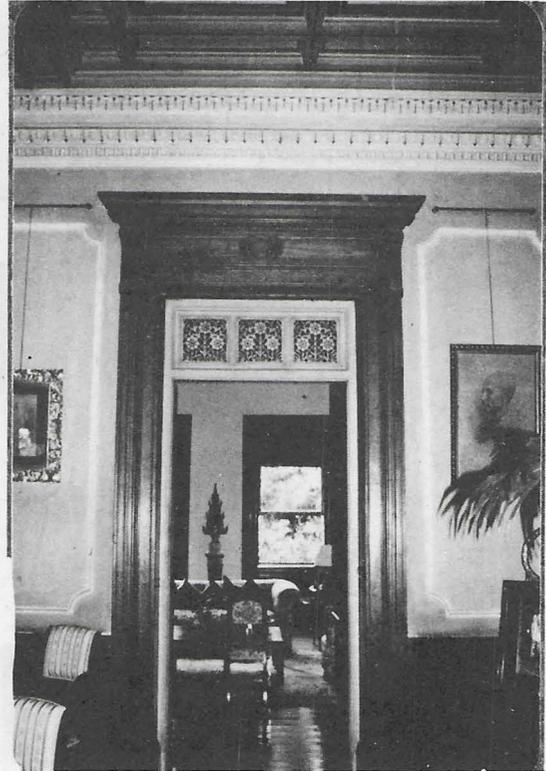
4

1 ประตูทางเข้าใหญ่ของบ้านมนังคศิลา
3 ประตูไม้บ้าน 191 สาทรใต้

2 ประตูไม้ที่ภายนอกของบ้านมนังคศิลา
4 ประตูบ้าน 233 สาทรใต้

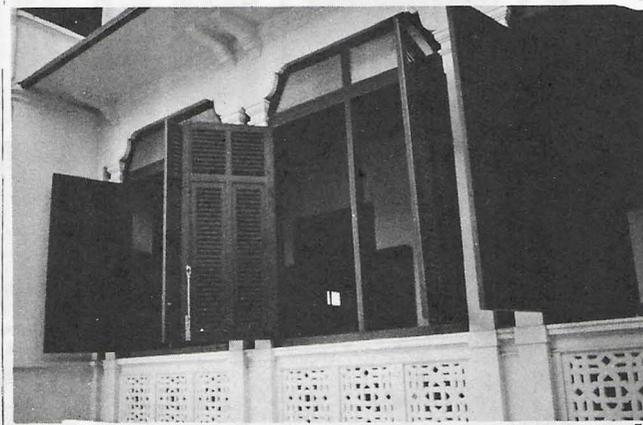
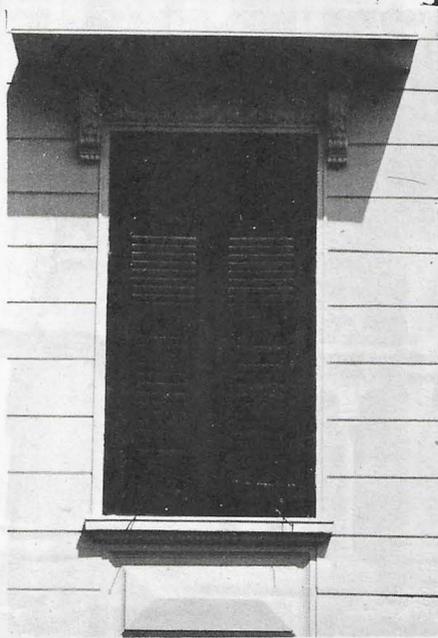
ประตูไม้ภายนอกบ้านพระยาประเสริฐสุภกิจ

กรอบประตูภายในของบ้านพระยาประเสริฐสุภกิจ

หน้าต่าง

- บ้านทั่วไปส่วนใหญ่เป็นหน้าต่างบานเปิดคู่ วงกรอบไม้ ตัวบานมักแบ่งเป็น 2 ตอน มีลูกฟักไม้กระดานคูน กระจกเม็ดอย่างสี่ หรือบานเกล็ดไม้ ตอนล่างของบานมักเป็นบานกระทุ้งเปิดออกได้โดยใช้ขอรับขอสับ บางหลังเป็นหน้าต่างยาวจดพื้นต่อกันทั้งบานแบบประตู มีราวลูกกรง หรือแบ่งเป็น 2 ช่วง ช่วงบนเหมือนหน้าต่างบานเปิดธรรมดา ช่วงล่างเป็นลูกฟักไม้ทึบ บางบ้านเช่น บ้านนรสิงห์ ส่วนใหญ่เป็นหน้าต่างยาวจดพื้น ช่วงบนเป็นลูกฟักกระจกใสในกรอบไม้ตาตาราง ช่วงล่างเป็นลูกฟักไม้ทึบมีบัวไม้สลักประดับ บ้านมนังคศิลา มีทั้งหน้าต่างยาวจดพื้น และบางส่วนเป็นบานเฟี้ยม เปิดข้างละ 2 บาน ลูกฟักกระจกใสในกรอบไม้สัก บ้านบรรทมสินธุ์มีหน้าต่างบานเปิดคู่ ขนาดแคบประมาณบานละ 1 ฟุต มีบานกระทุ้งที่ช่วงล่าง (ดูภาพ) ส่วนบ้านพระยาธรรมาภิกรณาธิบดี เหนือหน้าต่างและประตูมีส่วนโค้งประกออบ รวมทั้งปูนปั้นรอบ ๆ ที่สัมพันธ์กันไปด้วย (ดูภาพ)

- 1 หน้าต่างบ้านในบริเวณบ้านพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ
- 2 หน้าต่างบานกระทุ้งกระจกคอกอย่างสีตีกันรีสโมสร
- 3 หน้าต่างบานเกล็ดไม้ บ้าน 123 ถนนเพชรบุรี
- 4 หน้าต่างบานเกล็ดไม้ 2 ตอน บ้าน 275/1 ซอยกระทรวง
สาธารณสุข
- 5 หน้าต่างบานเปิดคู่ เป็นบานเกล็ดไม้คู่

1 ช่องแสงกระจกในกรอบตาราง
175 สารใต้

2 ช่องแสงเหนือหน้าต่างบ้านนรสิงห์

บันได

- บันไดภายนอกมักเป็นบันไดก่ออิฐฉาบปูน หรือคอนกรีตเสริมเหล็ก บันไดหน้าเกือบทุกหลังปูด้วยแผ่นหินอ่อน เป็นบันไดเตี้ยประมาณ 5-7 ชั้น มักมีราวบันไดและลูกกรงลูกมะหวด (Balustrade) ทำด้วยปูนปั้นหรือดินเผาเคลือบสี เช่น สีขาวขุ่น เขียวไขกาน้ำตาล และน้ำเงินเข้ม เป็นต้น บางหลังเป็นบันไดโค้ง ส่วนล่างกว้างและสอบขึ้นไปด้านบน บันไดภายนอกด้านหลังอาจปูด้วยกระเบื้องดินเผา หรือกระเบื้องซีเมนต์

บันไดหน้าบ้านบรรทมสินธุ์

- 1 บ้านไคภายนอกด้านข้างบ้านนรสิงห์
- 2 บ้านไคภายนอกบ้าน 123 ถนนเพชรบุรี
- 3 บ้านไคภายนอกบ้าน 179 สาทรใต้
- 4 บ้านไคภายนอกบ้านนรสิงห์
- 5 บ้านไคโค้งภายนอกของบ้าน 153 ซอย
มหาดเล็ก 1 ถนนราชดำริ

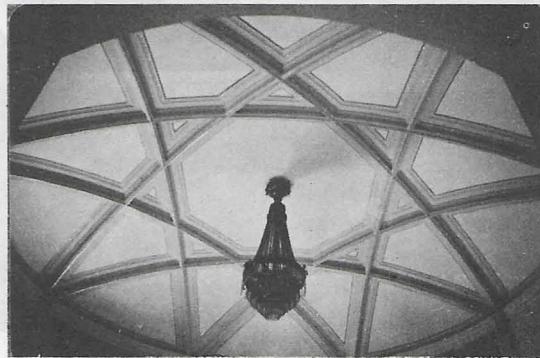

17 อาคารใต้ Hongkong Bank

- ฝ้าเพดาน**
- ส่วนใหญ่เป็นไม้แผ่นทางยาวเข้าลิ้น หรือเซาะร่องตรงรอยต่อระหว่างแผ่น บางแห่งมีคิ้วไม้ตีปิดทับฝ้าเป็นตาตาราง ภายในแต่ละตารางอาจมีลวดลายประดับ มักมีคิ้วไม้โดยรอบ ฝ้าเพดานในแต่ละห้องปิดตรงรอยชนระหว่างผนังกับฝ้าเพดาน
  - บางส่วนเป็นฝ้าเพดานฉาบปูนเรียบ อาจมีลายปูนปั้นประดับบางส่วนหรือขอบโดยรอบ บางห้องเป็นไม้แกะสลักลวดลายเป็นขอบเพดานโดยรอบห้อง ตรงกลางเขียนลายบนเพดาน บางห้องเป็นไม้แผ่นเข้าลิ้น ประดับด้วยไม้แกะสลักเป็นลวดลาย
  - บ้านนรสิงห์ มีฝ้าเพดานปูนปั้นเป็นลวดลายนูน บางส่วนฝ้าเพดานมีการเขียนสีแบบปูนเปียก (Fresco) เป็นลวดลายละเอียดงดงาม (ดูภาพ) บ้านพิษณุโลกบางห้องเป็นการเขียนลวดลายบนฝ้าเพดาน เช่น เพดานโค้งด้านหน้าของตัวบ้าน มีการเขียนภาพลายไทยเป็นรูปพัตยศ ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ต่าง ๆ ในสมัยนั้น บางส่วนเช่น เพดานของห้องที่มีผนังโค้ง มีไม้ตีทับแนวเป็นระยะทับบนฝ้าเพดานฉาบปูน

1

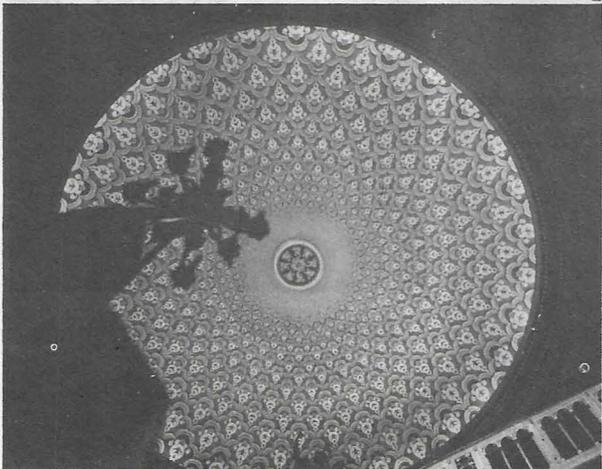
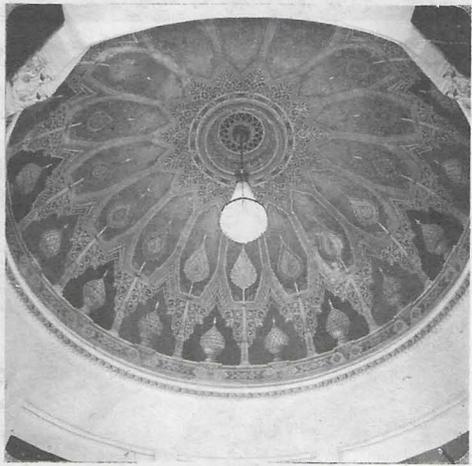
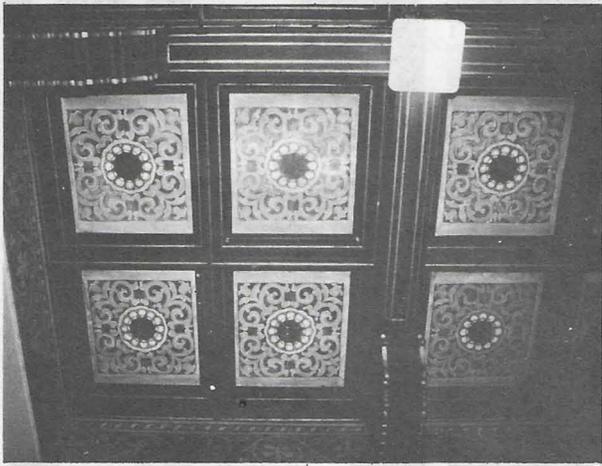
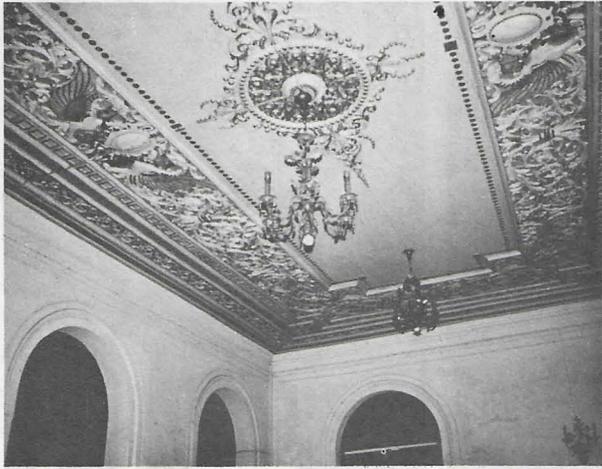

2

- 1 ฝ้าเพดานห้องโถงใหญ่ ชั้นล่างของบ้านมังกีคลา
2 ฝ้าเพดานบ้านบรรทมสินธุ์

- 1 ฝ้าเพดานบ้านพระยาประเสริฐสุกกิ่ง
155 ราชวิถี
- 2 ฝ้าเพดานบ้านบรรทมสินธุ์
- 3 ฝ้าเพดานบ้านบรรทมสินธุ์
- 4 ฝ้าเพดานห้องโถงโคงคอกยชั้นล่างบ้าน
พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ
- 5 ฝ้าเพดานบ้านพระยาธรรมรักษาภิบาล

1 ฝ้าเพดานบ้านพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ

2 ฝ้าเพดานบ้านพระยาบุรุษฯ

3 ภายในฝ้าเพดานใต้โคมบ้านนรสิงห์ ตึกไทยคู่ฟ้า

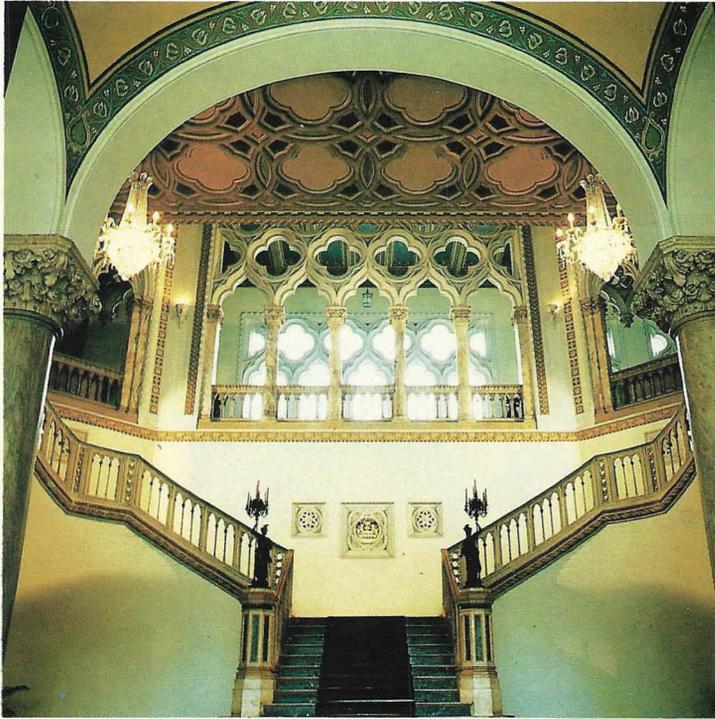
4 บ้านไดและฝาบ้านบรรทมสินธุ์

5 ฝ้าเพดานโคมบ้านบรรทมสินธุ์

6 ฝ้าเพดานห้องภายในบ้านนรสิงห์

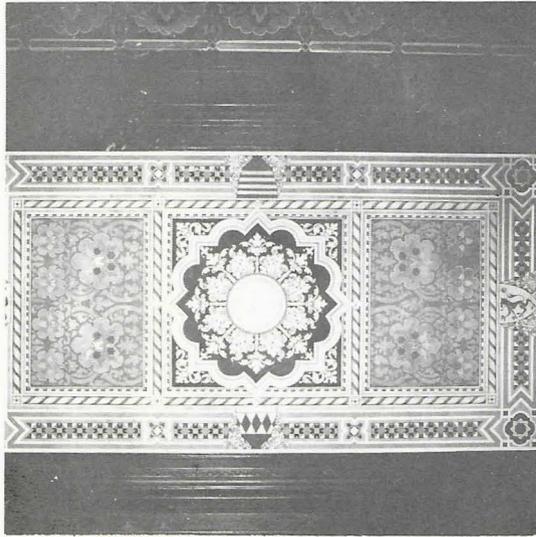
1

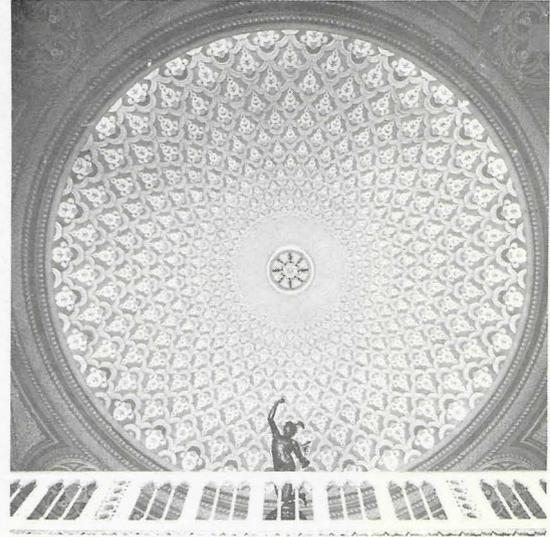
2

1 ฝ้าเพดานบ้านนรสิงห์

2 บันไดในโถงกลางและฝ้าเพดานบ้านนรสิงห์

1 ฝ้าเพดานโดมบ้านบรรทมสินธุ์

2 ฝ้าเพดานโดมบ้านนรสิงห์

- บ้านพระยาอาหารธุระศิลป์ ซึ่งเป็นอธิบดีกรมโยธาธิการสมัยหนึ่งในรัชกาลที่ 6 มีฝ้าเพดานที่แตกต่างกันไปในแต่ละห้อง เช่น ห้องโถงบันไดซึ่งเรียก ห้องจีน ฝ้าเพดานเป็นไม้เข้กลิ้ง มีบัวไม้ลายประแจจีนเป็นกรอบโดยรอบ (ช่างจีนทำ) ห้องรับแขกเป็นห้องไทย มีไม้แกะสลักลายแบบไทยประดับบนฝ้าฉาบปูนเรียบ ห้องสุบบุรีซึ่งเรียก ห้องแขก มีฝ้าเขียนสีปูนเปียกลดลายแบบอียิปต์ ส่วนห้องอาหารเรียก ห้องฝรั่ง มีลายปูนปั้นและฝ้าเพดานเขียนสีลายดอกไม้แบบฝรั่ง โดยมี นายซี ริโกลี ช่างอิตาลีในกรมศิลปากรเป็นผู้เขียน

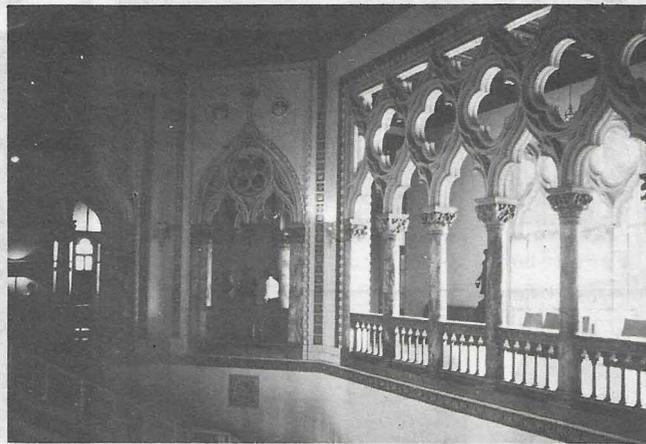
เพดานบ้านพระยาอาหารธุระศิลป์

การตกแต่ง

- มักมีการตกแต่งไม้ฉลุที่ขอบเชิงชาย มีการใช้ลวดลายปูนปั้นเหนือหรือใต้หน้าต่าง และบนผนังบางส่วน มีการใช้เสาหลอกหรือเสาอิง ประกอบกับผนังอาคารโดยมีหัวเสาแบบกรีกและโรมัน อันเป็นการนำแบบอย่างบางประการของยุค นิโอ-คลาสสิก มาใช้ ซึ่งเป็นการนำศิลปะของกรีกและโรมันกลับมาปรับปรุงใช้ใหม่อีก เช่น บ้านบางหลังมีผนังเจาะช่องโค้งกลม รอบระเบียงทางเดิน ส่วนล่างมีลูกกรงเป็นลูกมะหวดปูนปั้น (ดูภาพ) อันเป็นแนวทางของสถาปัตยกรรมแบบของ Palladio และ Vignola สถาปนิกชาวอิตาลีในสมัยปลายศตวรรษที่ 16 ส่วนบางหลัง เช่น บ้านนรสิงห์ และบ้านบรรทมสินธุ์ มีการใช้ผนังภายนอกเป็นโค้งปลายแหลมทรงสูงแบบโกธิค ส่วนบนของโค้งช้อยเป็นโค้งย่อย ๆ ประดับด้วยวงกลมหรือรูปร่างอื่นที่เป็นลวดลายโปร่ง (Tracery) อย่างละเอียด (ดูภาพ) อันเป็นแนวทางของศิลปะแบบโกธิคในประเทศอิตาลี แถบเมืองเวนิซ ที่มีศิลปะแบบไบแซนไทน์¹ ปะปน (Flamboyant Italian Gothic and Venetian-Byzantine)² ส่วนบ้านมนังคศิลา มีการใช้ผนังขัดตะกั่วปูนในโครงไม้ที่มีการเน้นรูปแบบลวดลาย (Pattern) บนผนังอย่างเด่นชัด อันเป็นแนวทางของสถาปัตยกรรมแบบ Elizabethan ของประเทศอังกฤษในสมัยศตวรรษที่ 16 (ดูภาพ)

1

2

1 หน้าจั่วปูนปั้นบ้านพระยาอาทรธุระศิลป์

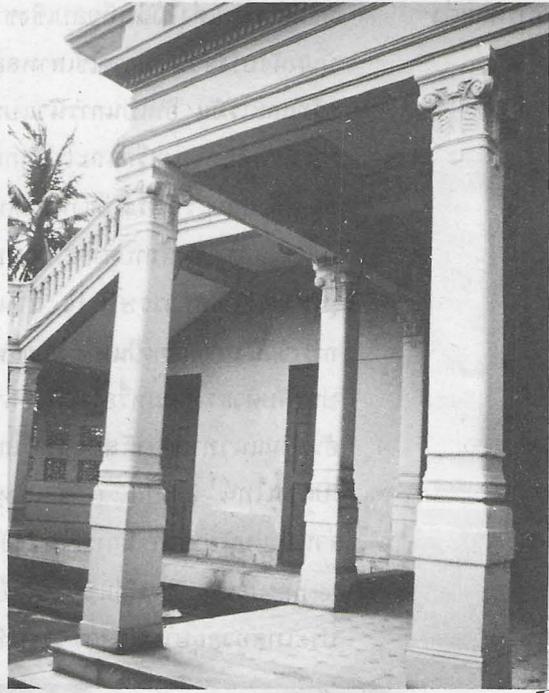
2 ภายในชั้นบนบ้านนรสิงห์

¹ ไบแซนไทน์ (Byzantine) คือยุคสมัยของศิลปะและสถาปัตยกรรมระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 4-13 มีรากฐานมาจากการเชื่อมโยงความคิดระหว่างตะวันออกกับตะวันตก

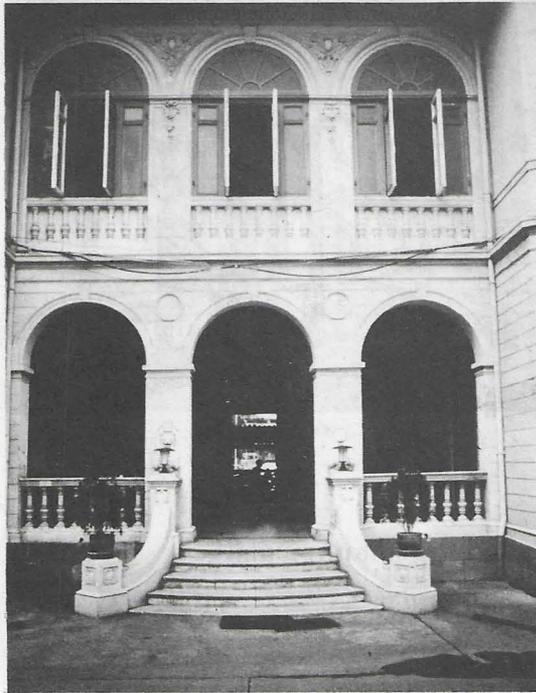
² Harold Osborne, The Oxford Companion To Art (G.B. : Oxford at the Clarendon Press 1970) p. 597.

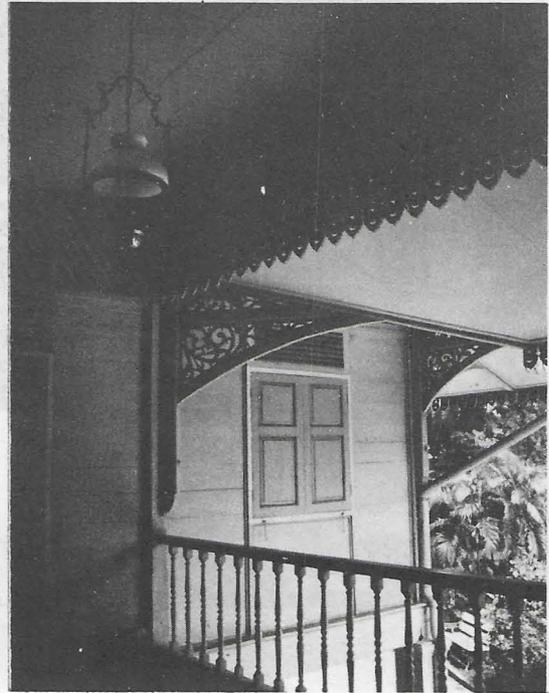
1

2

3

4

1 บ้านพระยาธรรมการณารัตน์ ยศเส

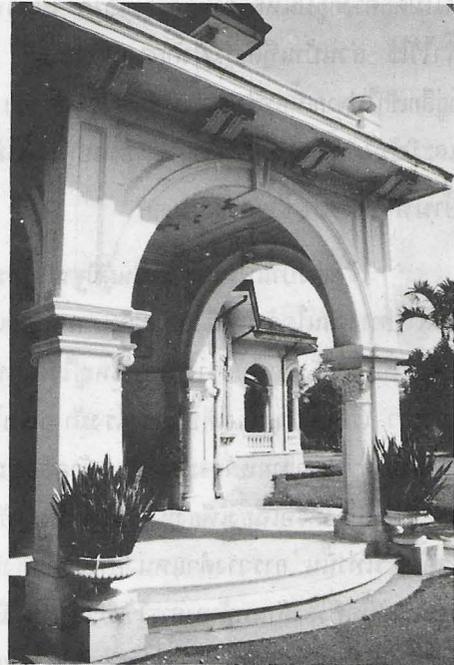
3 163 มหาเด็กราชปราวรก พระคลังข้างที่
ให้สถานทูตอเมริกันเช่า

2 หัวเสาแบบตะวันตกของบ้านพระยาธรรมการณารัตน์

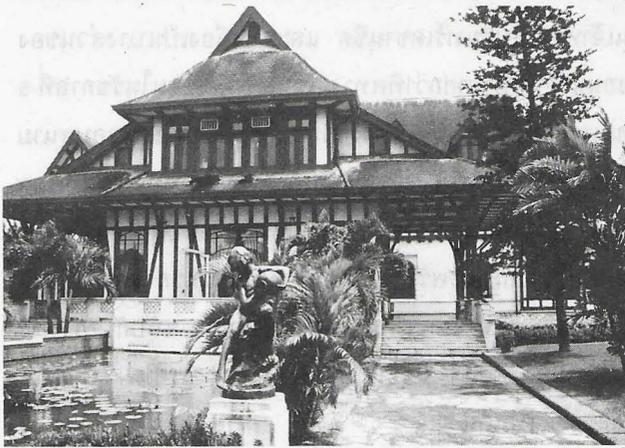
4 บ้าน อับดุลราฮิม พระราม 4

1

3

2

- 1 ภายในชั้นบนของบ้านนرسিংห์
- 2 บ้านนังคศิลา
- 3 บ้านหลังเล็กในบ้านนังคศิลา

การวางตำแหน่งอาคารในที่ดินและการจัดผังบริเวณ

บ้านไม้

บ้านไม้ประเภทนี้ส่วนใหญ่มีที่ดินไม่กว้างขวางมากเท่าบ้านประเภทที่ได้รับความนิยมตลอดวันตก ทั้งนี้ ยกเว้นบ้านพระยาภักดีนครราชสีมา (เลิศ เศรษฐบุตร) ที่ปาร์คนายเลิศ ถนนวิฑู และบ้านอัปดุลราฮิม ตรงข้ามสวนลุมพินี ซึ่งเจ้าของใช้เป็นบ้านพักผ่อนชานเมือง การวางตัวบ้านในที่ดินก็ขึ้นอยู่กับลักษณะที่ดิน และถนนภายนอกหรือแม่น้ำเป็นสำคัญ มักจะหันด้านจั่วหรือด้านหน้าอาคารออกสู่ถนนภายนอก และวางตัวบ้านก่อนไปทางด้านหลังของที่ดิน เว้นเนื้อที่ด้านหน้าติดถนนภายนอกไว้ มักแยกเรือนครัวห้องพักผ่อน และห้องน้ำ-ส้วม เป็นหลังเล็ก ๆ ขึ้นเดี่ยวอยู่ทางด้านข้างหรือด้านหลังของตัวบ้าน แล้วแต่ทิศทางลมที่จะไม่พัดพาเอากลิ่นและควันเข้าสู่ตัวบ้านใหญ่

การจัดผังบริเวณสำหรับบ้านที่มีเนื้อที่ดินกว้างขวาง เริ่มมีการเว้นเนื้อที่ด้านหน้าเป็นสนามมักปลูกต้นไม้ใหญ่ เช่น ไม้ผลต่าง ๆ บริเวณริมรั้ว ตามขอบสนามอาจปลูกไม้พุ่มไม้ดอกต่างชนิด ส่วนบ้านที่มีที่ดินจำกัด ก็มักจะปลูกต้นไม้ในเนื้อที่ใดก็ได้ที่ว่างอยู่ แต่มักไม่ใคร่ปลูกต้นไม้ใหญ่ใกล้ตัวบ้านนัก เพราะอาจมีเศษ

ใบไม้ตกค้างอยู่บนหลังคาหรือรางน้ำได้ เนื่องจากสมัยนั้น บ้านเรือนส่วนใหญ่ต้องมีรางน้ำรองรับน้ำฝนใส่ตุ่มน้ำไว้ใช้ ส่วนบ้านที่ตั้งริมฝั่งคลองแถบธนบุรี¹ เช่น บ้านเรือนริมคลองบางหลวง มักมีลานกว้างขวาง ตัวบ้านอยู่ลึกเข้าไปจากเนื้อที่ริมคลอง มีทำนาริมคลอง ทำเป็นที่นั่งเล่น มีม้ายาว มีพนักอยู่สองข้างทางเดินไปลงทำน้ำ และมีซุ้มไม้เลื้อยคลุม ที่ลานหน้าบ้านปลูกต้นไม้ใหญ่น้อยคลุมร่ม ช่วยบังไม่ให้เห็นตัวเรือนได้ถนัดจากภายนอก

เจ้าของบ้านประเภทนี้เป็นผู้มีฐานะร่ำรวยจึงมักมีที่ดินกว้างขวาง และมีทวารวดีอยู่กลางที่ดิน หรือค่อนข้างไปทางด้านใดด้านหนึ่งของที่ดินตามความเหมาะสมกับสภาพที่ตั้ง บ้านผู้มีฐานะดีมักจะประกอบไปด้วยอาคารหลายหลัง แต่มีทวารวดีใหญ่ไว้ด้านหน้า ส่วนเรือนพักผู้อยู่อาศัยหรือบริวารในบ้านซึ่งมักเป็นเรือนแถวยาว เรือนครัว โรงเก็บของ โรงม้า หรือโรงภาพยนตร์ มักจะเรียงรายกันไปตามด้านหลังของที่ดิน การวางตัวอาคารใหญ่ทุกหลังจะวางหันหน้าออกสู่ถนนภายนอก และวางขนานกับถนน จากการสำรวจ มีการวางตัวอาคารเอียงหรือเฉียงเพียงหลังเดียว คือ บ้านเจ้าพระยาบดินทร์เดชาฯ นุชิต และวางเฉียงเป็นบางส่วนของตัวอาคารเท่านั้น การวางตำแหน่งอาคารคำนึงถึงถนนด้านหน้ามากกว่าทิศทาง เช่นเดียวกับบ้านในรัชกาลที่ 5 คือ เว้นเนื้อที่โล่งด้านหน้าอาคารไว้เป็นสนาม มีถนนรูปกลม วงรี โค้งครึ่งวงกลม และรูปตัวยู ล้อมรอบสนาม และผ่านหน้าของตัวอาคาร (ดูภาพ) มีน้อยรายที่มีถนนตรงไปทางด้านข้างของอาคาร ต้นไม้ใหญ่มักนิยมปลูกเรียงรายไปตามแนวรั้ว ส่วนใหญ่เป็นไม้ยืนต้นให้ร่มเงาและให้ผลจากการสำรวจ ต้นไม้ที่นิยมปลูกมากที่สุดคือ มะม่วง รองลงมาคือ ต้นสน ทูกวาง ก้ามปู ตะแบก หมาก มะพร้าว มะขาม ชมพู่สาแหรก กะเบา ไทร จำปา ประดู่ หางนกยูง พิกุล รอบสนามหญ้ามักปลูกไม้พุ่มเป็นแนวเรียงไปตามขอบถนน สลับกับกระถางต้นไม้ขนาดใหญ่ มีการตกแต่งบริเวณด้านหน้าด้วยเขามอ อ่างน้ำ สระน้ำปลูกบัว น้ำพุ รูปปั้น (หินอ่อนสำริด หรือปูนปั้น) มีศาลานั่งพักผ่อน ม้านั่งเหล็กหล่อ เป็นต้น

เขามอบ้านพระยาประเสริฐ
ศุกกิจ

¹ ขุนวิจิตรมาตรา, “ธนบุรีถิ่นของเรา” เมื่อวานนี้, หน้า 182.

ร.ร. เบญจมาชุกีต

พลับพลาชัย

ถนนป่าไร่ทอง

โรงพยาบาล
ปาสตระสภ

บ้านหลวง วัง

บ้านเจ้าพระยา
อภัยภูเบศร์

บ้านหลวง
พระยาภิรมย์
อาศัยอยู่

สวน

สวน

สวน

สวน

สวน

บ้านพระยา
มหาอำมาตย์

บ้านเขมา
บดินทร

คู

คลองผดุงกรุงเกษม

เหนือ

แผนที่ตำบลพานิชเส

คัดจาก ร.6 ค.22.1 เลขที่ 1

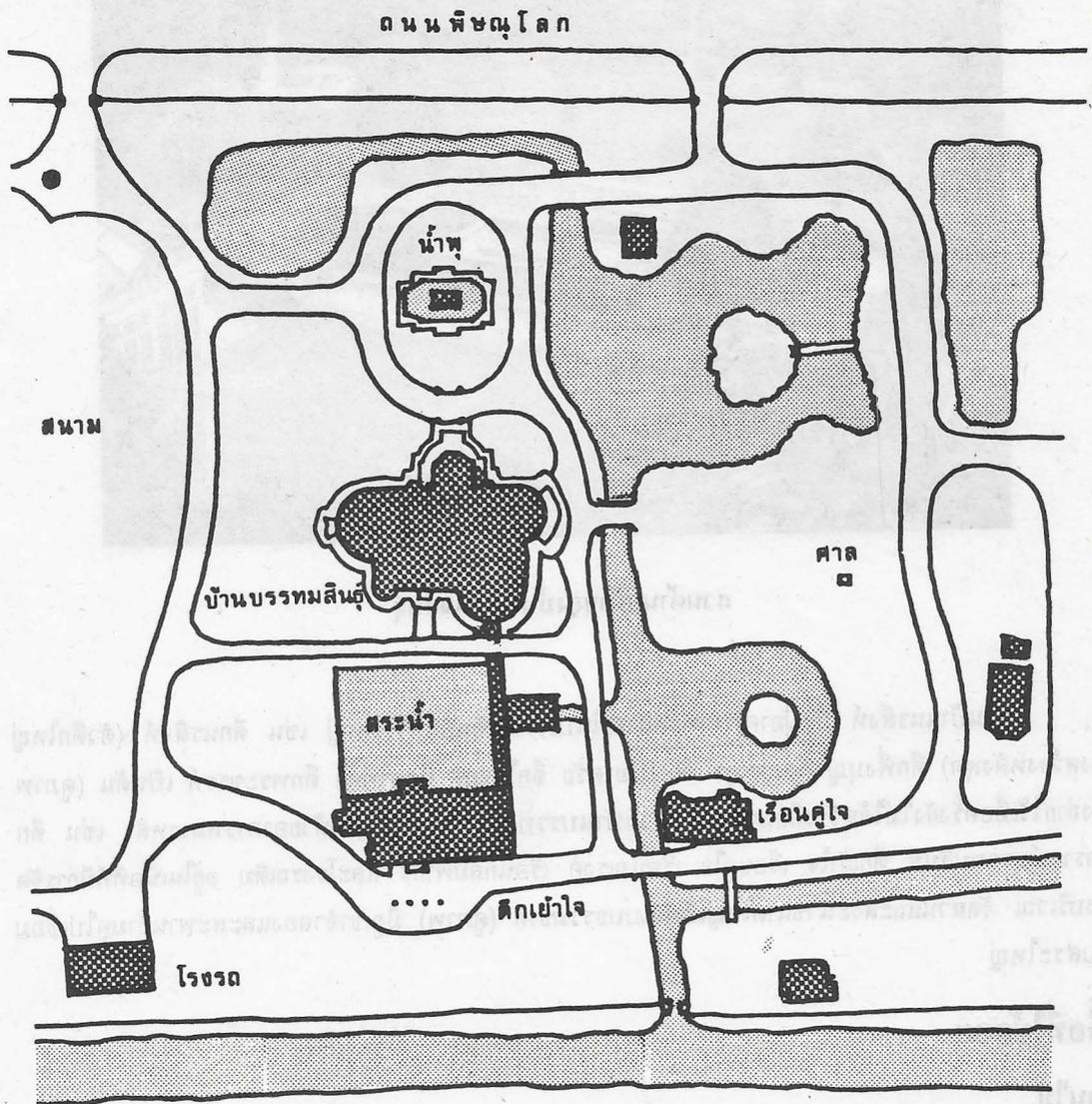
บ้านนรสิงห์

ตึก
นารี
สโมสร

ผังบริเวณ บ้านนรสิงห์

1:500 1:55.4 8.1 10.1

กรมการผังเมือง

เหนือ

ผังบริเวณ บ้านพิชญโลก

พื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ดินของกรมที่ดิน... (The area is land owned by the Land Department...)

มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๕๐ ไร่... (Total area is approximately 50 rai...)

ประกอบด้วยที่ดินโฉนดที่ดิน... (Consists of land title land...)

และที่ดินสาธารณะ... (and public land...)

ซึ่งมีลักษณะดังนี้... (which has the following characteristics...)

๑. มีพื้นที่ทั้งหมด ๕๐ ไร่... (1. Total area 50 rai...)

๒. มีที่ดินโฉนดที่ดิน... (2. Land title land...)

๓. มีที่ดินสาธารณะ... (3. Public land...)

๔. มีพื้นที่ว่างเปล่า... (4. Empty land...)

๕. มีพื้นที่ปลูกพืช... (5. Land for planting...)

๖. มีพื้นที่ปลูกไม้... (6. Land for planting trees...)

๗. มีพื้นที่ปลูกผลไม้... (7. Land for planting fruit...)

๘. มีพื้นที่ปลูกผัก... (8. Land for planting vegetables...)

๙. มีพื้นที่ปลูกข้าว... (9. Land for planting rice...)

๑๐. มีพื้นที่ปลูกพืชไร่... (10. Land for planting crops...)

สวนด้านหน้าของบ้านบรมมหาราชวัง

ส่วนบ้านบรมมหาราชวัง มีหมู่อาคารหลายหลังอยู่ในบริเวณที่ดินอันกว้างใหญ่ เช่น ตึกบรมมหาราชวัง (ตัวตึกใหญ่ ซึ่งสร้างหลังสุด) ตึกพิงบุญ ตึกศารทูล ตึกบุญยาศรัย ตึกใจจอด ตึกอาทิตย์ ตึกพระขรรค์ เป็นต้น (ดูภาพ ซึ่งถ่ายไว้เมื่อครั้งยังไม่ได้สร้างตึกบรมมหาราชวัง) ส่วนบ้านบรมมหาราชวัง ก็ประกอบด้วยอาคารหลายหลัง เช่น ตึกนารายณ์บรมมหาราชวัง ตึกเย้าใจ เรือนคูใจ เรือนณรงค์ เรือนกลัมพากร และโรงรถเดิม อยู่ในเนื้อที่ที่มีการจัดผังบริเวณ จัดสวนและสระน้ำขนาดใหญ่เลียนแบบธรรมชาติ (ดูภาพ) มีภูเขาจำลองและสะพานข้ามคูไปเชื่อมกับสระใหญ่

เนื้อที่ใช้สอย

บ้านไม้

เนื้อที่ใช้สอยของบ้านไม้ในรัชกาลนี้ เริ่มมีการแบ่งส่วนใช้สอยเป็นสัดส่วนขึ้นกว่าเรือนไทย มักกันห้องภายในอาคารแทนที่จะปล่อยให้โล่ง ๆ ไว้ ชั้นล่างมักจะมีเฉลียงหรือระเบียงหน้าหรือหลังบ้านติดหน้า และต่อกับห้องในตัวบ้านประมาณ 3 หรือ 4 ห้อง สำหรับบ้านธรรมดาทั่ว ๆ ไป มักแบ่งเป็นห้องโถงบันได ขึ้นชั้นบนห้องหนึ่งซึ่งเป็นบันไดอยู่ภายในตัวบ้าน ห้องที่เหลืออาจใช้เป็นห้องรับแขก ห้องรับประทานอาหาร หรือห้องเอนกประสงค์ ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง ในรัชกาลนี้ผู้คนทั่วไปตั้งแต่ชนชั้นกลางลงมา เริ่มคุ้นเคยกับสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก และวัฒนธรรมการกินอยู่แบบตะวันตกมากขึ้น ภายในบ้านเรือนเริ่มมีการใช้เครื่องเรือนแบบสากล เช่น โต๊ะ เก้าอี้ เตียงนอน ตู้ โต๊ะเครื่องแป้งในรูปแบบง่าย ๆ แต่ก็ยังไม่ถือว่าเป็นของจำเป็น

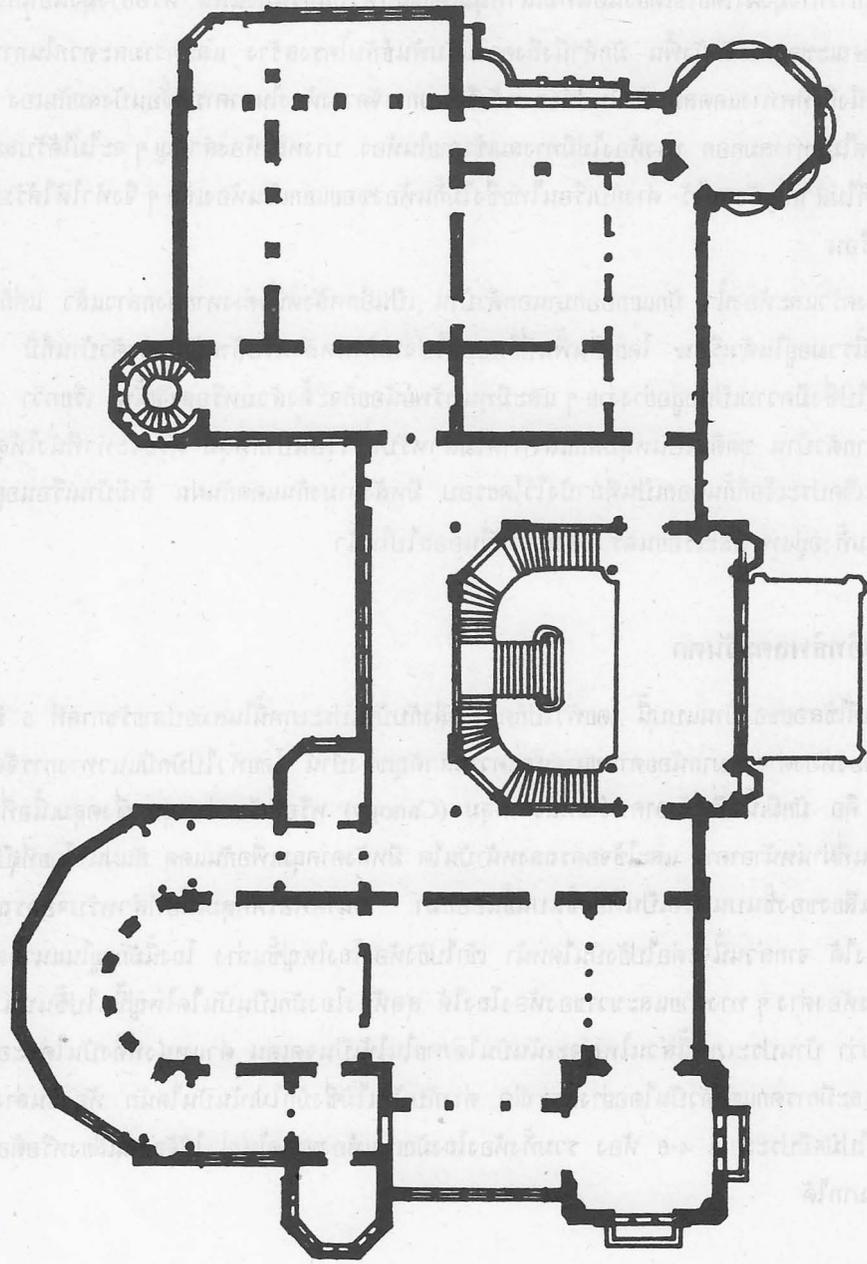
ดังนั้น บางบ้านก็ยังไม่มีการใช้เครื่องเรือนแบบสากล ห้องนอนในสมัยนี้ยังไม่มุ้งลวดกันยุงติดที่ช่องหน้าต่าง ประตู แต่ใช้การกางมุ้งผ้าโดยใช้เตียงนอนที่มีเสาที่มุมเตียงสำหรับแขวนมุ้งแทน หรือกางมุ้งนอนกับพื้นห้อง

ลักษณะของการจัดผังพื้น มักคำนึงถึงความสัมพันธ์กับโครงสร้าง และความสะดวกในการใช้เนื้อที่มากกว่าจะคำนึงถึงทิศทางแดดลม ดังนั้น ในบางหลังจึงพบการจัดวางห้องในอาคารที่ซ้อนบังลมกันเอง บางห้องมีทางลมเข้าแต่ไม่มีทางลมออก บางห้องไม่มีทางลมเข้าภายในห้อง บางหลังห้องสำคัญ ๆ จะไม่ได้รับลม เพราะมีส่วนอื่น ๆ ที่ไม่สำคัญบังลมไว้ ต่างกับเรือนไทยซึ่งไม่กันห้องชอยแยกเป็นห้องเล็ก ๆ จึงทำให้ได้รับลมตลอดทั่วถึงทั้งตัวเรือน

ห้องครัวและห้องน้ำ มักแยกออกมานอกตัวบ้าน เป็นอีกหลังหนึ่งต่างหากดังกล่าวแล้ว แต่ก็อาจมีบางหลังที่มีส่วนนี้รวมอยู่ในตัวเรือน โดยเป็นพื้นที่ยื่นออกไปจากด้านหลังหรือด้านข้างของตัวบ้านก็มี ส่วนบ้านสามัญชนทั่วไปซึ่งมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ และมีทุนทรัพย์น้อยก็จะตั้งส้วมหรือส้วมนั้น เรียกว่า เวจอยู่ในบริเวณห่างจากตัวบ้าน ขุดดินเป็นหลุมลึกแล้วพาดไม้สำหรับนั่งไว้บนปากหลุม หรือจะทำที่นั่งให้สูงขึ้นก็ได้ ถ้าเห็นว่าประเจิดประเจ้อก็กันคอกเป็นที่กำบังไว้โดยรอบ มีหลังคามุงกันแดดกันฝน ถ้ามีบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำ ลำคลอง รวมทั้งอยู่แพ และเรือยนต์ ก็ตั้งเวจให้ยื่นออกไปในน้ำ

บ้านที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

เนื้อที่ใช้สอยของบ้านแบบนี้ โดยทั่วไปก็คล้ายคลึงกับบ้านประเภทนี้ในสมัยปลายรัชกาลที่ 5 มีการแบ่งเนื้อที่ภายในของห้องต่าง ๆ มากน้อยตามขนาดและความสำคัญของบ้าน โดยทั่วไปมักมีแนวทางการจัดผังพื้นที่คล้ายคลึงกัน คือ มักมีเนื้อที่หน้าอาคารที่มีหลังคาคลุม (Canopy) หรือที่เรียกว่า มุข ซึ่งคลุมเนื้อที่ส่วนหนึ่งของถนนภายในที่ผ่านหน้าอาคาร และใช้จ่อตรงลงหน้าบันได มีหลังคาคลุมเพื่อกันแดด กันฝน โดยที่เป็นหลังคาแบนใช้เป็นเฉลียงของชั้นบนหรือเป็นห้องชั้นบนยื่นออกมา ขนาดพอให้คลุมเนื้อที่สำหรับจ่อตรงย่นตร์ให้คนลง 2 ข้างได้ จากส่วนนี้จะต่อไปยังบันไดหน้า เข้าไปยังห้องโถงใหญ่ชั้นล่าง โถงนี้มักอยู่ในแนวกลางอาคาร เพื่อแยกไปยังห้องต่าง ๆ ทางซ้ายและขวาของห้องโถงได้ สุดห้องโถงมักเป็นบันไดใหญ่ขึ้นไปชั้นบน จากการสำรวจจะพบว่า บ้านประเภทนี้ส่วนใหญ่จะเน้นบันไดภายในให้เป็นจุดเด่น ตำแหน่งที่ตั้งบันไดจะอยู่ในที่ซึ่งเห็นได้ง่าย และมีการตกแต่งตัวบันไดอย่างประณีต ต่างกับบ้านไม้ซึ่งมักไม่เน้นบันไดนัก ห้องชั้นล่างของบ้านประเภทนี้ทั่วไปมักมีประมาณ 4-6 ห้อง รวมทั้งห้องโถงมักเป็นห้องขนาดใหญ่ ใช้จัดงานเลี้ยงหรือต้อนรับแขกหรือจำนวนมากได้

ผังชั้นบน บ้านนรสิงห์

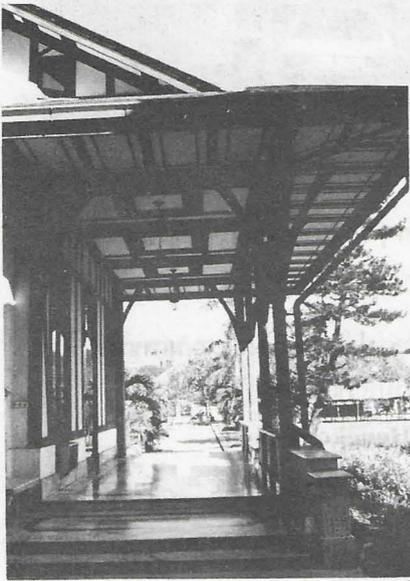

หน้ามุขแบบต่างๆ ของบ้านที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

- 1 ม.ร.ว. เทวธิดา ป. มาลากุล 408 ถนนเพชรบุรี
- 2 334 เจริญพานหัวช้าง พญาไท
- 3 15 สาทรใต้ Hongkong Bank
- 4 17 สาทรใต้ Hongkong Bank
- 5 125 สาทรใต้
- 6 พระยาอาทรรุระศิลป์

เป็นที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ บ้านในรุ่นนี้ยังไม่นิยมการใช้เฉลียง (Terrace) ภายนอกที่เชื่อมต่อกับเนื้อที่ส่วนใดส่วนหนึ่งของตัวบ้าน ทั้งประเภทเฉลียงที่มีหลังคาคลุมและไม่มีหลังคาคลุมซึ่งต่างกับเรือนไทยและบ้านในสมัยหลังต่อ ๆ มา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้ออกแบบนำแบบอย่างของบ้านตะวันตกซึ่งมีอากาศหนาวเย็นที่ไม่เอื้ออำนวยให้ใช้เนื้อที่ภายนอกได้ มาเป็นแบบอย่างของบ้านในประเทศไทย ซึ่งมีอากาศร้อนชื้น การจัดผังพื้นของบ้านประเภทนี้ จึงมักทึบ แบ่งซอยเป็นห้องหลายห้องที่บังลมและบังแสงสว่างกันเอง แต่ละห้องแยกจากกันโดยมีผนังกัน และไม่มีการเชื่อมต่อระหว่างเนื้อที่ในอาคารกับเนื้อที่ภายในอาคารกับเนื้อที่ภายนอก

จากการสำรวจที่พบว่า มีการนำเฉลียงมาประกอบก็คือ บ้านพระยาอาทรธุระศิลป์ที่มีเฉลียงมีหลังคาคลุม ซึ่งอยู่ทางด้านหน้าและต่อไปยังอีกข้างหนึ่งของตัวบ้าน แต่เป็นเฉลียงแคบ ๆ และเนื้อที่ไม่ต่อเนื่องกับเนื้อที่ห้องภายในโดยตรง (ดูภาพ) ส่วนบ้านบรรทมสินธุ์มีเฉลียงแคบ ๆ ล้อมรอบส่วนที่เป็นผนังโค้ง มีลูกกรงกันรอบเฉลียง และมีบันไดเล็กลงยังพื้นภายนอก เป็นลักษณะเฉลียงที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในการเชื่อมต่อกับเนื้อที่ภายใน (ดูภาพ) อีกบ้านหนึ่งที่พบคือ บ้านพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ มีเฉลียงขนาดใหญ่ มีหลังคาเรือนต้นไม้คลุมเนื้อที่เฉลียงอยู่ทางด้านข้างของตัวบ้าน อยู่ต่อเนื่องกับห้องใหญ่ทางด้านตะวันตกของตัวอาคาร (ดูภาพ) เนื่องจากท่านเจ้าของเป็นผู้ออกแบบเอง โดยท่านนำแบบอย่างจากบ้านจำลองของต่างประเทศมาเป็นแนวทาง ตัวบ้านจึงมีหอคอยและมีรูปแบบต่างประเทศ แต่มีบางส่วนซึ่งท่านนำแบบอย่างของไทย ๆ มาใช้ร่วมด้วย เพื่อให้เข้ากับดินฟ้าอากาศของไทย เช่น การใช้เนื้อที่เฉลียงภายนอกต่อเนื่องกับตัวอาคาร การที่นำเฉลียงไว้ทางทิศตะวันตกทำให้เฉลียงได้รับความร้อนในตอนบ่ายและเย็น และไม่ได้รับเงาจากตัวอาคารช่วยบัง อาจทำให้ใช้เนื้อที่นี้ไม่ดีเท่าที่ควร แต่ท่านก็มีวิธีแก้ปัญหาด้วยการมีหลังคาไม้ระแนงของเรือนต้นไม้คลุมเนื้อที่เฉลียงซึ่งก็ช่วยลดความร้อนลงไปได้ ส่วนบ้านมนังคศิลา นั้น ส่วนที่เป็นห้องรับแขก จะมีเฉลียงที่มีหลังคาคลุมล้อมรอบห้องถึง 3 ด้าน เฉลียงด้านตะวันตกที่กว้างกว่าด้านอื่น ๆ จะมีสระน้ำต่อเนื่องออกไป ใช้เป็นทั้งเนื้อที่ใช้สอยภายนอกที่เข้ากับดินฟ้าอากาศและใช้เป็นส่วนที่ช่วยส่งเสริมตัวบ้านได้เป็นอย่างดี (ดูภาพ)

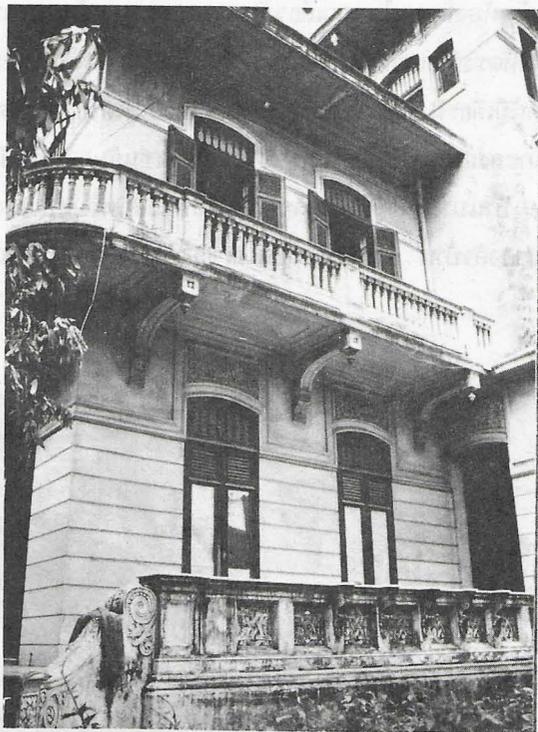
1

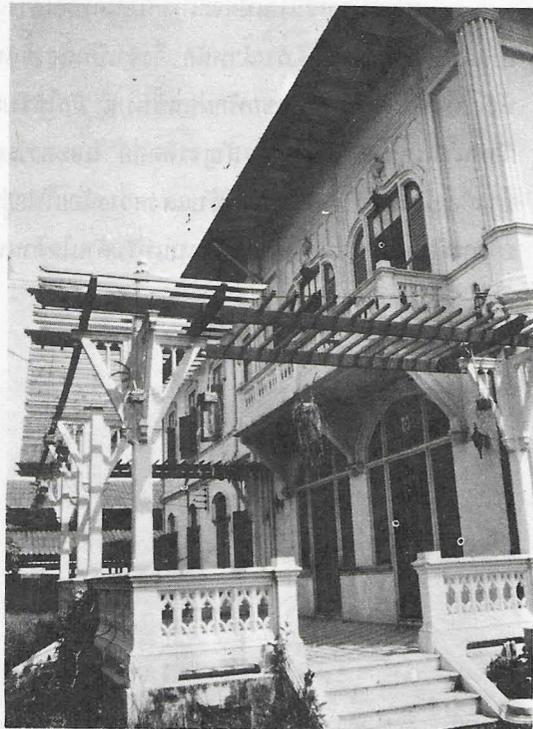
2

1 เรือนรับรองด้านหน้า บ้านมนังคศิลา

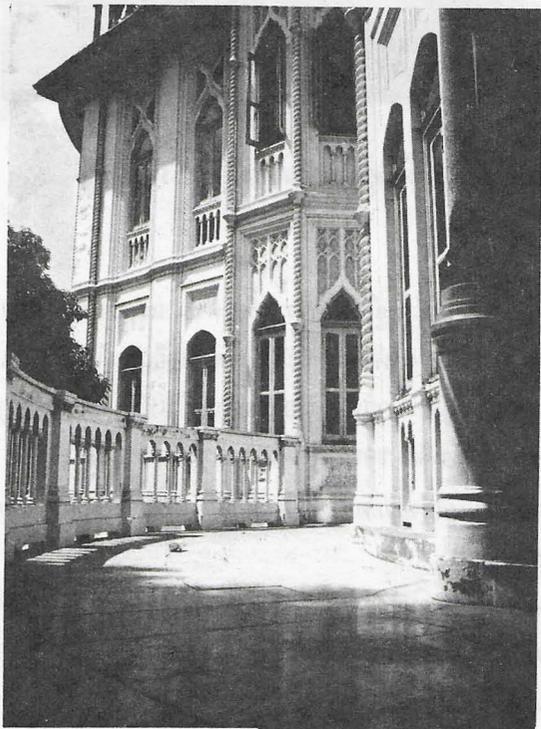
2 เฉลียงบ้านมนังคศิลา

1 เจดีย์บ้านพระยาธรรมมาธิกรณาธิบดี

3 ระเบียงด้านทิศตะวันตกข้างห้องโถงใหญ่บ้าน
พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ

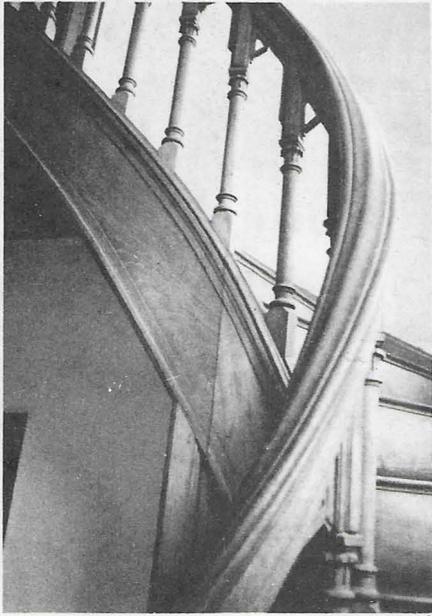

2 บ้านบรรทมสินธุ์

4 เจดีย์ภายในบ้านพระยาอาทรธุระศิลป์

ส่วนเนื้อที่ชั้นบนมักจะเท่ากับเนื้อที่ชั้นล่างและกันห้องชั้นบนในแนวเดียวกัน เพราะโครงสร้างอาคารเป็นแบบโครงสร้างผนังรับน้ำหนัก จึงจำเป็นต้องกันห้องให้ตรงกับแนวกำแพงชั้นล่าง ส่วนใหญ่ใช้เป็นห้องนอน ห้องสมุด และห้องรับแขกพักผ่อนชั้นบน มักใช้รับแขกผู้มีเกียรติ เช่น เจ้านาย บนห้องชั้นบนนี้ด้วย การจัดผังพื้นที่ชั้นบนมักคำนึงถึงการสัญจรติดต่อ และความเหมาะสมในการใช้สอยมากกว่าทิศทางลมเช่นกัน จึงอาจมีบางห้องที่ไม่ได้รับลม หรือได้รับแสงสว่างน้อยไปอยู่บ้าง บ้านบางหลังมีบันไดเล็กอีกบันไดหนึ่งสำหรับเป็นทางบริการติดต่อระหว่างชั้นล่างกับชั้นบนที่ริมด้านใดด้านหนึ่งของตัวบ้าน และมักเป็นบันไดเวียน เช่น บ้านบรรทมสินธุ์ เป็นต้น (ดูภาพ)

1

2

บันไดเวียน เป็นบันไดเล็กด้านข้างของบ้านบรรทมสินธุ์

ห้องน้ำสำหรับบ้านประเภทนี้ จากการสำรวจพบว่า มีห้องน้ำอยู่ในตัวอาคารใหญ่ด้วย แต่จะเป็นห้องน้ำที่ทำพร้อมกับตัวบ้านตั้งแต่แรกหรือมาสร้างเพิ่มเติมขึ้นในภายหลัง ผู้ให้ข้อมูลก็ยังไม่สามารถยืนยันได้แน่นอน แต่จากเอกสารประวัติศาสตร์ชุดรัชกาลที่ 6 ได้มีการกล่าวถึงเรื่องห้องน้ำและเครื่องสุขภัณฑ์ในบ้าน ดังปรากฏในบันทึกของกรมพระคลังข้างที่ใน พ.ศ. 2464 เรื่อง ดร. ทอร์นลีย์ ขอเช่าตึกตำบลปทุมวัน ความว่า¹

.....ที่บ้านหัวลำโพง ซึ่ง ดอกเตอร์ ทอร์นลีย์ ผู้เช่าอยู่บัดนี้ ขอทำสัญญาเช่าต่อ แลขอให้อยู่
จัดการซ่อมแซมแลทำให้เพิ่มเติมบางอย่าง.....

- 1) ต่อท่อประปาเข้าในบ้านแลตึกก็อกน้ำตามที่ต่าง ๆ .....เงิน 814 บาท 90 สตางค์
- 2) แก้พื้นห้องอาบน้ำ ตั้งที่ซักโครกมิเช้พติกแห้งค้แลเครื่องประกอบพร้อม
นายยี คลูเซอร์ ประมาณราคาเป็นเงิน 885 บาท.....

¹ กจข., ร. 6 ก 22.2/20 เอกสารกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ชุดที่ดิน ขอพระราชทานเช่าอาศัย

บันทึกนี้แสดงว่า ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการใช้เครื่องสุขภัณฑ์ในห้องน้ำและปอเกรอะ (Septic Tank) ที่ถูกต้องตามหลักสุขาภิบาลของตะวันตก นอกจากนั้นก็มีหนังสือจากกรมพระคลังข้างที่ถึงราชเลขานุการในพระองค์ในปี พ.ศ. 2468 ซึ่งรายงานการไปตรวจซ่อมสิ่งชำรุดในบ้านริมถนนพระอาทิตย์ที่พระราชทานให้พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์อาศัย และสิ่งที่จะต้องทำการแก้ไขเพิ่มเติมในตัวตึกใหญ่คือ

.....ขอให้ทำห้องน้ำแลติคเครื่องสุขา หม้อถ่ายอุจจาระ อ่างล้างมือ แลเดินแป้น้ำประปา
จากริมถนนพระอาทิตย์ถึงห้องน้ำเสร็จ ประมาณราคา 445 บาท 50 สตางค์.....¹

ดังนั้น ในบ้านประเภทนี้ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก จึงสันนิษฐานว่า ได้มีการนำระบบสุขาภิบาลในบ้านเรือนตามแบบตะวันตกเข้ามาใช้แล้ว แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายในหมู่บ้านเรือนราษฎรสามัญทั่วไป เนื่องจากมีราคาสูง เพราะต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศ ส่วนการเก็บสิ่งปฏิกูลจากบ้านเรือนไปทิ้งนั้น² มีบริษัท สะอาด และต่อมามีบริษัท ออนเหวิง ของเอกชนชาวจีน มารับสิ่งปฏิกูลที่ใช้แล้วจากแต่ละบ้าน บรรทุกเรือเมล์ไปทิ้งแม่น้ำ

โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

บ้านไม้

ทั่วไปเป็นบ้านไม้ชั้นเดียวมีใต้ถุน หรือสองชั้น ตามรูปแบบที่ได้กล่าวถึงแล้ว โครงสร้างเป็นแบบระบบเสาและคาน (Post & Lintel) โครงสร้างหลักและส่วนประกอบสำคัญ เช่น เสา คาน ตง พื้น โครงหลังคา ค้ำยัน บันได ฝ้าเพดาน ระเบียง เป็นไม้ทั้งหมด ไม้ที่ใช้มีหลายชนิดด้วยกัน เช่น ไม้สัก ไม้ตะแบก ไม้ยาง ไม้เคี่ยม (ไม้กระดาน) ฯลฯ พื้นทางเดินภายนอกอาจเป็นกระเบื้องซีเมนต์ทางเท้า วัสดุผนังหลังคาส่วนใหญ่เป็นกระเบื้องซีเมนต์ (กระเบื้องว่าว) บางหลังอาจเป็นกระเบื้องไม้หรือมุงแผ่นเหล็กอาบสังกะสีลูกฟูก (สังกะสี) หลังคาทึบลาดอาจมุงสังกะสี สำหรับส่วนที่มีความลาดชันน้อย อุปกรณ์ประตูหน้าต่างมักใช้เป็นบานพับ ขอรับ ขอสับโลหะแทนเดือยลิมสลักที่เป็นไม้ของเรือนไทย ส่วนช่องแสงอาจใช้กระจกฝ้าในวงกบไม้ กระจกแผ่นขนาดเล็กกว้างยาวไม่เกิน 1 ฟุต เพราะขนาดใหญ่หายากและราคาแพง

บ้านไม้ที่มีห้องน้ำ-ส้วมอยู่ในตัวบ้าน มักใช้พื้นซีเมนต์เทบนตงไม้ เช่น บ้าน เอช.ฮับดุลราฮิม เดิมผนังห้องน้ำเป็นฝาไม้ พื้นซีเมนต์บนโครงไม้ ต่อมาคานไม้ทรุด ฝาไม้ผุ จึงเปลี่ยนมาเป็นโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ฝาก่ออิฐในภายหลัง บ้านเดียวกันนี้ พื้นที่ดินเดิมเป็นร่องสวน ต่อมาถมซีเมนต์ก่อนปลูกบ้าน การทรุดตัวของบ้านในภายหลังจึงทรุดตามแนวร่องสวน ส่วนเสาก่ออิฐฉาบปูน ซึ่งไม่มีแกนไม้หรือเหล็กเป็นโครงภายใน ใช้เป็นเสารองรับโครงสร้างไม้ชั้นบนนั้นไม่ทรุดเลย

¹ กชช., ร. 6 22.1/1 เอกสารกระทรวงการคลังมหาสมบัติ ชุดที่ดิน ขอพระราชทานที่ดิน

² สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ อัน นิมมานเหมินท์, สถาปนิกและนักผังเมือง, 15 สิงหาคม 2524

บ้านที่อยู่อาศัยที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

โครงสร้างหลักส่วนใหญ่ของบ้านประเภทนี้มีทั้งที่เป็นระบบโครงสร้างแบบการรับน้ำหนักแบบเสา กับคาน (Post & Lintel) โดยใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก (ค.ส.ล.) เป็นวัสดุก่อสร้าง และมีทั้งชนิดที่เป็นระบบโครงสร้างผนังรับน้ำหนัก (Wall bearing) แบบเดิม โดยใช้ผนังก่ออิฐฉาบปูน พื้นชั้นบนเป็นพื้นไม้ ทั่วไปใช้คอนกรีตเสริมเหล็กเฉพาะ เสา คาน และพื้นชั้นล่าง การใช้คอนกรีตเสริมเหล็กในสมัยนี้ยังใช้กับคานช่วงสั้น ๆ เพราะความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างระบบนี้ยังเป็นของใหม่สำหรับเมืองไทย ผนังก่ออิฐฉาบปูน หรือผนังขัดแตะถือปูนในโครงไม้ (ซึ่งมีการนำไปใช้มากขึ้นในรัชกาลต่อ ๆ ไป จึงจะนำไปกล่าวถึงในบทต่อไป) โครงหลังคาไม้ บางหลังที่ฝรั่งเป็นผู้ออกแบบก่อสร้างมักมีการตอกเสาเข็ม มีฐานราก บางหลังที่ช่างไทยสร้างไม่มีฐานราก และไม่มีการตอกเสาเข็ม ใช้ฐานแผ่แบบของเดิม จึงมีทรุดบ้าง บางหลังมีห้องใต้ดิน เช่น บ้านบรรทมสินธุ์ และบ้านพระยาประเสริฐสุคตกิจ เป็นต้น ส่วนบ้านพระยาอาหารธุระศิลป์ ใช้เนื้อที่ใต้ถุนใต้ห้องชั้นล่างบางส่วนเป็นห้องใต้ดิน ใช้เป็นที่เก็บข้าวของในเวลาสงคราม ต่อมาน้ำท่วมใช้ประโยชน์ไม่ได้จึงต้องถมในภายหลัง

วัสดุก่อสร้างและวัสดุประกอบตกแต่งทั่วไป ได้กล่าวถึงไว้แล้วในหัวข้อลักษณะและองค์ประกอบของบ้านประเภทนี้

ช่างผู้สร้างสรรค์และอิทธิพลที่มีต่อการออกแบบบ้านในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลนี้ มีช่างชาวต่างประเทศสาขาต่าง ๆ รับราชการอยู่ในหน่วยงานที่เกี่ยวกับการก่อสร้างของทางราชการ เช่น กระทรวงโยธาธิการ กรมสุขาภิบาล กรมศิลปากร เป็นต้น อยู่เป็นจำนวนมากเช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ 5 ช่างบางคนเข้ามาเมืองไทยตั้งแต่ในรัชกาลที่แล้ว และได้ต่อสัญญาจ้างเรื่อยมาจนถึงในรัชกาลนี้ก็ยังมีหลายคน ช่างในกระทรวงโยธาธิการส่วนใหญ่เป็นช่างวิศวกรชาวเยอรมันและชาวอิตาลีเลียน ส่วนในกรมสุขาภิบาลซึ่งเป็นหน่วยงานที่ต้องการผู้มีความรู้ทางเทคนิคเพื่อทำงานเกี่ยวกับสาธารณสุข โภค ก็ปรากฏว่า เคยมีการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการในกรมนี้คราวเดียวกันถึง 18 คนด้วยกัน มีทั้งช่างไฟฟ้า ช่างเขียนแบบ วิศวกร ช่างก่อสร้าง และพนักงานในตำแหน่งสำคัญ ส่วนในกรมศิลปากรก็มีช่างออกแบบ ช่างเขียน ช่างปั้น ชาวต่างประเทศเข้ามาทำงานหลายคน ช่างเหล่านี้นอกจากจะทำงานให้แก่ราชการแล้ว ก็ทำงานส่วนตัวโดยรับออกแบบบ้านให้แก่ผู้ต้องการอีกด้วย เพราะปรากฏว่า ในรัชกาลนี้มีบ้านใหญ่ ๆ ที่ชาวต่างประเทศเป็นผู้ออกแบบมากมายด้วยกัน ส่วนมากเป็นชาวอิตาลีเลียน จากการสำรวจเป็นที่น่าเสียดายว่า เจ้าของบ้านในปัจจุบันไม่สามารถจดจำชื่อช่างผู้ออกแบบได้ คงระบุได้ว่าเป็นชาวอิตาลีเลียนเท่านั้น จึงอาจเป็นช่างคนใดคนหนึ่งในรายชื่อช่างชาวต่างประเทศต่อไปนี้ และมีบางคนที่ยังเข้ามาตั้งแต่รัชกาลก่อน

ช่างชาวต่างประเทศ¹

¹ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 6 ชุดกระทรวงการต่างประเทศ การจ้างชาวต่างประเทศ (ศิลปกรรมและการช่าง ชุดเบ็ดเตล็ด)

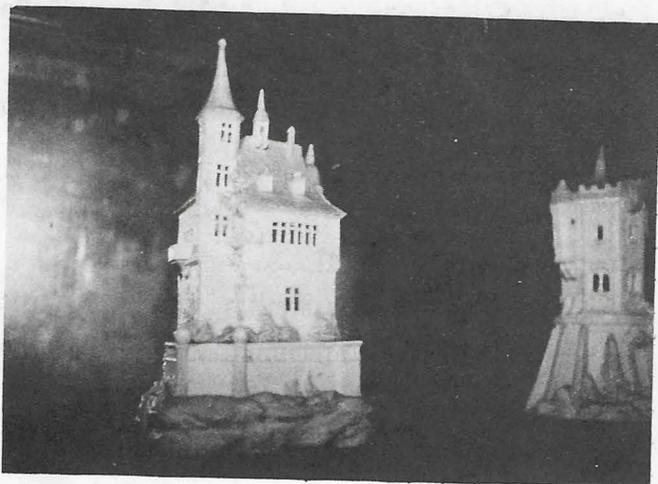
นายกิตติดิษฐ์	นายช่างใหญ่ กรมรถไฟ กระทรวงโยธาธิการ
นายซี อัลเลกรี ¹	นายช่างวิศวกร (ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 5)
นายอี.อี. กอลโล ¹	นายช่างวิศวกร (ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 5)
นายกอตฮาด	นายช่างกระทรวงโยธาธิการ
นายเอควาร์ด ฮีลี	นายช่างออกแบบ กระทรวงธรรมการ และสถาปนิกที่ปรึกษากระทรวง กลาโหม
นายโอตาเวลา	นายช่างแบบสถาปัตยกรรม ชาวอิตาลี (เข้ามาตั้งแต่รัชกาลที่ 5)
นายชาร์ล โบดาร์	นายช่างสุขาภิบาล ต่อมาย้ายไปเป็นนายช่างกรมนคราทร
มองซีเออร์ อาร์ เบลโฮม	นายช่างฝรั่งเศส กรมสุขาภิบาล ต่อมาย้ายไปเป็นนายช่างกรมนคราทร
นายแอล อาร์ เดอลา มาโฮเตีย	นายช่างกรมสุขาภิบาล
นายเอ บี สปินโย	นายช่างกองก่อสร้าง กรมสุขาภิบาล
นายเอน สเปรอดติ	นายช่างชาวอิตาลี กองสถาปัตยกรรม แผนกก่อสร้าง กรมสุขาภิบาล
นายเอฟ ปิคโตโน	" " " "
นายซี กอตเตรลลี	นายช่างเขียนแบบชาวอิตาลี กระทรวงนครบาล
นายเอ็ม ตามานโย ²	นายช่างออกแบบชาวอิตาลี (อยู่ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 5)
นายแอนนิบาล รีกอตตี ²	นายช่างแบบใหญ่ ชาวอิตาลี กระทรวงมหาดไทย เป็นผู้ออกแบบ บ้านพระยาประเสริฐสุภกิจ (สองท่านนี้เข้าใจว่าเป็นสถาปนิกที่ออกแบบ บ้านนรสิงห์และบ้านบรรทมสินธุ์ด้วย)
นายมาริโอ แกลเลตตี	นายช่างคำนวณ ออกแบบ และช่างประติมากรรม ชาวอิตาลี กรม ศิลปากร
นายชาร์ล เบเกอแลง	นายช่างออกแบบ กรมสุขาภิบาล
นายเอ ริกาซี	นายช่างสถาปนิก กรมนคราทร
นายซี ริโกลี	ช่างเขียนภาพชาวอิตาลี กรมศิลปากร เขียนเพดานบ้านพระยาอาทร บูรณะศิลป์ และเข้าใจว่าเขียนภาพเพดานบ้านนรสิงห์และบ้านบรรทมสินธุ์ ด้วย
นายคอร์ราโด เฟโรจี	ช่างปั้นชาวอิตาลี กรมศิลปากร (ต่อมาเปลี่ยนเป็น ศิลป พีระศรี)
นายอี ฟอโรโน	ช่างเขียน กรมศิลปากร
และมีนายช่างประปา ชาวฝรั่งเศส ในกรมนคราทร อีกหลายคน	

ส่วนช่างออกแบบคนไทยนั้น นอกจากที่ได้กล่าวถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 มาแล้ว ในรัชกาลนี้มีช่างสถาปนิก
คนไทยที่มีความสามารถ และได้ร่วมงานกับชาวต่างประเทศ รวมทั้งเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ คือ

¹ เป็นช่างวิศวกรที่ออกแบบพระที่นั่งอนันตสมาคม และจากการสำรวจได้ข้อมูลว่า ช่างชุดนี้เป็นช่างชุดที่
ออกแบบบ้านนรสิงห์ และบ้านบรรทมสินธุ์ด้วย

หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร แรกเริ่มเป็นผู้ช่วยนายช่างคำนวณออกแบบในกรมศิลปากร ต่อมา เป็นผู้อำนวยความสะดวกกรมศิลปากรสถาน
 พระยาวิศุกรรมศิลปประสิทธิ์ (น้อย ศิลป์) เคยเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างพระที่นั่ง พระตำหนักและสิ่งก่อสร้าง
 ในพระราชวังสนามจันทร์ ท่านได้ออกแบบบ้านของตนเองด้วย
 พระยาอาหารธุระศิลป์ (ม.ล. ช่าง กุญชร) เคยเป็นอธิบดีกรมศิลปากร ท่านได้ออกแบบบ้านของท่านเองด้วย
 ส่วนบริษัทรับเหมาก่อสร้างของชาวต่างประเทศ นอกเหนือจากที่กล่าวไว้ในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้วก็มี
 บริษัท ยี คลูเซอร์ จำกัด
 บริษัท คริสเตียนนี แอนด์ เนลสัน จำกัด
 ฯลฯ

นอกจากนี้ ก็มีบ้านอีกหลายหลังที่เจ้าของเป็นผู้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้างเอง เช่น พระยา
 ภัคดีนครเศรษฐี ส่วนพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ ออกแบบโดยใช้วิธีดูแบบอย่างจากบ้านจำลองของต่างประเทศ
 ทำนองบ้านตุ๊กตา มีหอคอย มีโดม ซึ่งเป็นของประดับบ้านที่สั่งเข้ามาจากต่างประเทศ ส่วนบางบ้านก็ใช้วิธี
 นำแบบอย่างจากบ้านอื่นมาดัดแปลง เช่น บ้าน ม.ร.ว. เทวาทิราช ป.มาลากุล ดัดแปลงมาจากแบบบ้านเจ้า
 พระยาธรรมาธิกรณาธิบดี ได้อย่างแนบเนียน โดยเปลี่ยนแปลงรูปแบบและองค์ประกอบภายนอกให้แตกต่างกันไป

บ้านตุ๊กตาระเบียง ใช้เป็น
 แบบสร้างบ้านพระยาบุรุษ-
 รัตนราชพัลลภ

ส่วนอิทธิพลที่มีต่อแบบอย่างของบ้านในรัชกาลนี้ ส่วนใหญ่เป็นการสืบต่อแนวทางของรูปแบบต่อจาก
 สมัยรัชกาลที่ 5 และเนื่องจากช่างต่างประเทศที่ทำงานออกแบบอาคารในประเทศไทยขณะนั้นได้แก่ช่างชาว
 อิตาลีเป็นส่วนใหญ่ มีช่างชาวอังกฤษและเยอรมันเป็นส่วนน้อย ส่วนช่างสุขาภิบาลมักเป็นช่างชาวฝรั่งเศส
 ดังนั้น แบบอย่างและส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมของอาคารบ้านพักอาศัยแบบที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก
 จึงมีแนวทางที่ได้รับอิทธิพลที่ดัดแปลงมาจากแบบโกธิคของอิตาลี เช่น แถบเมืองเวนิซที่มีศิลปะไบแซนไทน์ปะปน
 อันเป็นศิลปะในต้นศตวรรษที่ 15 ของอิตาลี เช่น บ้านนรสิงห์ และบ้านบรรทมสินธุ์ ซึ่งมีบางส่วนของผนัง
 ภายนอกคล้ายกับบางส่วนของผนังอาคาร Dodges' Palace ที่ St. Mark และอาคาร Ca'd'Oro ในเวนิซ

นอกจากนั้นอาคารอื่น ๆ ก็มีแบบอย่างสถาปัตยกรรมแบบเรอเนซองส์ของอิตาลี (Italian Renaissance) สมัยช่วงศตวรรษที่ 15-16 ประปน อันได้รับอิทธิพลจากสถาปนิก Alberto, Bramante, Palladio และ Vignola ดังได้กล่าวมาแล้ว ส่วนอิทธิพลจากประเทศอังกฤษนั้นก็มิใช่สถาปัตยกรรมแบบ Elizabethan ในสมัยพระนางเจ้าอลิซาเบธ ในช่วงศตวรรษที่ 16 ที่เห็นได้เด่นชัดคือ บ้านมั่งคั่งคิลา รวมทั้งแบบอย่างในสมัยพระนางเจ้าวิกตอเรีย ซึ่งเห็นได้ในบ้านแบบที่มีหอคอยทรงสูงยอดแหลม และบ้านที่มีรูปทรงและหลังคาสลับซับซ้อน มีการตกแต่งประดับประดามากมาย เป็นต้น

ในรัชกาลนี้ สถาปนิกคนไทยที่ศึกษาวิชาสถาปัตยกรรมจากต่างประเทศ เริ่มกลับมาทำงานรับราชการในกรมกองที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบบ้างแล้ว แต่เนื่องจากท่านเหล่านี้มีผลงานออกแบบบ้านในช่วงเวลาต่อไปมากกว่าในรัชกาลนี้ จึงจะนำเรื่องเกี่ยวกับผลงานและแนวทางในการออกแบบของท่านไปกล่าวไว้ในบทต่อไป

รูปแบบของอาคารพักอาศัยในรัชกาลนี้ โดยทั่วไปมีแนวทางเช่นเดียวกับในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 โดยมีอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตก รูปแบบของการดำรงชีวิต วัฒนธรรมการกินอยู่ และการใช้เครื่องเรือนแบบสากลเป็นพื้นฐานรองรับมากขึ้น ซึ่งครอบคลุมลงมาถึงชนชั้นกลางทั่วไปด้วย พื้นฐานทางวัฒนธรรมความก้าวหน้าทางการก่อสร้างและเทคโนโลยีใหม่ ๆ ร่วมกับช่างสถาปนิกไทยที่จบการศึกษาสถาปัตยกรรมจากต่างประเทศก็เริ่มมีบทบาทในวงการสถาปัตยกรรมแทนที่ช่างชาวต่างประเทศมากขึ้น ในรัชกาลต่อไป อันเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในการออกแบบบ้านที่อยู่อาศัย โดยคำนึงถึงสภาพดินฟ้าอากาศเฉพาะตัวของไทย เราแทนที่การยึดถือรูปแบบของต่างประเทศ และได้ปรับปรุงต่อ ๆ ไปเป็นลำดับ จนมีรูปแบบที่ค่อนข้างเป็นเอกลักษณ์ของที่อยู่อาศัยในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาต่อ ๆ มา ดังจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 5

บ้านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. 2468 - พ.ศ. 2503)

สภาพทั่วไปทางด้านสังคมและเศรษฐกิจในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. 2468 - พ.ศ. 2503) โดยสังเขป

ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา จนถึงสิ้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยได้ปรับปรุงและพัฒนาประเทศให้เจริญตามแบบแผนตะวันตกอย่างรวดเร็ว มีการติดต่อการค้ากับต่างประเทศมากขึ้นเป็นลำดับ สภาพสังคมและเศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งใช้ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง และอาศัยผลิตผลภายในประเทศเป็นส่วนใหญ่ มาเป็นการค้ากับต่างประเทศอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะการสั่งซื้อสินค้าจากยุโรป ตั้งแต่นั้นมาระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยก็เข้าไปผูกพันกับเศรษฐกิจโลก อย่างเห็นได้ชัดเจนในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2468 นั้น พระองค์ต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจตลอดรัชกาล ปัญหาสำคัญในระยะต้นรัชกาลคือ ปัญหาเศรษฐกิจการคลังซึ่งค้างมาแต่รัชกาลก่อน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบอนุรักษ์นิยมตามแนวทางที่ปรึกษาการคลังชาวต่างประเทศวางไว้ คือ รักษาเสถียรภาพเงินบาทด้วยการสะสมเงินคลังไว้ ไม่นิยมการหาเงินกู้จากต่างประเทศ¹ รัฐบาลได้พยายามแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจจนเกือบจะฟื้นตัวได้ก็กลับประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ซึ่งเกิดขึ้นทั่วโลกใน พ.ศ. 2472 อีก วิกฤตการณ์เศรษฐกิจตกต่ำนี้มีความรุนแรงและมีระยะเวลายาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามแก้ไขปัญหากการคลังของประเทศ โดยพยายามตัดทอนรายจ่ายที่ไม่จำเป็นออก ทรงยุบตำแหน่งที่ปรึกษาและข้าราชการชาวต่างประเทศลงเกือบทั้งหมดในตอนต้นรัชกาล และในเวลาต่อมาก็ได้พยายามลดจำนวนข้าราชการไทยจากหน่วยงานต่าง ๆ ให้เข้าสู่ดุลยภาพ คือ

¹ มยุรี นกยูงทอง, “ปัญหาเศรษฐกิจของไทย.....”, หน้า 66

พยายามจัดให้รายจ่ายของประเทศสมดุลกับรายรับ ดังที่ทรงมีพระราชดำรัสแก่นายทหารถึงความจำเป็นที่รัฐบาลต้องตัดทอนรายจ่าย ใน พ.ศ. 2474 ว่า

“แต่ถ้าถึงความลำบากที่เป็นมาแล้ว ข้าพเจ้าอยากจะทำพวกราษฎรและพวกพ่อค้านั้น ได้รับความลำบากกว่าข้าราชการ พวกนั้นถูกขูดขูดมาแล้วถูกตัดเงินเดือนมาแล้วทั้งสิ้น โดยที่ค้าขายไม่ได้ ราคาของก็ตก พวกค้าขายและพวกขวานาถูกลดราคาได้ต่ำกว่าข้าราชการถูกอยู่เป็นก่ายเป็นกอง แม้พวกเศรษฐีเองก็เห็นว่าทรัพย์ก็ถูกลดถูกตัดค่า เช่น พวกเจ้าของนาที่ถูกเก็บภาษีและได้ค่าเช่า น้อยลง จะว่าสบายทีเดียวก็ไม่ได้..... ส่วนข้าราชการนั้นถูกตัดเฉพาะขั้นสูงขั้นต่ำไม่ถูกตัดเลย ถ้าจะเปรียบกับพวกนั้นแล้ว ข้าพเจ้าอยากจะทำว่าข้าราชการกลับจะได้เงินเดือนขึ้นเพราะของถูกลง และอาหารการกินก็ถูกลงเท่าตัว เท่ากับได้เพิ่มเงินเดือนเท่าตัวเพราะซื้อของได้มากขึ้น..... เท่าที่เป็นมาแล้วข้าราชการยังสบายมาก เป็นขั้นที่ได้รับความลำบากที่หลังคนอื่นหมด คนอื่นถูกตัดมาหมด แล้วจึงได้มาถึง แต่ในตอนนี้เป็นการจำเป็นที่จะต้องตัดทอน..... ให้ช่วยกันแบ่งความลำบาก ไปทั้งบ้านทั้งเมือง หวังใจว่าจะช่วยกันรู้สึกรอดทนเมื่อจำเป็นแล้วก็ต้องลำบาก หวังจะทนเอาบ้าง”¹

ใน พ.ศ. 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงพิจารณาตั้งอนุกรรมการเสนาบดีให้ทำหน้าที่เตรียมการจัดงบประมาณให้เข้าสู่ดุลยภาพโดยการตัดทอนรายจ่ายและหาวิธีเพิ่มรายได้ตามวิวิธภาวะปัจจุบัน และภาษีอากรชนิดใหม่² และในปีเดียวกันนี้เศรษฐกิจก็ได้เริ่มฟื้นตัวอีกครั้งหนึ่ง

สำหรับการค้ากับต่างประเทศ ประเทศคู่ค้ารายใหญ่ของไทยได้แก่ สหพันธรัฐมลายู สิงคโปร์ ปีนัง ฮองกง และญี่ปุ่น สินค้าออกที่สำคัญของไทยได้แก่ ข้าว ติบุก ไม้สัก ยางพารา และไม้อื่น ๆ ส่วนสินค้าเข้าที่สำคัญได้แก่ ผ้าจากอังกฤษ ญี่ปุ่น และเนเธอร์แลนด์ เหล็กและเหล็กกล้าจากอังกฤษ เบลเยียม เยอรมนี และฝรั่งเศส แผ่นบุโลหะจากญี่ปุ่นและอังกฤษ สินค้าไฟฟ้า เครื่องมือสำรวจจากสหรัฐอเมริกา เยอรมนี และอังกฤษ ในเรื่องการค้ากับต่างประเทศนี้ ชาวไทยมีความสนใจในการทำการค้าอย่างมาก อาชีพส่วนใหญ่ของชาวไทย ได้แก่ การทำนา และการรับราชการ การค้ากับต่างประเทศอยู่ในมือของชาวจีน ชาวอินเดีย และชาวยุโรปโดยเฉพาะบริษัทของชาวอังกฤษ

ใน พ.ศ. 2475 นี้ เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ไทย คือ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย นับเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งในด้านปรัชญาทางการเมือง การศึกษา และทางความคิด ในรัชกาลนี้มีนักเรียนไทยออกไปศึกษาต่อในยุโรปและสหรัฐอเมริกามากขึ้น ผู้ที่จบการศึกษากลับมาก็เข้ารับ

¹ มยุรี นกยูงทอง, “ปัญหาเศรษฐกิจของไทย.....”, หน้า 118 อ้างถึงสำเนาพระราชดำรัส..... กชช. ร. 7 ก 14/4.

² เรื่องเดียวกัน

ราชการทำหน้าที่แทนชาวตะวันตก งานราชการต่าง ๆ จึงอาศัยชาวยุโรปน้อยลงเป็นลำดับอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะวิชาสถาปัตยกรรมซึ่งแต่เดิมนอกจาก ม.จ. อิทธิเทพสรรค์ กฤดากร แล้ว ก็ไม่เคยมีคนไทยไปศึกษากันมาก่อน ในรัชกาลนี้ก็มีนักเรียนไทยไปศึกษาวิชาสถาปัตยกรรมด้านทุนรัฐบาลไทยและทุนส่วนตัว ณ ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกาในช่วงหลัง เมื่อกลับมาก็เข้ารับราชการในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบที่เคยจ้างชาวต่างประเทศ เช่น กรมรถไฟ กรมศิลปากร กรมโยธาธิการ ตลอดจนได้เริ่มวางหลักสูตรสอนวิชาสถาปัตยกรรมขึ้นที่โรงเรียนเพาะช่างก่อน เมื่อได้ผลดีจึงโอนมาสมทบขึ้นอยู่กับคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. 2475 และแยกเป็นแผนกสถาปัตยกรรมศาสตร์ ใน พ.ศ. 2477

ในช่วง พ.ศ. 2482 - พ.ศ. 2488 เป็นช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ระหว่างประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา และรัสเซีย ซึ่งเป็นฝ่ายพันธมิตร กับฝ่ายประเทศเยอรมัน อิตาลี และญี่ปุ่น ส่วนไทยซึ่งวางตัวเป็นกลางในช่วงแรกนั้น ได้รับความกดดันจนต้องเข้าไปพัวพันกับสงคราม จนถึงขั้นต้องประกาศสงครามกับฝ่ายพันธมิตร และได้รับผลเสียหายจากภัยระเบิดที่ฝ่ายพันธมิตรนำมาทิ้งในกรุงเทพฯ ในช่วง พ.ศ. 2485 - 2487 อันมีผลต่อสภาพเศรษฐกิจของไทย และมีผลกระทบไปถึงรูปแบบของที่อยู่อาศัยในกรุงเทพฯ หลังช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเป็นต้นมา มีการพัฒนาสังคมเข้าสู่ระบบสากลมากขึ้น การคมนาคมสะดวก การสาธารณสุขโลก การแพทย์และการศึกษาเจริญขึ้นตามลำดับ เสถียรภาพของรัฐบาลก็เริ่มมั่นคงขึ้น ในช่วงนี้เริ่มมีการพัฒนาประเทศอย่างมีแบบแผนกว่าในช่วงที่ผ่านมา ได้เริ่มมีการวางแผนระยะยาวของชาติที่แบ่งเป็นช่วง ๆ เรียกว่า “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม” ในปี พ.ศ. 2503 โดยเริ่มมีการใช้แผนฉบับแรกเมื่อปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา

การกล่าวถึงบ้านพักอาศัยในบทนี้จะกล่าวรวมตั้งแต่ช่วงต้นรัชกาลที่ 7 จนถึงปี พ.ศ. 2503 ในต้นรัชกาลที่ 9 อันเป็นช่วงที่คาบเกี่ยวระหว่างการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จนถึงระยะก่อนเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแผนที่ 1 ในต้นปี พ.ศ. 2504 เป็นเวลาดังแต่ พ.ศ. 2468 - พ.ศ. 2503 รวม 35 ปี

สภาพทั่วไปของการตั้งหลักแหล่งที่พักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง ต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. 2468 - พ.ศ. 2503)

ในต้นรัชกาลที่ 7 ได้มีการแบ่งเขตกรุงเทพฯ เป็นจังหวัดคือ กรุงเทพฯ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นจังหวัดพระนคร และกรุงเทพฯ ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นจังหวัดธนบุรี และแบ่งเขตรอบนอกของกรุงเทพฯ เป็นจังหวัดนนทบุรี มีนบุรี พระประแดง สมุทรปราการ ในประมาณ พ.ศ. 2469¹

¹ มณีรัตน์ เข้มประเสริฐ, “บทบาททางด้านการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยาฯ.....” หน้า 121.

แต่เดิมความเจริญส่วนใหญ่จะอยู่ในฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ฝั่งพระนคร เช่น มีการสร้างพระบรมมหาราชวัง วัด วัง การสร้างสถานที่ราชการ มีการตัดถนน และย่านการค้าขายมากมายทางฝั่งนี้ ส่วนย่านพักอาศัยนั้น ทางฝั่งพระนครจะขยายตัวได้รวดเร็วกว่า และเนื้อที่กว้างขวางพอที่จะขยายออกไปทั้งทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้ ได้มากกว่าเนื้อที่ฝั่งธนบุรี

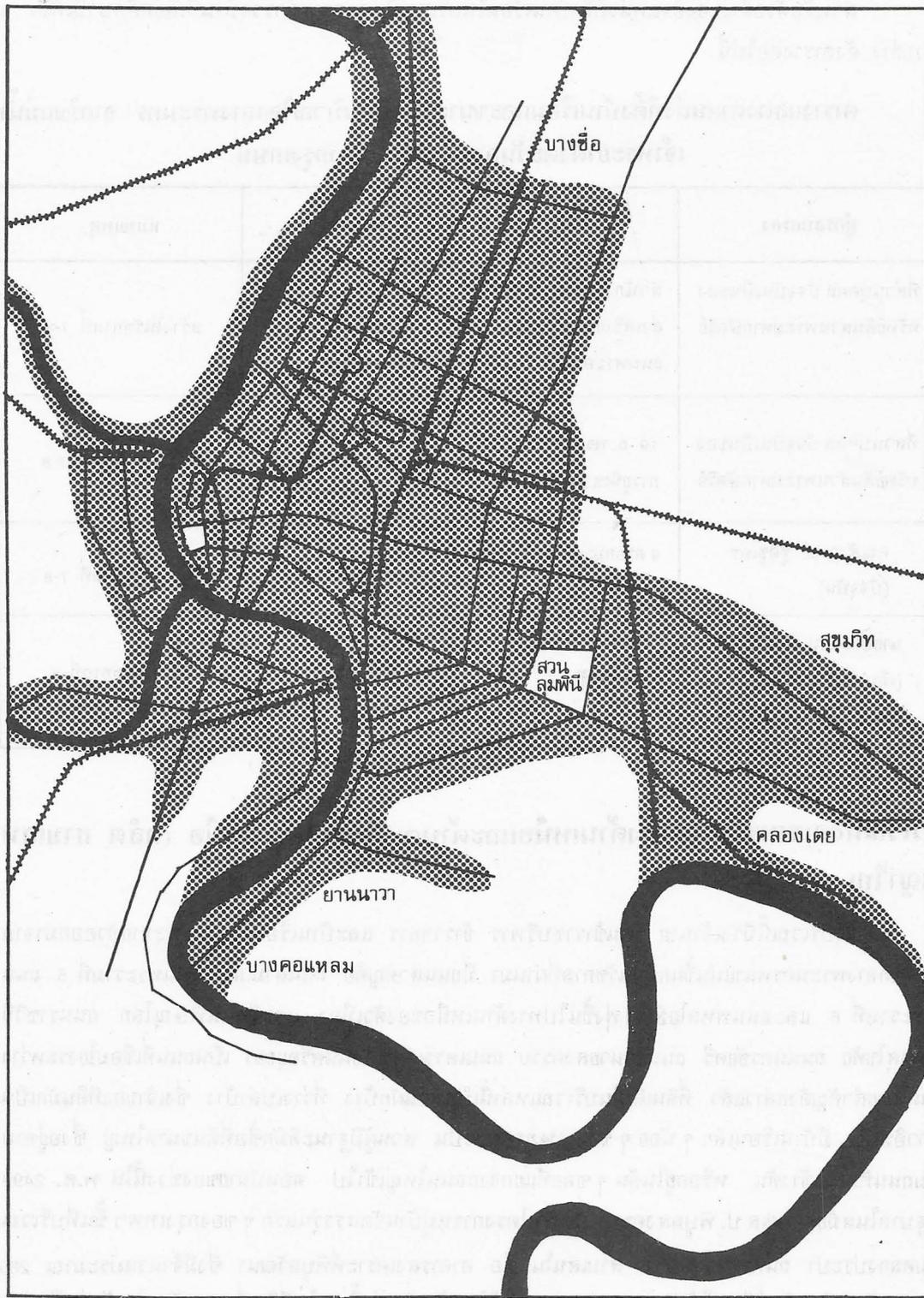
ครั้นใน พ.ศ. 2475 ได้มีการสร้างสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ (สะพานพระพุทธยอดฟ้า) เพื่อเชื่อมทางสัญจรทางบกระหว่างฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี ให้ติดต่อกันได้สะดวกแทนการใช้เรือเช่นในรัชกาลก่อน ๆ การสร้างสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ จึงทำให้ความเจริญแผ่ขยายเข้าไปทางฝั่งธนบุรีได้รวดเร็วยิ่งขึ้น เริ่มมีการตัดถนนทางฝั่งนี้มากขึ้น มีร้านค้า และย่านพักอาศัยเพิ่มขึ้นแทรกอยู่ในสวนผลไม้ทางแถบนี้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ในการกล่าวถึงตำแหน่งที่ตั้งย่านพักอาศัยในช่วงรัชกาลที่ 7 ถึงต้นรัชกาลที่ 9 ในปี พ.ศ. 2503 นับเป็นเวลา 35 ปีนั้น จะเห็นเฉพาะเนื้อที่ของฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาอันถือเป็นตัวจังหวัดพระนครเท่านั้น มิได้หมายความว่า ในช่วงเวลา 35 ปีนี้ ไม่มีการตั้งหลักแหล่งที่พักอาศัยในฝั่งธนบุรีเพิ่มขึ้นจากในรัชกาลที่ผ่านมา

ใน พ.ศ. 2479 เนื้อที่ของกรุงเทพฯ ขยายเป็น 26,970 ไร่ มีจำนวนประชากรประมาณ 650,000 คน¹ เนื้อที่กรุงเทพฯ ขยายตัวขึ้นมากในช่วงนี้ ในการกล่าวถึงตำแหน่งที่ตั้งย่านพักอาศัยในช่วง พ.ศ. 2468 - พ.ศ. 2503 นี้ จะกล่าวแยกเป็น 4 บริเวณคือ บริเวณเมืองเก่า หรือใจกลางพระนครจากแม่น้ำเจ้าพระยาไปจดคลองผดุงกรุงเกษม บริเวณถัดคลองผดุงฯ ขึ้นไปด้านเหนือและด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ บริเวณสวนดุสิต สามเสน และพญาไท ถัดมาคือบริเวณจากคลองผดุงฯ มาทางตะวันออกได้แก่ ด่านปทุมวัน เพลินจิต สุขุมวิท บริเวณสุดท้ายคือ ทางด้านใต้แถบล่างของตัวเมือง แถบสี่พระยา บางรัก สีลม สาทร ทุ่งมหาเมฆ โดยใช้ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจอาคารจริงที่สร้างขึ้นในช่วง 35 ปีนี้ทั้งหมด

บริเวณใจกลางพระนคร จากริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกถึงคลองผดุงกรุงเกษม

บริเวณนี้เป็นเขตเมืองเก่าซึ่งมีสถานที่สำคัญ ๆ ของทางราชการอยู่หนาแน่นมาตั้งแต่ในรัชกาลก่อน ๆ ก่อน ๆ อาคารที่พักอาศัยที่สร้างขึ้นในเขตนี้ในช่วงรัชกาลที่ 7 จนถึงต้นรัชกาลที่ 9 จะมีน้อยกว่าในบริเวณอื่น ๆ เพราะที่ดินในบริเวณนี้มีราคาสูงเนื่องจากเป็นเขตใจกลางเมือง มีอาคารปลูกสร้างอยู่มากมาย การจะนำที่ดินราคาแพงมาสร้างบ้านเรือน โดยมีที่ดินกว้าง ๆ ล้อมรอบเช่นแต่เดิมนั้นไม่เหมาะกับสภาพเศรษฐกิจ ดังนั้นการก่อสร้างที่เพิ่มเติมขึ้นใหม่ในบริเวณนี้จึงเป็นตึกแถวเสียเป็นส่วนใหญ่ เพราะใช้เนื้อที่น้อยแต่สร้างได้จำนวนมากหลายคูหา สามารถใช้ประกอบการค้าร่วมไปกับการอยู่อาศัยได้ จึงปรากฏว่าบ้านที่มีอยู่เดิมในรัชกาลก่อน ๆ และมีเนื้อที่กว้างขวางได้แบ่งเนื้อที่ติดทางด้านหน้าที่ดินถนนสร้างเป็นเรือนแถวหรือตึกแถว เพื่อให้เช่าเป็นการหารายได้ นอกจากนั้น เจ้าของที่ดินบางรายก็ขายที่ดินที่เป็นบ้านอยู่เดิม และไปซื้อที่ดินในเขตห่างไกลตัวเมืองออกไปเพื่อปลูกบ้านอยู่ใหม่ในเนื้อที่กว้างขวางขึ้น

¹ นิจ หิณูชระนันท์, ข่าวสารสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ฉบับที่ 26 (เมษายน 2515)

แผนที่กรุงเทพฯ แสดงบริเวณที่พังกาศัย ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

มีรายได้ต่ำกลุ่มใหญ่อีกแห่งหนึ่ง ประกอบไปด้วยบ้านเรือนและเพิงพักอาศัยขนาดเล็กที่แออัดไม่ได้รับียบเป็นชุมชนแออัดที่มีมาตรฐานต่ำกว่าที่พักอาศัยทั่วไปซึ่งก่อตัวขึ้นในปลายช่วงเวลาดังกล่าว และขยายตัวมากขึ้นในช่วงเวลาต่อไป ส่วนตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนประเภทบ้านเดี่ยวส่วนบุคคลทั่วไปที่นำมาเป็นตัวอย่างศึกษา โดยการสำรวจอาคารจริงที่สร้างในช่วงนี้ ดังตารางต่อไปนี้

**ตารางแสดงตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนและขนาดที่ดินในบริเวณนอกเขตพระนครทางด้านเหนือ
และด้านตะวันออกเฉียงเหนือ**

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
หลวงไวทยเศรษฐกร (ปัจจุบัน)	48 ตรอกวัดสามพระยา สามเสน	ประมาณ 200 ตร. วา	สร้างในรัชกาลที่ 7
ม.จ. ศุภสวัสดิวงศ์สนิท สวัสดิวัฒน์ (เดิม) ปัจจุบันเป็นที่ทำการสภาสังคมาสงเคราะห์	สภาสังคมาสงเคราะห์ ถนน พระราม 6	ไม่ระบุ ได้รับพระราชทาน จากรัชกาลที่ 7	สร้างในรัชกาลที่ 7 พระราชทานให้เป็นเรือนหอ
พระยาสุรพลพิพิธ นางประจวบ มังคละพุกษ์ (ปัจจุบัน)	567 ถ. นครไชยศรี	1 ไร่ 300 ตร. วา	สร้างในรัชกาลที่ 7
คุณพจน์ คังชะพุกษ์	1054 ถนนนครชัยศรี	246 ตร. วา	สร้างประมาณรัชกาลที่ 7
คุณสวัสดิ์ ยุวะเวศ (เดิม) คุณวิจิตร ลักษณะนาย (ปัจจุบัน)	8 ถนนเศรษฐศิริ	80 ตร. วา	สร้างในรัชกาลที่ 7
คุณธรรมบุญ นิรันดร	217 ถ. ราชวิถี	1 ไร่	สร้างในรัชกาลที่ 7-8
คุณหญิง จรูญ นิรันดร	215 ถ. ราชวิถี	1 ไร่	สร้างในรัชกาลที่ 8
พ.อ. ขุนยอด ธนะยุทธ (ยอดไวยิ่ง) (เดิม) พลตรี ยงยุทธ กุลตันท์ (ปัจจุบัน)	229 ถ. ราชวิถี	230 ตร. วา (ที่ดินทรัพย์สิน)	สร้างในต้นรัชกาลที่ 8 พ.ศ. 2479
พระยาสุนทรพิพิธ (เดิม) ปัจจุบันรื้อทำเป็นร้านอาหาร	ถนนพญาไท	ประมาณ 2 ไร่	สร้างในรัชกาลที่ 8 พ.ศ. 2480
นาวาโท หลวงจักรยานานุจิจารย์ ร.น. (เริ่ม รุมาคม) (เดิม) คุณเล็ก จักรยานานุจิจารย์ (ปัจจุบัน)	102 ซอยพระนาง ถ. ราชวิถี พญาไท	3 ไร่ (ซื้อในราคา 3,000 บาท)	สร้างในรัชกาลที่ 8 พ.ศ. 2480- พ.ศ. 2481

นอกเมือง ต่อมาค่อย ๆ หมดไปเมื่อตัวเมืองขยายตัวออกทางด้านตะวันออกมากขึ้น ผู้มีฐานะดีจึงนิยมมาซื้อที่ปลูกสร้างบ้านเรือนในแถบนี้ของตัวเมือง เพราะถนนสุขุมวิทเป็นถนนสายยาวซึ่งสามารถขยายตัวออกไปได้อีกมาก และมีซอยแยกเข้าไปจากถนนสุขุมวิททั้งสองฝั่งถนน

ในระยะแรก ๆ ที่ดินบริเวณนี้ราคายังไม่สูง ผู้ที่เริ่มเข้าไปตั้งหลักแหล่งในบริเวณนี้จึงมักซื้อที่ดินขนาดใหญ่สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือน ย่านนี้ในเวลาต่อมาจึงกลายเป็นย่านพักอาศัยที่สำคัญของผู้มีฐานะดีที่เรียกว่า ย่านบางกะปิ มีการขยายถนนโดยถมคลองที่อยู่ข้างถนนและทำเป็นถนนคอนกรีต จึงมีตึกแถวร้านค้าสองข้างถนนต่อกันไปสลับกับที่ บ้านเรือนขนาดใหญ่ที่อยู่ริมถนน ส่วนเนื้อที่หลังตึกแถวเข้าไปเป็นซอยแยก และมีบ้านเรือนปลูกต่อเนื่องกันไป ในช่วงแรก ๆ บ้านที่ไปปลูกอยู่แถบนี้มักอยู่ชั้น ๆ ซอย ส่วนมากเป็นบ้านผู้มีฐานะดีและฐานะปานกลาง ย่านสุขุมวิทจึงจัดว่าเป็นย่านพักอาศัยกลุ่มใหญ่ที่สุดกลุ่มหนึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ส่วนบริเวณถนนเพชรบุรีตอนในนั้น การขยายตัวไม่มากเท่าย่านสุขุมวิท เพราะเป็นถนนที่ไม่ยาวนัก ซอยแยกจากถนนไม่มาก และเป็นซอยที่ไม่ลึก ตัวบ้านเรือนจึงมักอยู่ริมถนนเพชรบุรีตอนใน และในซอยแยกจากถนนเพชรบุรี

ส่วนในแถบซอยกิ่งเพชรซึ่งแยกจากถนนเพชรบุรีมีกลุ่มที่พักอาศัยของผู้มีรายได้ต่ำเป็นกลุ่มไม่ใหญ่นัก เป็นแหล่งที่พักอาศัยแออัดไม่ได้มาตรฐานของที่พักอาศัยที่ดี ซึ่งเริ่มก่อตัวขึ้นเป็นเวลานานมาแล้ว ในช่วงนี้ก็รวมตัวเป็นกลุ่มชัดเจนยิ่งขึ้น และขยายตัวเรื่อยมาจนกระทั่งทุกวันนี้ นอกจากนั้นในบริเวณคลองตันซึ่งอยู่ปลายถนนสุขุมวิท ก็มีหมู่บ้านจัดสรรรุ่นแรกของรัฐบาลใน พ.ศ. 2498 ในสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม คือ อาคารสงเคราะห์พิบูลเวสม์ ซึ่งมีจำนวนบ้าน 258 หลัง สำหรับผู้มีรายได้ปานกลางและรายได้ค่อนข้างต่ำเช่าซื้อ ตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนประเภทบ้านเดี่ยวที่นำมาเป็นตัวอย่างศึกษาโดยการสำรวจอาคารจริงที่สร้างในระยยะเวลาดังกล่าวในตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงตำแหน่งที่ตั้งบ้านและขนาดที่ดินในบริเวณนอกเขตพระนครทางด้านตะวันออก

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
คุณทัศนียา สุทัศน์ ณ อยุธยา (เดิม) คุณรัชณี วงศ์ศิริไพศาล (ปัจจุบัน)	7 ซอยตันสน เพลินจิต	1 1/2 ไร่	สร้างในปลายรัชกาลที่ 6 - รัชกาลที่ 7
นายศรี บุตรจีนนิม อ่างแดงอิม (เดิม) คุณหญิงมานิตย์ กุลพัทท์ (อาบ มานิตยกุล) (ปัจจุบัน)	129 ถ. เพชรบุรี พญาไท	1 ไร่ 325 ตร. วา	สร้างในรัชกาลที่ 7
พระยาพรหมทัตศรีพิลาส (เดิม) คุณหญิงฉลวย สุทธิอรรัตนฤ- มนตรี (ปัจจุบัน)	154 ถนนเพชรบุรี	5 ไร่เศษ (มีบ้านอยู่ 2 หลัง)	สร้างใน พ.ศ. 2469 ต้นรัชกาล ที่ 7

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
มหาอำมาตย์โท พระยามหินทร- เดชาอนุวัฒน์ (เดิม) ธนาการ ไทยพาณิชย์ (ปัจจุบัน)	131 ถนนเพชรบุรี (ธนาการ ไทยพาณิชย์ สาขานน เพชรบุรี)	2 ไร่เศษ	สร้างใน พ.ศ. 2472-2474 ใน รัชกาลที่ 7
มจ. จารุรักษ์ (รังสิต) บูรณานนท์ ปัจจุบันเป็นสำนัก- งานออกแบบตกแต่งภายใน	30 ซอยร่วมฤดี เฟลินจิต	เดิมประมาณ 2-2 1/2 ไร่ ปัจจุบันปลูกสร้าง อาคารอื่นในที่ดิน	สร้างใน พ.ศ. 2476
มจ. ไฉยยากร วรวรรณ (ให้ เช่า)	42 ซอยตันสน เฟลินจิต	130 ตร. วา	สร้างประมาณปลายรัชกาลที่ 7
พระสาโรชรัตนนิมมานก์ (เดิม) คุณวินัส สุขยางค์ (ปัจจุบัน)	22 สุขุมวิท 4 (นานาใต้)	3 ไร่ มีบ้าน 3 หลัง อยู่ในที่ดิน	สร้างในรัชกาลที่ 7
นาย เอ.อี. นานา (เดิม) คุณสมศักดิ์ นานา (ปัจจุบัน)	31 ถนนสุขุมวิท	ประมาณ 5 ไร่ (เดิม) ประมาณ 2 ไร่ 300 ตร. วา (ปัจจุบัน)	สร้างก่อน พ.ศ. 2474
หลวงสุขวัฒนสุนทร	5 ซอยร่วมฤดี เฟลินจิต	125 ตารางวา	สร้างใน พ.ศ. 2479
มจ. ไฉยยากร วรวรรณ	44 ซอยตันสน เฟลินจิต	250 ตารางวา	สร้างใน พ.ศ. 2481
มจ. ไฉยยากร วรวรรณ (ให้ เช่า)	46 ซอยตันสน เฟลินจิต	240 ตารางวา	สร้างในรัชกาลที่ 8
เอช. เกอร์สัน (H. Gerson)	21 สุขุมวิท 4 (นานาใต้)	ไม่ระบุ	สร้างในรัชกาลที่ 8
คุณหญิงระเบียบ คุณะเกษม	1 สุขุมวิท 18 (พิชิต)	2 ไร่เศษ (เดิม)	สร้างใน พ.ศ. 2479
หลวงบูรกรรมโกวิท (เดิม) คุณจวงจันทร์ บูรกรรมโกวิท (ปัจจุบัน)	36 สุขุมวิท	1 1/2 ไร่	สร้างใน พ.ศ. 2480
คุณรักษ์และคุณจิรวีสต์ ปัทมธารชุน	28 สุขุมวิท 18 (พิชิต)	5 ไร่ มีบ้านอยู่ในบริ- เวณ 3 หลัง	สร้างใน พ.ศ. 2482
อี.มันเฟรดี (เอกฤทธิ์ หมั่นเพินดี) (เดิม) คุณหญิง สมศรี เจริญรัชต์ภาคย์ (ให้ เช่าในปัจจุบัน)	48 สุขุมวิท 21 (อโศก)	1 ไร่ 222 ตร. วา	สร้างประมาณในรัชกาลที่ 8

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
พรรคประชาธิปัตย์เช่าอยู่ในปัจจุบัน	255 สุขุมวิท 21 (อโศก)	ประมาณ 1 ไร่	สร้างในรัชกาลที่ 8
คุณเอก และ คุณชูศรี วิสกุล	19 สุขุมวิท 23 (ประสานมิตร)	1 ไร่ 100 ตร. วา	สร้างใน พ.ศ. 2482
ม.ล. จรูญ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (เดิม) คุณประยูร วิญญูรัตน์ (ปัจจุบัน)	29 สุขุมวิท 23 (ประสานมิตร)	1 ไร่ 75 ตร. วา	สร้างในรัชกาลที่ 8
ม.ร.ว. สายสิงห์ ศิริบุตร	18 สุขุมวิท 28 (บรรณสาร)	1 ไร่ 285 ตร. วา	สร้างในรัชกาลที่ 8
คุณแขวง เคียงศิริ	989 ถนนสุขุมวิท	3 ไร่	สร้างใน พ.ศ. 2482-2483
คุณสุหส์ วังวิวัฒน์	4 สุขุมวิท 41 (ภิรมย์)	1 ½ ไร่	สร้างใน พ.ศ. 2483
พระมหามานตรี (เดิม) - คุณสุภาวรรณ โพธิ์รัตนังกูร (ปัจจุบัน)	ร้านอาหารครัวอัสปสร ถนนสุขุมวิท	3 ½ ไร่	สร้างราว พ.ศ. 2486-2488
คุณจันทร์แรม อัคราเหม	212 สุขุมวิท พระโขนง	3 ไร่	สร้างประมาณหลังสงครามโลกครั้งที่ 2
มจ. สนิทประยูรศักดิ์ รังสิต (เดิม) ม.ร.ว. สายสนิท รังสิต (ปัจจุบัน)	30/2 ซอยร่วมฤดี (ให้ชาวต่างประเทศเช่า)	300 ตร. วา	สร้างใน พ.ศ. 2490
มจ. ไฉยมยากร วรารณ (เดิม) ผศ.ม.ร.ว. ชาญุณี วรารณ (ปัจจุบัน)	42/1 ซอยตันสน เฟลินจิต	70 ตารางวา	สร้างใน พ.ศ. 2491
คุณมานะ ศิลป์	7/1 ซอยตันสน	200 ตารางวา	สร้างใน พ.ศ. 2492-2493
หลวงมัญญเทพวิบูลย์ภักดิ์ (เดิม)	48 ซอยตันสน เฟลินจิต	250 ตารางวา	สร้างในต้นรัชกาลที่ 9
หลวงสุขวัฒน์สุนทร	5/1 ซอยร่วมฤดี เฟลินจิต	ประมาณ 130 ตร. วา	สร้างใน พ.ศ. 2495
มจ. เพลาทร จิตรพงศ์	5 ซอยชิดลม เฟลินจิต	ประมาณ 1 ไร่	สร้างใน พ.ศ. 2492
มจ. ประโลมจิต ไชยยันต์ (เดิม) ม.ร.ว. ทวี ไชยยันต์ (ปัจจุบัน)	5/1 ซอยชิดลม เฟลินจิต	1 ไร่ 130 ตร. วา	สร้างใน พ.ศ. 2492
Mr. Herbert Link	25 ซอยชิดลม เฟลินจิต	2 ไร่	สร้างใน พ.ศ. 2501

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
มจ. กรณิการ์ จิตรพงศ์	16 ซอยสมคิด เฟลินจิต	250 ตร. วา	สร้างราว พ.ศ. 2494
คุณวิมาลา บุรานนท์	18 ซอยสมคิด เฟลินจิต	225 ตร. วา	สร้างใน พ.ศ. 2495 ต้นรัชกาล ที่ 9
คุณประวีติ และคุณหญิงแจ่ม ปัตตพงษ์	34 สุขุมวิท (นานาใต้)	3 1/2 ไร่	สร้างใน พ.ศ. 2492
คุณเรืองศรี บุรณะศิริ	14 สุขุมวิท 12 (สุขใจ)	1 ไร่	สร้างใน พ.ศ. 2492
พลโท ปุ่น วงศ์วิเศษ	25 สุขุมวิท 39 (พร้อมพงศ์)	3 ไร่เศษ	สร้างใน พ.ศ. 2493
Mr. NAJ Spensor	ซอยสายน้ำผึ้ง	ไม่ระบุ	สร้างประมาณ พ.ศ. 2494
คุณสถาพร เจริญสุวรรณ	6 สุขุมวิท 30 (สันตินถมาน)	1 1/2 ไร่ (เดิม)	สร้างใน พ.ศ. 2496-2497
คุณเพิ่ม จิตรวิมล (เดิม) พิสมัย จิตรวิมล (ให้เช่าใน ปัจจุบัน)	22 สุขุมวิท 41 (ภิรมย์)	ประมาณ 1 ไร่	สร้างใน พ.ศ. 2496-2497
ผศ. อุดมศรี บุรณะศิริ	16 สุขุมวิท 12 (สุขใจ)	1 ไร่ มีบ้าน 4 หลังใน ที่ดิน	สร้าง พ.ศ. 2500
ดร. ประดิษฐ์ เขียวสกุล	34 สุขุมวิท 23 (ประสานมิตร)	1 ไร่	สร้างประมาณ พ.ศ. 2500 ใน รัชกาลที่ 9
มจ. สมัยเฉลิม และ มจ. รัสชาติ กฤดากร (ให้เช่า)	44/1 สุขุมวิท 46 (ภูมิจักร)	มีบ้านอยู่หลายหลังใน ที่ดิน	สร้างในรัชกาลที่ 9
คุณหญิงสดศรี ปิณยารุณ (เดิม) คุณมุกดา เตชาพลาเลิศ (ปัจจุบัน)	30 สุขุมวิท 53 (ไปติมาตี)	150 ตารางวา	สร้างใน พ.ศ. 2504 - ในรัชกาล ที่ 9
อาคารสงเคราะห์พิบูลเวศม์ มีบ้านจำนวน 258 หลัง	สุขุมวิท 71 คลองตัน- ลาดพร้าว	เนื้อที่รวมประมาณ 73 1/2 ไร่ ไม้หน้าถนน และที่ว่าง เฉลี่ยเนื้อ ที่ดินบ้านละ 114 ตร.วา เนื้อที่ต่ำสุดประมาณ 52 ตร. วา สูงสุดประ- มาณ 270 ตร. วา	สร้างเสร็จใน พ.ศ. 2498

สรุปขนาดที่ดินสำหรับบ้านเดี่ยวในบริเวณนี้ ปรากฏว่ามีขนาดที่ดินต่ำสุด 52 ตารางวา สูงสุด 5 ไร่ คิดถัวเฉลี่ยแล้วในบริเวณนี้มีขนาดที่ดินบ้านละประมาณ 185.85 ตารางวา

บริเวณนอกเขตพระนครทางด้านใต้ (บางรัก สีพระยา สุรวงศ์ สีลม สาทร ทูมมหาเมฆ)

บริเวณนี้มีถนนพระรามที่ 4 เป็นแนวแบ่งเขตระหว่างแถบตะวันออกและแถบใต้ของตัวเมืองทางแถบใต้นี้เป็นย่านพักอาศัยของผู้มีฐานะดี และชาวต่างประเทศมาตั้งแต่รัชกาลก่อน ๆ แล้ว ครั้นมาในช่วงรัชกาลที่ 7 เป็นต้นมา การขยายตัวของเขตที่พักอาศัยในบริเวณนี้ไม่รวดเร็วและเห็นได้ชัดเจนเหมือนแถบสุขุมวิท ส่วนใหญ่ยังคงเกาะกลุ่มอยู่แถบถนนสีลม สาทรเหนือ สาทรใต้ และซอยแยก เช่น ซอยทรัพย์ ถนนปั้น ถนนนเรศวร ถนนคอนแวนต์ ซอยสวนพลู อรรถการประสิทธิ์ งามดูพลี เย็นอากาศ เป็นต้น ในแถบทูมมหาเมฆ ยานนาวา วัดดอน ซ่องนนทรี ก็เริ่มมีผู้คนไปปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยกันบ้างแล้ว แต่ก็ยังไม่มากนัก มีทั้งบ้านผู้มีฐานะดีซึ่งมีเนื้อที่อาณาบริเวณกว้างขวาง และบ้านเรือนราษฎรสามัญ เช่น พวกที่มิอาชีพทำสวน เพราะในแถบนี้เดิมเป็นย่านที่มีสวนผลไม้อยู่แถบตรอกจันทน์ ยานนาวา บางโคล่ เป็นต้น ส่วนบริเวณทูมมหาเมฆ เริ่มมีโครงการหมู่บ้านจัดสรรของรัฐบาลในความดูแลของกรมประชาสัมพันธ์ขึ้นอีกแห่งหนึ่งคือ อาคารสงเคราะห์ทูมมหาเมฆ รุ่น 1 สร้างเสร็จประมาณ พ.ศ. 2500 มีจำนวนบ้าน 52 หลัง สำหรับผู้มีรายได้ปานกลางและรายได้ค่อนข้างต่ำเช่าซื้อ ส่วนบริเวณทางด้านใต้แถบล่างของกรุงเทพฯ มีท่าเรือคลองเตย อยู่ติดแม่น้ำเจ้าพระยาส่วนที่วกอ้อมไปทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ ใกล้ท่าเรือคลองเตยมีกลุ่มที่พักอาศัยของผู้มีรายได้ต่ำกลุ่มใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งที่ประกอบไปด้วยจำนวนผู้อาศัยมากมายปลูกบ้านเรือนและเพิงอยู่อย่างแออัด เป็นชุมชนหนาแน่นที่มีมาตรฐานต่ำกว่าที่พักอาศัยทั่วไป ซึ่งก่อตัวขึ้นในปลายช่วงเวลาดังกล่าว ส่วนตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนประเภทบ้านเดี่ยว ที่นำมาเป็นตัวอย่างศึกษาโครงการสำรวจอาคารจริง ที่สร้างในระยะเวลาดังกล่าว ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงตำแหน่งที่ตั้งบ้านและขนาดที่ดินในบริเวณนอกเขตพระนครทางด้านใต้

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
คุณศรชัย สมิตะศิริ	10 ถนนสาทรเหนือ	ประมาณ 1 ½ ไร่	สร้างเมื่อประมาณต้นรัชกาลที่ 7
พระยาบริรักษ์เวชชการ (เดิม) คุณอาหาร ติตติรานนท์ (ปัจจุบัน)	4 (318) ซอยสว่าง พระราม 4 (หัวลำโพง)	เดิม 200 ตร.วา ถูก เวนคืนตัดถนนเหลือ 130 ตารางวา	สร้างเสร็จ พ.ศ. 2474 ใน รัชกาลที่ 7
คุณสิงโต เรียรประสิทธิ์ (เดิม) นพ. เปล่ง เรียรประสิทธิ์ (ปัจจุบัน)	บ้านเรียรประสิทธิ์ 60 ถนนสุรศักดิ์	1 ไร่ 356 ตร.วา (ซื้อ ราคาตารางวาละ 6 บาท)	สร้างใน พ.ศ. 2469

อาคาร
รุ่น 1 ได้
กรมประ
เดี่ยวจำนวน

ผู้ครอบครอง	ที่ตั้ง	ขนาดที่ดิน	หมายเหตุ
เจ้าพระยาศรีธรรมราชเบศ (เดิม) พ.อ. จินดา และ คุณพิมพ์ศิริ ณ สงขลา (ปัจจุบัน)	49 ตรอกเวท ถนนสีลม (บ้านจิตตสุข)	3 ไร่	สร้างใน ...
หลวงเลขาวิจารณ์ (เดิม) Mr. Telfer (ปัจจุบัน)	118 ซอยศาลา...		

มี 557 ราย คิดเป็นร้อยละ 88.98

- บ้านแถวหัวมุมถนนพระสุเมรุ กับถนนบ้านดินสอ ติดโรงเรียนสตรีวิทยาในปัจจุบัน เป็นที่ดินของวัดบวรนิเวศน์วิหาร มีลักษณะเป็นบ้านแถวในเมืองเช่นกัน แต่ไม่ติดกันเป็นแนวยาวตลอด มีการแยกเว้นเป็นช่วง ๆ เพื่อเป็นทางเข้าบ้านที่อยู่ทางด้านหลังด้วย ช่วงหนึ่ง ๆ มีประมาณ 9-12 คูหา มีทั้งหมด 48 คูหา คูหาที่อยู่ตรงมุมสูง 3 ชั้น มีผนังกันไฟทุก ๆ 2 คูหา แต่ละคูหาที่มีว่างด้านหน้าก่อนถึงทางเท้าประมาณ 3.00 เมตร ปัจจุบันกันเนื้อที่อาคารออกมาเติมที่ว่างด้านหน้าเช่นเดียวกัน

บ้านแถวหัวมุมถนนพระสุเมรุกับถนนบ้านดินสอ

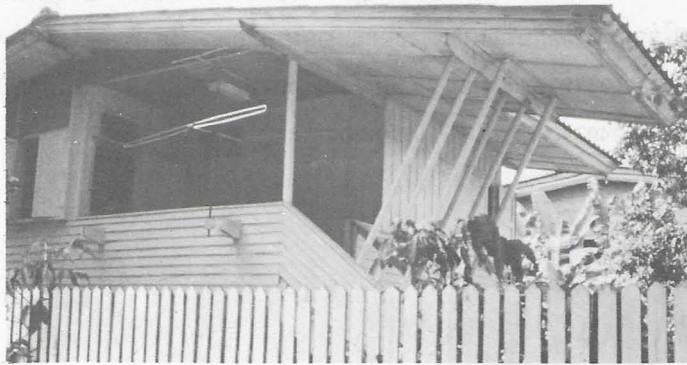
อาคารสงเคราะห์ชนิดบ้านแถวระหว่างถนนราชวิถีกับซอยรางน้ำ

- อาคารสงเคราะห์ชนิดบ้านแถวห้วมถนนพิษณุโลก และถนนสวรรคโลก เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น ชุดละ 4 หน่วย (Unit) ต่อกัน สำหรับให้เช่าอยู่หน่วยละ 1 ครอบครัว มีหลายชุดต่อเรียงกันไปตามริมถนน เว้นเนื้อที่ระหว่างแต่ละชุดเป็นซอยทางเข้าไปยังบ้านที่อยู่ทางด้านหลัง (ซึ่งเป็นบ้านหลวงสร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 สำหรับให้ข้าราชการบริพารอาศัย) แต่ละหน่วยมีเนื้อที่ดินประมาณ 15 ตารางวา คูหาที่อยู่ริมหัวท้ายของแต่ละชุดจะมีที่ดินด้านข้างเพิ่มขึ้นอีกเล็กน้อย แต่ละหน่วยเว้นเนื้อที่ด้านหน้าก่อนถึงรั้วกันริมทางเท้าประมาณ 3.00 เมตร ปัจจุบันรื้ออาคารส่วนที่อยู่ริมถนนพิษณุโลกด้านที่ติดกับที่ดินของราชตฤณมัยสมาคมออก เมื่อครั้งสร้างสะพานลอยยมราชเหลือส่วนที่อยู่ริมถนนสวรรคโลกซึ่งมีอยู่ 24 ชุด ๆ ละ 4 หน่วย รวมที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน 96 หน่วย สร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2497 เดิมอยู่ในความดูแลของกรมประชาสงเคราะห์

อาคารสงเคราะห์ชนิดบ้านแถวริมถนนพิษณุโลกและถนนสวรรคโลก

- อาคารสงเคราะห์ชนิดบ้านเดี่ยว เป็นโครงการของรัฐบาลที่จะจัดสร้างที่พักอาศัยจำนวนมากให้ประชาชนได้เช่าซื้อเพื่อช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยของประชาชนที่มีรายได้ปานกลางค่อนข้างต่ำ มี 3 โครงการที่สร้างในเวลาใกล้เคียงกันโดยให้ประชาชนเช่าซื้อคือ
1. อาคารสงเคราะห์พิบูลเวศม์ ถนนสุขุมวิท 71 พระโขนง-คลองตัน เป็นบ้านไม้ชั้นเดียว ใต้ถุนโล่ง ที่ดินเฉลี่ยหลังละประมาณ 114 ตารางวา มีจำนวน 258 หลัง สร้างเสร็จประมาณ พ.ศ. 2498
  2. อาคารสงเคราะห์พิบูลวัฒนา ถนนพระราม 6 สามเสน เป็นบ้านไม้ชั้นเดียว ใต้ถุนโล่ง ในที่ดินเฉลี่ยหลังละประมาณ 130 ตารางวา มีจำนวน 228 หลัง สร้างเสร็จใน พ.ศ. 2499
  3. อาคารสงเคราะห์ทุ่งมหาเมฆ รุ่น 1 ทุ่งมหาเมฆ เป็นบ้านไม้ชั้นเดียว ใต้ถุนโล่ง ในที่ดินเฉลี่ยหลังละประมาณ 96 ตารางวา จำนวน 52 หลัง สร้างเสร็จประมาณ พ.ศ. 2500

1 อาคารสงเคราะห์พิบูลเวศม์ สุขุมวิท 71 พระโขนง-คลองตัน

2 อาคารสงเคราะห์ทุ่งมหาเมฆ รุ่น 1 ทุ่งมหาเมฆ

ใน พ.ศ. 2501 เทศบาลนครกรุงเทพฯ ได้ว่าจ้างบริษัท Litchfield Whiting Bowne and Associates ซึ่งเป็นคณะผู้วิจัยชาวอเมริกันเข้ามาทำการสำรวจและวิเคราะห์การแก้ปัญหาเกี่ยวกับการสาธารณูปโภคและการใช้ที่ดินในเขตกรุงเทพฯ และธนบุรี และทำรายงานเป็นข้อเสนอแนะไว้ในหนังสือ Greater Bangkok Plan 2533 ซึ่งได้อ้างถึงการสำรวจการใช้ที่ดินในกรุงเทพฯ และธนบุรี รวมทั้งจำนวนที่ดินที่ใช้สำหรับที่อยู่อาศัยประเภทต่าง ๆ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางการใช้ที่ดินในเขตกรุงเทพมหานคร กรุงเทพฯ และธนบุรี พ.ศ. 2501¹

ประเภท	กรุงเทพมหานคร		กรุงเทพฯ		ธนบุรี	
	ไร่	ร้อยละ	ไร่	ร้อยละ	ไร่	ร้อยละ
เนื้อที่รวม	108,239	100.00	80,833	100.00	27,406	100.00
ที่ดินยังไม่ได้ปรับปรุง	18,140	16.76	16,155	19.98	1,985	7.25
ที่เกษตรกรรม	42,513	39.28	24,338	30.11	18,175	66.31
พาณิชย์กรรม	2,743	2.53	2,472	3.06	271	.98
โกดัง	1,090	1.01	782	.97	308	1.12
อุตสาหกรรม	2,656	2.45	2,193	2.72	463	1.70
สาธารณูปโภคและ สาธารณูปการ	1,714	1.58	1,583	1.96	131	.48
อาคารสถาบัน (โรงเรียน, โรงพยาบาล, สถาน ที่ราชการ, สถานทูต, วัด)	11,374	10.51	9,596	11.87	1,778	6.48
ที่โล่งสาธารณะและกิ่ง สาธารณะ	1,501	1.39	1,493	1.85	8	.03
ที่พักอาศัย มีเนื้อที่รวม	26,508	24.49	22,221	27.48	4,287	15.65
- บ้านเดี่ยวขนาดใหญ่	9,089	8.40	8,564	10.59	525	1.91
- บ้านเดี่ยวขนาดเล็ก	6,671	6.16	4,345	5.38	2,326	8.50
- บ้านชานชาลา- สวน	1,625	1.50	1,554	1.92	71	.26
- บ้านแถวและที่พัก อาศัยรวม	270	.25	187	.23	83	.31

¹ Ibid., p. 54.

ประเภท	กรุงเทพมหานคร		กรุงเทพฯ		ธนบุรี	
	ไร่	ร้อยละ	ไร่	ร้อยละ	ไร่	ร้อยละ
- บ้านในชุมชนแออัด	8,853	8.18	7,571	9.36	1,282	4.67
- ดึกแถว (ใช้ทำการค้าและอยู่อาศัย) (รวมอยู่ในเนื้อที่พาณิชย์กรรม)	2,311	2.13	2,067	2.55	244	.89
- อุตสาหกรรมย่อยและใช้เป็นที่พักอาศัย (รวมอยู่ในเนื้อที่อุตสาหกรรม)	105	.09	150	.13	-	-

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านพักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. 2468 - พ.ศ. 2503)

ในระยะเวลา 3 รัชกาลซึ่งเป็นเวลารวม 35 ปีนี้ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านที่อยู่อาศัยจะแยกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ ในช่วงเวลาต้นรัชกาลที่ 7 ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึง พ.ศ. 2478 (พ.ศ. 2468-พ.ศ. 2478) กลุ่มหนึ่ง และระยะต้นรัชกาลที่ 8 - ต้นรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2479 - พ.ศ. 2503) อีกกลุ่มหนึ่ง กลุ่มแรกนั้นเป็นช่วงเวลาที่ยังไม่มี พระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้างอาคารในเขตเทศบาลนครกรุงเทพฯ และธนบุรี การปลูกสร้างบ้านเรือนไม่มีเทศบัญญัติบังคับและไม่ต้องขออนุญาตจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมการปลูกสร้างอาคาร การปลูกบ้านในช่วงก่อนหน้านั้นจึงยังไม่จำเป็นต้องมีสถาปนิกเป็นผู้ออกแบบ และไม่ต้องมีวิศวกรคำนวณโครงสร้าง เป็นช่วงผู้ออกแบบบ้านมีทั้งที่เป็นช่างชาวต่างประเทศบ้าง ช่างไทยที่เคยทำงานเป็นลูกมือชาวต่างประเทศบ้าง และเจ้าของบ้านออกแบบเองบ้าง ส่วนสถาปนิกไทยที่เพิ่งจบการศึกษาจากต่างประเทศยังมีจำนวนน้อย

ในช่วงหลัง พ.ศ. 2479 เป็นต้นไป เป็นช่วงที่เพิ่งเริ่มมีพระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้างอาคาร พ.ศ. 2479 ออกมาบังคับใช้กับการปลูกสร้างบ้านเรือนในเขตเทศบาล เพื่อให้เกิดความมั่นคงแข็งแรง ความปลอดภัย การป้องกันอัคคีภัย การอนามัย การสุขาภิบาล เพื่อประโยชน์ในทางสถาปัตยกรรม และการผังเมือง ประกอบกับในช่วงหลังนี้มีสถาปนิกไทยที่สำเร็จการศึกษาทางสถาปัตยกรรมจากต่างประเทศหลายคน และเริ่มมีงานออกแบบกันอย่างมากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงทำให้ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านในช่วงหลังแตกต่างจากในช่วงแรกอย่างเห็นได้ค่อนข้างชัดเจน การกล่าวถึงลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านในบทนี้จึงจะแยกกล่าวเป็น 2 ช่วง โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจอาคารจริงที่สร้างในช่วงเวลาดังกล่าว

จำนวน 81 หลัง การสำรวจบ้านเดี่ยวในอาคารสงเคราะห์ 3 แห่งแรกของกรุงเทพฯ ร่วมกับการสัมภาษณ์
เจ้าของอาคาร สัมภาษณ์สถาปนิกผู้ออกแบบ และสถาปนิกอาวุโสซึ่งเกี่ยวข้องกับความเป็นไปในช่วงเวลา
ดังกล่าวนี้เป็นหลักในการศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรม

รูปแบบและองค์ประกอบของอาคาร

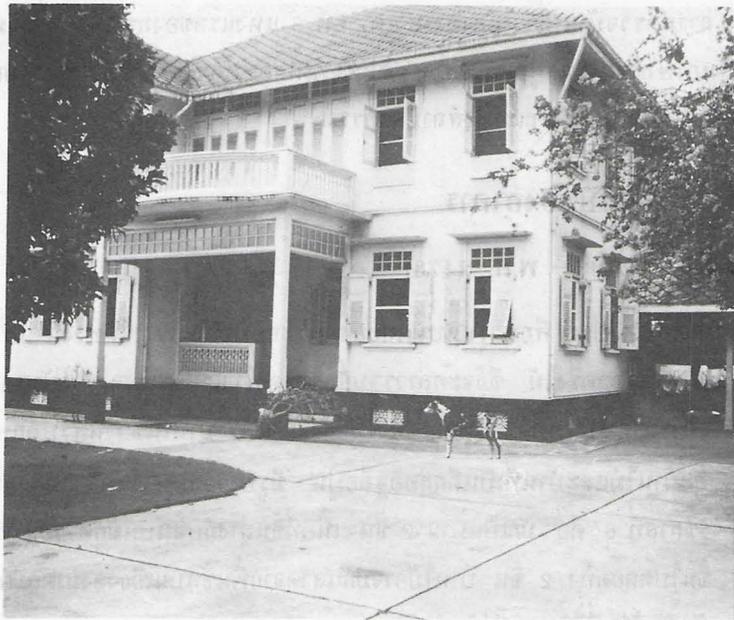
บ้านในช่วงแรก (พ.ศ. 2468 – พ.ศ. 2478)

บ้านที่นำมาเป็นตัวอย่าง ศึกษารูปแบบและองค์ประกอบของอาคารในช่วงนี้ มีทั้งบ้านไม้ บ้านตึก
ก่ออิฐถือปูน และบ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ ซึ่งจะกล่าวรวมกันไปโดยไม่แยกประเภทของบ้านตามวัสดุก่อสร้างดัง
บทก่อน ๆ เพราะใช้การแยกประเภทด้วยช่วงเวลาดังได้กล่าวมาแล้ว บ้านในช่วงนี้สรุปลักษณะได้ดังนี้

รูปทรง - ทั้งบ้านไม้และบ้านที่เป็นตึกก่ออิฐถือปูน มีรูปร่างลักษณะคล้ายคลึงกับบ้านในช่วงปลาย
รัชกาลที่ 6 คือ มักเป็นบ้าน 2 ชั้น เนื้อที่ชั้นล่างกับชั้นบนมักตรงกัน มีผนังล้อมรอบตรง
ขึ้นไปตลอดทั้ง 2 ชั้น บ้านไม้อาจมีกันสาดจากพื้นชั้นบนเอียงลงมาคลุมผนังชั้นล่าง (ดูภาพ)
มักหันด้านที่มีจั่วออกสู่ด้านหน้าอาคาร

215 ราชวิถี

1

2

1 7 ซอยต้นสน เพลินจิต

2 78 สาทรเหนือ

1

1 90 สารเหนือ

2

2 130 สารเหนือ

- รูปทรงบ้านไม่มีทั้งชนิดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าง่าย ๆ ชั้นล่างโล่งบางส่วน ชั้นบนมีระเบียงโล่ง (ดูภาพ) และมีทั้งชนิดที่ค่อนข้างซับซ้อนโดยเลียนแบบรูปทรงของบ้านตึกที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกเช่นเดียวกับบ้านในสมัยรัชกาลที่ 6 เช่น มีห้องรูปหลายเหลี่ยมประกอบกับด้านหนึ่งของตัวอาคารต่อเนื่องกันขึ้นไปทั้ง 2 ชั้น (ดูภาพ)

1 102 ซอยพระนาง ราชวิถี

2 124 ศาลาแดง

1

2

1 เรือนไม้ข้าราชการบริพารในวังสระปทุม

2 9 ตรอกมะยม ถนนจักรพงษ์

- บางบ้าน เช่น บ้านหลวงเลขาวิจารณ์ และบ้านเรีรประสิทธิ์ มีหอคอยสูงขึ้นไปเป็น 3 ชั้น มีทั้งทรงกลมและหลายเหลี่ยม (ดูภาพ)

1

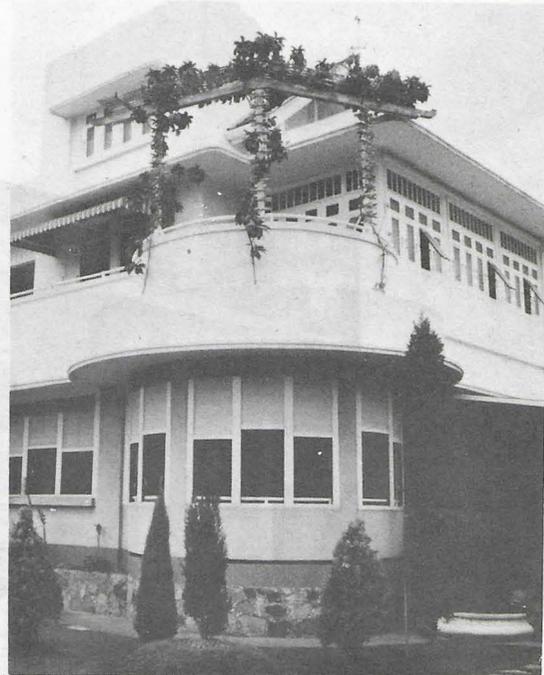
2

- 1 118 ศาลาแดง บ้านหลวงเลขาวิจารณ์
2 บ้านเรีรประสิทธิ์ 60 ถนนสุรศักดิ์

- ด้านหน้าของบ้านตึกก่ออิฐถือปูน มักมีส่วนประกอบ 2 ข้างของรูปทรงอาคารและทรงหลังคาที่ต่างกันเพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซึ่งเป็นแบบอย่างที่นิยมกันมาตั้งแต่ในรัชกาลก่อน ๆ เช่น บ้านพระยามหินทรเทศานุวัฒน์ (ดูภาพ) และบ้านจิตตสุข ซึ่งภายหลังมีการต่อเติมรูปทรงอีกด้านหนึ่งของตัวอาคารโดยเติมผนังโค้งชั้นล่างและห้องชั้นบนในรัชกาลต่อมา ซึ่งทำให้ส่วนประกอบ 2 ข้างของตัวอาคารแตกต่างกันไปอย่างชัดเจน (ดูภาพ)

1

2

3

1 บ้านพระยามหินทร
เทศานุวัฒน์
2, 3 49 ตรอกเวท สี่ลม

- บ้านบางหลังในช่วงนี้ที่สถาปนิกชาวต่างประเทศออกแบบได้แสดงให้เห็นว่ามีการค้ามาถึงสภาพดินฟ้าอากาศในแถบร้อนชื้น โดยทำอาคารสูง หลังคาใหญ่ ชายคายื่นกว้าง มีเสาสูงๆ รับชายคาภายนอก (ดูภาพ) เช่น บ้านเลขที่ 30 ซอยร่วมฤดี ซึ่งนายชาร์ล เบเกอแลง เป็นผู้ออกแบบ

30 ซอยร่วมฤดี

- บ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ที่ชาวต่างประเทศอยู่อาศัย เช่น บ้านหมอยอร์ช แมคฟาร์แลนด์ (พระอาจารย์วิชาคม) ยังมีเค้าให้เห็นว่าเป็นบ้านแบบมิชชันนารี แม้ว่ารูปทรงจะซับซ้อนขึ้นแต่คงจะมีระเบียงรอบ มีลูกกรงไม้ที่ชั้นบน มีชายคา 2 ชั้น กันแดดฝน ต่อมาภายหลังมีการต่อเติมผนังบางส่วนของชั้นบน ทำให้ระเบียงหายไป (ดูภาพ)

13 สารใต้
บ้านพระอาจวิทยาคม

1

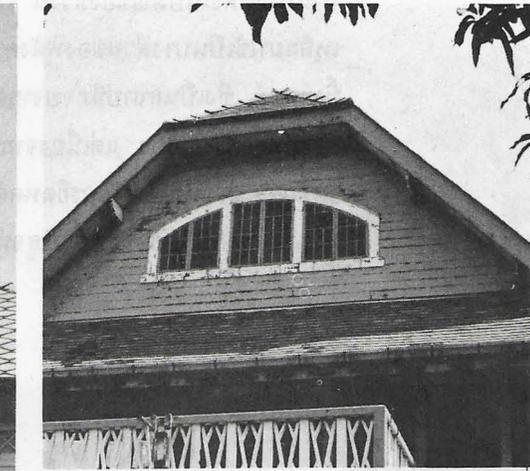
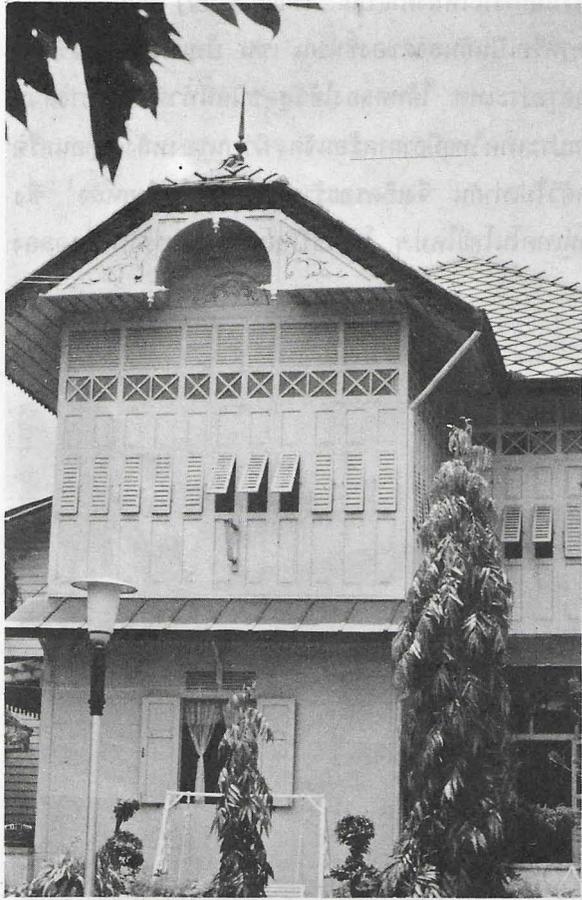
2

3

- 1 บ้านอีกหลังหนึ่งของพระยาอนิรุทธเทวา
- 2 80 สารเหนือ
- 3 60 ถนนสุรศักดิ์ บ้านเชิырประสิทธิ์

- บ้านไม้มักมีช่องลมเป็นบานเกล็ดที่หน้าจั่ว สำหรับระบายความร้อนใต้โครงหลังคา และบางหลังยังคงมีไม้ฉลุที่ขอบชายคาโดยรอบใต้รางน้ำ

- 1 1054 ถนนนครไชยศรี
2 567 ถนนนครไชยศรี
3 120 ซอยพระนาง

- ปัจจุบันบางบ้านซ่อมโดยเปลี่ยนวัสดุผนังหลังคาจากกระเบื้องซีเมนต์เป็นกระเบื้องซีแพค โม่เนียบ้าง กระเบื้องลอนคู่หรือกระเบื้องลอนเล็กบ้าง เช่น บ้านเชียรประสิทธิ์ บ้านพระยามหินทรเดชาอนุวัฒน์ และบ้านหมอแมคฟาร์แลนด์ เพราะหลังคาเดิมชำรุดแตกไป และไม่มีกระเบื้องชนิดเดิมมาเปลี่ยนทดแทนจึงต้องรื้อออก

- ส่วนที่เป็นหอคอยสูงมีทั้งใช้กระเบื้องไม้เป็นวัสดุมุงยอดหลังคาทรงสูง หรือใช้กระเบื้องซีเมนต์แผ่นเล็ก
- บ้านบางหลังในปลายของช่วงนี้ เริ่มมีการนำหลังคาแบน (Flat Roof) คอนกรีตเสริมเหล็กมาใช้เป็นบางส่วนของหลังคาหรือเป็นกันสาดของชั้นบน เช่น บ้านพระสาโรชรัตนนิมมานก์ ซึ่งเป็นสถาปนิกจบจากต่างประเทศ ได้ทดลองใช้วัสดุชนิดนี้ทำหลังคาบางส่วน ของบ้านที่ท่านอยู่เอง แต่เนื่องจากประเทศไทยมีอากาศร้อนจัด ผิวบนของหลังคาคอนกรีต ได้รับความร้อนมาก มีการยืดหดตัวไม่เท่ากัน จึงเกิดรอยร้าวและร้าวซึมในภายหลัง¹ ซึ่งท่านถือว่าเป็นการเรียนรู้และพิสูจน์เทคโนโลยีใหม่ๆ โดยใช้บ้านของท่านเองเป็นที่ทดลอง

บ้านพระสาโรชรัตนนิมมานก์

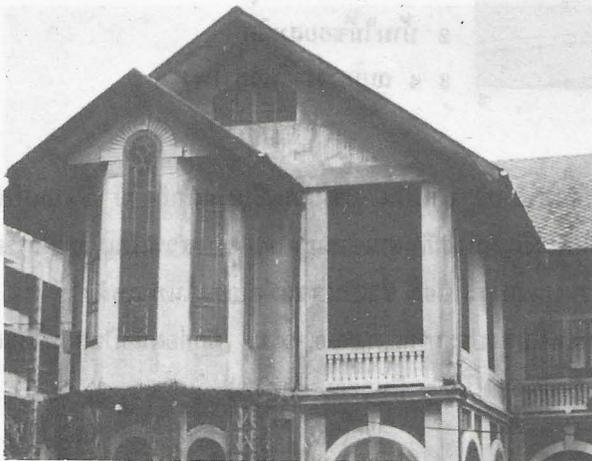
¹ ม.ร.ว. ศดับ ตดาวัลย์ "ประวัติพระสาโรชรัตนนิมมานก์" ประวัติวิศวกรรม (กรุงเทพฯ : อรุณสภา, 2524) หน้า 141

บ้านพระสาโรชรัตนนิมมานก์
นานาใต้

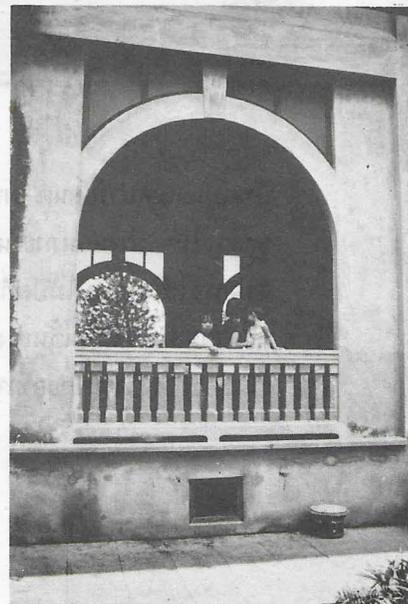
ผนัง

- มีทั้งผนังก่ออิฐฉาบปูนหุ้มเสาไม้ภายในสำหรับบ้านที่ใช้โครงสร้างผนังรับน้ำหนัก เช่น บ้านเลขที่ 124 ศาลาแดง ส่วนบ้านที่เป็นโครงสร้างหลักคอนกรีตเสริมเหล็ก มักก่อผนังอิฐเพื่อความกว้างของเสา ประมาณ 0.15-0.20 ซม. เมื่อฉาบปูนแล้วจะเป็นผนังเรียบเสมอกันไม่เห็นเสาไปนอกจากผนัง
- ผนังภายนอกมีทั้งผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสี และชนิดที่ฉาบผิวให้มีความขรุขระเล็กน้อย เช่น ฉาบปูนสลัด ฉาบปูนตอนเกรียง เป็นต้น บางหลังมีลายปูนปั้นเป็นคิ้ว หรือบัวปูนบนผนัง ลวดลายแบบตะวันตก ผนังส่วนระเบียงบางหลังมีการเจาะช่องโค้งบนผนัง มีลูกกรงปูนปั้น เช่น บ้านพระยาพรหมทัตศรีพิลาส (ดูภาพ) ซึ่งพระสาโรชรัตนนิมมานก์ ออกแบบ

1

1, 2 154 ถนนเพชรบุรี

2

- ผนังภายในของบ้านแบบก่ออิฐถือปูน มักฉาบเรียบทาสี บ้านที่มีการก่อสร้างที่ประณีตมักมีไม้ตีทับผนังจากแนวพื้นถึงแนวใต้หน้าต่าง (Dado) บัวเชิงผนังเป็นไม้
- บ้านไม้ มีทั้งฝาไม้เข้าลิ้นบังไปทางแนวนอน มีเคร่าหรือไม้ทับแนวภายนอกก็มี ภายในก็มีไม้ทางตั้งตีประกอบหัวมุมเสา และมีทั้งชนิดตีฝาไม้ทางนอนซ้อนเกล็ดชนมุม ทาสี ซึ่งมักเป็นบ้านรุ่นปลายรัชกาลที่ 7 บางส่วนเป็นผนังบานเกล็ดไม้ติดตาย

1

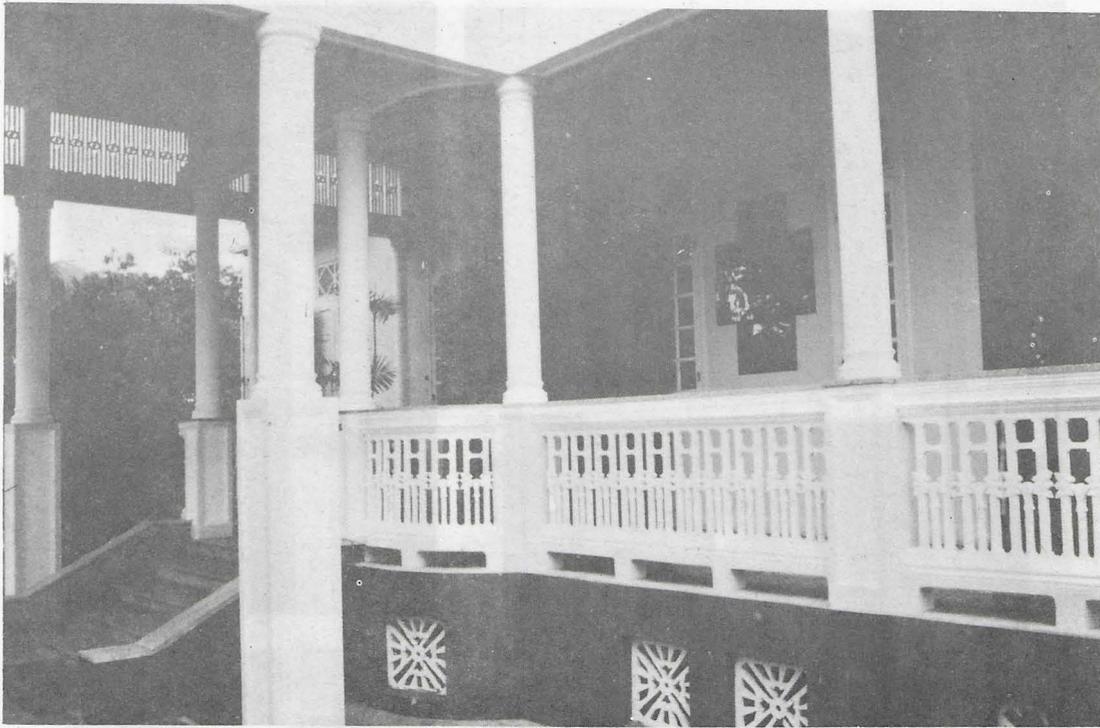
3

2

- 1 129 ถนนเพชรบุรี
- 2 บ้านไม้ช้อยสมคิด
- 3 4 ถนนสว่าง หัวลำโพง

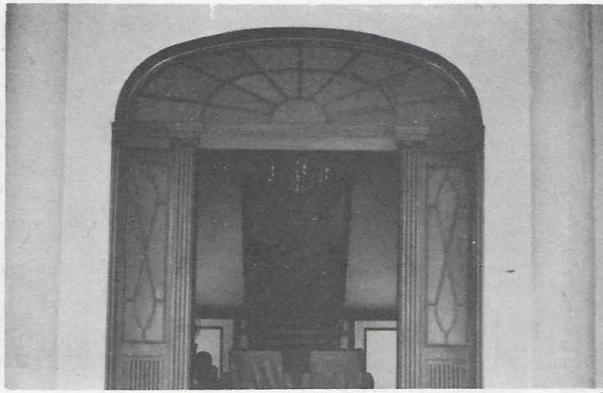
- บ้านหมอแมคฟาร์แลนด์ ผนังชั้นล่างก่ออิฐฉาบปูน บางส่วนเป็นบานเกล็ดไม้ ชั้นบนเป็นลูกกรงไม้ บางส่วนภายในชั้นบนเป็นผนังไม้ตีนอนซ้อนเกล็ด บางส่วนเป็นมุ้งลวดหรือลวดกรงไก่ในกรอบไม้ปิดที่ส่วนบนของระเบียง ซึ่งเป็นส่วนที่ต่อเติมในภายหลัง
- ผนังส่วนล่าง ใต้พื้นชั้นล่างซึ่งยกพื้นสูงประมาณ 0.60-0.80 ม. มักก่อผนังปิดส่วนใต้ถุน เว้นช่องโปร่งไว้ระบายอากาศภายในช่องเล็ก ๆ เป็นระยะ (ดูภาพ)

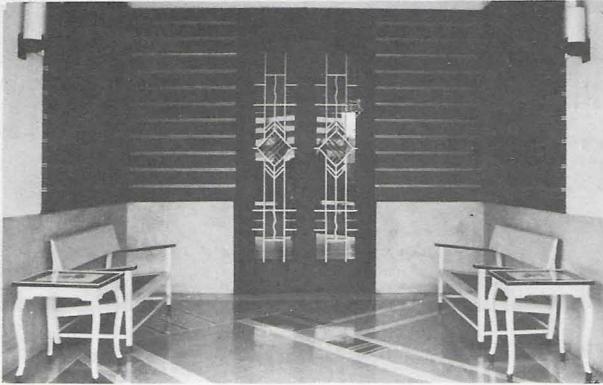
90 สารเหนื่อ

ประตู

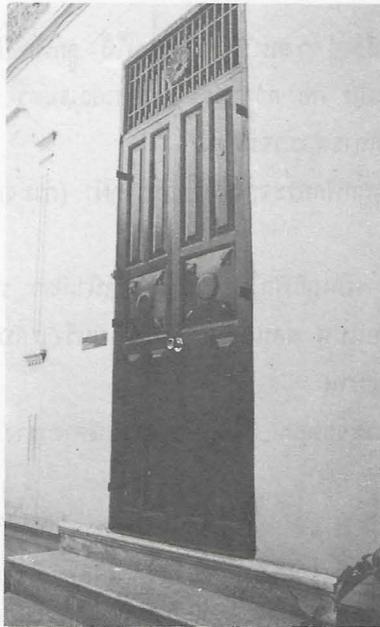
- เกือบทุกหลังเป็นประตูบานเปิดคู่ วงกบไม้ วงกรอบไม้ ลูกฟักเป็นวัสดุต่างชนิดกัน ขนาดมักกว้างใหญ่กว่าประตูปัจจุบัน คือ กว้างประมาณ 1.60 เมตร สูงประมาณ 2.50 เมตร ลักษณะของประตูที่พบจากการสำรวจมีดังนี้
- ประตู 2 ตอน ตอนบนเป็นลูกฟักกระจกใสหรือกระจกผ้า (กระจกเม็ด กระจกดอก) ตอนล่างเป็นลูกฟักไม้ทึบ
- ประตู 2 ตอนหรือ 3 ตอน เป็นลูกฟักไม้กระดานคันทันเดี่ยว หรือ 2 หน้าตลอดทั้งบาน
- ประตูบานเกล็ดไม้ติดตายตอนบน ตอนล่างลูกฟักไม้ทึบหรือสลักกัน
- ประตูบานเกล็ดไม้ติดตายทั้งบาน
- ประตูลูกฟักกระจกใสหรือกระจกดอก มีไม้แบ่งซอยเป็นตาตาราง ขนาดกว้างยาวประมาณ 1 ฟุต
- บางบ้านเป็นประตูบานเฟี้ยม เปิดได้ต่อเนื่องกันเป็นช่องกว้าง พับเก็บได้
- อุปกรณ์ประตุมักเป็นโลหะ (เช่น ทองเหลือง หรือเหล็ก) เป็นของจากต่างประเทศ เช่น กลอนยาวติดทาบไปกับตัวบาน มีจับสำหรับปิดอยู่ตรงกลาง ปิดเปิดได้ทั้งกลอนบน กลอนล่างพร้อมกัน

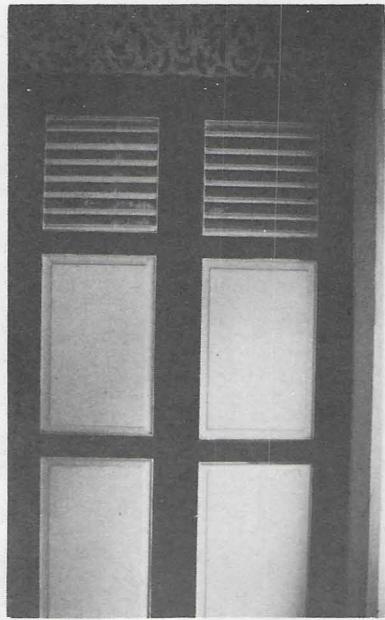
1

2

3

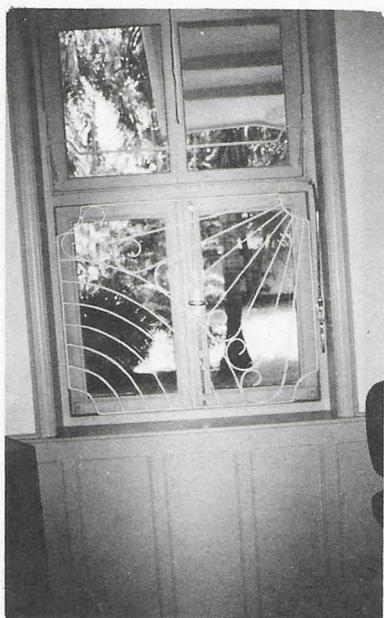

4

5

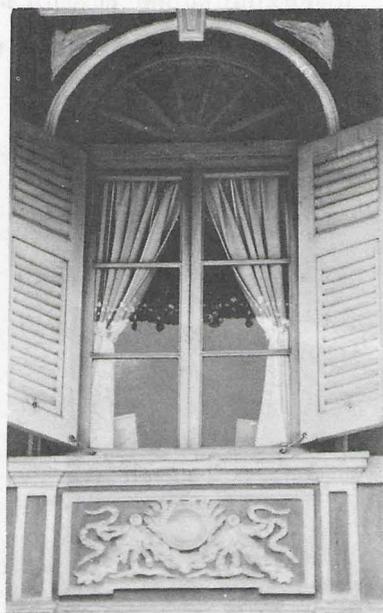
- 1 124 ศาลาแดง
- 2 บ้านจิตตสุข สี่ลม
- 3 บ้านพระยามหินทรเดชาอนุวัฒน์
- 4 13 สาทรใต้
- 5 บ้านพระสาโรชรัตนนิมมานก์ นานาใต้

บ้านหลวงเลขาวิจารณ์ 118 ศาลาแดง

หน้าต่าง

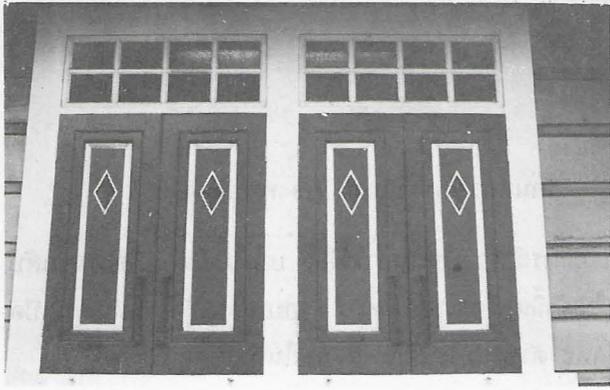
- ชนิดของหน้าต่างที่พบมากที่สุดจากการสำรวจบ้านในช่วงนี้คือ บานไม้เปิดคู่ มีขอรับขอสับ ลูกฟักเป็นบานกระทุ้งไม้ทึบ (ไม้เข้ลันหรือกระดานดุน) หรือบานกระทุ้งบานเกล็ดไม้เปิด จากตัวบานโดยมีขอรับขอสับโลหะ ตัวบานภายนอกทาสี ภายในทาเชลคหรือทาสี

233 สารวดี หอการค้าจีน

1054 ถนนนครไชยศรี⁴

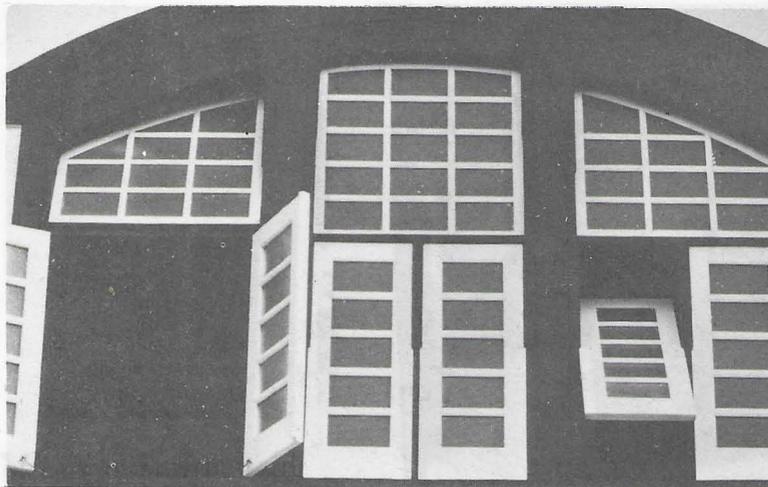

4 ถนนสว่าง หัวลำโพง

- บางหลังเป็นบานเปิดคู่ ลูกฟักกระจกใสและกระจกดอก (ขาว หรือสี) มีไม้แบ่งชอยกระจก เป็นตารางกว้างยาวประมาณ 1 ฟุต เช่นเดียวกับประตู

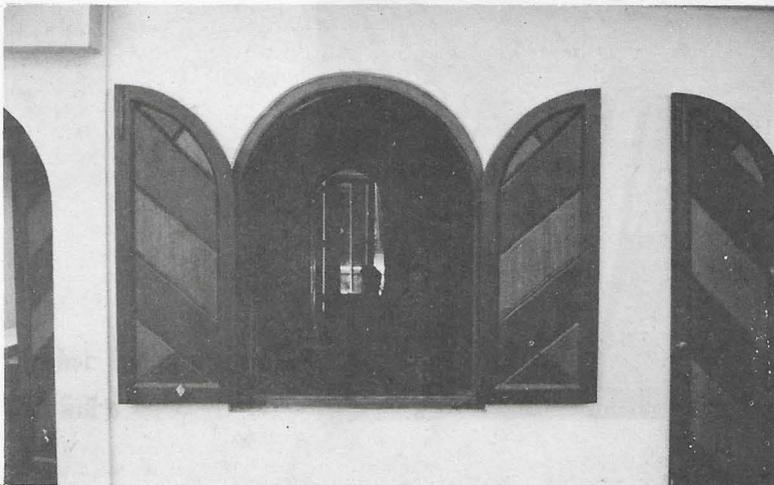

173 สาทรใต้

สมาคมไทย-ญี่ปุ่น สาธารใต้

- บางหลังตรงช่วงบันไดมีการให้แสงด้วยกระจกใสหรือกระจกดอกในกรอบไม้ตาตารางหรือกรอบไม้ทางนอนถี่ ๆ อาจติดตายหรือเปิดกระทั่งออกได้ในระยะที่คนยืนปิด-เปิดได้จากชานพักบันได
- โดยทั่วไปหน้าต่างแต่ละบานมักเป็นบานแคบและสูง ขนาดประมาณ 0.35-0.50 เมตร บางหลังได้หน้าต่างมีขอบปูนเป็นบัวน้ำหยดยาวไปตามแนวหน้าต่าง เช่น บ้านเรียมประสิทธิ์
- บ้านพระสาโรชรัตนนิมมานก์ ใช้หน้าต่างไม้ ด้านบนของบานเป็นรูปโค้ง ลูกฟักเป็นไม้ทึบสลักสี่เหลี่ยมสี่เหลี่ยม-แฉก วางสลักในแนวเฉียง (ดูภาพ) บางบานเป็นหน้าต่างยาวเกือบจุดพื้นเปิดได้ 2 ช่วง เมื่อเปิดเฉพาะช่วงบนใช้เป็นหน้าต่าง ถ้าเปิดทั้งช่วงบนและช่วงล่างใช้เข้าออกได้เช่นเดียวกับประตู

บ้านพระสาโรชรัตนนิมมานก์
22 นานาใต้

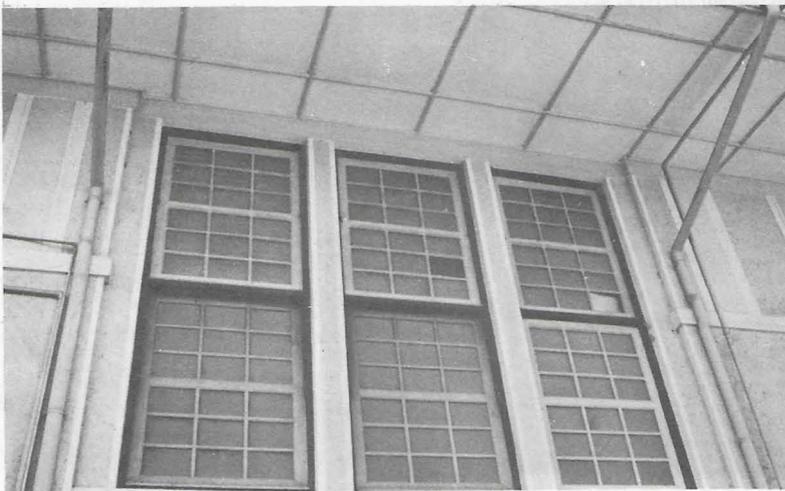

บ้านพระตำราฯ 22 นานาใต้

ช่องแสง

ช่องลม

- ส่วนใหญ่มักเป็นช่องแสงกระจกฝ้า (กระจกดอกทั้งชนิดสีขาวและสีต่าง ๆ) และกระจกใสเหนือช่องประตูหน้าต่างภายนอก เป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า บางบานอาจเป็นช่องโค้งครึ่งวงกลม
- อีกประเภทหนึ่งคือ ช่องเหนือหน้าต่างที่เป็นช่องระบายอากาศและได้รับแสงไปด้วยในตัว เช่น บานเกล็ดไม้ติดตาย หรือช่องไม้ฉลุลดตายโปร่งเหนือหน้าต่างและประตู (ดูภาพ) และช่องไม้ระแนงตีทะแยงถี่ ๆ ทั้งภายในและภายนอก ถ้าอยู่ภายนอกมักอยู่ใต้ชายคาเพื่อช่วยกันฝน

บ้านท่านศุภสวัสดิ์ วงศ์สนิท
สวัสดิ์วัฒน์